

RUXANDRA ALAIBA



Complexul cultural Cucuteni - Tripolie. Meșteșugul olăritului

**EDITURA JUNIMEA
IAȘI, 2007**

<https://biblioteca-digitala.ro>

RUXANDRA ALAIBA

*Complexul cultural Cucuteni - Tripolie.
Meșteșugul olăritului*



**Editura Junimea,
Iași 2007**

Coperta I, IV: Vas cu suport, pictat tricrom pe fond alb. Cucuteni A4.
Récipient à support peint, de façon trichrome au fond blanc.

Editura Junimea, Iași - ROMÂNIA

Bd. Carol I, nr. 3-5, cod. 700506,

tel./fax: 0232-410427

e-mail: *junimeais@yahoo.com*

S.C. "IRIMPEX" S.R.L. Bârlad

Str. C-tin Hamangiu nr. 15

Tel./ 40235 415669

e-mail: *scirimpex@yahoo.com*

Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ALAIBA, RUXANDRA ELENA

**Complexul cultural Cucuteni – Tripolie: meșteșugul
olăritului / RUXANDRA ALAIBA – Iași: Junimea. 2007**

ISBN 978-973-37-1197-1

902(498 Cucuteni)

903-033.64(498 Cucuteni)

© Reproducerea în orice formă, inclusiv prin fotocopiere, fără acordul scris al editurii, intră sub incidența legii drepturilor de autor.

Toute reproduction, même la copie, faite sans le consentement écrit de la Maison d'édition, est illicite (Code de la Propriété Intellectuelle).

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de arheologie „Vasile Pârvan”
București

CONSILIUL JUDEȚEAN VASLUI

Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”
Vaslui

RUXANDRA ALAIBA

**Complexul cultural Cucuteni - Tripolie.
Meșteșugul olăritului**

*Le complexe culturel Cucuteni - Tripolie.
L'art de la poterie*



**Editura Junimea,
Iași 2007**

Tehnoredactare
analist programator / analyste programateur
Vasile V. Alaiba

Rezumat / Résumé:
Ofelia Munteanu

Fotografii / Photographies:
Liviu Preutu-Grigore, Mihai Vitriuc, Ruxandra Alaiba

Desene / Dessins:
Georgeta Vrânceanu, Liliana Aniței, Felicia Grigoruță, Elena Plugariu,
Mihaela Tudose și Ruxandra Alaiba

Planșe / Planches
Ruxandra Alaiba

Indice / Indice:
Ruxandra Alaiba
Loredana Alaiba
Bogdan Artene

Volum editat cu sprijinul profesorului Ioan Mancaș,
Directorul Muzeului Județean "Ștefan cel Mare" – Vaslui

După terminarea studiilor superioare la Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Facultatea de Istorie-Filozofie, secția Istorie, 1971-1975, și după o scurtă perioadă de profesorat, în urma unei recomandări adresate de noi către directorul Muzeul județean "Ștefan cel Mare" Vaslui, pe atunci etnograful Constantin Popescu, în 1976, la 16 aprilie, Dna Ruxandra Alaiba a fost angajată ca arheolog. În această recent înființată instituție de cultură și-a desfășurat activitatea mai bine de 15 ani, timp în care a lucrat pe mai multe șantiere, în parte finanțate din propriile proiecte de cercetare. Între ele, un loc aparte a avut șantierul Dumești, punctul *Între pâraie*, unde a realizat săpături între 1982-1991, stațiune din perioada culturii Cucuteni, faza A, și Chetrești - *Pe Deal*, cu locuri din fazele A și A-B.

În 1992 s-a transferat la Institutul Român de Tracologie București, coordonat onorific de noi, în cadrul filialei de la Iași, iar din 2004 la Institutul de arheologie "Vasile Pârvan", București. A continuat realizarea unor șantiere pentru cunoașterea culturii Cucuteni și a perioadei de tranziție la epoca bronzului, la nord de Iași, la Cârniceni - *Pe Coastă*, 1994-1996 și în Republica Moldova, în cadrul unei colaborări cu Institutul de Arheologie și Istorie Veche din Chișinău, la Tătărauca Nouă *Piscul Gol*, raionul Dondușeni, între 1993-1994, responsabil șantier E. Sava, apoi la Trinca - *Izvorul lui Luca* și *La Șanțuri*, raionul Edineț, între 1994-2002, responsabil șantier O. Levițchi.

Foarte devreme în cariera sa, Dna Ruxandra Alaiba a dovedit că nu se mulțumește cu simpla descoperire și inventariere a ceea ce găsea pe șantiere. Ea a încercat mereu să reconstituie coerent contextele de cultură materială și spirituală din perioadele reprezentate de acele stațiuni. După cum reiese din lista de lucrări, direcția principală pe care a mers evidențiază complexul eneolitic Cucuteni Tripolie și grupurile culturale formate spre sfârșitul acestuia și în perioada imediat următoare.

În volumul de față, *Complexul cultural Cucuteni Tripolie. Meșteșugul olăritului*, a publicat prima parte din lucrarea de doctorat, al cărei conducător am fost (2000), și primul referat realizat pentru obținerea acestuia. Pornind de la propriile descoperiri, cu deosebire de la atelierul de olărit de la Dumești *Între pâraie*, unul dintre cele mai bine conservate amenajări de acest fel, a încercat să realizeze o reconstituire generală a meșteșugului. Această modalitate de expunere oferă cititorului, care parcurge rândurile scrise și urmărește ilustrația, posibilitatea să-și îndrepte privirile spre o lume înfloritoare, de mult dispărută, dar din a cărei existență s-au păstrat atâtea și atâtea mărturii.

M. Petrescu-Dîmbovița

Prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița,
Membru al Academiei Române


Iași, 27 august 2007

În perioada în care Dna Ruxandra Alaiba lucra pe șantierul arheologic de la Dumești - *Între pâraie*, în deceniul nouă al secolului trecut, eram colegi la Muzeul județean Ștefan cel Mare" - Vaslui. Din acei ani îmi aduc aminte cum a prelucrat tot inventarul adus de pe șantier. În liniștea și condițiile oferite de noua și moderna noastră instituție, s-au spălat, restaurat, desenat zeci de saci de ceramică pictată și nepictată, plastică, unelte. Relevarea tuturor elementelor oferite de complexele descoperite în stațiunea arheologică Dumești, locuințe, gropi, atelierul de olărit, i-au permis să surprindă un crâmpiei din viața așezării, existent înaintea opririi mersului ei firesc, poate datorită unei calamități naturale.

După 1990 descoperirile de la Dumești au început să fie cunoscute la congresele internaționale de la Chișinău, Kiev, Bratislava sau la colocviile internaționale de la Iași, Cluj și din alte centre. O parte din descoperirile de la Dumești au participat la expoziții naționale la Suceava, Bârlad, Bacău, Cluj, dar și internaționale, între care mai importantă este expoziția Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe, ce a avut loc la Salonic, Grecia, între 21 septembrie și 31 decembrie 1997.

Apariția acestui volum poate fi și un îndemn spre vizitarea Muzeul județean Ștefan cel Mare" Vaslui, în care se află mare parte dintre descoperirile prezentate, vasele pictate tricrom, plastica antropomorfă, cu deosebire ansamblul format din 12 statuete, șase feminine și șase masculine, statueta feminină pictată, unică prin modalitatea de realizare a decorului, o adevărată *Venus de la Dumești*, prin raportarea la simbolistica feminină a cunoscutei Venus din Milo, uneltele de silex, gresie, lut, os, corn sau pigmenții folosiți pentru pictură.

Profesor Ioan Mancaș
Directorul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” – Vaslui



*Cu dragoste și mulțumiri,
familiei mele.*

Cuprins / Contents

Cuvânt înainte	15
Avant-propos	15
Meșteșugul olăritului în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie	19
L'art de la poterie dans l'aire du complexe culturel Cucuteni - Tripolie	19
Stațiunea Dumești - <i>Între pâraie</i>	20
La station Dumești - <i>Între pâraie</i>	20
Atelierul de olărit de la Dumești - <i>Între pâraie</i>	20
L'atelier de poterie de Dumești - <i>Între pâraie</i>	20
Locuința - atelier și amenajările din exterior	20
La demeure - atelier et les aménagements extérieurs	20
• camera anexă, pentru păstrat rezerva de vase, la nord	20
la chambre annexe, pour conserver la réserve de récipients, au nord	20
spațiu pentru modelarea lutului, la sud-vest	20
l'espace pour le modelage de l'argile, au sud-ouest	20
spațiu pentru depozitat vasele mari, la sud-est	20
l'espace pour conserver de grands récipients, au sud-est	20
groapă pentru ars ceramica, la est	20
un fossé pour la cuisson de la céramique, à l'est	20
un grup de patru cuptoare de ars ceramica, la nord-nord est	20
un groupe de quatre fours destinés à la cuisson de la céramique, au nord nord-est	20
• colibă circulară, la est	20
chaumière circulaire, à l'est	20
spațiu cu plăci de lut perforate parțial, la est	20
des espaces à plaques semi-perforées à l'est	20
un alt grup de trei cuptoare de ars ceramica, la periferia de nord-est	20
un autre groupe de trois fours pour la cuisson de la céramique, à l'extrémité nord-estique	20
Locuința - atelier și amenajările din interior	21
La demeure - atelier et les aménagements intérieurs	21
- arșice	21
des osselets	21
- conuri miniaturale de lut	22
des cônes de petites dimensions en argile	22
- îngrădituri scunde	22
des clôtures basses	22
- groapa rituală, depunere a două statuete, feminină și masculină	23
le fossé rituel, le dépôt de deux statuettes, une féminine et l'autre masculine	23
Trusa olarului	29
La trousse du potier	29
> vase	29
des récipients	29
> pensoane	29
des pinceaux	29
> lustruitor	29
le polisseur	29
> pigmenți coloranți	29
des pigments colorants	29

Analize ale coloranților minerali descoperiți în locuința - atelier de la Dumești

- <i>Între pâraie</i>	37
Analyses des colorants minéraux découvert dans la demeure - atelier de Dumești	
- <i>Între pâraie</i>	37
Pigmenții utilizați în pictură, argila	42
Des pigments utilisés dans la peinture, l'argile	42
> roșu	42
rouge	42
> negru	42
noir	42
> alb	42
blanc	42
> argila	42
l'argile	42
Locul de unde se procurau coloranții	46
Le lieu d'où étaient procurés les colorants	46
Desfășurarea meșteșugului olăritului la Dumești - <i>Între pâraie</i>	48
Le déroulement de l'art de la poterie à Dumești - <i>Între pâraie</i>	48
• Extragerea și prepararea lutului	48
L'extraction et la préparation de l'argile	48
Incluziuni	49
Inclusions	49
Modelarea vaselor	50
Le modelage des récipients	50
Finisarea ceramicii - tipuri de unelte	52
Le finissage de la céramique - types d'outils	52
• Ornamente în relief și adâncite	53
Des ornements en relief et creusés	53
Uscarea și, probabil, o primă ardere	54
Le séchage des récipients et, probablement, une première cuisson	54
Plăci de argilă arsă semiperforate	54
Des plaques d'argile brûlé semi-perforées	54
Plăci de argilă arsă descoperite la Hăbășești - <i>Holm</i>	57
Des plaques d'argile brûlé découverts à Hăbășești - <i>Holm</i>	57
• Plăci de argilă arsă descoperite la Trușești - <i>Țuguieța</i>	59
Des plaques d'argile brûlé découverts à Trușești - <i>Țuguieța</i>	59
• Unelte pentru pictat	61
Des outils pour la peinture	61
• Prepararea vopselelor	62
La préparation des teintures	62
• Acoperirea cu angobă - fondul de pictură	63
La couverture en engobe - le fond de peinture	63
• Ținerea vopselelor pentru pictat	64
Le maintien des teintures pour la peinture	64
Pictarea - decorarea - împodobirea vaselor	64
La peinture - la décoration - l'embellissement des récipients	64
Lustruirea mecanică	65
Le polissage mécanique	65
Tehnici de ardere	67
Techniques de cuisson	67
Cuptoare	67
Les fours	67
Primul grup, de patru cuptoare	67
Première groupe, de quatre fours	67

Al doilea grup, de trei cuptoare	68
Le deuxième groupe, de trois fours	68
Suflătoare.....	68
Canne de verrie.....	68
Temperatura de ardere	71
La température de cuisson	71
Amplasarea cuptoarelor	74
L'emplacement des fours	74
Capacitatea cuptoarelor	76
La capacité des fours	76
Cine realiza ceramica ? Poziția olarului în viața socială	77
Qui réalisait la céramique? La position du potier dans la vie sociale.....	77
Răspândirea produselor realizate de olari	79
La diffusion des produits créés par les potiers - l'échange.....	79
Dumești - <i>Între pâraie</i> , categoria ceramicii pictate, funcționalități, forme, decor	81
Dumești - <i>Între pâraie</i> , la catégorie de la céramique peinte, les fonctions, les formes, le décor	81
Statuete antropomorfe.....	105
Les statuettes anthropomorphes	105
Ansamblul statuar de la Dumești - <i>Între pâraie</i>	110
L'ensembles statuaire de Dumești - <i>Între pâraie</i>	110
Ateliere de olărit și cuptoare de ars ceramica descoperite în arealul complexului cultural Cucuteni – Tripolie	116
Les ateliers de poterie et les fours pour cuire la céramique découvert dans l'aire du complexe culturel Cucuteni - Tripolie	116
Tipologia cuptoarelor de ars ceramica	116
La typologie des fours pour cuire la céramique	116
Tip I. Cuptoare cu o cameră	117
Des fours à une chambre	117
I - II. a-d Variante de tranziție	117
Les variantes de transition	117
a-b.Cuptoare cu mai multe camere dispuse pe orizontală	117
Des fours à plusieurs chambres disposées horizontalement	117
c. Cuptoare construite pe sol	118
Des fours construits sur le sol	118
d. Cuptoare construite deasupra unei gropi - groapa de foc	118
Des fours construits au-dessus d'un fosse - le fosse du feu	118
Tip II. Cuptoare cu două camere	118
Des fours à deux chambres	118
Gropi de ars ceramica	118
Les fossés pour la cuisson de la céramique	118
Repertoriul stațiunilor din arealul complexului Cucuteni - Tripolie în care s-au descoperit cuptoare de ars ceramica.....	119
Le répertoire des stations de l'aire du complexe culturel Cucuteni - Tripolie où l'on a découvert des fours pour cuire la céramique	119
Faza Precucuteni III / Tripolie A	120
La phase Précucuteni III / Tripolie A	120
1. Luka Vrublevetskaja, cuptor cu două camere apropiate, săpături S. N. Bibikov	120
Luka Vrublevetskaja, four à deux chambres rapprochées, fouilles par S. N. Bibikov	120
Faza Cucuteni A ₁₋₄ / Tripolie B ₁	120
La phase Cucuteni A ₁₋₄ / Tripolie B ₁	120

2. Ariușd - <i>Dealul Tyszk</i> , nouă cuptoare, din care unul cu trei camere dispuse pe orizontală, săpături Fr. László, E. Zaharia, Z. Székely, B. Bartók.	120
Ariușd - <i>Dealul Tyszk</i> , neuf fours, d'où l'un à trois chambres disposées horizontalement, fouilles par Fr. László, E. Zaharia, Z. Székely, B. Bartók	120
3. Berești - <i>Bâzanu</i> , săpături I. T. Dragomir	121
Berești - <i>Bâzanu</i> , fouilles par I. T. Dragomir	121
4. Hangu - <i>Chirișeni</i> , săpături coordonate de C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița	121
Hangu - <i>Chirișeni</i> , fouilles coordonnée par C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița	121
5. Igești - <i>Scândureni</i> , săpături Gh. Coman	121
Igești - <i>Scândureni</i> , fouilles par Gh. Coman	121
6. Fulgeriș - <i>Dealul Fulgeriș</i> , săpături L. E. Istina	121
Fulgeriș - <i>Dealul Fulgeriș</i> , fouilles par L. E. Istina	121
7. Dumești - <i>Între pâraie</i> , săpături R. Alaiba	121
Dumești - <i>Între pâraie</i> , fouilles par R. Alaiba	121
8. Drăgușeni - <i>În deal la lutărie</i> , săpături A. Crîșmaru	121
Drăgușeni - <i>În deal la lutărie</i> , fouilles par A. Crîșmaru	121
Faza Cucuteni A-B ₁₋₂ / Tripolie B _{I-II} și B _{II}	123
La phase Cucuteni A-B ₁₋₂ / Tripolie B _{I-II} et B _{II}	123
9. Tarnița - <i>Cocolia</i> , săpături S. Antonescu	123
Tarnița - <i>Cocolia</i> , fouilles par S. Antonescu	123
10. Drăgușeni - <i>Dealul Poiana</i> , săpături A. Crîșmaru	123
Drăgușeni - <i>Dealul Poiana</i> , fouilles par A. Crîșmaru	123
11. Shkarovka, un cuptor cu o cameră și altul cu două camere dispuse pe orizontală, săpături E. B. Tsvek	123
Shkarovka, un four avec un chambres et autre avec deux chambre disposées horizontalement, fouilles par E. B. Tsvek	123
12. Myropolye, săpături E. V. Tsvek	123
Myropolye, fouilles par E. V. Tsvek	123
13. Ulanovka, săpături B. S. Jurakovskii	123
Ulanovka, fouilles par B. S. Jurakovskii	123
Cuptoare de tip tandyr	123
Les fours de type tandyr	123
14. Poduri - <i>Dealul Ghindaru</i> , săpături coordonate de D. Monah	123
Poduri - <i>Dealul Ghindaru</i> , fouilles coordonnée par D. Monah	123
15. Harbuzyn	123
Harbuzyn	123
16. Trostjančyk, săpături E. V. Tsvek	123
Trostjančik, fouilles par E. V. Tsvek	123
Faza Cucuteni B ₁₋₂ / Tripolie B _{II} -C _I și C _I	124
La phase Cucuteni B ₁₋₂ / Tripolie B _{II} -C _I et C _I	124
17. Koșilovtze - <i>Oboz</i> , un grup de 18 cuptoare, săpături K. Hadaczek	124
Koșilovtze - <i>Oboz</i> , un groupe de 18 fours, fouilles par K. Hadaczek	124
18. Suhostav, săpături V. L. Kravetz	124
Suhostav, fouilles par V. L. Kravetz	124
19. Vărvăreuca VIII, săpături V. I. Markevič	124
Vărvăreuca VIII, fouilles par V. I. Markevič	124
20. Petreni, Rep. Moldova, săpături E. von Stern	126
Petreni, Rep. Moldova, fouilles par E. von Stern	126
21. Voroșilovka - <i>Gorodișce 2</i> , săpături G. A. Pashkevitch	126
Voroșilovka - <i>Gorodișce 2</i> , fouilles par G. A. Pashkevitch	126

Cuptoare neclare	127
Des fours incertains	127
22. Klišcev, săpături I. I. Zaetz, S. N. Ryžov	127
Klišcev, fouilles par I. I. Zaetz, S. N. Ryžov	127
23. Șipeniț, săpături O. Kandiba	127
Șipeniț, fouilles par O. Kandiba	127
24. Grebeni, săpături S. N. Bibikov și M. M. Șmaglij	127
Grebeni, fouilles par S. N. Bibikov et M. M. Șmaglij	127
Cuptoare de ars ceramica prevăzute cu două camere suprapuse Cucuteni A-B, B ₁₋₂ /	
Tripolie B _{I-II} ; C _{I-II} și C _{II}	127
Des fours pour cuir la céramique prévus de deux chambres superposées Cucuteni A-B	
et B ₁₋₂ / Tripolie B _{I-II} ; C _{I-II} et C _{II}	127
25. Veselyj Kut, săpături E. V. Tsvek	127
Veselyj Kut, fouilles par E. V. Tsvek	127
26. Bodești - <i>Cetățuia Frumușica</i> , săpături C. Matasă	129
Bodești - <i>Cetățuia Frumușica</i> , fouilles par C. Matasă	129
27. Glăvăneștii Vechi - <i>Movila I</i> , săpături coordonate de I. Nestor	129
Glăvăneștii Vechi - <i>Movila I</i> , fouilles coordonnées par I. Nestor	129
28. Valea Lupului - <i>Fabrica chimică</i> , săpături coordonate de I. Nestor și	
M. Dinu	130
Valea Lupului - <i>Fabrica chimică</i> , fouilles coordonnées par I. Nestor	
et M. Dinu	130
29. Žvanetz - <i>Ščioab</i> , săpături T. G. Movșa	131
Žvanetz - <i>Ščioab</i> , fouilles par T. G. Movșa	131
Cuptoare de ars ceramica prevăzute cu două camere suprapuse. Perioada de tranziție de la	
eneolitic la epoca bronzului - grupul Horodiștea / Erbiceni - Gordienști – Kasperovka	131
Des fours pour cuir la céramique prévus de deux chambres superposées. La période de	
transition de l'énéolithique à l'époque du bronze, le groupe Horodiștea / Erbiceni	
Gordinești – Kasperovka	131
30. Erbiceni, <i>Dealul Sărăturilor</i> și <i>Dealul Mănăstirea</i> săpături M. Dinu	131
Erbiceni fouilles par M. Dinu	131
31. Costești IV, săpături V. I. Markevič	131
Costești IV, fouilles par V. I. Markevič	131
32. Hăncăuți I, săpături V. M. Bikbaev	132
Hăncăuți I, fouilles par V. M. Bikbaev	132
33. Tzviklovtzi, săpături T. G. Movșa	132
Tzviklovtzi, fouilles par T. G. Movșa	132
34. Trinca - <i>Izvorul lui Luca</i> - două cuptoare, săpături coordonate de	
O. Levițki, R. Alaiba	132
Trinca - <i>Izvorul lui Luca</i> - deux fours, fouilles coordonnées par	
O. Levițki, R. Alaiba	132
Cuptoare amenajate deasupra unei gropi sau pe sol	139
Des fours aménagés au-dessus d'une fosse ou sur le sol	139
Trușești - <i>Țuguia</i> , săpături coordonate de M. Petrescu Dîmbovița	139
Trușești - <i>Țuguia</i> , fouilles coordonnées par M. Petrescu-Dîmbovița	139
Hăbășești - <i>Holm</i> , săpături coordonate de Vl. Dumitrescu	142
Hăbășești - <i>Holm</i> , fouilles coordonnées par Vl. Dumitrescu	142
Cuptoare de ars ceramica amenajate în groapă	143
Des fours pour la cuisson de la céramique aménagés dans le fossé	143
Dumești - <i>Între pâraie</i>	143
Drăgușeni - <i>În deal la lutărie</i> , săpături A. László, A. Crîșmaru	143
Drăgușeni - <i>În deal la lutărie</i> , fouilles par A. László, A. Crîșmaru	143
Cuptoare gospodărești	145
Des fours de ménage	145

Târpești - <i>Râpa lui Bodai</i> , săpături S. Marinescu-Bîlcu	145
Târpești - <i>Râpa lui Bodai</i> , fouilles par S. Marinescu-Bîlcu.....	145
Trușești - <i>Țuguieta</i>	145
Hăbășești - <i>Holm</i>	146
Costești - IV, săpături V. I. Markevič.....	146
Costești - IV, fouilles V. I. Markevič	146
Mărgineni - <i>Cetățuia</i> , săpături D. Monah.....	146
Mărgineni - <i>Cetățuia</i> , fouilles par D. Monah	146
Meșteșugul olăritului – considerații.....	148
L’art de la poterie - des considérations.....	148
Rezumat.....	157
Résumé	157
Abrevieri.....	174
Abréviations.....	174
Bibliografie.....	175
Bibliographie	175
Indice de culturii	190
Indice	190
Indice onomastic.....	191
Indice onomastique.....	191
Indice toponimic.....	194
Indice toponimique.....	194

Cuvânt înainte

Întinsul areal al complexului Cucuteni Tripolie a fost structurat de istoriografia contemporană pentru toată durata, 3800/3750 - 2700/2600 b.c. sau 4650 - 3500 B.C., în două mari zone culturale¹, *Cucuteni*, care cuprinde descoperirile arheologice din România și Republica Moldova, sud-estul Transilvaniei, cu aspectul Ariușd, colțul de nord-est al Munteniei, spațiul dintre Carpați și Nistru (Monah 1987, p. 75 și urm.; Petrescu-Dîmbovița 1993, p. 548; Mantu 1999, p. 193), și *Tripolie*, care cuprinde descoperirile arheologice din Ucraina, dintre Bug și Nistru, respectiv Bug și Nipru, inclusiv malul stâng și din nord-estul Carpaților - Galiția, regiunea cursurilor superioare ale râurilor Nistru, Prut și Siret, fără nordul Mării Negre (Sorokin 1993, p. 85; Nițu 1977, p. 208).

Cultura Cucuteni, cunoscută mai ales din rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în secolul trecut, XX, cum se știe, este renumită nu numai prin splendida plastică antropomorfă (Monah 1997) și zoomorfă (Alaiba 2000, p. 295 și urm.), dar mai ales prin formele ceramicii fine sau foarte fine, ai cărei pereți au fost transformați în suporturi neperisabile pentru pictarea, cu pigmenți minerali ce au rezistat timpului, a modelului lor cosmogonic de caracter mitologic și religios. Deși, în ornamentarea ceramicii tripoliene predomină decorul gravat cu motive geometrice, mai rar zoomorfe sau antropomorfe, aspectele decorative sunt apropiate de cele obținute în tehnica picturii.

Constanta reluare a compozițiilor decorative, pe parcursul îndelungatei evoluții, sub forma unor aspecte ornamentale mereu reînnoite, ca o permanentă încercare de restabilire a legăturilor cu strămoșii, cu un timp primordial exemplar, cu divinitatea, a îngăduit delimitarea unor secvențe cronologice în cadrul unui vechi stil de artă (Schmidt 1932). Acestei diversități simbolice de ornamentare a ceramicii se asociază câteva ipostaze de reprezentare plastică a Marii Mame, statuetele masculine - angrogini și zoomorfe.

Sculptura în lut, mai ales statuetele antropomorfe sau zoomorfe și ceramica pictată sau gravată, vasele antropomorfe și zoomorfe sau cu astfel de atribute, au permis ființarea complexului în registrul sacru, favorizat și de permanenta deschidere spre marile civilizații eneolitice din Asia Anterioară, Anatolia, Mesopotamia sau Siria - Palestina. Ca ultimă verigă a Vechii Civilizații Europene², în acord cu vecinii din Europa de est și centrală, cu deosebire culturile Petrești din Transilvania și Gumelnița - Kodjadermen - Karanovo VI - Varna, din Carpații Meridionali la Marea Egee, complexul Cucuteni Tripolie a cunoscut o existență proprie și îndelungată. O parte din ceramica ce a supraviețuit timpului, se poate admira în muzeele aflate în vechiul ei areal, străbătut de cursurile mijlocii și superioare ale văilor Olt și Trotuș, Siret, Bârlad și Prut, Răut și Nistru, Bug și Nipru, pentru a sta mărturie asupra frumuseții și bogăției acesteia,

Cercetările arheologice sistematice au prilejuit dezvelirea urmelor unui mare număr de așezări, cu locuințele construite la suprafața solului, pe structuri de lemn montate cu tălpi, de cele mai multe ori prevăzute cu podini, platforme de lut ars la bază cu bârne groase, în interior cu vetre sau cuptoare. Mai rar au dus la dezvelirea atelierelor de olărit, deși, cu siguranță, acestea au cunoscut în epocă o largă răspândire și constantă utilizare. Studiul lor formează subiectul volumului de față. El pornește de la două descoperiri arheologice realizate de noi, prima, în satul Dumești, județul Vaslui, unde s-au săpat șapte cuptoare cu o singură cameră,

¹ Raportul cronologic între cele două culturi s-a realizat în funcție de corespondențele stabilite de D. Ia. Teleghin: Precucuteni III / Tripolie A; Cucuteni A₁₋₄ / Tripolie A-B și B_I; Cucuteni A-B₁₋₂ / Tripolie B_{I-II} și B_{III}; Cucuteni B₁₋₂ / Tripolie B_{II}-C_I și C_I și complexul Horodiștea - Foltești / Tripolie C_{I-II} și C_{II} (1985, p. 15).

² Termenul a fost utilizat prima dată de cercetătoarea americană de origine lituaniană M. Gimbutas (1956; Eadem 1961, p. 193-200).

din faza Cucuteni A, între anii 1987 și 1990, și a doua, în satul Trinca, raionul Edineț, Republica Moldova, unde s-au săpat două cuptoare, dar cu încăperile suprapuse. Primul cuptor a fost investigat de dr. Oleg Levițki, cercetător la Institutul de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, în 1990, care, cu amabilitate, ne-a pus la dispoziție toate informațiile, iar al doilea de o echipă din care am făcut și noi parte, în 1995. Cuptoarele au fost datate în grupul cultural Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka¹, format în perioada imediat următoare complexului cultural Cucuteni Tripolie, prin pătrunderea din stepele răsăritene, din nord-est sau din regiuni nu totdeauna localizate, de aiurea, a unor grupuri care duceau o viață semistabilă (Zbenovič 1972, p. 11 și urm.).

Stațiunea Dumești, situată în sudul Podișului Central Moldovenesc, în care s-au dezvelit, în parte, ruinele unei bogate așezări cucuteniene, datată în etapele A₃₋₄, a fost amplasată în limitele oferite de interfluviul format de pâraiașul Suhuleț, afluent de stânga al râului Bârlad, și un alt mic pâraiaș, care, datorită infiltrațiilor, vara seacă. Punctul a fost numit de localnici cu un toponim semnificativ *Între pâraie*, parcă pentru a fixa în real, imaginea atemporală a unui model arhetipal, *un model exemplar universal* (Eliade 1991, p. 33).

Fiecare din cele 12 locuințe descoperite până acum avea un inventar aparte, dat de specificul îndeletnicirilor ce se practicau în cadrul acestora: în locuința 6 se aflau *in situ* mai multe greutăți de la un război de țesut vertical; în locuința 10 erau topoare perforate parțial, neterminate; și în complexele marcate cu numerele 3, 7 și 13, atelierul de olărit, cu amenajările din interiorul și din preajma acestuia, între care și două grupuri de cuptoare. Prima construcție săpată se poate considera a fi fost un sanctuar, distrus de lucrările de îmbunătățiri funciare, în care era depus cunoscutul grup format din 12 statuete antropomorfe, șase feminine și șase masculine, și alte elemente de cult².

Și la Dumești se poate vedea o anumită creștere demografică (Monah, cf. Idem, Cucoș 1985, p. 48-49, 183-184). Probabil, aici, au fost aproximativ 25 de locuințe. Comunitatea nu s-a extins mai mult decât i-a permis spațiul geografic. Estimativ, în așezare au viețuit, conform criteriilor de evaluare folosite și pentru alte stațiuni, aproximativ 200 - 250 de locuitori, dacă într-o locuință erau în medie 8-10 persoane, din toate generațiile (8 persoane x 25 locuințe = 200 locuitori sau 10 persoane x 25 locuințe = 250 locuitori). Să reamintim estimările făcute pentru stațiunile săpate în întregime, la Târpești s-a presupus o populație de aproximativ 170 persoane, iar la Hăbășești și Trușești, 440 respectiv 700-800 (Petrescu-Dîmbovița 1999, p. 197).

Stațiunea Trinca, situată în zona geografică a Podișului Moldovei de Nord, subunitatea Dealurilor Trincăi, Republica Moldova, a fost cercetată între anii 1994 - 2002 și din nou în 2004 - 2005. Punctul numit de localnici *Izvorul lui Luca*, de mare interes arheologic, are forma unei *cetățui* înconjurată din trei părți de un meandru al pâraiașului Draghiște, cu maluri înalte, stâncoase și împădurite (pl. 56/1). Cercetările au fost inițiate în vederea investigării orizonturilor culturale hallstattiene. Primul, al așezării cu ceramică canelată de tip Chișinău - Corlăteni, mijlocul secolului al XII-lea - secolul al X-lea a. Hr., al doilea a celui cu ceramică incizată și imprimată, dintre secolele X/IX - VIII a. Hr., HaA - HaB₁. Ultimul strat se leagă de etapa târzie a culturii Černoles - grupul Podolian de vest,

¹ În vechiul areal al complexului Cucuteni Tripolie și în vecinătatea acestuia s-au format grupuri culturale, denumite după cele mai importante stațiuni în care au fost cercetate în România, Republica Moldova și Ucraina: în zona Podișului Volâniei, Gorodsk; la est de Nipru, varianta târzie Sofievka (Dergačev, Manzura 1991, p. 211, tab. 2); la sud Vâhvatînți; în zona de silvostepă, Horodiștea - Erbiceni - Gordinești - Kasperovka (Dergačev 1973, p. 100), cu aspectul protogordinești de la Kirileni; la sud Jivotilovka (Petrenko 1994, p. 61, 64); Usatovo - Foltești în nord-vestul Mării Negre și Dunărea de Jos (Dinu 1980, p. 1 și urm.). Să menționăm și formarea grupurilor Cernavoda II - III / Boleráz și prezența culturii Trichterbecher și a culturii amforelor sferice (Roman 1981, p. 30-32).

² Numerotarea lor s-a făcut în ordinea în care au fost săpate pe șantier.

secolele VIII/VII - VI a. Hr. (Levițki 1995, p. 248-249, 253; Idem, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17 și urm.).

Săparea *cetățuiei* a dus și la descoperirea unei așezări de mică întindere, specifice grupului cultural Horodiștea / Erbiceni Kasperovka, de aspect Gordinești, caracteristic arealului pruto nistriean (Dergačev 1973, p. 100). Din așezare, până în prezent, s-au investigat patru locuințe și două cuptoare din tipul celor cu două camere suprapuse. Conform interpretărilor realizate de D. Monah (Idem, Cucos 1985, p. 48-49, 183-184), și pentru Trinca se poate marca o anumită creștere demografică. Estimativ, în așezare au locuit probabil, conform aceluiași criterii de evaluare, aproximativ 40 de locuitori, dacă într-o locuință erau în medie 8-10 locuitori din toate generațiile ($8 \text{ persoane} \times 4 = 32 \text{ locuitori}$ sau $10 \text{ persoane} \times 4 = 40 \text{ locuitori}$).

La începutul perioadei de tranziție spre epoca bronzului, olăritul cucutenian sau tripolian s-a transformat treptat, pentru a se stinge odată cu pătrunderea unor noi comunități umane.

Metodologia și categoriile de izvoare utilizate au fost cele specifice arheologiei, în raport cu datele oferite de sistemul de săpătură, stratigrafia stațiunilor, tipurile de așezări, specificul gospodăriilor, locuințelor, gropilor și cuptoarelor, de sistemul de apărare sau bogatul inventar. În primul rând am avut în vedere diversitatea formelor de manifestare, cu deosebire frumusețea și varietatea ceramicii sau plasticii, studiate de mai mult de un secol, din diferite puncte de vedere, de arheologi, de cercetători ai artei sau de istorici.

În perioada pregătirii tezei de doctorat, coordonată de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, membru al Academiei Române, în urma vizitării muzeului vasluian, pentru a cunoaște materialele de la Dumești, aflate în depozite și în expoziția permanentă, ne-a sugerat publicarea săpăturilor, fapt pentru care îi adresăm respectuoase mulțumiri.

Ilustrația a fost realizată în timp, de noi, și, cu deosebire de G. Vrânceanu, L. Aniței, F. Grigoruță, E. Plugariu, M. Tudose, fotografiile de L. Preutu-Grigore, M. Vitriuc, iar restaurarea ceramicii de C. Hobincu, C. Pântea și C. Aghion, cărora le mulțumim și pe această cale.

Redactarea volumului nu ar fi fost posibilă fără substanțialele contribuții realizate de cercetătorii perioadei, ale căror studii au fost citate în text și menționate în bibliografie. De asemenea, mulțumim prof. Ioan Mancaș și dr. Laurențiu Chiriac, pentru sprijinul acordat din partea Muzeului "Ștefan cel Mare" Vaslui, Editurii Junimea - Iași și S.C. "IRIMPEX" S.R.L. Bârlad, care au înlesnit publicarea.



Pl. 1. Dumești - *Între pâraie*. Vedere generală.

Pl. 1. Dumești, le point *Între pâraie*. Vue générale.

Meșteșugul olăritului în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie

Argila, materia telurică smulsă din trupul zeiței Pământ, și făina, trupul grâului eliberat de suflet, au reprezentat, pentru comunitățile de agricultori neo-eneolitici, între care și ai civilizației Cucuteni - Tripolie, cum afirma Ion Ghinoiu, principalele materii prime supuse transformărilor „În lumea celor vechi nu există descoperire tehnologică mai importantă fără să lase urme în viața religioasă. De aceea, cele două invenții neolitice, pregătirea pâinii din aluat și a oalei din lut, se desfășoară după același plan tehnologic și exprimă aceeași ideologie: nemurirea sufletului... Amestecate cu apă, țărâna devine lut și făina aluat... Dumnezeu [divinitatea] și-a însuflețit creația suflând viață asupra ei, omul a însuflețit chipurile din lut și aluat arzându-le în cuptor. Între tehnica ceramică și cea a panificației sunt evidente paralelisme tehnice și spirituale” (1999, p. 42, 50). Dacă pentru folosirea făinii, de către triburile cerealiere ale așezărilor cucuteniene și tripoliene, dovezile arheologice sunt mai puține, prepararea și consumarea ei fiind sugerată cu deosebire prin alte descoperiri (Monah 1996, p. 81-88), pentru pregătirea, modelarea și arderea lutului, informațiile sunt mult mai numeroase. Investigațiile arheologice întreprinse până la începutul secolului XXI, în vastul areal ocupat în eneolitic de comunitățile complexului cultural Cucuteni - Tripolie, au adus la suprafață, din straturile de cultură ale perioadei, suficiente dovezi privind practicarea olăritului de către meșteri specializați, ateliere prevăzute cu instalații de ars ceramica și numeroase produse finite, vase întregi, întregibile sau doar fragmentare.

După V. I. Markevič, vasele bine lucrate au fost realizate de meșterii olari în ateliere, iar cele de uz gospodăresc, ornamentate mai puțin îngrijit, au fost lucrate în gospodării și arse în cuptoarele din interiorul acestora (1981, p. 122 și urm.). Vetrele și cuptoarele din interiorul locuințelor au fost folosite nu numai pentru prepararea hranei, încălzit sau ca sursă de lumină, dar și pentru uscat și ars ceramica.

Pentru reconstituirea modului de organizare a meșteșugului olăritului, a principalelor etape de producție, am parcurs drumul cunoașterii și din prezent spre trecut, folosind *analogiile etnografice* (Dumitrescu 1979, p. 15). C. Nicolescu și P. Petrescu, în încercările lor de a-și îndrepta privirile spre trecut remarcău același lucru, „Multe fapte, documente și din straturile suprapuse ale pământului nu pot fi într-adevăr înțelese decât în lumina relațiilor etnografice” (1974, p. 18). Deși, o astfel de analiză pare ipotetică, am avut în vedere folosirea de către meșteșugari, de-a lungul timpului, indiferent de spațiu și timp, a unor tipuri de unelte și a unor modalități și etape de muncă apropiate.

Nu am pierdut din vedere nici faptul că, vechile tehnici de lucru se bazau pe anumite etape de producție, care, nu pot fi nici înțelese, nici studiate prin tehnologiile moderne. O parte din problemele legate de olărit, între care prepararea argilei, pregătirea coloranților, tipuri de unelte, folosirea roții olarului, prezența în atelier a femeilor, ucenicilor sau a unor străini, poate dintre cei care au vehiculat ceramica de tip Cucuteni C, atribuțiile meșterului olar și cât de important era rolul acestuia în comunitate, nu vor fi cunoscute decât parțial.

Existența a cel puțin unui olar în fiecare așezare a fost susținută de V. I. Markevič, pornind de la săpăturile arheologice realizate de el în nordul Basarabiei. El exemplifică cu descoperirile de la Vărvăreuka VIII, unde specificul producției atelierului trebuie să fi fost stabilit de olar (1981, p. 24, 120). La aceleași concluzii a ajuns și M. Iu. Videjko, pentru așezările tripoliene din Ucraina. El exemplifică, mai ales, cu situația întinsei stațiuni de la

Majdanetz (1988, p. 1 și urm.), unde, ca și în alte locuri, vasele au fost produse și pentru schimb.

Majoritatea cercetărilor acestei perioade au fost de acord cu existența unor centre specializate de olari, care se ocupau și cu producția și cu difuzarea vaselor. Activitatea centrelor de olari, din care se răspândeau anumite categorii de vase, după E. Comșa, poate explica variantele regionale, dar și paralelismul unor etape considerate succesive (1976 a, p. 31). Centrele erau altfel structurate în raport cu stațiunile modeste, în care nu se practica olăritul pentru schimb. O așezare modestă se crede că a fost Roma - *Balta lui Ciobanu*, săpătură aproape integral, o „așezare rurală cu un grad scăzut de polarizare”, deci „secundară ca importanță” Totuși, și aici se crede că a funcționat un cartier al olarilor, „unde, în zonă, nu la mare distanță de așezare, unde lucrau meșteri care nu stăpâneau perfect tehnica modelării lutului și mai ales a obținerii unor forme perfecte”, cum se poate deduce din calitatea pastei, asimetria vaselor, finisările incomplete (Popovici, Buzdugan, Alexoiaie 1992, p. 13). Opuse acestui tip de așezări trebuie să fi fost cele cu *grad mare de polarizare*, care pot fi considerate așezări preurbane (Marinescu-Bîlcu 1977, p. 142; Ursulescu 1988, p. 21-30; Idem 1995, p. 75-86; Tsvek 1994, p. 89 și urm.).

Stațiunea Dumești - Între pâraie

Importanta stațiune preistorică de la Dumești *Între pâraie*, situată în Podișul Bârladului, la câțiva kilometri de râul Bârlad, între două mici pâraie (pl. 1-2), s-a cercetat sistematic între anii 1982 și 1991 (Maxim-Alaiba 1983-84, p. 99 și urm.; Idem 1987, p. 269 și urm.; Idem [Alaiba] 2005, p. 57 și urm.). Investigarea arheologică a acesteia, timp de zece ani, a dus la săparea integrală sau parțială a 12 locuințe, între ele un sanctuar și un atelier de olărit, datele în subfazele Cucuteni A₃₋₄, cum am menționat deja. Conform stratigrafiei verticale și orizontale, construcția locuințelor, între care aceea în care s-au aflat greutăți de la un război de țesut, sanctuarul și atelierul de olărit, corespunde unor orizonturi culturale succesive, aflate în schimbare, fapt ce sugerează, firește, viețuirea aici a mai multor generații.

Atelierul de olărit de la Dumești - Între pâraie

Locuința - atelier și amenajările din exterior

În perimetrul așezării, în cursul campaniilor de săpături realizate în anul 1987 și în 1988, s-a evidențiat în partea de nord-vest o locuință - atelier, prevăzută la nord cu o cameră anexă pentru păstrat ceramica pictată. Acesta avea în preajmă diverse alte amenajări: la sud-vest, un spațiu pentru modelarea lutului, cum indică pietrele mari aflate aici, specifice mobilierului din apropierea mesei olarului, scaunul sau un suport; în partea de sud-est, unde erau aglomerate părți de la diferite vase de uz curent, mai dificil de întregit, tot aici s-a amenajat și un paravan din care s-au împrăștiat pe nivel mărunte resturi de chirpic; la est exista o groapă arsă până la calcinare, care, probabil, a fost folosită drept cuptor pentru ars recipiente mari (Gr. 8; cpl. 8); în partea de nord nord-est, nu departe de limita așezării, era primul grup format din patru cuptoare (pl. 16), iar la est, în apropiere de ele, o colibă mică, circulară și cel puțin cinci plăci de lut perforate parțial (cpl. 7). Un alt grup format din trei cuptoare (pl. 17; cpl. 13), se afla în apropierea așezării, în partea de nord-est (pl. 2) și a

funcționat în ultima perioadă de activitate a locuinței atelier din interfluviu, un orizont cronologic de viață mai nou, în raport cu primele patru cuptoare. Pârâiașele, ce mărgineau spre vest și est baza platoului, au furnizat din plin apa necesară.

Menționăm și prezența unei gropi rituale de fundare și consacrare, situată în partea de sud, în fața atelierului, groapă în care s-au depus două statuete, una feminină și alta masculină (pl. 6), o reflectare a unui ritual legat de construcție.

În cadrul acestor amenajări un prim rol îl avea locuința - atelier (L_3 / cpl. 3), amplasată în partea de centru vest a așezării, în apropierea iazului (pl. 2). A fost construită pe o structură de lemn, pe care se sprijinea acoperișul, probabil în două ape. Pereții aveau o lățime de circa 30 - 35 cm, cum indică fragmentele de chirpic amestecat cu pleavă, ce au fățuit în exterior și în interior împletitura de nuiele ($\varnothing = 3 - 5$ cm). Locuința se întindea pe o suprafață de aproximativ 12,5 m x 10 m (125 m²) și era formată din două camere, una principală și o anexă, situată în partea de nord, cu o lățime de aproximativ doi metri și o lungime de peste șase metri. Cele două camere, despărțite de un perete median, aveau podeaua simplu lutuită, cu urme de refacere. Numai în încăperea mare exista o vatră de încălzit, acum distrusă, mozaicată și risipită pe o suprafață mai mare. În camera mică, neîncălzită, folosită pentru depozitat ceramica după ardere, s-a descoperit o neobișnuită aglomerare de recipiente pictate, ce au fost deteriorate doar de trecerea timpului (pl. 3/2).

În fapt, atelierul de olărit de la Dumești - *Între pâraie* era format din diferite amenajări folosite de olar în procesul de producție, pentru modelat și ornamentat, aflate în aer liber și în locuință, plus o cameră pentru depozitat ceramica fină, și o anexă pentru păstrat ceramica grosieră. Pentru perioada Cucuteni A / Tripolie A-B și B₁, reprezintă unul dintre complexele cel mai bine conservate, fapt ce ne-a permis o detaliată cercetare a lui.

Locuința - atelier și amenajările din interior

Folosim termenul de *locuință* pentru că aici se și viețuia, cum se vede din inventarul de necesitate zilnică descoperit, unelte de os, corn, silex, din care o așchie pare să provină de la o seceră, multe topoare de marnă gălbuie, râșnițe, frecătoare, linguri, polonice, ceramică pictată și de folosință gospodărească etc. Deși, în locuința - atelier nu s-au găsit cereale, presupunem că acestea se păstrau în unele îngrădituri sau în diferite recipiente de provizii. Amplasarea stațiunii pe vale, nu pe o înălțime dominantă, nu a fost prielnică păstrării semințelor, a resturilor lemnoase sau a oaselor mici. Totuși, solul umed a avantajat conservarea picturii prin depunerile calcaroase.

Folosim termenul de *atelier* pentru că aici, în camera mare, se picta ceramica, așa cum indică prezența, în două vase, a materiei prime și a uneltelor necesare realizării acestei migăloase îndeletniciri, de neîmitat în zilele noastre. Remarcăm și prezența unor vase pictate parțial sau a altora pictate neglijent, încă stângaci, probabil de un începător, mai ales castronașe, dar care respectă canoanele specifice subfazelor Cucuteni A_{3.4}, de împărțire a suprafeței vasului și de dispunere a culorilor, ceea ce nu era la îndemâna neinițiaților.

Arșice, conuri miniaturale de lut, îngrădituri scunde

În camera mare (pl. 3/1, 3), spre deosebire de alte locuințe obișnuite, pe podeaua lutuită, mai ales în apropierea pereților, existau numeroase îngrădituri scunde, realizate din lut amestecat cu pleavă, în plan de forma unor tăvi, ușor ovale, iar în secțiune transversală patratate, triunghiulare, oval alungite, de obicei asimetrice, de la care s-au conservat părți din ramele acestora (pl. 4-5). Îngrăditurile erau folosite, mai ales, pentru pregătirea sau

păstratul lutului necesar modelării vaselor, cum sugerează bucățile masive conservate încă, nearse complet, înalte de circa 20 cm.

De pe podea s-au recuperat și câteva *conuri miniaturale de lut*, modelate din pastă fină sau semifină, de obicei arse incomplet, de culoare brun - cărămizie, sau cenușiu - cărămizie, de formă conică, cu vârfurile mai mult sau mai puțin ascuțite, cu laturile și baza drepte sau ușor concave. Mai multe exemplare miniaturale s-au descoperi la Hăbășești - *Holm*, dintre ele șase în locuința nr. 25 (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 466-468, fig. 47/1-2, 4-10, 12-15). La Trușești, în așezarea de pe *Țuguieța*, datată în faza Cucuteni A₃, în total s-au recuperat 38 de conuri miniaturale, unele mai mici de 2 cm, modelate din pastă bună, de culoare cărămizie sau cenușie (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 539, fig. 377/1-3, 9; 378/2 379/9-11). Două au spre vârful ușor bont marcată forma unui cap stilizat, cu nasul ca o creastă verticală și cu urechile arcuite și parțial perforate (*Ibidem*, fig. 377/1-2; 379/9-10).

De asemenea, și între conurile ce provin din stațiunea Scânteia - *Dealul Bodeștilor* (Chirica, Mantu, Țurcanu *et alii* 1999, p. 126-130, nr. 286-297), sunt două ce au forme antropomorfizate cilindrice (*Ibidem*, nr. 287-288).

Interpretarea lor a fost diferită și nu a dus la un consens general al rostului lor (H. Dumitrescu, în Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 468). Rostul conurilor miniaturale, nelipsite în așezările cucuteniene, s-a apropiat de un anumit ceremonial, precum acela semnalat în atelierul descoperit în așezarea Veselyi Kut (Tripolie, etapa B_I-B_{II}), unde, sub pereții cuptorului de ars ceramica s-au găsit „înșiruite ritual” opt astfel de conuri (Tsvek 1994, p. 76, 93; Eadem 2004, p. 57-59, pl. 15/1; h = 1 cm - 1,5 cm).

De asemenea, după M. Petrescu-Dîmbovița umanizarea unor exemplare, „ar corespunde reprezentărilor schematizate a unor statuete antropomorfe” (~ *et alii* 1999, p. 539). V. I. Markevič consideră micile conuri de la Brânzeni IV, Costești, Soroca - *Lac* sau Petreni, a fi fost fișe de joc, iar cele cu elemente antropomorfe sau zoomorfe de la Duruitoarea Veche - precum și cele de la Trușești, Scânteia - piese ale unui joc, desfășurat pe o placă cu anumite marcare, cu analogii în Egipt. În acest din urmă caz jocul ar fi implicat participarea unor adversari, deci realizarea unui raționament abstract (1981, p. 170; Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 539). A. P. Pogoșeva a legat micile piese de forma pintaderelor, de ștampilele pentru tatuat (1985, p. 105), iar I. T. Dragomir de anumite instrumente de calcul, asociate cu bastonașe, cu analogii la Susa, Mesopotamia (1983b, p. 80).

Astragale, articulațiile picioarelor de vite, miei, capre, folosite pentru practicarea unor jocuri, s-au găsit și în locuința atelier de la Dumești, unele șlefuite. Astragalele au fost semnalate și în alte așezări din faza Cucuteni A, între care menționăm astragalele de capră (*Capra hircus*), păstrate într-un vas, descoperite în stațiunea Bonțești *Mira* (Dumitrescu 1933, p. 97, fig. 8/14).

Astfel de piese sunt prezente și în așezări ale fazei A-B, precum la Huși - *Centrul Orașului*. În locuința săpată aici parțial, în 1975, s-a găsit și un vas globular, acoperit cu o piatră de râu plată, în interior cu „22 de arșice mici de animal nedeterminat încă, amintind descoperirea aceluiași număr de arșice, făcută întâmplător pe o altă stradă în 1954” (Nițu, Bazarciuc 1980, p. 19). Un alt exemplar s-a găsit în L₇ de la Roma - *Balta lui Ciobanu*, în marginea de sud a platformei, unde, un vas mic tronconic era așezat peste un arșic (Popovici, Buzdugan, Alexoae 1992, p. 13). Sunt și astragale cu una sau mai multe fețe lustruite, perforate sau prevăzute cu diferite semne incizate (Barnea 1994, p. 121-122).

La fel, V. I. Markevič a asociat jocul cu astragale, de oaie sau capră, de conurile miniaturale¹. El a pornit de la descoperirea într-un vas, a 16 piese, în așezarea Cucuteni B târzie de la Brânzeni - *Țiganca* III (1981, p. 171).

Groapa rituală – depunere a două statuete, feminină și masculină

Din nou aducem în discuție groapa rituală de fundare și consacrare din apropierea locuinței - atelier, săpată pe latura de sud, în fața acesteia, groapă în care au fost depuse două statuete cu fețele orientate spre răsărit, una feminină întreagă, semi-șezândă, alta masculină, căreia îi lipseau din vechime, capul, gâtul, umerii și baza membrilor inferioare (pl. 6).

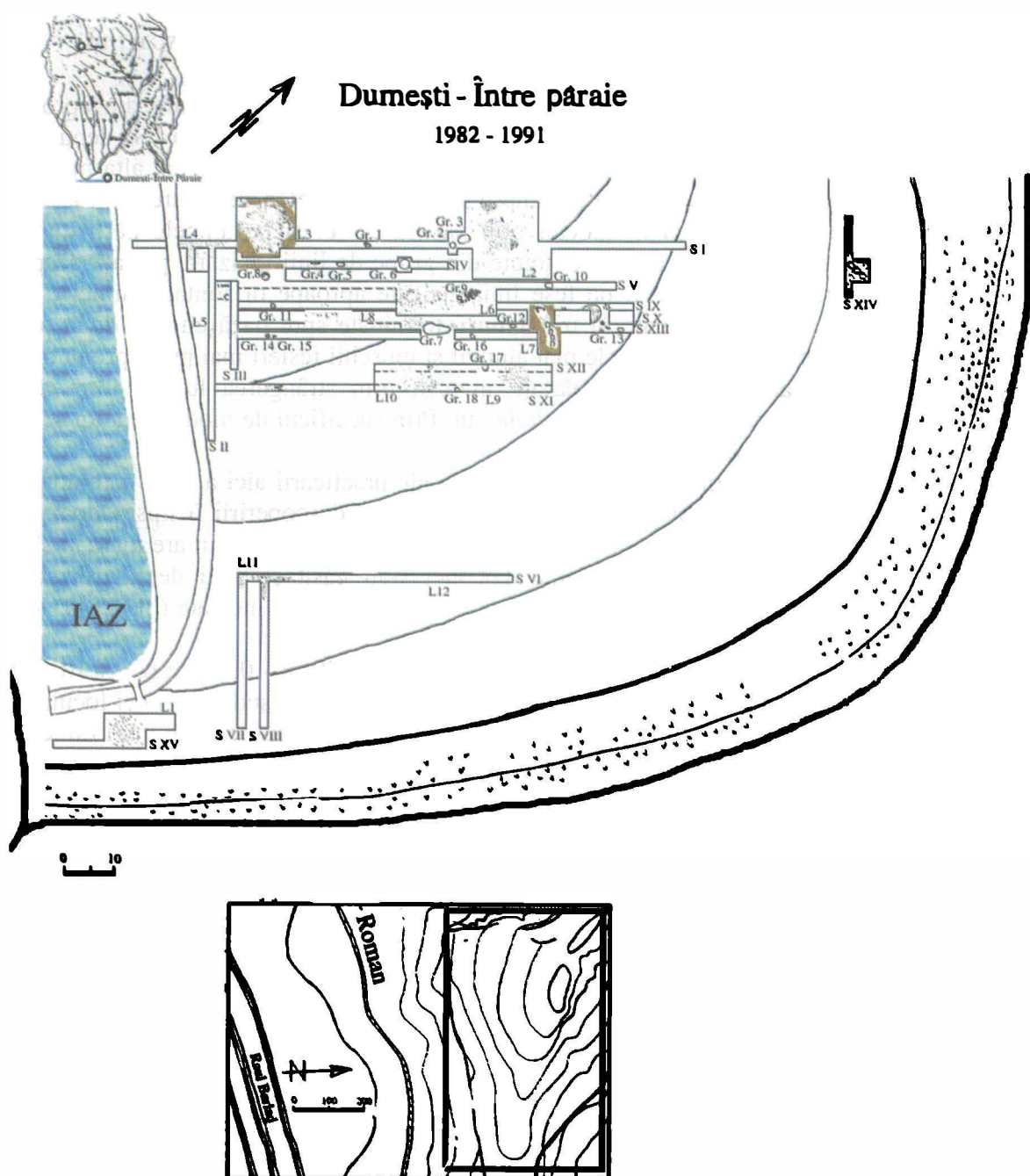
Statueta feminină are sânii marcați prin pastile de lut și pe ambele părți un decor alcătuit din două romburi consecutive, obținute din grupe de linii incizate, pe față despărțite de pastila ce marchează ombilicul, pe fese linii incizate aproape orizontal, paralele, iar pe membrele inferioare incizii grupate în triunghiuri, terminate spre bază cu alte două pastile. Statueta masculină s-a redat cu toracele mai alungit și mușchii fesieri mai puțin pronunțați, cu picioarele ușor flectate, genunchii depărtați, marcați prin strângerea lutului între degete, pentru ca sub urma centurii să fie sugerat *phalus*-ul. Prin specificul de modelare a lor se poate remarca din nou respectarea canonului.

În atelierul de la Dumești erau și alte dovezi ale practicării aici a unor ceremonialuri. O statueta feminină aproape întreagă, căreia, în momentul descoperirii îi lipsea doar capul, avea corpul decorat cu benzi liniare paralele (pl. 7 - 8/1). Cu pastile de lut are marcați sânii și ombilicul, deasupra căruia s-a și perforat. Tot aici s-au găsit și părți de la trei statuete feminine (pl. 8/2-4), distruse din vechime, ornate la fel cu romburi incizate (pl. 8/2-3) sau cu ove circumscrise (pl. 8/4).

O groapă de ofrandă, de dimensiuni mai mari ($h = 0,90 \text{ m} - 0,95 \text{ m}$; $\varnothing = 1,10 \text{ m}$), s-a semnalat și la Drăgușeni - *Ostrov*. Aceasta s-a adâncit în partea de sud-est a unei locuințe. La baza ei era o piatră pe care s-au așezat două vase, acoperite cu o lespede de mari dimensiuni ($35 \times 35 \text{ cm} \times 9 \text{ cm}$), toate arse secundar. În unul dintre ele, umplut cu arsură, cenușă, cărbune, se aflau un os și o unealtă de os. Un vas era deformat și pietrele aveau urme de ardere, dovadă a trecerii lor prin foc (Marinescu-Bîlcu 1983a, p. 83-84).

Gropi cu funcționalitate cultică s-au săpat și în așezarea de la Trușești, 40, 79, prima, de mari dimensiuni, avea în interior un inventar bogat, pentru ca a doua să conțină doar resturile unei arderi rituale (Maxim-Kalmar, Tarcea, în Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 661- 666). De asemenea, profesorul ieșean a adus în discuție și gropile cilindrice 168 și 181a, realizate probabil pentru obținerea apei și pentru practicarea unor ritualuri (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 221).

¹ Astăzi jocul cu arșice este practicat mai ales de copii.



Pl. 2. Dumești - *Între pâraie*. Planul general al săpăturilor.

Pl. 2. Dumești - *Între pâraie*. Le plan général des fouilles.



1



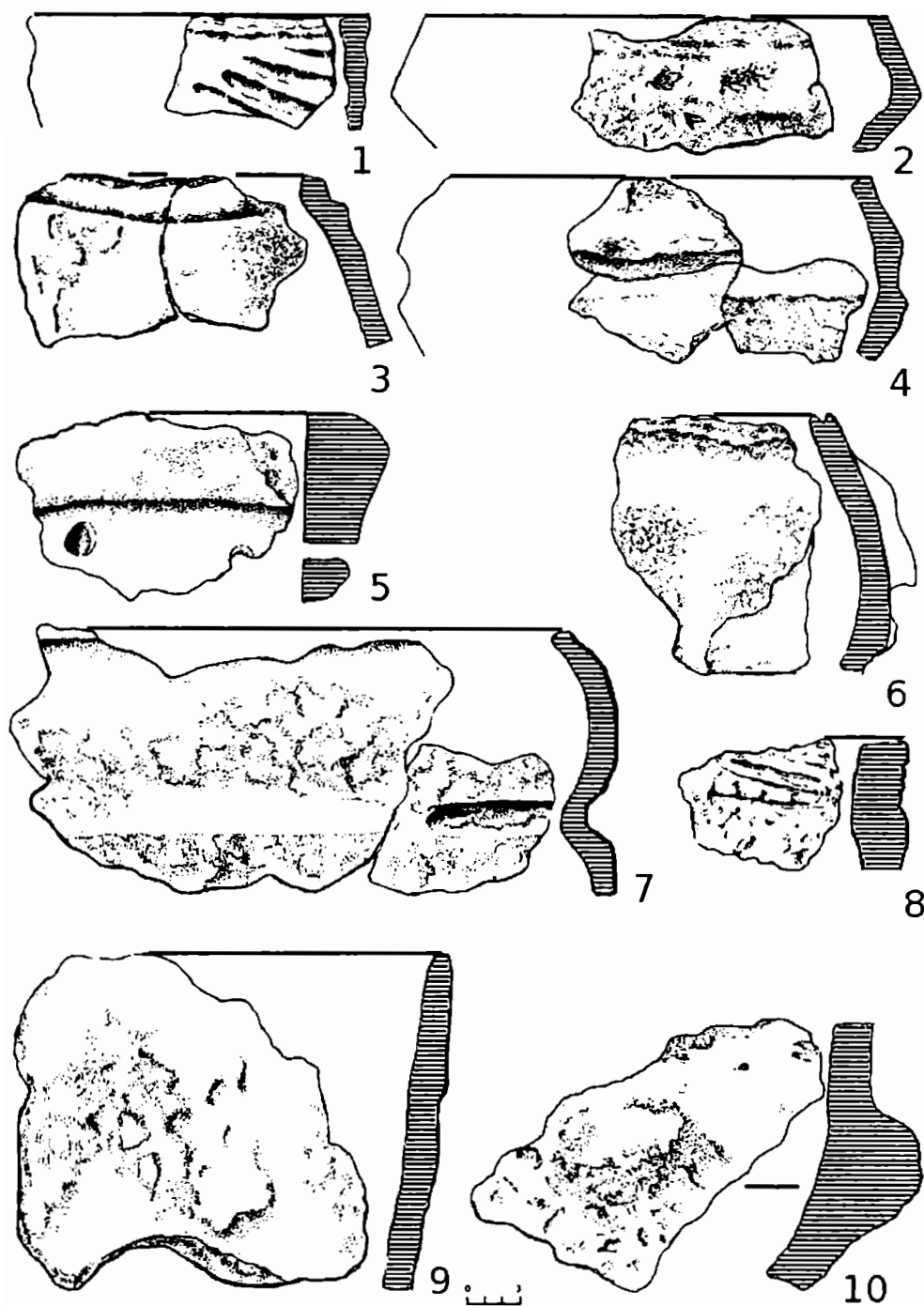
2



3

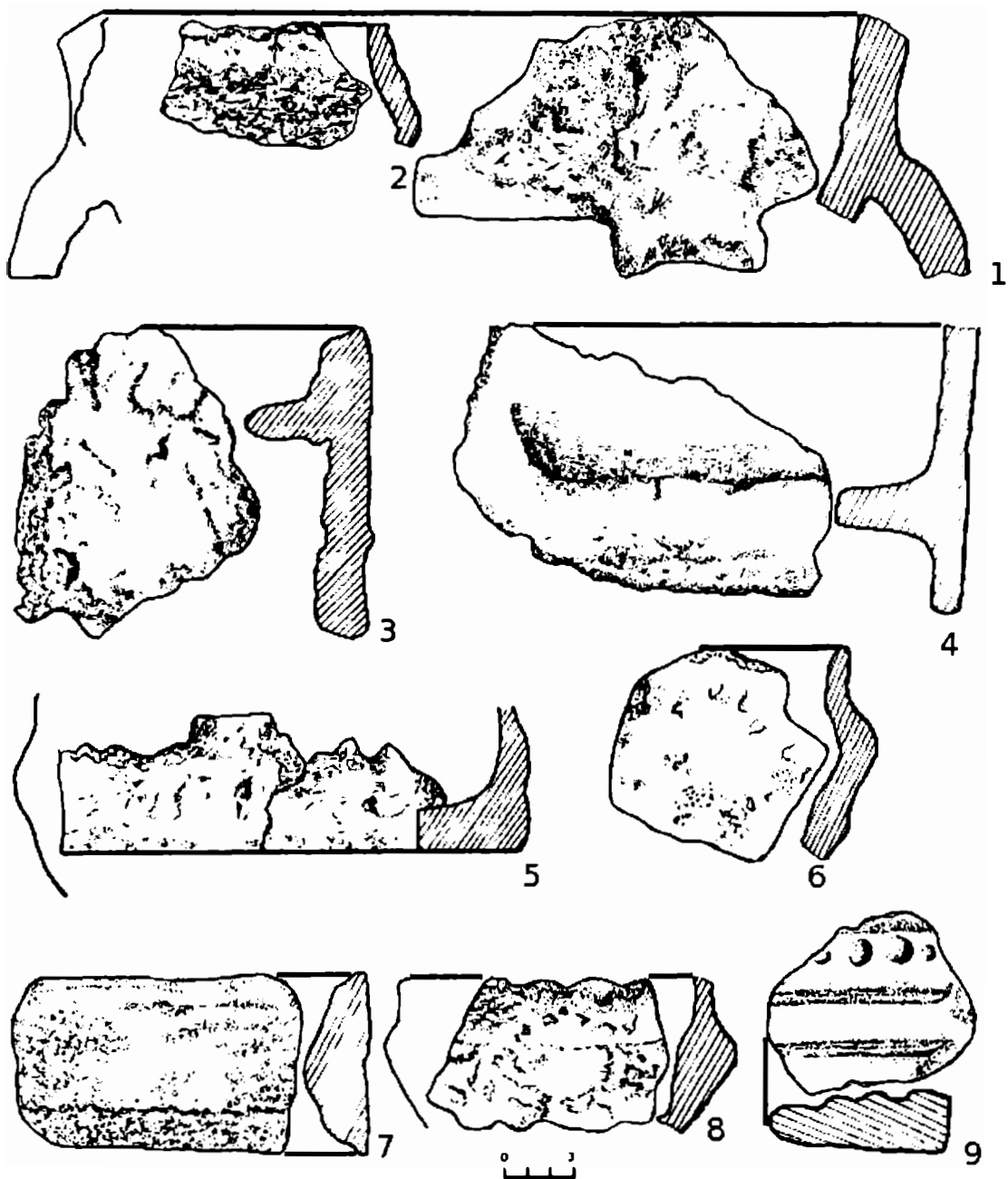
Pl. 3. Dumești - *Între pâraie*, locuința - atelier, L₃. Aglomerări de vase și de fragmente ceramice 1-2; primul vas trusă 3.

Pl. 3. Dumești - *Între pâraie*, la demeure - atelier no. 3 (L₃). Des agglomérations de récipients et de fragments céramiques 1-2; le premier récipient trousse no. 3.



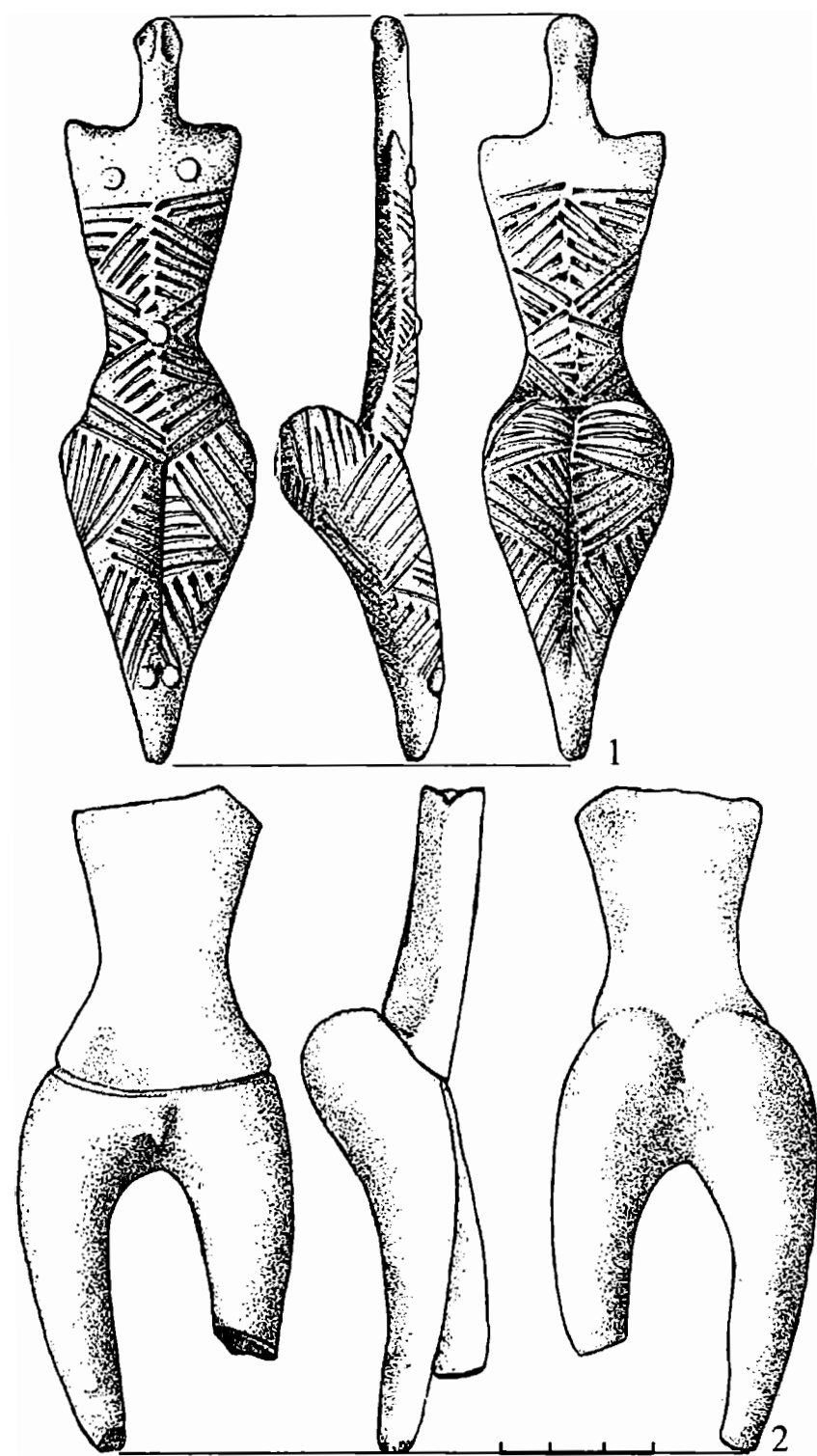
Pl. 4. Dumești - *Între pâraie*, L₃. Fragmente de margini de vatră.

Pl. 4. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L₃). Fragments des marges d'âtre.



Pl. 5. Dumești - Între pâraie, L₃. Fragmente de margini de vatră.

Pl. 5. Dumești - Între pâraie, la demeure no. 3 (L₃). Fragments des marges d'âtre.



Pl. 6. Dumești - Între Pâraie, L₃. Depunere rituală de figurine 1-2.

Pl. 6. Dumești - Între pâraie, La demeure no. 3 (L₃). Dépôt rituel de figurines 1-2.

Trusa olarului: vase, pensoane, lustruitor, pigmenți coloranți

Pe podeaua din interiorul atelierului, spre centru, o îngrăditură scundă proteja două vase aflate încă în picioare, cum se poate vedea și în ansamblul surprins fotografic (pl. 3/2-3). În exteriorul primului (pl. 9/1-1a; 10/4), se înșiruie motivele în S - uri orizontale formate din benzi albe negative, rezervate din fondul alb prin mărginirea lor cu negru, interspațiul s-a acoperit cu roșu liniar. Recipientul bine ars, dar modelat și decorat neglijent¹, a devenit un fel de trusă pentru olarul atelierului, prin folosirea lui pentru păstrarea materiei prime necesare obținerii vopselelor și a trei unelte de strictă necesitate, două pensoane ovoidale de lut (pl. 10/1-2; 11/1-2) și un lustruitor²

Analiza prin difracție cu raze X a celor două pensoane, întreprinsă pentru relevarea amprentelor, indică acoperirea cu lut a unui mănunchi de fire de păr³. Datele obținute permit interpretarea pieselor ovoidale, parțial perforate longitudinal, drept *mânere de pensoane*. Între ele unul are dimensiuni ușor mai mari⁴. Urmele digitale rămase arată că arderea a fost ulterioară întrebuițării. Rezistența lor fără arderea argilei, presupune cunoașterea unui liant diferit de apă, altfel acestea ar fi putut deveni, în mâinile celui care picta, un simplu boț de lut. În partea de jos exemplarul mai mare are imprimate o alveolă, o dungă și o applatizare⁵, făcută poate pentru a da piesei o poziție oblică. Cum am menționat deja, în același recipient se păstra materia primă pentru obținerea vopselelor albe, roșii și negre, mai exact: 48 de bucăți prismatice de hematit⁶ (pl. 12/2-3), de culoare roșie, cu fațete neuniform șlefuite⁷; 38 de noduli sferici de carbonat de calciu, 1048 noduli întregi de oxid manganiferos și 149 fragmentari.

În momentul degajării vasului de pământ⁸, nodulii erau acoperiți la exterior cu o crustă groasă de carbonat de calciu (pl. 12/1, 4). În vas se mai găseau și resturi vitrificate de chirpic, concrețiuni calcaroase sau pământ, căzute după dezafectarea atelierului.

¹ Sub gât are două tortițe perforate orizontal cu un obiect fibrat, poate capătul unui băț. Interiorul a fost finisat cu o spatulă curbată și șlefuită, poate tot de lemn ($\varnothing_{\text{gât}} = 13 - 14,6$ cm; $h = 16,8$ cm; $\varnothing_{\text{bază}} = 10$ cm; $gr_{\text{perete}} = 4 - 7$ mm).

² Greutate lustruitor = 39 g; $h = 36$ mm; bazele 18 și 37 mm.

³ Etnografii au consemnat pensule ce foloseau fire de păr de porc (Nicolescu, Petrescu 1974, p. 23).

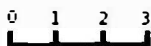
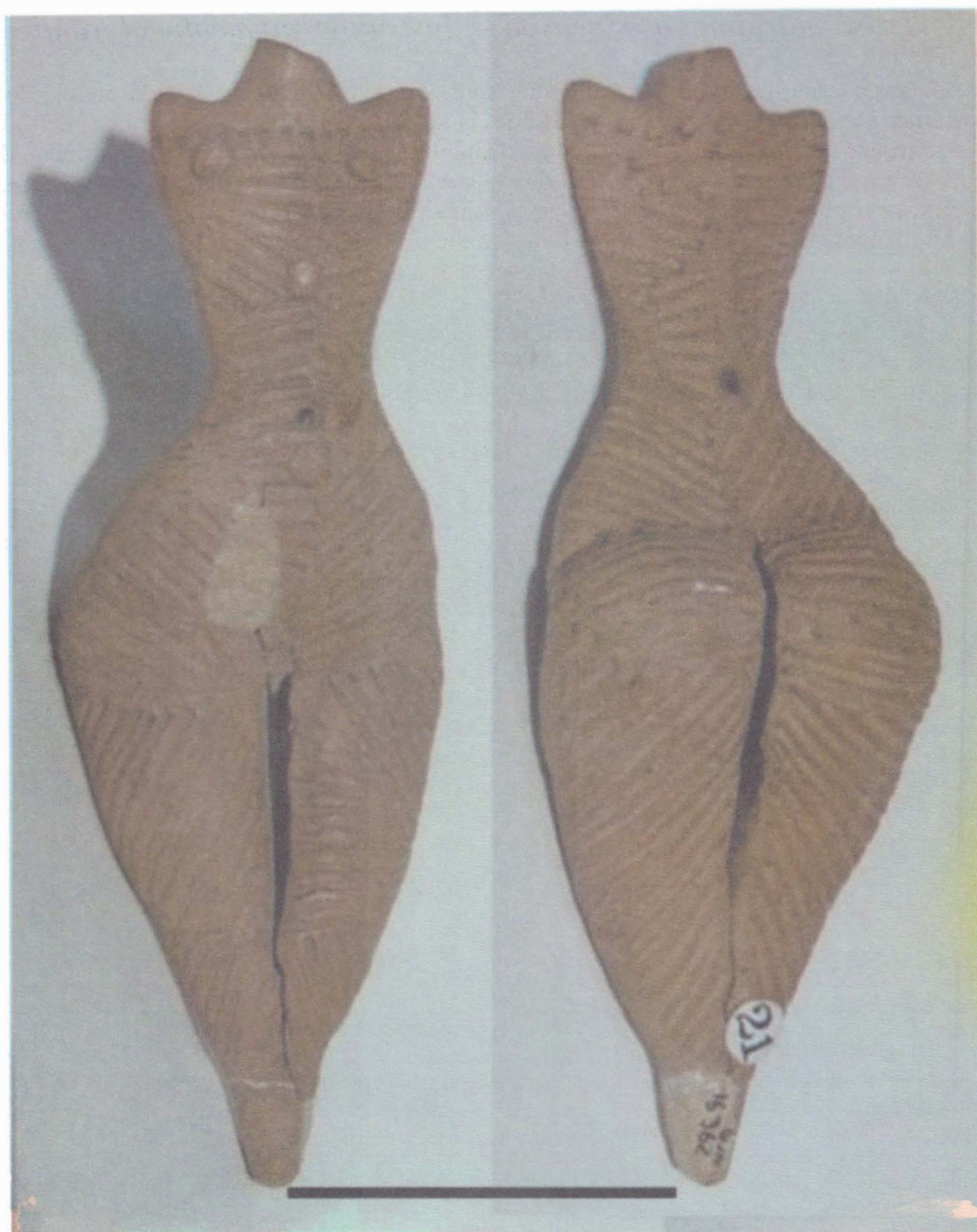
⁴ Parametri pensoane: $l = 17/19$ mm; $\varnothing = 7/12$ mm; greutate = 1,35/2,20 g.

⁵ Alveola și linia au: $l = 8 \times 3,5$ mm și 1×8 mm. Analiza prin difracție cu raze X, cf. Radiografiei 873, arată că au fost lucrate din același lut folosit și pentru ceramica arsă oxidant la 850°C .

⁶ 68 g, după înlăturarea depunerilor au rămas 61 g ($L = 5 - 38$ mm), fragmentele au striații. Probabil olarul spărgea din nuclee bucăți de diferite mărimi pe care apoi le freca pe o piatră poroasă.

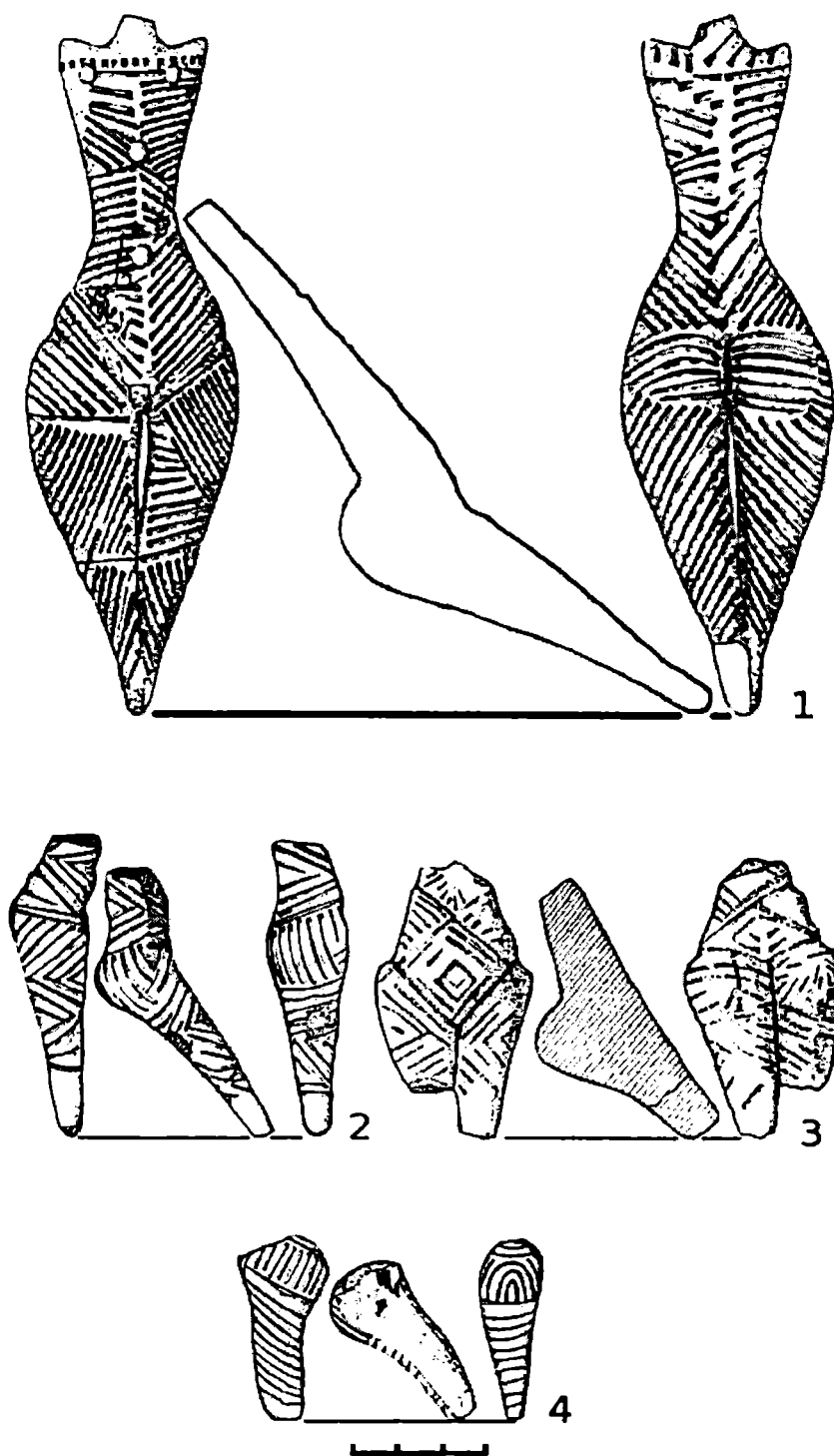
⁷ „Hematit, Fe_2O_3 , oxid de fier, cristalizat în sistemul romboedric scalenoedric. În natură se prezintă sub două forme alotropice: alfa Fe_2O_3 cristalizat în sistemul romboedric, forma stabilă; gama Fe_2O_3 cristalizat în sistemul cubic, formă instabilă. Mineral casant, are duritatea 5,5 - 6,5 (scara Mohs) și densitatea 5,19 - 5,3 kg/dm^3 . Cristalele de hematit au culoarea neagră de oțel, gri închis de fier, uneori cu reflexe albastrii; când se găsesc în lamele albastrii; când se găsesc în lamele subțiri au culoarea galbenă. Pulberea are culoare roșie vișinie. Conține 70% Fe, 30% O și uneori titanat de fier (FeTiO_3) în proporție de 6-7% (zăcămintele din Norvegia și din Elveția) sau molibden 12%. În compoziția sa mai pot intra silice, oxid feros, oxid de crom etc. Este unul din principalele minerale de fier, fiind utilizat ca materie primă pentru extragerea fierului. În țara noastră se găsește în cantități mici, de obicei asociat cu alte minerale, la: Teliuc, Ghelar, Iacobenii, Rușchița, Dobrogea etc. Cele mai mari zăcămintele se găsesc în țările fostei URSS, Canada, Brazilia, India” (MCM 1980, p. 221).

⁸ În vas se aflau 129 g, după înlăturarea depunerilor au rămas 109,9 g ($l = 2$ mm - 8 mm).



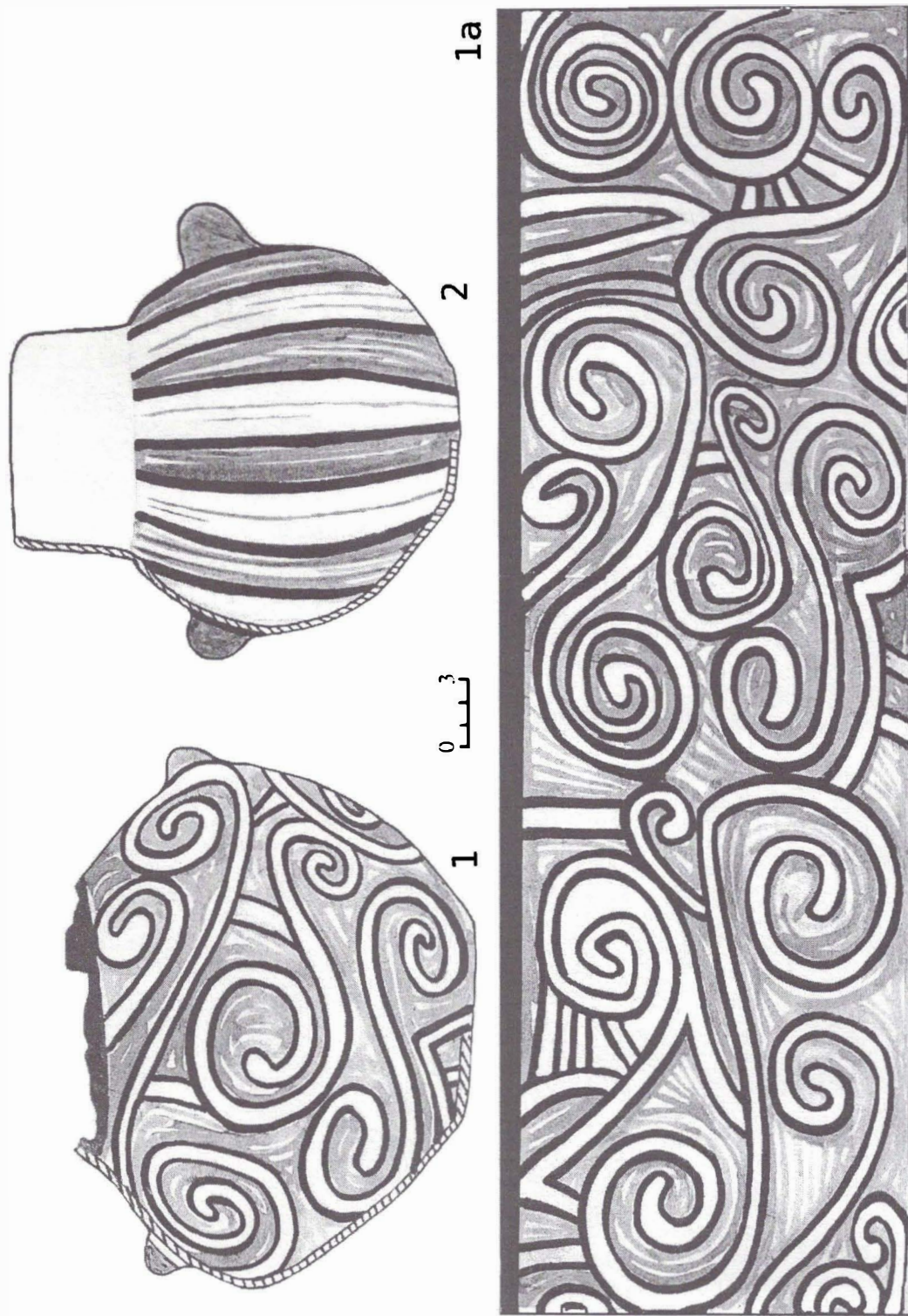
Pl. 7. Dumești - *Între pâraie*, L₃. Statuetă feminină semi-șezândă.

Pl. 7. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L₃). Statuette féminine semi-assise.



Pl. 8. Dumești - Între pâraie, L₃. Statuete feminine semi-șezânde.

Pl. 8. Dumești - Între pâraie, la demeure no. 3 (L₃). Statuettes féminine semi-assises.



Pl. 9. Dumești - *Între pâraie*, L₃. Vasele în care s-au depozitat coloranții minerali 1-2, pictură tricromă cu roșu și negru pe fond alb.

Pl. 9. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L₃). Les récipients où l'on a déposé les colorants minéraux 1-2, peinture trichrome en rouge et en noir au fond blanc.

Al doilea vas a fost lucrat mai îngrijit decât primul, are corpul mai puțin bombat și gâtul înalt. Pictura s-a aplicat tot pe fond alb și constă din benzi verticale negative, cruțate cu linii negre din fondul alb, dar prevăzute median cu două linii brun - roșietice iar în interspațiu cu benzi late, tot brun roșietice (pl. 9/2; 10/3). Vasul conținea numai noduli sferici, de dimensiuni mai mici în raport cu aceia din primul recipient. S-au avut în vedere și nodulii căzuți pe podea.

Radiografiile realizate pensoanelor, granulelor și fragmentelor de hematit au evidențiat cracluri adânci, mici fisuri apărute prin arderea lor la temperaturi ridicate. Datorită acestei arderi, până la vitrifiere, lustruitorul s-a spart în trei.

Pe toată durata culturii cel mai mult s-a pictat ceramica, dar s-au acoperit cu aceleași motive ornamentale și alte obiecte, altărașe, polonice, vasele binoclu, uneori și statuetele, pereții locuințelor, precum la Berești (Dragomir 1967, p. 41, fig. 5/1-3) sau Bodești - *Cetățuia Frumușica*, „des parois ornées de spirales, peintes en blanc sur fond rouge avec le même soin que les vases” (Matasă 1946, p. 137, pl. III/2a). În cadrul comunităților neo - eneolitice s-a menționat frecvent obiceiul de a folosi anumite recipiente pentru depozitarea diferitelor materii prime, unelte, podoabe.

Alte mici vase depozitare, considerate „mobilier minor”, sunt cele folosite pentru adăpostit semințe calcinate de *Lithospermum purpureo coeruleum*, mărgelușele, precum și caninii de cerb perforați ș.a. Au fost semnalate în stațiunile Cărbuna, Hăbășești sau în mediu Gumelnița, la Ulmeni, Vlădiceasca. Mai cunoscut este vasul de la Izvoare, aflat la est de locuința 9, lucrat din pastă cu diverse impurități, ars brun cărămiziu și decorat pe corp cu o spirală fugătoare incizată. În el erau depuse și 40 de mărgel de lut (Marinescu-Bîlcu, Cărciumaru 1992, p. 360-361, fig. 1-2; 5). Tot în mediu cucutenian, în faza A, la Ariușd *Dealul Tiyszk*, într-un bol pictat s-au păstrat 15 unelte de silex, lame, racloare și străpungătoare (László 1911, p. 224), iar la Brad - *La Stâncă* într-un askos¹, un import din faza Gumelnița A – Karanovo VI, s-a protejat unul dintre cele mai importante tezaure eneolitice (Ursachi 1992, p. 51 și urm.).

Să reamintim existența, în tezaurele de la Ariușd - *Tiyszk*, Hăbășești - *Holm* și Brad - *La Stâncă*, a podoabelor modelate din aceleași materii prime folosite și pentru preparat coloranții. În primele două erau perle tubulare de calcar, în ultima se aflau 15 perle / mărgel, cu nuanțe cenușii, probabil nearse, făcute dintr-o pastă neagră (László 1911, p. 224; Ursachi 1991, p. 340), poate mult prețuitele granule de oxid manganiferos. Prezența mărgelilor de calcar sau oxid mangâniferos într-un bogat tezaur, poate fi un important argument al poziției meșteșugarului în cadrul comunității.

Este frecvent întâlnit obiceiul de a păstra, a ascunde rezervele de coloranți minerali pentru pictură, mai ales în arealul Cucuteni. Practica aceasta era cunoscută de comunitățile Stoicani - Bolgrad - Aldeni, la Suceveni - *Ștoborăni* fiind descoperit un „bolovan” de ocru roșu (Dragomir 1970, fig. 7/2-5, nota 35).

Pe *Holmul* de la Hăbășești, în groapa 22, s-a găsit un „creion prismatic de culoare roșie, desigur pentru vopsit” (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 57, fig. 44/8). Alte mici fragmente de hematit, cu fețele șlefuite, au apărut în săpăturile arheologice mai noi, precum la Scânteia - *Dealul Bodeștilor / La Nuci* (Chirica, Mantu, Țurcanu 1999, p. 16). În Tripolie B_I - B_{II} / Cucuteni A-B, în atelierul de olărit de la Veselyi Kut rezerva de ocru pentru pictat se păstra

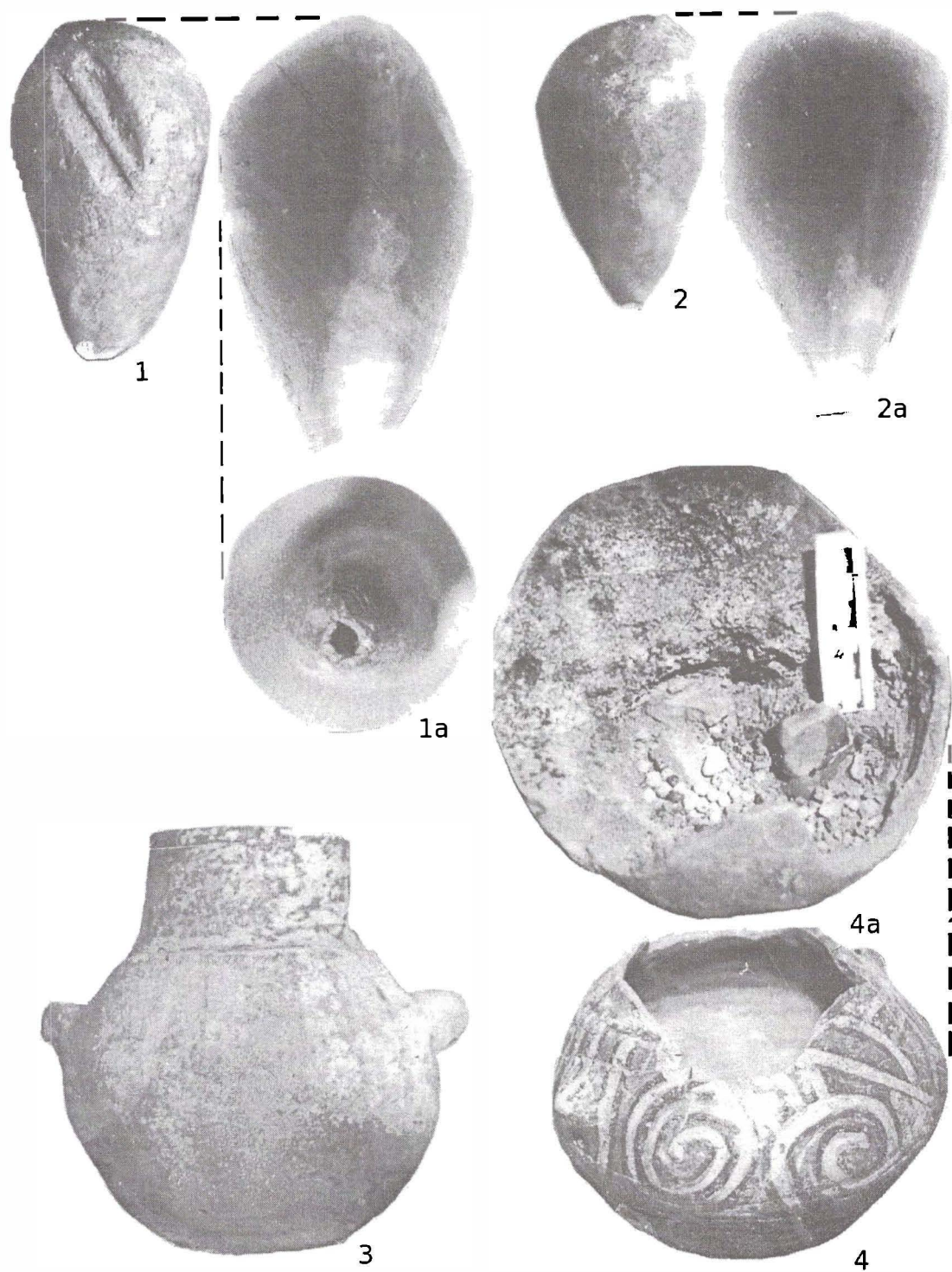
¹ *Askos*-ul reprezintă un nume generic dat vaselor ce se apropie de forma burdufurilor de piele, cusute astfel încât să semene cu un animal (Nițu 1972, p. 21). Cele înalte, cu gât asimetric, toartă, uneori piciorușe au fost caracteristice pentru perioada în discuție, precum exemplarul de la Luka - Vrublevetzkaia (Bibikov 1953, p. 140, fig. 40).

tot într-un vas (Tsvek 1994, p. 81). La fel se păstra ocrul și în atelierul de la Trostjančyk, datat în Tripolie B_{II}, în încăperea dinspre est, fapt ce dovedește cum afirmă cercetătoarea ucraineană E. V. Tsvek - faptul că și aici, ca și la Dumești, lucra dar și locuia olarul (1994, p. 82). Resturi de ocru roșu s-au găsit și în apropierea atelierul de olărit de la Vărvăreuca III, unde, alături de încăperea nr. 2, se afla o groapă ($\varnothing = 1,4$ m; $h = 45$ cm), în interiorul căreia s-au adăpostit mai multe bucăți ($\varnothing = 2-3$ cm) (Markevič 1981, p. 94). O rezervă importantă de pudră de ocru s-a menționat pentru stațiunea Piatra Șoimului - *Horodiște* (Vulpe 1941, p. 63).

Ocrul s-a descoperit și la Grebeni, Tripolie C_I, într-un atelier specializat în producerea ceramicii decorate cu motive adâncite, unde era folosit pentru finisarea exteriorului sau pentru prepararea pastei (Bibikov, Šmaglij 1964, p. 132 și urm.).

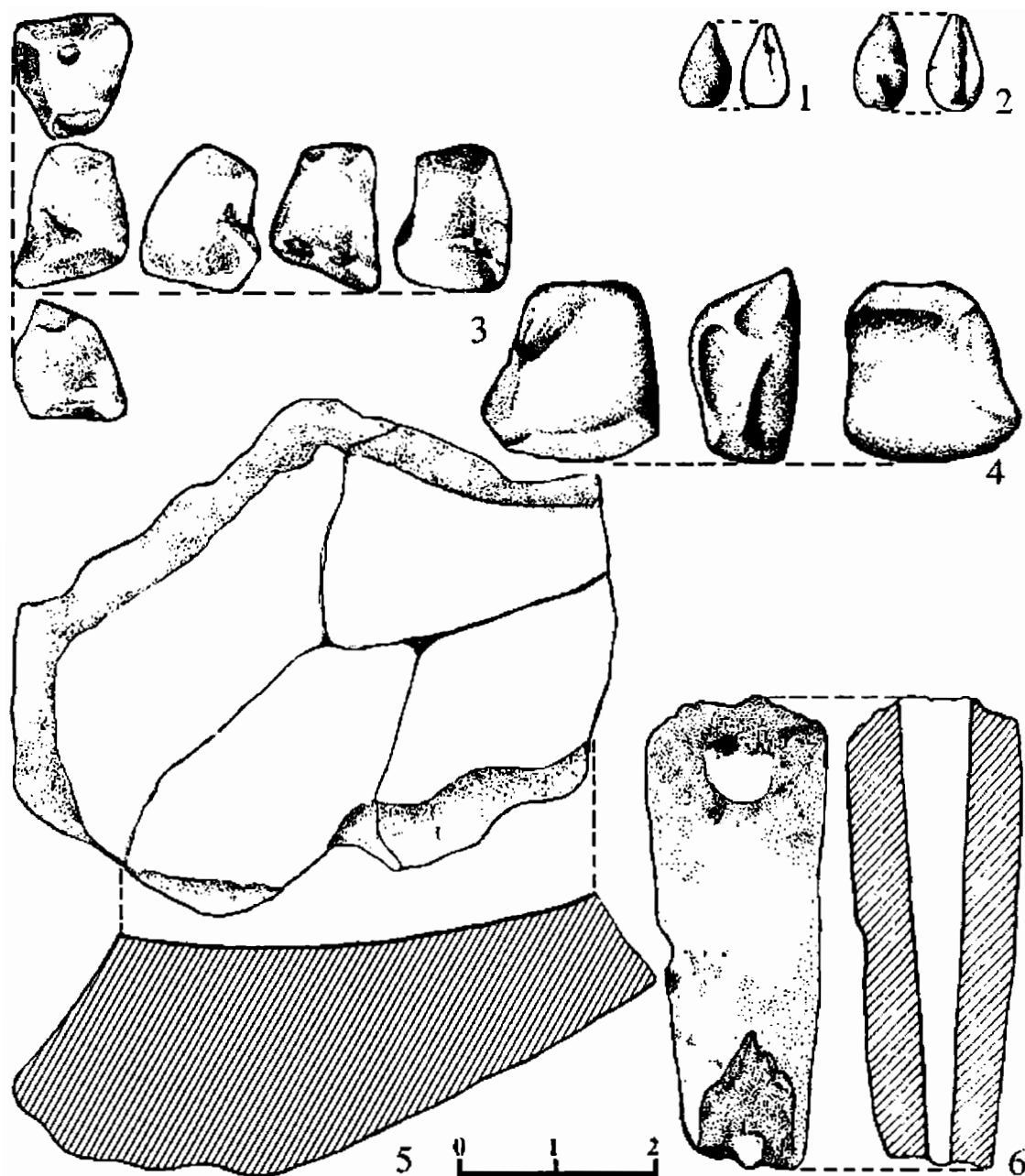
În „cantități substanțiale” s-a găsit ocru roșu pentru pictat la Karanovo, sub formă de bolovani sau praf, dar și de bucăți fațetate, prevăzute cu perforări pentru atârnat (Georgiev 1961, p. 79). În sudul Anatoliei, la Haçilar, în așezarea a doua, datată 5400 B.C., erau ateliere specializate în producția de piese destinate ceremoniilor religioase, în care s-au păstrat *in situ* vase pline cu lut, materii colorante, unelte, vase nefolosite (Bârză 1977, p. 269).

Ocrul brut a continuat să fie utilizat și în perioadele ulterioare. În stațiunea Cernavoda - *Dealul Sofia*, cultura Cernavodă I, într-o groapă circulară săpată în podina locuinței 5, s-a găsit un depozit de ocru roșu și galben (Berciu *et alii* 1960, p. 51). În complexul cultural Jamnaja, ocrul s-a descoperit în mormântul 13, din necropola de la Sărățeni, Basarabia, situată în apropierea cursului inferior al Prutului. Aici, un bulgăre de ocru era depus într-o valvă de scoică Unio, lângă epifiza de sus a humerusului brațului drept (Levițki, Manzura, Demcenko 1996, p. 26, fig. 10). Între manifestările religioase ale perioadei, în stațiunea Kurči s-a surprins o formă rară de ritual, umplerea cu ocrul de diferite nuanțe a orbitelor și a cavității nazale, probabil după îndepărtarea țesuturilor moi (Toščev 1992, p. 30, 32). Obiceiul este mai frecvent întâlnit în spațiul nord-pontic, în grupa târzie Ingul, din cadrul complexelor de morminte în catacombă, cu schelete întinse (Pustovalov 1999; cf. Burtănescu 2003).



Pl. 10. Dumești - *Între pâraie*, L₃. Radiografiile mărite ale pensoanelor ovoidale de lut 1-2; vase depozitare 3-4.

Pl. 10. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L₃). Les radiographies agrandies des pinceaux ovoïdaux en argile 1-2; les récipients dépositaires 3-4.



Pl. 11. Dumești *Între pâraie*, L₃. Lustruitoare 1-2; pensoane ovoidale de lut 3-4; mojar 5; suflătoare 6.

Pl. 11. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3, L₃. Polisseurs 1-2; des pinces ovoïdaux en argile 3-4; mortier 5; cannes de verrier 6. 33

Analize ale coloranților minerali descoperiți în locuința - atelier de la Dumești - Între pâraie

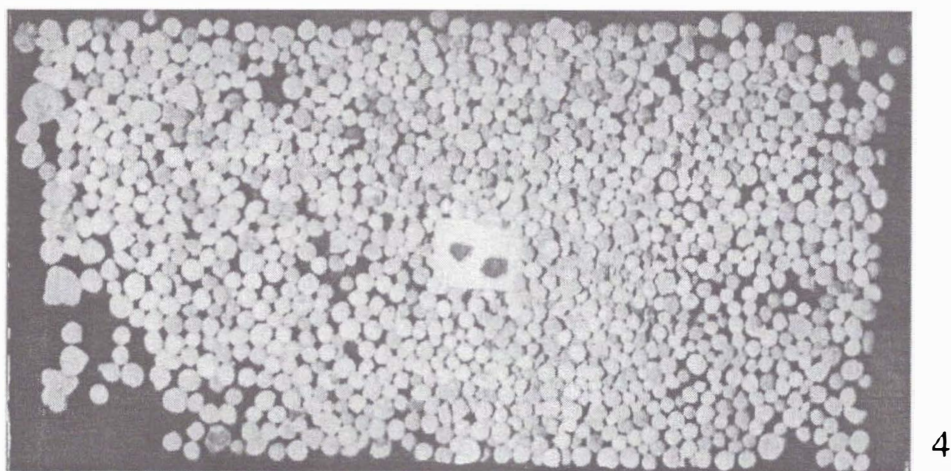
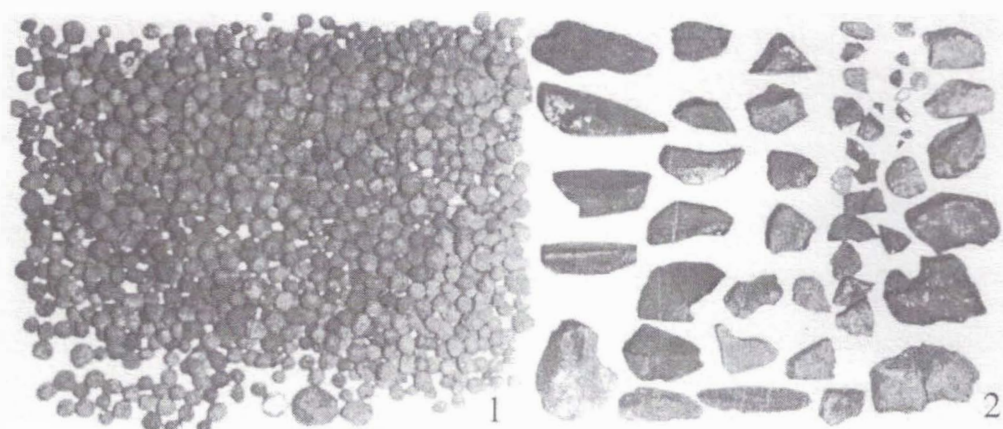
Pentru cunoașterea caracteristicilor fizico chimice ale ceramicii de la Dumești, a compoziției pastei, angobei și culorilor, precum și a tehnicii de lucru, în Laboratorul de cercetări fizice din cadrul Muzeului Național de Istorie a României, s-au realizat analize cu raze X cu fluorescență sau difracție, de fizicianul Gh. Niculescu. Pentru obținerea lor s-au prelevat particule de vopsea de pe un fragment ceramic, precum și particule de pe un nodul sferic de oxid manganiferos, sub formă de praf brun închis. Analizele cu raze X, ale particulelor obținute prin pisarea nodulilor, au stabilit valori specifice oxidului manganiferos (MnFe_2O_4), în carioaiul difractogramelor 761 și 823 (pl. 14/1, 3), orizontal, între 1,00 - 3,25 și vertical, de la 20,80, la 33,10; 35,10 și 42,80. Conform nomenclaturii sistemice, la punctul valoric 26,25 s-a evidențiat cristalul de cuarț (SiO_2).

La fel s-a procedat și pentru investigarea bucăților prismatice de hematit, ale căror analize au fost comparate cu ale pigmenților de culoare prelevată de pe un fragment ceramic (vezi difractograma 805) (pl. 14/4). Investigațiile au pus în evidență un oxid feric, conform reperelor obținute în difractograma nr. 762, din câmpul 1,00 până la 1,75 carioai orizontal, hematita (Fe_2O_3), în compoziție cu un procent de fier de 65 - 75%, ce făcea culoarea aproape inalterabilă în diferite condiții (pl. 14/2).

Prin suspendarea într-un liant a acestor pigmenți de origine anorganică, rezistenți la căldură și la diferiți agenți atmosferici și chimici, se obținea o soluție fluidă ce putea fi folosită pentru angobarea întregii suprafețe a vaselor, baia de culoare, a unor părți din acestea și pentru realizarea motivelor sau acoperirea interspațiilor rămase între elementele de decor. Buna conservare a picturii ceramicii de la Dumești a fost favorizată de calitatea coloranților aplicați în straturi groase, de impregnarea lor în pereții vaselor, dar și de depunerea pe aceasta a unui strat protector de calcar. Conform stilului pictural specific ultimelor etape ale fazei Cucuteni A, în decorul vaselor de aici banda albă, mai rar brună, a motivelor are liniile de margine brun - negricioase mai late și ades dublate de o linie roșie, de aceeași grosime. Pe mijlocul benzii albe tot mai frecvent apar linii fine mediane roșii, de la una până la trei. O atenție tot mai mare s-a acordat completării interspațiilor, la început cu linii groase, uneori suprapuse, astfel că fondul inițial abia se întrevade. De obicei, însă, în interspațiu s-au pictat linii subțiri, fine, roșii sau albe, de cele mai multe ori paralele benzilor mărginite cu negru, rezervate din fondul alb al vasului.

Analizele prin difracție cu raze X, pe câteva fragmente ceramice, au dus la determinarea compoziției materialelor din punctul de vedere a structurii cristaline. Radiografiile disting drept componenta principală a probelor, argila cu urme de cuarț și andezină. Se pot constata și urme sporadice de pleavă, poate introdusă în pastă simbolic sau ca degresant și puține cristale de cuarț (pl. 40-41).

Pentru stabilirea compoziției mineralelor și a elementelor minore existente în pigmenții coloranților de la Dumești - *Între pâraie* au fost executate analize la Institutul de Fizică Nucleară din București, de fizicianul Gabriela Grabari. Ele au fost obținute prin bunăvoința colegului dr. Dr. N. Popovici (Maxim-Alaiba 1992, p. 81-83).



Pl. 12. Dumești - *Între pâraie*, L₃. Oxid manganiferos și hematit, înainte de curățire 1, 3 și după curățire 2, 4.

Pl. 12. Dumești *Între pâraie*, La demeure no. 3 (L₃). Oxyde mangano-ferreux et hématite, avant le nettoyage 1, 3, et après le nettoyage 2, 4.



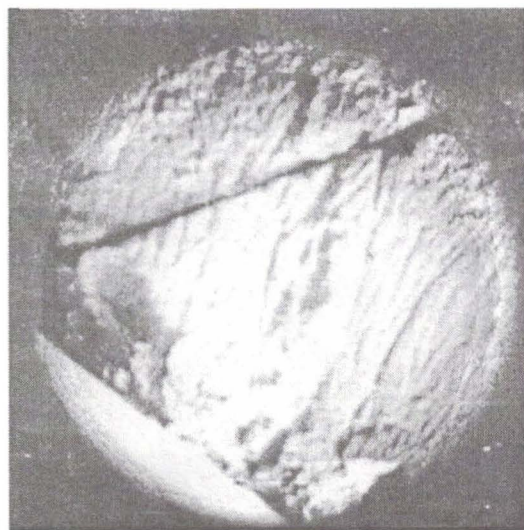
1



2



3



4

Pl. 13. Dumești - *Între Pâraie*, L₃. Fragment ceramic cu urme de pictură 1; striații pe bucățile de hematit 2-4. Fotografii realizate la microscop de restaurator C. Pânteș.

Pl. 13. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L₃). Fragment .céramique avec des traces de peinture 1; des stries sur les morceaux d'hématite 2-4. Photographies réalisées au microscope par restaurateur C. Pânteș.

Locuința 3

Vasul 1

Hematit Proba 1: - fier; puțin mangan și plumb; puțin zirconiu

Oxid manganiferos

Proba 2: - fier + mangan + stronțiu + zinc
(fier față de mangan 3/1), (stronțiu + zinc 100-200 părți per milion)

Vasul 2

Proba 3: - fier + stronțiu + zirconiu + nichel + zinc,
aur (??)

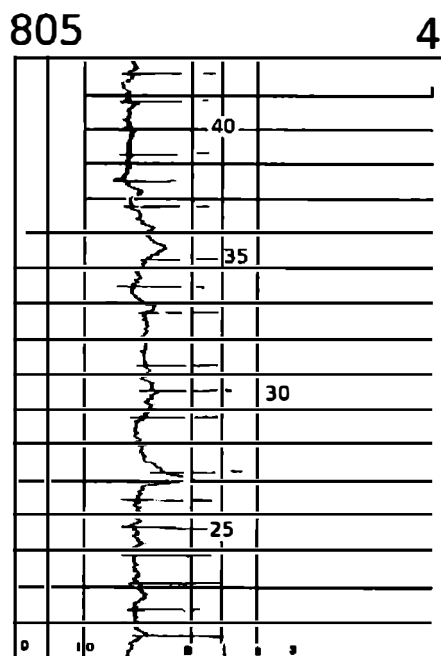
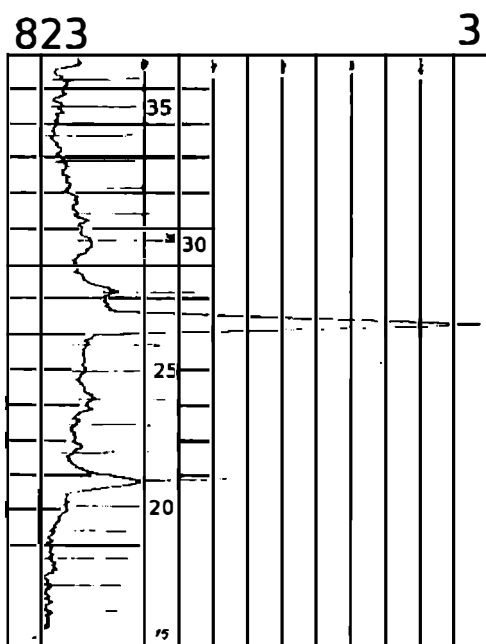
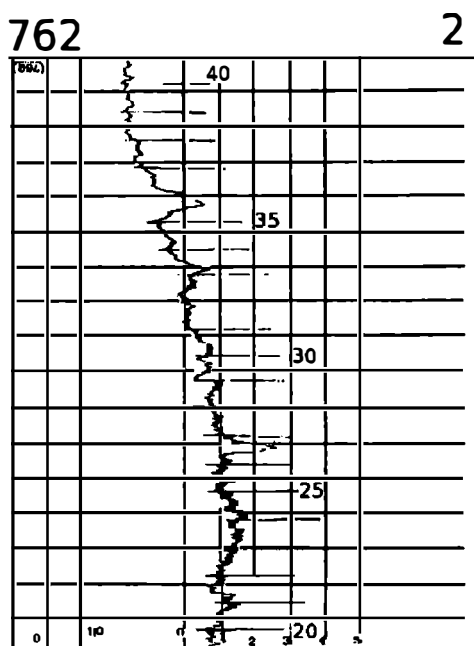
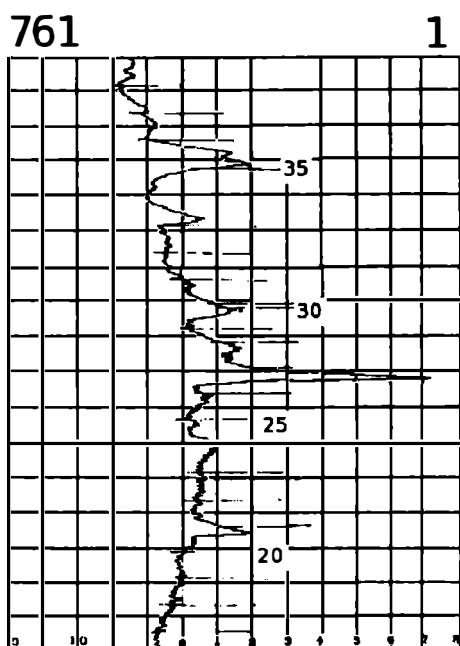
Groapa 8

Fragmente de carbonat de calciu

Proba 4: - silicat de calciu Oxid manganiferos

Fragment ceramic

Proba 5: - fier + mangan + stronțiu + zinc (fierul față de mangan 3/1), (stronțiu + zinc 100-200 părți per milion).



Pl. 14. Dumești - Între pâraie, L₃. Diffractogramele coloranților: oxid manganiferos – 761; hematit – 762; pigmenți roșii de hematit – 805; pigmenți negri de oxid manganiferos – 823.

Pl. 14. Dumești - Între pâraie, la demeure no. 3 (L₃). Les diffractogrammes des colorants: oxyde manganifère – 761; hématite – 762; pigments rouges d'hématite – 805; pigments noirs d'oxyde manganifère – 823.

Pigmenții utilizați în pictură, argila

Până la descoperirea vaselor de la Dumești, depozitare ale materiei prime pentru pictură, analizele petrografice pentru stabilirea tipului coloranților s-au realizat direct pe pigmenții - substanțele colorante aplicate pe vas.

Primele investigații cu privire la parametrii tehnici ai ceramicii cu ornamente adâncite și pictate s-au realizat încă din perioada interbelică, în Ucraina, în cadrul Laboratorului de Restaurare a Institutului de arheologie din Kiev. Între primii, I. P. Krasnikov a precizat materiile prime folosite pentru obținerea celor trei culori de bază, alb, roșu și brun închis, caolinul, ocrul roșu și minereurile de mlaștină și a subliniat compoziția chimică a acestora din urmă, fier, mangan (1931, p. 10-12). Multitudinea nuanțelor de roșu și negru / brun era asigurată de varietatea coloristică a ocrului, a minereurilor de fier și de mangan.

După al doilea război mondial, amplele investigații asupra ceramicii de la Hăbășești - Holm, județul Iași, au dus la aceleași rezultate. Analiza a 17 probe, în Laboratorul ceramic al Comitetului Geologic din București, au arătat că pigmenții folosiți pentru pictură aveau la bază fierul sau manganul (Fe și Mn) (Dumitrescu *et alii* 1954, Apendice III, p. 595 și urm.), precum așa numitul creion prismatic descoperit aici, probabil o plăcuță de hematit (*Ibidem*, p. 57, fig. 44/8).

Analizele realizate la Piatra Neamț, asupra picturii ceramicii de la Poduri - Dealul Ghindaru, județul Bacău, au stabilit folosirea manganului și jacobsitului (sau oxidului magniferos), pentru pigmentul brun închis / negru, hematitul pentru roșu și silicatul de calciu, pentru alb (Chiribuță 1979, p. 709-710). Cercetările întreprinse de Gh. Niculescu, C. Colțos și Dr. N. Popovici, folosind probe din aceeași stațiune, au condus la aceleași rezultate prin evidențierea jacobsitului (sau oxidului magniferos), pentru pigmentul negru sau brun închis, a hematitului pentru două nuanțe de roșu, diferite doar prin concentrația minereului și, firește, a silicatlui de calciu, pentru alb (1982, p. 205-206).

Numeroase alte analize ale coloranților a realizat L. Ellis, în cadrul Universității Harvard, la Institutul Tehnologic din Massachusetts. Pentru aceasta a folosit drept probe câteva fragmente ceramice descoperite în stațiunea eponimă Cucuteni - Cetățuie, din faza A, patru fragmente ceramice pictate tricrom și din faza B, două monocrome de stil ε, unul pictat bicrom de stil ζ și două părți de vase de tip Cucuteni C și de la Trușești - Țuguieța, din faza Cucuteni A, un fragment cu decor canelat specific pentru grupul regional Drăgușeni- Jura și trei pictate tricrom (1984, p. 219, tabelele 1-2). În sinteza din 1984 a mai publicat analize ale pigmenților de culoare de pe ceramica din stațiunile: Târgu Berești - Dealul Bulgarului, Ghelăiești - Nedeia, Poduri - Dealul Ghindaru, Văleni - Cetățuia și Târgu Ocna - Podei. De data aceasta, însă, pentru ca argila să nu influențeze rezultatele nu a mai secționat fragmentele ceramice, doar a recoltat pudră din fiecare culoare. Pornind de la rezultatele analizelor fizico - chimice și a celor cu raze X cu fluorescență sau difracție, L. Ellis a evidențiat specificul și calitățile coloranților (*Ibidem*, p. 119 și urm.).

Bucăți de hematit au fost descoperite și în așezarea Cucuteni A_{3.4} de la Scânteia - Dealul Bodeștilor, lângă locuințe (L 4-6, 8, 10-11, dar mai ales în L 7, 9), și în gropi (nr. 11, 17, 62-63, 65, 113). În groapa 173, la -2,70 m, se afla o farfurie spartă cu gura în jos, pe pereți acoperită din abundență cu pulbere de hematit (Mantu, Vlad, Niculescu 2001, fig. 3/1; 4, 5), iar numai pulbere de hematit în zona dorsală a scheletului din mormântul dublu, descoperit tot aici (Mantu, Botezatu, Kromer 1994, p. 225 și urm.). Analiza prin difracție cu raze X, a picturii câtorva fragmente ceramice de la Scânteia - Dealul Bodeștilor, au stabilit folosirea pentru culoarea roșie și neagră, a unor minereuri de hematit și maghemite „cu diferite faze

crystalografice ale FeO ”, pentru negru și alb jacobșitul și carbonatul de calciu (Mantu, Vlad, Niculescu 2001, p. 20).

La Oxford, în cadrul Laboratorului de cercetări arheologice, prin aceleași metode s-au examinat alte 15 fragmente ceramice pictate în stil Tripolie B₂ / Cucuteni A-B, ce proveneau de la Bilcze Złote și de la peștera Werteba, din săpăturile arheologice întreprinse de G. Ossowski și W. Dnietrykiewicz, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, dar care se aflau în colecțiile Muzeului de Arheologie din Cracovia. Cum consideră autoarele studiului, Z. Stos Gale și E. Rookp, pentru prepararea culorii roșii s-a folosit o mare cantitate de oxizi de fier (hematite), pentru negru sau brun închis manganul, iar pentru pigmentul alb, metacaolinitul și calcitul, doar pe două fragmente apare calcitul și protoenstatitul. Se menționează și posibilitatea provenienței calcitului din pigmentul colorantului și din argile. Prezența hematitului în argile și în pigmenții de pictură a dus la degradarea albului în nuanțe brun - lăptoase (1981, p. 159; Drost 1963, p. 649; Ellis 1984, p. 199 și urm.). I. A. Gei a publicat câteva precizări legate de tehnologia ceramicii de la Cuconești Vechi, din faza Cucuteni A / Tripolie B₁ (1986, p. 22 și urm.).

Asupra tehnicilor de decorare a ceramicii s-au aplecat și cercetătorii mai tineri: N. Podvigina, S. Pisareva, V. Kireeva, A. Levishtein, E. Malachevskaya și N. Travkina, în cadrul Institutului de Stat din Moscova, specializat în conservarea vechilor monumente, cum consemnează I. Palaguta, în comunicarea prezentată în cadrul Simpozionului Internațional de Arheometrie de la Budapesta (1998, p. 10). Prin analizele fizico - chimice realizate între 1992

1993, pe 82 de fragmente ceramice, ce proveneau din 19 așezări Cucuteni - Tripolie, ei au stabilit folosirea pentru prepararea pigmenților roșii oxizi și hidroxizi de fier, negrii, compuși pe bază de fier și mangan, iar pentru alb caolinul (*Ibidem*). Prin simpla sfărâmare a mineralelor într-un mojar și amestecarea lor cu apă, cum a menționat I. P. Krasnikov (1931, p. 12), se obținea o soluție care se aplica cu pensonul pe peretele finisat al vasului.

*

Între pigmenții utilizați pentru pictat ceramica deosebim tonurile calde, brun - roșcat, roșu sau brun, în contrast cu acestea, tonurile reci, alb și negru. Nu s-au folosit culorile derivate, obținute din amestecul lor. Dar, la cromatica redusă, alb, roșu, negru, s-au adăugat nuanțele de alb, alb - gălbui, alb - roz, brun - lăptos, roșu - brun și mai ales negru - ciocolatiu. „Tripticul alb - roșu - negru, noi îl retranscriem alb - roșu / negru – consemna P. Ursache – este o străveche constantă stilistică El poate fi identificat în diferite etape din istoria predecesorilor. Cucutenienii, spre exemplu, au făcut din alb - roșu și negru (configurate formal în spirală, cerc, tangentă la cerc, triunghi sau romb) un principiu imagistic, în baza căruia pot fi identificate stilistic creațiile lor. Ceramica (singurul meșteșug care ni s-a păstrat) i se supunea în totalitate” (1998, p. 207).

Roșu

Cum prezintă proba 1, în primul vas descoperit în locuința - atelier de la Dumești (pl. 9/1; 10/4), se găseau bucăți prismatice de hematit (pl. 12/2-3), cu striaii longitudinale, cum se poate vedea și în fotografiile realizate la microscop (pl. 13/2-4). Ele reprezintă materia primă pentru pregătit vopseaua roșie sau roșie brună, în componență cu oxizi de fier, puțin mangan, plumb și zirconiu, evidențiate printr-o analiză prin difracție cu raze X. Proba 3, a nodulilor din vasul al doilea, care conțineau mult fier, dar și stronțiu, zirconiu, nichel, zinc, poate și aur.

Alte analize s-au realizat în Laboratorul de restaurare și conservare din cadrul Complexului Muzeal Piatra Neamț, pe fragmentele ceramice din stațiunea Ghelăiești *Nedeia*, pictate specific grupelor stilistice ale fazelor Cucuteni A-B și B. Ele au stabilit

compoziția mineralogică a culorii roșii, hematitul, goethitul și limonitul, ultimele două, prin ardere se transformă în hematit (Chiribuță 1979, p. 709-710). L. Ellis a menționat, ca materie primă pentru prepararea culorii roșii, tot hematitul, mai întâi prin analiza la microscop a unei probe lamelare, apoi prin difracție cu raze X, pe pulbere. Totodată, analizele au evidențiat componența în fier a pigmentului roșu sau brun (1984, p. 122, fig. 41-43). Pentru ceramica realizată de tripolienii, dar și pentru aceea a culturii calcolitice Yangshao, din China, T. I. Kašina, remarcă în componența vopselei roșii tot hematitul, prezent între ingredientii lutului sau obținut sub formă de minereu (1977, p. 37; Fitzgerald 1998, p. 25-26, fig. 1).

O. A. Kuliska, într-o lucrare privind ceramica tripoliană, menționează folosirea lutului în compoziție cu ocră roșu (1940, p. 314). La aceeași concluzie a ajuns și E. V. Tsvek, una dintre cele mai bune cunoscătoare a problemei în discuție. Ea a precizat că tripolienii obțineau vopseaua roșie din hematit sau argilă roșie și negrul din mangan (1978, p. 39-40; Eadem 1994, p. 70).

Negru

Tot în primul vas, cum indică proba 2, se aflau noduli întregi și fragmentari de oxid manganiferos (pl. 12/1, 4), materia primă necesară obținerii culorii negre, negre - ciocolatii. Proba a stabilit un conținut mai mare de fier, față de mangan de 3/1, stronțiu și zinc, ultimele două 100-200 părți per milion. Același oxid manganiferos a fost evidențiat prin analiza unei probe de pulbere luată de pe un fragment ceramic, proba 5, care conținea fier, mangan, stronțiu și zinc. Folosirea acestor coloranți pentru ornamentat se poate observa și prin fotografierea urmelor picturii aplicate pe ceramică, la microscop (pl. 13/1).

La Ghelăiești - *Nedeia*, pentru pregătirea culorii negre, dintre pigmenții minerali s-au folosit oxizii de mangan, pirolizită și hausmanită (Chiribuță 1979, p. 709-710). Pigmentul negru, în analizele întreprinse de L. Ellis, conținea oxid de mangan și oxid manganiferos / jacobsite, minerale de mangan rezultate prin modificări termice, care duceau la o varietate de oxizi. De asemenea, ea a remarcat și un mineral argilos de tip illite, provenit din structura vasului. Prin fluorescență cu raze X a stabilit, pentru pigmentul negru, un amestec de fier și mangan, iar, prin difracție cu raze X componența lui, jacobsit și magnetit sau hausmanit (1984, p. 122, fig. 41-46, tab. 19).

Oxidul de mangan preparat cu un liant și aplicat pe vas se transformă în hausmanită doar la o temperatură de aproximativ 1 000° C, conform analizelor cu raze X realizate de L. Ellis (1984, p. 157). După ea, instalațiile care să permită obținerea acestor temperaturi s-au construit odată cu folosirea culorii negre. Necesitatea obținerii unei temperaturi ridicate a dus la o largă utilizare, din prima fază Cucuteni A / Tripolie B₁, a cuptoarelor cu una sau două camere și a gropilor de ars ceramica. Probabil aici se pot include și cuptoarele amenajate în gropi, deasupra acestora prevăzute cu grătare și cu boltă, de tipul celor descoperite în anexa 15, a locuinței XI, de la Trușești - *Țuguieța* (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 43, fig. 26). La o altă concluzie a ajuns I. Palaguta, după care vopselele erau preparate folosindu-se un liant organic, proteine sau carbohidrați. Culoarele se aplicau după ardere iar pictura fie se lustruia, fie se acoperea cu un strat de ceară (1998, p. 10).

Alb

După H. Schmidt albul era culoarea de bază (1932, p. 14), ca și nuanțele datorate prezenței impurităților, gălbui, roz la Berești *Dealul Bulgarului*, roz sau alb gălbui la Bodești *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, p. 48), alb rozaliu la Trușești *Țuguieța* (Petrescu-Dîmbovița 1999, p. 314). Albul s-a obținut din carbonați de calciu, prin ardere oxidantă aceștia au dat oxizii de calciu, care, prin combinarea cu silicea din argilă au dus la formarea silicatulului de calciu (vezi proba 4). Analizele realizate în Laboratorul Institutului

Geologic al României indică, pentru albul folosit la Hăbășești - *Holm*, o proporție de 95,4% carbonat de calciu (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 440, nota 2). L. Ellis a stabilit aceeași componență pentru probele de la Cucuteni - *Cetățuie* și Trușești - *Țuguieța*, menționând că la Poduri - *Dealul Ghindaru*, Văleni - *Cetățuie* și Berești - *Dealul Bulgarului*, în carbonatul de calciu s-au adăugat argile albe cu un procent redus de oxizi de fier (1984, p. 122, fig. 41-46, tab. 19), la fel cum se practică și astăzi¹. De obicei cu alb se încrustau și dungile adâncite ale decorului ceramicii de la Trușești, iar cu roșu aceeași categorie ceramică din așezarea de la Drăgușeni - *Ostrov*.

Argila²

Una dintre bogatele resurse ale naturii. În majoritatea cazurilor, calitatea argilei și posibilitatea de a o procura din apropierea așezării sau chiar din perimetrul acesteia, au condiționat stabilirea vetrelor. O dovadă a procurării argilei din perimetrul locuibil o reprezintă numeroasele gropi cu profile asimetrice, cotlonite, tipice pentru extragerea lutului, existente în majoritatea stațiunilor cercetate (Markevič 1981, *passim*). De obicei, în așezările cucuteniene apar frecvent gropi din care se scotea lutul necesar modelării oalelor. La Berești - *Dealul Bulgarului*, județul Galați, în campania din 1982 s-au săpat șapte gropi de mari dimensiuni ($\phi = 1,5 - 3$ m; $h = 0,75 - 1,6$ m), marcate a-f, cu profile neregulate și cu marginea gurii circulară sau ovală (Dragomir 1983b, p. 71, 74, 77, fig. 4/8-9; 8/8-11). Și în alte medii culturale eneolitice, de exemplu la Vădastra - *Măgura Fetelor*, județul Olt, în stațiunea eponimă a culturii Vădastra, în stratul II, numeroase gropi erau situate în partea de nord a așezării, spre pârâul Obârșia. Între ele, una de mici dimensiuni servea probabil pentru ars ceramica (Mateescu 1962, p. 189, pl. I). În schimb la Dumești, datorită situării stațiunii pe vale, gropile mari sunt rare, mai mare este groapa 8. Probabil olarii luau lutul din Dealul Bisericii, de la baza acestuia, ce mărginea stațiunea. L. Ellis, pornind de la rezultatele analizelor petrografice, a precizat folosirea argilei fără degresanți adăugați, doar cu incluziuni naturale, un procent ridicat de mică și de alte componente. Aceste adaosuri naturale au permis olarilor cucutenieni sau tripolienii să prevină contractarea și deformarea vaselor în timpul acțiunii de uscare și mai ales de ardere. Mai mult, prin ardere argilele aluvionare cu anumite incluziuni au favorizat aderența coloranților cu structuri mai complexe, cu deosebire a negrului (Ellis 1984, p.93).

Amplasarea stațiunilor în locuri cu lut bun pentru construirea caselor sau pentru olărit, se reflectă și în toponimele date astăzi acestora. Spre exemplu numai în Podișul Bârladului întâlnim: Banu - *La lutărie*, Butea - *La lutărie*, Fâstâci - *Lutărie*, Gârceni - *Pe lutărie*, Gura Văii - *La lutărie*, Isăia - *La lutărie*, Jigoreni - *Lutărie*, Negrești - *La lutărie*, Buhăești - *Dealul Humăriei*, Șcheia - *Humărie* ș.a. (Coman 1980, *passim*). Toponime de acest fel se întâlnesc în întreg arealul complexului, de exemplu la Crasnaleuca - *Lutăria*, județul Botoșani. Gropi pentru scoaterea lutului erau și la Drăgușeni - *În deal la lutărie* (Crîșmaru 1977, p. 16). La fel indică și topografia locurilor din zona Bugului (Kuliska 1940, p. 307-325; Sajko 1982, p. 38-44), permanenta legătură dintre comunitățile agricole și meșteșugărești cu natura.

¹ În satele Slătioara și Dăești, din județul Vrancea, dar și în alte centre de olari, albul se obține din amestecul „humei” cu piatra albă, adusă de la munte, arsă și pisată (Iordache 1996, p. 89, 103).

² „Argilă, produs rezultat prin descompunerea naturală, totală sau parțială, a mineralelor silico - aluminoase care reprezintă silicații naturali (feldspați, nefeliene, leucite etc.), din rocile magnetice (granite, pegmatite), metamorfice (gnaisuri, micașturi) și, mai rar, prin sedimentare sub acțiunea apei și a CO₂ din natură. Cele mai răspândite minerale în argilă sunt caolinul (Al₂O₃ · 2SiO₂ · 2H₂O), montmorillonitul (Al₂[Si₄O₁₀](OH)₂ · nH₂O) și micle hidratate (hidromică, hidromuscovit, illit etc.). Componenții săi principali sunt: 30-70% SiO₂, 10-40% Al₂O₃ și 5-10% H₂O iar cei secundari: TiO₂, Fe₂O₃, FeO, MnO, MgO, CaO, K₂O, Na₂O. În afara acestora mai conține impurități de minerale neargiloase, părți nedescompuse de la vegetale sau de la viețuitoare și de minerale nou formate cum sunt: carbonați, gips, oxizi de fier etc.” (MEM 1980, p. 42).

Locul de unde se procurau coloranții

În privința descoperirilor de la Dumești - *Între pâraie*, datorită existenței în hematite și calcare și a zirconiului, element ce apare în general în formațiunile geologice argiloase, se poate presupune procurarea lor chiar din Podișul Central Moldovenesc, posibil din preajma stațiunii¹ Cum am menționat, un astfel de loc se afla la baza dealului din marginea de sud-vest a așezării cucuteniene. De aici, meșterii olari aveau posibilitatea să se aprovizioneze cu lut, și tot aici, probabil, găseau uneori și hume colorate. N. Zaharia, în peregrinările lui de teren, a semnalat în satul Sarafinești, punctul numit *Cetățuia Corni*, județul Botoșani, o astfel de sursă de coloranți minerali, „În zona cetății nu a apărut ceramică, dar solul, până la adâncimea de un metru, era amestecat cu pietre și *pământ ars*. Cuiburile de argile sunt exploatate de către gospodinele satelor vecine, din ele preparându-se culori roșii, galbene, pentru vopsitul pereților” (Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia 1970, p. 294, nr. 252a).

E. Comșa a întrevăzut legătura între formarea, în sud-estul Europei, a numeroaselor așezări neolitice sau eneolitice și zonele de cernoziom și *loess* necesare agriculturii, dar și pentru procurarea materiilor prime pentru olărit (1981a, p. 20 și urm.). În mare, arealul de răspândire a culturii Cucuteni - Tripolie, sublinia L. Ellis, se suprapune cu Platforma Scitică și o parte din scutul Ucrainei, partea vestică fiind numită Platforma Moldovenească, cu formațiuni de roci sedimentare, între care predomină argilele și mările, împreună cu lentilele de nisip și gresie puțin cimentificată și oxizii de fier (1984, p. 81). Tot ea a menționat prezența, în depozitele argiloase din arealul acestui complex, a unor importante rezerve de hematit, geothit sau limonit, dar și faptul că magnetitul se procura mai greu. Pentru stabilirea provenienței acestuia, ea a propus două posibilități: pe de o parte minele de origine sedimentară - metamorfice din Carpații Orientali, Munții Bistriței, ce se continuă cu Munții Cîvchin din Ucraina, pe de altă parte, Podișul Podoliei și Platforma Scitică (Krajewski 1938; Shnyukov, Orlowsky 1980, p. 393 și urm.). Ea nu exclude posibilitatea procurării lor, ca și meșterii olari din zilele noastre², din zonele argiloase sau mlăștinoase, din turbării sau soluri reziduale (1984, p. 83, 121 și tabelul 5).

În funcție de practicarea olăritului s-a urmărit situarea așezărilor în apropierea unor depuneri de argilă curată și în zonele cu resurse minerale necesare preparării pigmentilor pentru obținerea culorii negre sau brun - negricioase, îndeosebi depozitele de mangan din mlăștini, sursele de hematită, limonită sau goelită, pentru obținerea culorii roșii sau brun roșietice, oxizii de fier hidratați sau hidroxizii de fier și pentru alb caolinul sau carbonații de calciu (Ellis 1984, p. 83 și urm., 119 și urm. Amplasarea unor așezări pe vale, în apropierea resurselor de apă, precum Dumești, Hoisești, Veselyi Kut, în locuri cu argile spălate de ape, indică și amplasarea lor în apropierea surselor de materie primă necesare olăritului.

Nu excludem nici posibilitatea procurării anumitor coloranți și prin schimb, din zone mai îndepărtate. Avem în vedere raritatea descoperirilor de astfel de materii prime. Vasele de la Dumești sunt primele ce conțineau toate trei materiile prime necesare pictării ceramicii cucuteniene din faza A și două tipuri de unelte. În timpul unei vizite la Iași, înainte de anul

¹ În anii când am realizat săpăturile existau câteva lutării în satele din preajmă, iar la Dumeștii Vechi, olarul satului, C. Jenică, își procura lutul de la baza colinei aflate la marginea localității, din punctul numit *La lutărie*.

² Olarii cunosc locuri, uneori destul de îndepărtate, de unde-și procură vopselele, *hume de pe văi*. Roșul „se dobândește dintr-o vână de pământ aparte, numită *rușeală (rușală)*”, un pământ bogat în oxid de fier, ce se găsește la o adâncime de 2-3 m sau chiar mai mare. Ei depistează asemenea pământuri cu ajutorul izvoarelor sau al apelor, «care-l scot la vezeală». De pildă, olarii din Găleșoia, județul Dolj, iau *rușeala* din Sohodol, „acolo se știe din moși strămoși”, cum relata un meseriaș din partea locului (Iordache 1996, p. 101-102). La fel și negrul se găsește în eroziunile de teren, sub forma unor *boube negre*.

1989, i-am comunicat Lindei Ellis descoperirea lor. A afirmat simplu, dar din tot sufletul ei generos – eram sigură că o să apară.

Dr. N. Buzgar, de la Facultatea de Geografie - Geologie a Universității "Al. I. Cuza" Iași, conform celor publicate de R. Dumitrescu (1972, p. 172), menționează că nodulii de jacobsit ($\varnothing = 1 \text{ mm} - 1 \text{ cm}$; pușini de 2,5 cm) apar în bogata depunere de la Nikolaev, Ucraina, pe Bugul sudic. Conform acestei informații, M. Mantu - Lazarovici, considera că, „pe viitor se impune efectuarea unor analize care să indice proveniența nodulilor de la Dumești” (Mantu, Vlad, Niculescu 2001).

Geologii au semnalat și alte posibilități de procurare a lor, în funcție de resursele de materii prime (Savul 1938, p. 206-285; Idem 1972, p. 415-466; Idem, V. Ianovici, 1958, p. 7-59; V. Ianovici 1956, p. 349-373; T. Idriceanu, G. Bâgu, G. Boțoman 1966, p. 33-50).

Raritatea pigmentilor negrii de oxid manganiferos în inventarul așezărilor cucuteniene sau tripoliene, nu poate fi decât o dovadă a posibilităților reduse de procurare a lor. A grijii cu care materia primă era păstrată. Și totuși, în toate stațiunile, negrul sau negrul brun s-a folosit permanent.

Desfășurarea meșteșugului olăritului la Dumești - Între pâraie

Ceramica deține ponderea cea mai însemnată între descoperirile arheologice, fapt pentru care, interesul pentru cunoașterea tehnicilor de realizare a acesteia a fost și a rămas constant (Shepard 1965, p. 49-94). Investigarea atelierelor cu numeroasele lor amenajări, cu deosebire cuptoarele, stă la baza înțelegerii evoluției tehnicilor de confecționare a diverselor recipiente din cadrul complexului cultural Cucuteni - Tripolie. Deși, pentru prima fază, Cucuteni A, s-au publicat multe cuptoare de ars ceramica, uneori grupuri de cuptoare, între care instalațiile din centrul de olărit de la Ariușd - *Dealul Tiyszk* (Székely, Bartók 1979, p. 55 și urm.), nu s-au descoperit ateliere de factura celui de la Dumești - *Între pâraie*, în care s-au surprins majoritatea etapelor din desfășurarea meșteșugului. Și pentru acest fapt încercăm să detaliem, în funcție de informațiile arheologice pe care le avem, etapele pe care le-au parcurs meșterii olari din stațiunea Dumești, și, în genere, etapele ce trebuiesc parcurse de toți meșterii olari cucutenieni și tripolienii până la obținerea produselor finite: extragerea și prepararea lutului, incluziunile, modelarea vaselor, finisarea ceramicii - tipuri de unelte, ornamente în relief și adâncite, uscarea și, probabil, o primă ardere, utilitatea plăcilor de argilă perforate parțial, unelte pentru pictat, prepararea și ținerea vopselelor, acoperirea cu angobă - fondul de pictură, pictarea - decorarea - împodobirea vaselor, lustruirea mecanică și, în final, arderea acesteia în cuptoare.

Prin descrierea ornamentației unor recipiente pictate de la Dumești, de asemenea, am încercat să detaliem formele de realizare ale aspectelor decorative, să surprindem motivațiile care au susținut mișcarea generală a decorului pictat sau gravat, de la faza Cucuteni A, până la transformarea lui definitivă în perioada de tranziție de la eneolitic la bronz.

Extragerea și prepararea lutului

Complexul Cucuteni - Tripolie s-a desfășurat în perioada Atlanticului, caracterizată în arealul vestic prin faza stejărișului amestecat și a molidului cu alun, în raport cu zilele noastre cu un climat mai umed și mai cald (Cârciumaru 1996, p. 20). Stațiunile arheologice din sudul Podișului Central Moldovenesc prezintă condiții de depunere apropiate (Chiriță, Păunescu, Teaci 1967, p. 37 și urm, pl. 10-14). Profilele dau, diferențiat, câteva tipuri de sol: de la nivelul de călcare un sol negru - cenușiu, după care urmează solul negru - brun, brun închis, deschis sau gălbui și stratificările argiloase cu diferite aspecte de culoare, constituție, structură.

Condițiile de paleomediul ale așezării de la Dumești au favorizat practicarea agriculturii, dar au oferit și materia primă necesară meșteșugului olăritului. Stabilirea comunității în aceste locuri se leagă, desigur, de solurile bune date și de revărsările Suhulețului, de apă și nutrienți, dar și de bogatele surse de argile. Mediile aluviale, cu resursele dar și cu pericolele lor, au fost analizate de A. G. Brown (2001, p. 3 și urm.).

Asupra avantajelor utilizării sedimentelor argiloase de *loess* iluvial, formate și astăzi prin revărsările râurilor Prut, Nistru și a afluenților lor, sedimente din care se obțineau ușor zeci de metri cubi de materie primă cu puține impurități, au atras atenția arheologiei care au săpat în așezările cucuteniene din România, începând cu H. Schmidt (1932, p. 29), arheologiei care au săpat în Ucraina sau Republica Moldova (Passek 1949, p. 110). Cum remarca V. I. Markevič, „Obiectele făcute din argilele acestea, cu masa de structură mărunță, au după

ardere suprafața netedă și o nuanță roșie strălucitoare” (1981, p. 121). Analizele petrografice au stabilit, de asemenea, calitatea, rafinamentul vaselor modelate din argile levigate (Ellis 1984, p. 93, 115).

Cercetările arheologice de la Dumești, Hoisești (Bodi 2007, p. 182), din faza A, Veselyj Kut din faza Tripolie B_{I-II} și din alte stațiuni situate în medii aluviale, au evidențiat în primul rând bogăția și frumusețea ceramicii, bogăție specifică unor centre de olărit. Nu s-a exclus și posibilitatea practicării agriculturii, cu avantajele și riscurile date de revărsările apelor.

O argilă omogenă trebuie să se fi obținut aproape ca și astăzi: lutul se mărunțea, se fărâmița cu sapa și se lăsa câteva săptămâni să *dospească*, până la un an. Argila tăiată în turte se uda, se bătea cu maiul de lemn și abia după aceea se aducea în atelier, unde era așezată în ladă, pe o piele de vită (Iordache 1996, p. 80). Unele din îngrăditurile de lut, descoperite în locuința atelier, au fost folosite pentru păstrarea acestor turte de argilă, surprinse în profilul stratigrafiei verticale sub forma unor lupe îngroșate, de culoare galbenă, cu lățimi de circa 20 cm, ușor de separat de solul brun. Urma *frământarea*, timp în care se realiza și *curățirea*¹ În procesul tehnic „complicata operație a dospirii și frământării era decisivă pentru calitatea și finețea pastei și, în final, pentru calitatea vaselor de pământ” (Stoica *et alii* 1972, p. 203). Astăzi, din argila pregătită se fac 50 - 60 de turte. Peste 20 de astfel de colaci de lut, nearși, au fost descoperiți în groapa 7, situată în apropierea locuinței atelier, într-un strat compact, unde au fost aruncați pentru că se uscaseră. În timpul degajării gropii ei se descompuneau.

Incluziuni

Pentru a micșora în timpul uscării comprimarea și a evita formarea craclurilor în procesul arderii, în argila preparată pentru modelarea vaselor se adăugau diferiți ingrediente. Pentru ceramica de uz gospodăresc s-au folosit adaosuri de structură mare. Pentru ceramica fină, la Dumești s-a preferat argila cu structuri mici, de multe ori numai cu incluziuni naturale. Probabil, în atelierul de olărit s-a utilizat mai ales lutul spălat de pârâul Suhuleț din Dealul Bisericii, toponim dat astăzi de localnici dealului ce mărginește așezarea la sud. Prin revărsările acestuia, pe malurile pârâiașului se formau mari cantități de argilă, suficiente pentru activitatea mai multor ateliere. Culoarea roșie cărămie a vaselor, finețea și buna conservare a picturii înclină spre folosirea argilei levigate.

Depozitele argiloase de la Dumești - *Între pâraie* aveau în conținut incluziuni naturale, situație întâlnită și în alte stațiuni (Ellis 1984, p. 93). Dintre ingrediente menționăm *cuărul*, cuarțitul - nisipul cu diferite granulații, cum indică și analizele cu raze X, ce l-au consemnat în caroiul difractogramelor 761, 823, la punctul valoric 26,25 (fig. 13/1, 3). Nisipul din pasta vaselor cu pereții subțiri sau a vaselor medii și mari, influența procesul de ardere.

Amestecurile *vegetale* și *șamota* s-au păstrat din cultura Precucuteni, în care se utilizau pentru toate tipurile de vase. La Dumești, precum și în alte stațiuni din faza Cucuteni A, au fost folosite mai ales în producerea vaselor de provizii, tăvi, lighene și alte forme apropiate de cele de la Trușești *Țuguieța* (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 446, fig. 331/5-12). Uneori șamota s-a amestecat și în lutul folosit pentru modelat plastica, cum este cazul splendidului suport antropomorf *Hora de la Frumușica*, din faza Cucuteni A, alcătuit

¹ “Se călca roată, ca la horă, înaintându-se de la margine spre mijloc. Prin călcarea spre dreapta și spre stânga, pământul se-ntinde asemenea cocăi” (Iordache 1996, p. 82), apoi se frământa cu mâinile câteva ore, pentru ca pasta să fie unsuroasă “E bun de lucru când devine *precum ceara* sau ca *aluatul*, când își *dă voie la întins* și nu *plesnește* (Ibidem, p. 83).

din șase figurine feminine prinse în horă (Buzilă 1981, p. 336), sau al unei părți din cele 21 de statuete ale complexului de cult descoperit în așezarea Precucuteni de la Isaiia (Ursulescu 2001, p. 55).

În așezările din interfluviul Bug-Nistru, la Shkarovka, Klișcev și Veselyj Kut, s-au semnalat grămezi ceramice în preajma unor ciocane și nicovale (Černyš 1966, p. 101). Ponderea utilizării *șamotei* va crește în ultima fază și mai ales în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, cum indică descoperirile de la Brânzeni - *Țiganca* III și Brânzeni

VIII, Costești IV (Markevič 1981, p. 14 și urm.), Trinca - *Izvorul lui Luka* (Alaiba 1997a, p. 24) sau Cârniceni - *Pe coastă* (Eadem 1997b, p. 469 și urm.).

Cu *scoică* sfărâmată, la Dumești, s-a degresat numai ceramica de tip Cucuteni C. La Dumești - *Între pâraie*, cum indică stratigrafia orizontală și verticală, modelarea se făcea pe latura însoțită a locuinței atelier, nu departe de pârliașul Suhuleț. Aici se mai aflau două pietre mari, fațetate, probabil un scaun sau un suport, și altele mai mici, plăci perforate parțial, precum și două grămezi de lut ($L = 2,37; 1,40$ m; $l = 2,75; 1,20$ m). În arealul estic, în zona Bug - Nipru, începând cu Tripolie B_{I-II} / Cucuteni A₃₋₄, aceasta s-a folosit frecvent pentru prepararea argilei din care s-au lucrat anumite tipuri de vase de uz gospodăresc (Zaetz, Sajko 1989, p. 72-74). Scoica sfărâmată s-a amestecat frecvent în pasta diferitelor forme ceramice modelate de comunitățile complexului Srednyj Stog, din faza II, cu vase ornamentate cu impresiuni de șnur (Roman 1974, p. 157). A. Dodd-Oprișescu a discutat, în mai multe rânduri, ceramica lucrată din această pastă și decorată cu impresiuni de șnur înfășurat sau răsucit din arealul Cucuteni - Tripolie și Cernavoda I. Nu a exclus nici ceramica de tip Cucuteni C din sudul Moldovei (1980, p. 547 și urm.; Eadem 1992, p. 107 și urm.). Aceasta a apărut în prima fază a culturii Srednyj Stog, respectiv în Cucuteni A₃ - Tripolie B_I. Începutul răspândirii în arealul vestic, coincide și cu începuturile locuirii interfluviului de la Dumești, cum indică prezența ei în locuința - atelier (Alaiba 2006, p. 190, fig. 1).

Un studiu al materiilor prime folosite pentru modelat ceramica a realizat A. A. Bobrinskii (1978, p. 64 și urm.). După el, amestecurile folosite în pastă reflectă procesul de interacțiune dintre diferite comunități (*Ibidem*, p. 92 și urm.).

Modelarea vaselor

Modelarea argilei - cum sublinia Gh. Iordache - este, „dintre toate fazele prin care trece lutul până ajunge să fie vas, cea mai impresionantă” (1996, p. 87). Olarul obținea forma și mărimea dorită, cum indică experimentele întreprinse în acest sens, prin câteva gesturi bine stăpânite (Gheorghiu 2004, p. 11 și urm.). Dacă tipurile ceramice s-au modificat lent, variantele acestora au cunoscut o mare diversitate, în acord cu îndemânarea meșterilor, obținută printr-o îndelungată practică. Felurile tipuri de vase pictate și nepictate, și variantele acestora, au răspuns nevoilor comunităților de agricultori cucutenieni și tripolienii și schimbului realizat cu alte culturi.

La Dumești - *Între pâraie*, cum indică stratigrafia orizontală și verticală, modelarea se făcea pe latura însoțită a locuinței atelier, nu departe de pârliașul Suhuleț. Aici se mai aflau două pietre mari, fațetate, probabil un scaun sau un suport, și altele mai mici, plăci perforate parțial, precum și două grămezi de lut, asimetrice ($L = 2,37; 1,40$ m; $l = 2,75; 1,20$ m). Masa pe care se lucra ceramica trebuie să fi fost de lemn. Forma vaselor, simetria și dimensiunile lor, uniformitatea profilului și a grosimii pereților, uneori subțiri de câțiva milimetri, prezența în interior a urmelor spatulei, a unor scurte liniuțe apărute în cazul unei rotiri - mișcări lente, bazele drepte, rar concave (Comșa 1987, p. 95), ce erau ridicate de pe masă cu mâna sau cu o

lopătică de lemn (Iordache 1996, p. 88), ne îndreptățesc să spunem că olarii de la Dumești stăpâneau bine acest meșteșug.

Folosirea pentru modelat ceramica a terenului din preajma locuințelor s-a menționat și în cazul stațiunii Trușești - *Țuguiea*. Este situația locuinței LVII, unde, pe lângă prezența, la periferia nordică a acesteia, a unui fragment de placă de cuptor, în marginea estică s-a găsit un cocoloș de lut, „calcinat neuniform, roșu-cărmiziu în secțiune, pe unele porțiuni roșu închis și pe altele de culoare negricioasă”, o argilă fină identică acelora folosite pentru modelarea vaselor pictate. „Având în vedere caracterul pastei preciza profesorul M. Petrescu-Dîmbovița - s-ar putea să fie vorba de un boț de lut pregătit pentru modelarea vaselor, calcinat însă de incendiul care a produs distrugerea locuinței” (1999, p. 114, fig. 83/6). Un obiect de lut neterminat se afla și în locuința XLVIII (*Ibidem*, p. 100, fig. 74 și 381/5).

La Dumești s-au folosit aceleași procedee de modelare a ceramicii, cu mâna și cu anumite spatule, probabil de lemn sau os, ca și în alte stațiuni ale primei faze: Cucuteni *Cetățuie*, Trușești *Țuguiea*, Poienești *Dealul Teilor*, Scânteia *Dealul Bodeștilor*, Hăbășești - *Holm* (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 266, 313 și urm.). Din pastă cu diverse ingrediente, uneori și mici pietricele, s-au realizat vasele mai mari, chiupuri, castroane, suporturi, amfore. Cele mari s-au modelat din suluri presate în cercuri sau în spirală, de la bază spre gât (Ellis 1984, p. 115), în același sistem menționat și în arealul estic de la primele cercetări (Stern 1906, p. 20; Passek 1935, p. 45). Cele foarte mari, cu jumătatea superioară aproximativ emisferică și cu aceea inferioară tronconică, s-au format din două - trei părți (pl. 20; 36-38). Bazele aveau fie marginile ridicate, fie forma unui cerc pe care se fixau benzile pereților. În ambele cazuri, acestea au fost întărite cu alte straturi de lut, pentru ca vasele mari să reziste la anumite încărcături. Adânciturile de la baza vaselor se practicau pentru a ușura aderența suporturilor înalte sau a picioarelor scunde ale cupelor¹ (pl. 24/1; 26-28; 31-33; 38/2-2a).

Despre ceramica de uz gospodăresc cucuteniană sau tripoliană s-a scris mult. Asupra acestei categorii s-a oprit și R. Vulpe, care a consemnat, succint, modul de finisare, „pe vasele din pastă poroasă, impură, de un aspect zgrunțuros”, după modelare se realiza decorul adâncit și se ordona barbotina, se aplicau torțile, protomele, protuberanțele sau proeminențele, ce se prindeau prin cep, în perforări pregătite corespunzător sau prin presare, lipire. Prin lutuiri repetate se îmbinau cu peretele, pe cât posibil fără suturi. Prinderea proeminențelor mici prin lipire, explică frecvența desprindere ulterioară a lor (1953, p. 255). D. Belanovskaja, la mijlocul secolului XX, a urmărit transformarea în timp a vaselor grosiere (1949, p. 1-16; cf. Tsvek 1994, p. 56). La fel, O. P. Černyš, consacră un studiu aparte analizei acestei categorii ceramice. El a explicat metoda prin care vasele mari se formau din mai multe părți, urmărind amprente digitale din dreptul îmbinărilor (1952, p. 179).

Impresiunile de țesături apar spre sfârșitul culturii, de exemplu la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, p. 339, pl. XLI/338b), în așezările fazei B₂ dar mai ales pe ceramica Horodiștea Gordinești. Analiza bazelor astfel imprimate, descoperite pe *Cetățuia* de la Cucuteni, a dus la cunoașterea anumitor tipuri de împletituri folosite în epocă (C. Marian în Petrescu-Dîmbovița *et alii* 2004, p. 321-326). La Dumești, în același atelier, s-au realizat și alte forme, de multe ori din mai multe părți componente, ce au fost modelate din toate categoriile de pastă folosită și pentru ceramică, dar mai ales din argilă fină: cupe cu suport, polonice, altărașe de cult, pintadere. Probabil, tot în atelier se realizau și statuetele pictate, dar mai ales cele decorate cu incizii, peste care, uneori, se aplica un strat de vopsea albă sau roșie.

¹ La Deda, oalele se modelau din suluri de lut, pe „masa scundă”, alcătuită din două discuri de lemn (ø = 30 - 40 cm), unite cu bețe, rotită lent cu genunchiul. Pe roata de sus se presăra nisip, peste care se așeza o bucată de lut pentru fund, apoi, de margine, se lipea sulul în spirală (Nicolescu, Petrescu 1974, p. 19).

Pentru a-și ușura munca olarii perioadei au avut la îndemână anumite instalații, între ele și dispozitive de mișcare - rotație înceată, care, cel puțin înlesneau mânuirea vasului. Deși, C. Matasă, consideră prea timpurie folosirea roții olarului încă din eneolitic (1946, p. 49), după L. Ellis și V. I. Markevič, fără îndoială cucutenienii și tripolienii cunoșteau roata olarului înceată. Între modalitățile propuse de arheologul de la Chișinău, pentru obținerea mișcării de rotație, este și o instalație cu placă mobilă, dar nefixată axial (1981, pl. 95/2). Masa se punea în mișcare cu mâna sau, când olarul ședea, probabil și cu piciorul. O altă instalație menționată tot de el, avea placa mobilă fixată axial, printr-o adâncitură centrală, ce se rotea pe un ax stabil, probabil prin intermediul unei bucșe (*Ibidem*, pl. 95/5). Bucșele ar fi putut fi formate din partea bazală a cornului de cerb (pl. 15/6), rozeta plus o secvență din prăjina sa, retezată și curățată de miezul spongios, uneori, prevăzută pentru fixat și cu o proeminență formată din prima ramură laterală. Astfel de piese, de forma unor calote sferice, se puteau fixa între alveolarea gresiei și ax, pentru a înlesni rotirea mesei. După o îndelungată utilizare, în interior se șlefuiuau puternic și se alungeau. Deși, piesele descoperite cu acest aspect au fost considerate cupe, nu vedem rostul efortului depus pentru o astfel de fină șlefuire interioară. V. I. Markevič a menționat prezența lor în majoritatea așezărilor cercetate sistematic în Basarabia, la: Ruseștii Noi, Ialoveni (Precucuteni III - Cucuteni A₁ / Tripolie A-B₁ final) și Putinești III - *Podul Dobrii* (Cucuteni A₃ / Tripolie B₁ final) - două exemplare (1993, p. 122, fig. 1-2), dar ele se cunosc și în așezările de la Drăgușeni - *Ostrov* (Cucuteni A₄) - piese obținute pe un capăt de tibie (Crîșmaru 1977, p. 23, fig. 39/5; Marinescu-Bîlcu cf. Eadem, Bolomey 2000, p. 86, fig. 56/3; 60/4; 61/10; 62/3; 74/1-5), Dumești - *Între Pâraie*, un exemplar a apărut în L₆ și Iablona (Cucuteni A-B) (Borzijac 1979, p. 143). Acest tip de roată cu baza imobilizată, după T. G. Movșa, s-a folosit numai începând cu tripolianul târziu, când, olarii din centrele îndepărtate din răsărit și le-au procurat de la culturile din Caucaz (1971, p. 230 și urm.). Totuși, părți ale unor astfel de instalații s-au găsit și în Europa Centrală. În acest sens menționăm prezența lor într-o așezare situată lângă Mannheim, la confluența Rinului cu Neckar-ul, investigată de A. Rieth. Aici s-au semnalat, într-un complex ce avea și ceramică decorată cu impresiuni de șnur, nu numai uneltele de olărit, dar și astfel de plăci rotunde ($\varnothing = 5-6, 10-11$ cm), considerate tot mese ale unor sisteme de rotație (Schlette 1976, p. 345).

În ultimii ani, pe dealul învecinat *Cetățuiei* de la Cucuteni, experimental s-au modelat diferite vase conform celei autentice, foarte probabil folosindu-se aceleași rezerve de lut din care se aprovizionau și cucutenienii (László, Cotiugă 2005, p. 147 și urm.). Pentru prima dată s-au obținut structura și formele specifice vaselor cucuteniene. Deși, datorită arderii lor la temperaturi încă insuficient de ridicate au o culoare brun - cărămizie și nu cărămizie. În lipsa coloranților minerali specifici, încă nu s-au pictat (Tencariu, Robu 2004, p. 53 și urm.).

Finisarea ceramicii - tipuri de unelte

Uneltele de atelier, cum a remarcat și Vl. Dumitrescu, erau deosebit de diverse: „E adevărat că, anumite detalii observate cu prilejul studierii și întregirii ceramicii cucuteniene [...] arată că acești îndepărtați precursori ai ceramiștilor din vremurile noastre foloseau unelte de lemn, os și lut ars pentru modelarea vaselor, interiorul pereților multora păstrând urmele” (1979, p. 14).

După formarea vaselor se realiza netezirea pereților cu o spatulă de os, corn sau lemn, prevăzută cu o muchie ascuțită. Cercetările arheologice au dus la descoperirea unei game largi de unelte de olărit, cuțitoaie, răzuitoare, la: Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, p. 47), Berești - *Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 43), Scânteia - *Dealul Bodeștilor* (Chirica, Mantu, Țurcanu 1999, p. 16).

Larg răspândite sunt răzuitoarele realizate din colți de mistreț sau din corn de cerb. Mai multe unelte de acest tip s-au descoperit în locuința - atelier de la Dumești. Între ele, una confecționată din colț de mistreț, de formă ovală și perforată, avea o latură ascuțită, asemănătoare cu lopățica de lemn întrebuințată astăzi de olari pentru a da formă vasului în timpul modelării (Iordache 1996, p. 85, fig. 23/a). La fel s-au utilizat și colții de mistreț nefinișați, dar lustruiți pe lungime prin întrebuințare, precum o defensă șlefuită, găsită la Bonțești - *Mira* (Dumitrescu 1933, p. 97, fig. 5/13). O piesă descoperită la Tăcuta - *Dealul Miclea*, s-a mănuit cu mâna stângă, cum indică lustrul format pe aceasta. Trei colți de mistreț și unul de cerb, de la Berești - *Dealul Bulgarului*, dar și alte șapte spatule, trei obținute din coaste mari de bovidee, două din cubitus de oaie și de porc și două din spărturi de oase groase, probabil, au fost utilizate și pentru lustruirea - netezirea ceramicii (Dragomir 1985b, p. 98, 104, fig. 7/9-13; 28/1-4). Alți trei colți de mistreț cu „vârfurile retezate printr-o tăietură artificială” provin din vechile săpături de la Poienești - *Dealul Teilor* și au fost descoperite în groapa 81 (Vulpe 1953, p. 275, fig. 54/2-4).

O piesă de lut ars, de la Borisovka, se consideră a fi fost o unealtă pentru finisat ceramica (Tsvek 1994, p. 66). Răzuitoarele de silex sunt mai numeroase în zona Prutului, dar mai ales a Nistrului (Markevič 1981, p. 122). Funcționalitatea unor unelte de la Berezovka, Harbuzyn, Shkarovka, Ulanovka, Nezvisko, a fost stabilită de G. F. Korobkova, prin metoda traseologică (1987, *passim*).

O trăsătură caracteristică așezărilor cucuteniene și tripoliene, legată de meșteșugul olăritului, pe care o subliniem, este aceea că, deși modelarea și arderea ceramicii se realiza numai vara și toamna, probabil de ornamentarea acesteia se preocupau în tot timpul anului.

Ornamente în relief și adâncite

Între decorurile aplicate pe vasele de uz gospodăresc sau pe cele pictate, un loc aparte îl au reprezentările plastice în rondbos, zoomorfe, mai rar antropomorfe, puternic schematizate, și aplicațiile în altorelief sau basorelief. Tehnic, ele cunosc diferite modalități de realizare și prindere. De cele mai multe ori protomele modelate din lut se fixau cu un cep, în același sistem de montare cu al torșilor. Altele se aplicau simplu pe vas, într-o manieră rudimentară, prin presarea cu degetele a lutului moale sau prin mărirea suprafeței de prindere, prin tăierea oblică a protomei. La fel s-au fixat capetele de ovidee pe pereții vaselor de la Hăbășești *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 431, pl. CXIII, 4), Trușești *Țuguieța* (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1953, p. 17, fig. 8), Poienești - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 271, fig. 47/1).

Pe ceramica pictată, de obicei, au fost integrate aspectului decorativ sau au fost izolate în interspații prin benzile motivelor, albe sau brune, mărginite cu negru, similar canelurilor din Precucuteni. Statuetele, protomele și torșile antropomorfizate au fost aplicate, ca și cele zoomorfe sau ornitomorfe, pe umărul vaselor mari, în locul proeminențelor, dar nu generate de acestea, fapt confirmat de reducerea numărului lor în faza de tranziție Cucuteni A-B și finală Cucuteni B, prin înlocuirea lor cu siluetele pictate, sau prin aplicarea în basorelief pe ceramica de tip Cucuteni C (Nițu 1972, p. 41).

Mai multe protome cu forme umane (fig. 41/4-6), aplicate pe vasele pictate tricrom pe fond alb, s-au descoperit în L1. Una se apropie de forma statuetele feminine și are capul rupt parțial din vechime (pl. 41/5), lateral prezintă scurte prelungiri ale umerilor, iar talia a fost marcată prin micșorarea lățimii și grosimii ei. Cel mai amplu s-a modelat regiunea gluteală. Patru găuri marchează brațele și coapsele, alte două partea bombată a protomei. Trei motive unghiulare albe, mărginite cu negru, s-au dispus sub sâni, sub talie și la baza acesteia. Alte două benzi

semicirculară încadrează protoma, pentru a o integra, astfel, în registrul ornamental al castronului. Interiorul s-a acoperit cu spirale cu volute conjugate, iar interspațiul s-a liniat cu roșu. Două se înscriu în categoria reprezentărilor plastice antropomorfe ce au capul în formă de cupă (41/4, 6). Protomele masive au la partea superioară o formă ușor bitronconică, care, prin mica concavitate a suprafeței sugerează o cupă, acoperită cu roșu în interior, simbolul ofrandei de sânge. Brațele scurte și sâni, într-un caz marcați prin două perforări, se apropie de forma de redare a statuetelor feminine. Una dintre ele are un decor din benzi arcuite și interspațiul pictat tot cu roșu liniar. Pe spatele protomelor apar, ca și în interspații, numai benzi roșii verticale. O altă reprezentare antropomorfă descoperită la Trușești - *Țuguieța*, în apropierea unei construcții rectangulare de cult, din locuința LX, modelată din lut amestecat cu multe păioase și foarte bine arsă, avea capul tot în formă de recipient (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 117, 121, fig. 87; L = 46 cm). Mai numeroase sunt fragmentele prevăzute cu torți, proeminențe, unele sugerând forme animaliere, ornamente cu incizii, impresiuni, uneori vopsite, precum exemplarele din Gr.2-3, L2,7-8.

Uscarea și, probabil, o primă ardere

După modelare și finisare urma acțiunea de uscare a vaselor, care dura câteva zile. Aceasta se efectua la umbră, la temperatură constantă și în locuri ferite de vânt, pentru a preveni contractările, crăparea pereților sau chiar spargerea pastei. Prin uscare se evaporă apa de amestec, adăugată în timpul frământării argilei. Astfel se reduceau dimensiunile vaselor cu o pătrime, conform datelor publicate de H. Klusch (1981, p. 258).

Procentajul ridicat de incluziuni naturale din argila foarte bine frământată, folosită de olarii din așezarea situată *Între pâraie*, a favorizat uscarea ceramicii fine. Spațiul în care se efectua această operație a uscării vaselor credem că se afla spre miazăzi, unde s-au găsit plăcile perforate parțial, prevăzute cu piciorușe scurte și mobile (pl. 15/4), sub care se putea face foc, cum indică arderea lor la bază. Prezența plăcilor semiperforate în preajma sau chiar în interiorul unor locuințe, în faza A, presupune o utilizare mai diversă a lor. A. Nițu considera, cum ne-a comunicat pe șantierul de la Dumești, în timpul campaniei de săpături din anul 1984, că acestea se foloseau mai ales pentru uscat ceramica.

Investigațiile arheologice au surprins diferite modalități de uscare a vaselor în cuptoare gospodărești, în camere sau pe suporturi speciale sau simplu, în aer liber. C. Matasă consideră că la Bodești - *Cetățuia Frumușica*, pentru a fi uscate vasele erau așezate pe pământ, fapt ce se explică prin prezența impresiunilor de frunze de la baza lor sau de paie (1946, p. 49, 339, pl. XLI / 338b-339), iar Fr. László menționa umplerea vaselor cu aceste resturi vegetale (1911, p. 66). E. V. Tsvek semnalează descoperirea la Shkarovka, în locuința 3, a unui cuptor gospodăresc plin cu vase puse la uscat, nearse, la Grebeni aceasta se usca pe podeaua locuinței patru, iar la Veselyj Kut într-o încăpere specială care făcea parte din atelier (1994, p. 81). V. I. Markevič a dat aceeași destinație suporturilor plate, apărute în stratigrafia secțiunilor de la Vărvăreuca VIII, de-a lungul pereților atelierului (1981, p. 71 și urm.).

Nu se exclude nici posibilitatea ca, după finisarea suprafețelor și uscarea recipientelor, să se fi realizat o primă ardere a lor, abia după care începea pictarea decorului.

Plăci de argilă perforate sau semiperforate

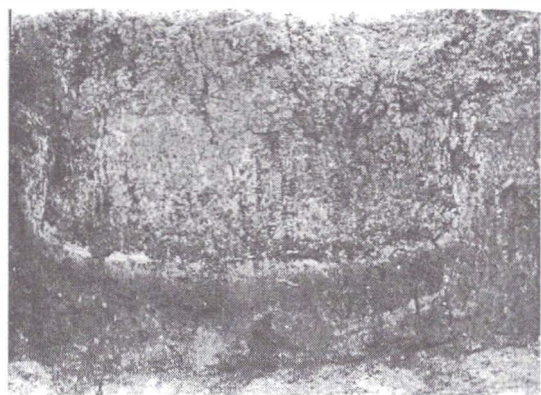
În vechile ateliere s-au păstrat numeroase piese de inventar de necesitate zilnică, diferite unelte, râșnițe de mână, dar și fragmente de plăci realizate din argilă amestecată cu păioase, cu grosimi diferite, arse parțial, mai puține și în mare parte semiperforate oblic. Ele

au apărut frecvent, în așezările fazei Cucuteni A, nu numai în preajma atelierelor, dar și în locuințe sau în preajma lor, cât și în gropile din jurul acestora. Până în prezent s-a stabilit doar forma celor perforate parțial nu și a celor perforate. Probabil, acestea din urmă, erau părți ale unor grătare fixe sau mobile, folosite încă din faza Cucuteni A, pentru amenajarea gropilor de ars ceramica sau a cuptoarelor formate din două camere dispuse pe orizontală, precum cuptorul datat mai timpuriu, de la Luka Vrublevezkaja (pl. 48/1), din faza Tripolie A (Bibikov 1953, p. 126-127), sau cel de la Shkarovka (pl. 49/1), din Tripolie B_I-B_{II} (Tsvek 1994, p. 73, pl. 5/2; 17/2). Plăcile perforate parțial, după Vl. Dumitrescu, nu fac parte din cuptoarele de ars oale, ci din inventarul necesar pregătirii vaselor pentru ardere (1954, p. 193-194, fig. 8/2, pl. LV/1). Cele două plăci perforate parțial din locuința 9, au aparținut unei amenajări cu o suprafață de aproximativ 1 m x 0,68 m (*Ibidem*, p.60, pl. XVII/4; XIX, reconstituire fig. 9/1-2).

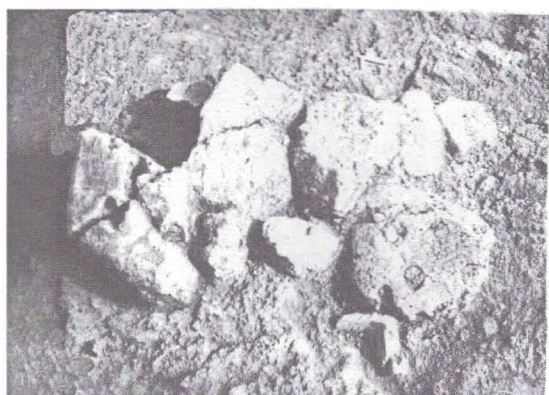
Cele mai multe din plăcile găsite la Dumești erau semiperforate oblic. Conservarea mai bună a unor exemplare a permis reconstituirea formei, ovale sau dreptunghiulare, rotunjite în colțuri (L = 45 cm x 75 cm; l = 5 cm), pe una din fețe cu perforări adâncite neglijent în lutul moale și prevăzute cu picioare cilindrice, masive, înalte până la 15 cm. Cum s-a precizat, plăcile au apărut în partea de sud a locuinței - atelier, dar și în alte complexe (pl. 15/2, 4). Numeroase exemplare erau aglomerate în apropierea locuințelor, cele mai multe s-au găsit lângă L₆ și L₇, dar ele au apărut și în strat.

Astfel de plăci se găsesc în majoritatea stațiunilor fazei Cucuteni A. Printre primele fragmentele de plăci perforate semnalate sunt cele de la Cucuteni - *Cetățuie* (Schmidt 1932, pl. 36/3, partea dreaptă), ca și de la Kadietzi Bavki, Tripolie B_I (Rudinski 1927, p. 131-132). Ele s-au descoperit mai ales în așezări ale fazei Cucuteni A, la: Hangu - *Chirișeni*, județul Neamț (Nicolăescu-Plopșor, Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1959, p. 63-65), Bălțați - *La Iaz* (Iazul 3), județul Iași, informație prof. M. Dinu, Drăgușeni - *În deal la lutărie*, județul Botoșani (Crîșmaru 1977, p. 16, fig. 3), iar în etapa Cucuteni A-B₂ la Sinești, în apropiere de Chișinău (Bibikov 1953, p. 128; Markevič 1981, p. 131).

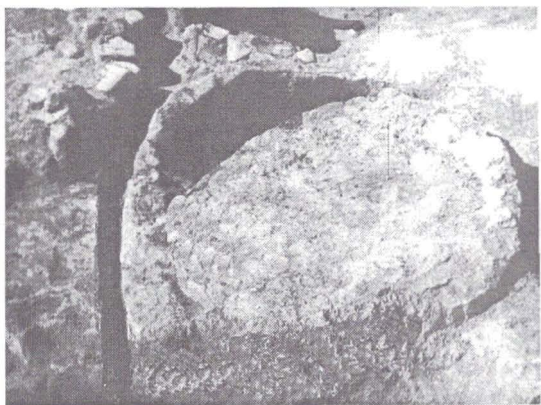
După I. T. Dragomir, numeroasele exemplare apărute în campania din anul 1960, la Berești - *Bâzanu*, județul Galați, în așezarea datată Cucuteni A₃, în gropile menajere din jurul celor două locuințe săpate, în pastă cu multă pleavă și păioase, sunt plăci de cuptor sau pentru astupat gura de ardere, unele perforate, altele mai groase prevăzute cu perforări oblice parțiale (1967, p. 43-44). Astfel de plăci s-au descoperit și în așezarea de la Berești *Dealul Bulgarului*, tot din etapa A₃, cu două niveluri de locuire. Din al doilea nivel, în locuința I, au apărut plăci de lut cu marginile deseori arcuite, cu grosimi variabile (h = 4-9 cm). Altele se aflau pe nivel, în șanțurile 3 și 4 (Idem, 1985, p. 96). În partea de sud a Podișului Central Moldovenesc, în cunoscuta stațiune de la Chetrești - *Pe Deal*, săpăturile arheologice au dus la descoperirea a două locuințe în apropiere cu plăci arse neuniform, cu exteriorul sau baza roșie, miezul cenușiu, ce provin de la trei exemplare: de la o placă mai subțire, din care s-au păstrat trei fragmente cu mai multe perforări, trei părți de la alta cu perforări parțiale aproximativ verticale și o singură parte dintr-o placă mai groasă perforată tronconic (Alaiba 2002, fig. 27). La Hăbășești - *Holm*, în Câmpia Moldovei, în așezarea Cucuteni A₃ cercetată în întregime, alcătuită din 44 de locuințe și anexele acestora, s-au semnalat frecvent astfel de plăci de lut ars, cu forme circulare sau rectangulare și colțurile rotunjite, perforate sau perforate parțial (Florescu *et alii* 1950, p. 37; Dumitrescu *et alii* 1954, p. 189-190, fig. 8).



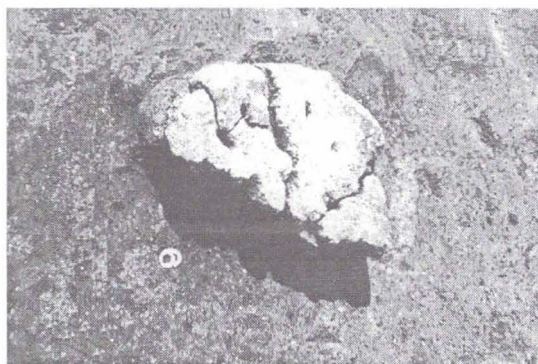
1



2



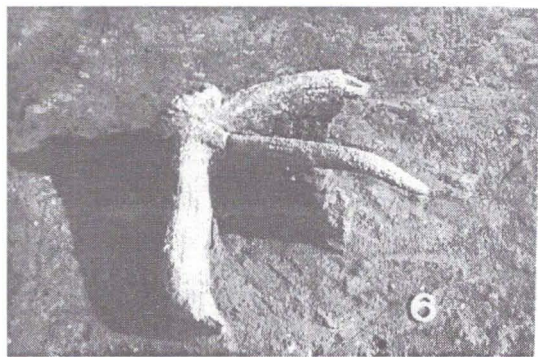
3



4



5



6

Pl. 15. Dumești - *Între pâraie*. Secțiune prin primul cuptor 1, 3; plăci perforate parțial 2, 4; locuința nr. 7, 5; coarne de cerb 6.

Pl. 15. Dumești - *Între pâraie*. Section dans le premier four 1, 3; des plaques semi-perforées 2, 4; la demeure no. 7, 5; des cornes de cerf 6.

Plăci de argilă arsă descoperite la Hăbășești - Holm, în locuințe sau în gropi

1. Locuința 9

Probabil într-o anexă a ei erau trei plăci semiperforate, una lucrată din lut fără pleavă, de forma unei potcoave, de 49 x 32 cm și după reconstituire de 48,5 x 34 cm și $h = 3,5 - 4$ cm. Fețele ce nu au fost netezite perfect, au pe partea superioară 8 perforări parțiale, neegale, piezișe, parcă realizate cu degetul, de 2 cm (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX planul resturilor cuptorului de la nord de locuința nr. 9).

2. Locuința 12

În colțul ei de est și pe latura de sud vest, unde este groapa nr. 30, s-au descoperit plăci fragmentare, cu marginea arcuită și groase de 4-5 cm (*Ibidem*, p. 69, pl. XXIII).

3. Locuința 15

Numeroasele plăci perforate parțial erau situate aproximativ în mijlocul fragmentelor de chirpic ars de la pereți, dar mai spre latura de nord-vest, unele și cu perforări complete. Același tip de plăci, groase de 3 - 4 cm, s-au descoperit și în stratul al doilea, unde se afla altă platformă. Sub ele nu era nici o groapă (*Ibidem*, p. 76, pl. XXV).

4. Anexa 15A

Era amplasată la sud-vest de locuința 15, unde au fost masate, sub forma unui romb, plăci cu perforări parțiale (*Ibidem*, p. 81, pl. XXV).

5. Locuința 16

Pe mijlocul laturii de nord - est, în apropierea platformei, erau și câteva plăci (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 83, pl. XXVII).

6. Locuința 21, anexa a 3

La nord de locuința 21, erau și puține fragmente de plăci semiperforate, deși multe din ele nu aveau perforații (*Ibidem*, p. 93, pl. XXX).

7. Locuința 22

În colțul de est / nord est erau și părți de la 3 - 4 plăci semiperforate, cu diferite grosimi (*Ibidem*, p.97, pl. XXXI).

8. Locuința 25, anexa 3

La câțiva metri de latura de nord-vest a suprafeței de chirpic ars, apar plăci semiperforate, groase de 2 - 4 cm (*Ibidem*, p.110, pl. XXXIV).

9. Locuința 36

La circa 2 m de marginea de vest / sud vest s-au descoperit plăci neperforate și semiperforate, multe de la marginea îngustată a lor, de la 5 cm la centru la 3 cm la margine (*Ibidem*, p.148, pl. XLVI).

10. Locuința 40

În interiorul locuinței 40 erau puține fragmente de plăci de cuptor, alte câteva bucăți de la plăcile de cuptor au apărut în colțul de nord-vest al acesteia și numai una pe latura de sud-est (*Ibidem*, p. 157, pl. XLIX).

11. Locuința 43

S-a construit pe un teren în pantă, la 12 - 14 m de traseul șanțului interior de apărare, și cuprinde în inventar câteva plăci cu perforări parțiale, groase de 2 - 3 cm. Alte câteva plăci s-au descoperit și spre vest. Plăcile puteau ține și de L42 - 43 (*Ibidem*, p. 167, pl. LII).

12. Locuința 44, anexa 3

Era situată la nord vest de locuință. În interiorul acesteia se aflau și trei grupe de plăci, neperforate, cu perforări parțiale și totale și plăci deformate, cu grosimea de până la 4 cm și marginea puțin teșită. Forma lor se pare că era de potcoavă, precum în L 9 și 36, nu erau mai mult de două plăci. Nu aveau groapă dedesubt (*Ibidem*, p. 175, pl. LIII).

13. Groapa 14

Groapa s-a aflat sub masa de chirpic a locuinței 6, în partea superioară avea și plăci semiperforate (*Ibidem*, p. 46, 49, pl. XIII).

14. Groapa 17

Groapa era situată în colțul de sud al locuinței 7, în mare parte sub masa de chirpic. În stratul din zona superioară a ei, pe marginea de sud-vest, erau câteva fragmente de plăci semiperforate. De asemenea, un alt fragment de placă s-a semnalat în marginea de est a locuinței 7 (*Ibidem*, p. 51-52, pl. XIV).

15. Groapa 24

Groapa foarte puțin adâncită, 30 - 35 cm de la nivelul locuinței 12, s-a găsit în marginea de vest /nord vest a acesteia. Avea conturul aproape circular și pereții drepți. Fragmentele de plăci erau masate deasupra și în groapă, împreună cu multă ceramică grosieră și fină (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 63-64, pl. XXIII).

16. Groapa 26

Groapa se afla în afara locuinței 11, la - 60 cm de la nivelul de construcție ($\varnothing = 1,20$ m) și avea pereții drepți și baza arsă și mult cărbune, deasupra cărora se găseau plăcile cu perforări parțiale, oase de animale, pietre, multe fragmente ceramice (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 67-68, pl. XXI).

17. Groapa 27

În interiorul L11, era o groapă puțin teșită, cu pereții drepți și cu baza la 0,80 - 0,85 cm față de nivelul actual. Inventarul, era format din fragmente de plăci plate, semiperforate, unele de la margine (*Ibidem*, p. 68, pl. XXI).

18. Groapa 76, secțiunea 1

Avea o formă de pungă, cu marginea gurii aproape cilindrică. În partea de la gură a fost umplută cu fragmente de chirpic sau ceramice mărunte și două părți de plăci semiperforate (*Ibidem*, p. 160-161).

19. Groapa 84, din locuința 44

În groapă au apărut plăci semiperforate (*Ibidem*, p. 175, pl. LIII).

Cele mai numeroase sunt plăcile semiperforate, 16 exemplare, cu grosimi între 2-5 cm. Ele au apărut în șase locuințe și în trei anexe ale unor locuințe: L 7, 9, două plăci; L 15, anexa 15A ($h = 3 - 4$ cm); anexa a 3, de la nord de locuința 21; L 22, părți de la 3-4 plăci; L 25, anexa 3 ($\varnothing = 2 - 4$ cm); L 36 ($\varnothing = 3 - 5$ cm); între L 42 - 43 ($\varnothing = 2 - 3$ cm); L 44, anexa 3 ($\varnothing > 4$ cm). În șapte gropi s-au găsit alte plăci semiperforate: Gr. 14, locuința 6; Gr. 17, locuința 7; Gr. 24, locuința 12; Gr. 26 se afla în afară de locuința 11; Gr. 27, în interiorul locuinței 11; Gr. 76; Gr. 84, locuința 44. Mai puține sunt plăcile neperforate, ce au apărut în locuințe: L 36 și L 12, plăci cu marginea arcuită ($h = 4 - 5$ cm); L 16 și L 40. Două părți de plăci perforate s-au descoperit numai în locuința 15 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 76) și în anexa a 3, situată la nord de locuința 21.

Aglomerările de fragmente de plăci semiperforate, unele și cu perforări, precum cele din locuința 15 și anexa 15A, sau din locuința 36, cu plăci mai groase în centru, pentru a le mări rezistența (*Ibidem*, p. 76, 81, p.148), provin de la diferite amenajări, unele dintre ele construite și pentru uscat și ars ceramica. Plăci în formă de potcoavă au apărut în locuințele 9, 36 și 44, anexa 3 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX) și în alte complexe. Dimensiunile lor se apropie de ale cuptoarelor cu o cameră (1 m x 0,68 m). Groapa 26, cu pereții drepți, poate și 76, trebuie să fi fost, posibil, cuptoare de ars ceramica în care focul se făcea în interior, cum indică baza arsă și cantitatea mare de cenușă și de cărbune. Deasupra ei se montau plăcile cu perforări parțiale și bolta (*Ibidem*, p. 67-68, 160-161).

Plăci de argilă arsă descoperite la Trușești Țuguiea, în locuințe sau în gropi

1-2. Locuința II și anexa 4

Două plăci erau în colțul de nord-est a locuinței II iar în anexa 4, situată la 1 m de latura de est, respectiv la 10 m de colțul de nord-vest, erau resturi de plăci semiperforate și perforate (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 31, fig. 10).

3-4. Locuința III și anexa 6

În mijlocul locuinței III erau fragmente de placă de cuptor, cu aspect de cărămidă, în pastă cu puțină pleavă iar în anexa 6 (15 m²), situată la est de colțul de nord-est, se aflau plăci izolate de cuptor (h = 3 cm) și, mai jos cu 10 cm, erau alte plăci (h = 2,7 cm) și părți din boltă. În mijlocul lor se afla și un fragment de statueta feminină (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 35, fig. 12).

5-6. Locuința IV și anexa 8

În locuința IV s-a păstrat o placă rectangulară cu perforații, de la un cuptor de ars oale, alte resturi din asemenea plăci erau lângă latura de sud (70 x 65 cm), cu laturile înguste ușor arcuite, colțurile rotunjite și marginile teșite oblic sau aproape vertical (*Ibidem*, p. 36, fig. 15/2), sub bucățile de pereți dărâmați de pe latura de nord și în anexa 8, aflată în prelungirea colțului de sud-est a locuinței, se afla o placă semiperforată, considerată a fi fost o parte dintr-un cuptor, prezentată mai sus (*Ibidem*, p. 36, fig. 15-16).

7. Locuința IX

La fel ca mai sus, pe marginile de sud-est, sud-vest și nord-est, ale locuinței IX, erau astfel de bucăți semiperforate (*Ibidem*, p. 39, fig. 23).

8-9. Locuința XIII și anexa 19

În locuința XIII se aflau mai multe plăci de cuptor de ars oale, cu semiperforări, dar și cu o perforare completă, de 0,12 m, probabil pentru fixarea cu un par, care a pătruns în pământ 15 cm. De asemenea, lângă colțul de nord-est a locuinței, în anexa 19, de circa 7,50 (3,75 x 2) m², aflată în parte deasupra unei gropi, se găseau resturi de placă perforată parțial, de la un cuptor de ars oale (*Ibidem*, p. 45, fig. 32/1-2).

10-13. Locuințele XIV-XVI și XX

În locuințele XIV, XVI, XX erau fie resturi de placă de cuptor, cu perforații, fie bucăți cu aspect de cărămidă, fără pleavă, de la cuptor (?), în XV (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 47, 49, 57, fig. 34/1; 35/1; 36/1; 41/1).

14. Anexa 28 a locuinței XXX

Anexa 28, la 4 m sud-vest de colțul de sud-vest a locuinței XXX, pe o întindere de circa 7,5 m², se află părți de la două cuptoare de ars oale ce ocupă un spațiu mai larg din marginea de sud a așezării. Resturile lor, groase de circa 4 cm, realizate în cea mai mare parte din lipitură friabilă și pleavă sunt prevăzute cu orificii foarte mici, de obicei pe fața netedă și doar rar pe aceea zgrunțuroasă. Câteva dintre ele au mai puțină pleavă și aspect de cărămidă (*Ibidem*, p. 75, fig. 53/1).

15-17. Locuințele XXXII-XXXIII, XXXVI

Din locuința XXXII, LII, s-au menționat bucăți de plăci de cuptor de ars oale, perforate parțial (*Ibidem*, fig. 57, 58/1). În L XXXIII era un fragment de placă de cuptor, neperforată, de formă rectangulară cu muchiile rotunjite, iar în XXXVI, un fragment de placă perforată (*Ibidem*, p. 79, fig. 60/3, respectiv p. 85, fig. 63/1).

18. Locuința XXXVIII

Câteva bucăți cu aspect de cărămidă, provin probabil din vatra unui cuptor aflat înspre latura de vest, „în preajma cărora sunt și lipituri cu urme de trestie, care provin din bolta cuptorului sau din pereții locuinței” (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 85, fig. 65/1).

19. Locuința XXXIX

Din locuința XXXIX provin plăci (*Ibidem*, p. 88, fig. 66/2).

20. Locuința LII

LII, între rămășițele acestei locuințe s-au menționat și bucățile de plăci de cuptor de ars oale, perforate parțial (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 106, 78/2)

21. Locuința LVI

Alte două bucăți de la o placă se aflau în locuința LVI, între urmele de chirpic ale pereților (*Ibidem*, p. 114, fig. 82/1).

22. Locuința LVII

Un complex ce a servit și pentru modelat ceramica și pentru ars se afla în zona locuinței LVII. La periferia de nord a acesteia erau părți de la o placă de cuptor. De asemenea, în marginea de est, dar sub platforma locuinței, era un strat compact de plăci de cuptor, lipituri și fragmente ceramice de tip Cucuteni A, care constituie partea superioară din umplutura unei gropi (nr. 150), formată prin nivelarea terenului, sau o reamenajare a locuinței. Tot în marginea de est a locuinței s-a găsit și un cocoloș de lut pregătit pentru modelarea vaselor, calcinat neuniform de incendiul ce a dus la distrugerea locuinței, pe unele porțiuni roșu închis, pe altele de culoare negricioasă, dar realizat din pastă identică celei din care s-au modelat vasele pictate (*Ibidem*, p. 114, 210, fig. 83/1).

23. Locuința LXI

O placă semiperforată, păstrată fragmentar, s-a găsit lângă marginea de nord a locuinței LXI (*Ibidem*, p. 121, fig. 88/8).

24-25. Locuințele LXX și LXXIII

Resturi de plăci se aflau și în locuința LXX, în apropierea părții de vest (*Ibidem*, p. 138, fig. 99/1) și către marginea de sud a locuinței LXXIII (*Ibidem*, p. 141, fig. 102/3).

26. Locuința LXXVII, anexa 49 b

În LXXVII, anexa 49 b, la 2 m de colțul de nord-est a locuinței, se află altă porțiune cu resturi răvășite, de plăci de cuptor (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 150, fig. 107).

27. Locuința LXXXVII

De aici provin bucăți dintr-o placă de cuptor de ars oale, groase de 3 cm și cu perforații parțiale (*Ibidem*, p. 170, fig. 120/2);

28. Locuința LXXXVIII

locuință s-au semnalat câteva plăci de cuptor de ars oale, în sectorul de NNV (*Ibidem*, fig. 121/2).

29. Locuința LXXXIX

Un fragment dintr-o placă de cuptor de ars oale (*Ibidem*, fig. 122/4).

30. Locuința XCIV

Din locuința XCIV provine un fragment de la o placă de cuptor de ars oale (*Ibidem*, p. 176, fig. 130/2).

31. Anexa 62 a locuinței XCVIII

Anexa 62 a locuinței XCVIII, se afla la 2,5 m spre sud de latura de nord-est a locuinței, un complex mic de lipituri de cuptor, groase de 3 cm (*Ibidem*, p. 186, fig. 137).

În total s-au semnalat 18 complexe în care s-au descoperit plăci semiperforate, mai rar perforate, dintre care 11 în locuințe și șapte în anexe: locuințele IX, XIII și anexa 19, locuințele XIV-XVI, XX; anexa 28 a locuinței XXX; locuințele XXXII, XXXIX, LII, LVI, LVII, LXI, LXX, LXXIII, LXXVII cu anexa 49 b; XCIV; anexa 62 a locuinței XCVIII. De asemenea, s-au descoperit și trei plăci perforate: în anexa 4, locuința II; în locuința XIII și în locuința XXXVI. O parte din plăcile semiperforate descoperite la Hăbășești - Holm, ca și cele de la Trușești Țuguieța, au fost considerate părți ale unor amenajări tehnice necesare pregătirii vaselor înainte de ardere (*Ibidem*, p. 193-194, fig. 8/2, pl. LV/1, fig. 9/1-2). Pornind de la acestea Vl. Dumitrescu a stabilit pentru Hăbășești două tipuri de cuptoare. Primul, al celor construite pe sol, precum exemplarele din locuințele 9, 15, anexa 15A și cel situat la nord-est de locuința 35 (*Ibidem*, p. 194). Deși nu s-au săpat instalații mai bine conservate, forma de cuptor descrisă se detașează de cele prezentate până acum. Probabil, erau cuptoare cu vatra amenajată direct pe sol, deasupra lor cu un grătar prevăzut cu boltă. Arderea combustibilului se făcea pe vatră iar vasele se ordonau pe grătar. După obținerea unei noi șarje, bolta se spărgea, probabil tot cuptorul era dezafectat și terenul nivelat.

Al doilea, al cuptoarelor construite deasupra unei gropi – groapa de foc, precum groapa 24, aflată în apropierea locuinței 10, gropile 26 - 27 de lângă locuința 11 (*Ibidem*, p. 63-64, 67-

68, 194). La fel s-a precizat și pentru locuința 38, ce avea în apropierea colțului de est al masei de chirpic, la 10 cm sub nivelul lor, multe grupe de plăci, unele ușor alveolate, cu margini arcuite, dar fără perforări. Sub ele era groapa 75, o alveolare arsă la roșu, considerată a reprezenta resturile camerei de ardere a unui cuptor (*Ibidem*, p. 154-155, pl. XLVIII/2). Cuptoarele amenajate în gropi, în care alimentarea cu combustibil și încărcarea șarjei se realiza prin deschiderea bolții au fost analizate de E. Comșa (1976b, p. 361-362).

Plăci perforate s-au descoperit și în arealul culturii Gumelnița, în stațiunea eponimă (Dumitrescu 1966, p. 64; Idem 1925, p. 93, fig. 69) sau în cel al culturii Lengyel (Wosinsky, fig. 220, tabl. XXIX).

*

Prin prelucrarea automată a datelor rezultate din studiul ceramicii fazei Cucuteni A de la Trușești au fost identificate trei etape de dezvoltare. Autorii analizei, Z. Maxim-Kalmar și L. Tarcea, au menționat și extinderile amenajărilor dotate cu instalații de ars ceramica.

Astfel, în prima etapă, locuințele cu resturi de cuptoare de ars ceramica și cu numeroase fragmente de la plăcile perforate și semiperforate, nr. X, XII, s-au construit puțin mai departe de centrul așezării, spre vest, unde se aflau și gropile pentru extragerea lutului (vezi Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 670).

În a doua etapă, locuințele cu resturi de cuptoare de ars ceramica și cu numeroase bucăți de plăci perforate și semiperforate, din lut cu pleavă, rectangulare, perforate parțial și cu colțurile rotunjite, cu una sau cu două fățuieli, se aflau spre vest, nr. I, II, III, XI, și spre sud, nr. XXI, LVIII, fiind separate de celelalte case (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 188).

În a treia etapă, prin extinderea așezării spre nord și est, în marginea de nord-est a așezării se constată o grupare a locuințelor în jurul unei piațete. Aici, cum menționează autorii, probabil se poate detașa un cartier al olarilor, format din trei locuințe dotate cu specificele resturi de cuptoare de ars ceramica (Z. Maxim-Kalmar, Tarcea 1999, p. 670).

Unelte pentru pictat

Cele două mânere ovoidale de lut, descoperite la Dumești - *Între pâraie*, cum indică radiografiile, aveau fixate în perforările longitudinale fire de păr (pl. 10/1-2; 11/1-2). Cu ajutorul lor, în faza A, se pictau motivele decorative din benzi albe sau roșii brune, se mărgineau cu negru și se trasau liniile lor mediane și interspațiul întins sau liniar, ultimele din culori diferite de cele ale motivelor. Pe o parte din ceramica de la Dumești - *Între pâraie*, în interspații încep să fie pictate linii fine, cu lățimi egale, simetrice, ce se puteau trasa și cu aceste mici peneluri - pensule, dar și folosind cornul (de vită) pentru pictat¹

Două astfel de piese realizate din coarne de cerb, considerate unelte pentru pictură de A. László, s-au descoperit tot în Podișul Bârladului, la Huși - *Centrul Orașului*. După urmele de vopsea albă și galbenă din interior s-a presupus că piesele au fost umplute cu diferiți pigmenți de structură minerală², preparați anterior în mojar. Liniile se trasau pe vas cu

¹ În centrele etnografice de la Leheceni, Cristior, Lelești, județul Bihor, Răchitoasa județul Bacău, Lungești, județul Vâlcea etc., au fost consemnate *cornuri* pentru „înflorat” olăria (Iordache 1996, p. 103, fig. 36a). De asemenea, și alte mici vase numite *cornuri de lut*, folosite tot pentru pictat (*Ibidem*, fig. 36b), a căror formă se apropie de aceea a unor vase cucuteniene cu tub de scurgere, precum cel cu gura mai strâmtă de la Poduri Dealul Ghindaru (Monah *et alii* 2003, p. 189-190, fig. 79).

² „desenul în culoare se face totdeauna cu un instrument caracteristic olăriei populare, cornul. Acesta este un corn de vită, scobit pe dinăuntru, la al cărui capăt se prindea o pană de găscă; în interiorul lui se puneau culoarea, care curgea prin pana de găscă pe suprafața vasului. Fiecare culoare se află într-un corn propriu, pentru ca să nu se amestece” (Slătineanu, Stahl, Petrescu 1958, p. 68).

ajutorul altei piese, poate un fragment de pană (*Ibidem*, p. 9-10, fig. 3, notele 8-10), ca în zilele noastre¹ Cu ajutorul cornului, cum consideră Gh. Iordache, „se pictează cele mai fine motive geometrice, fitomorfe și zoomorfe etc.” (1996, p. 103).

Autorul acestor descoperiri, A. László, a avut în vedere nu numai analogiile etnografice din literatura de specialitate (Slătineanu 1938, p. 171, fig. 72), dar a menționat și câteva sate din zona Hușului, Curteni, Răducăneni și Zgura, în care olarii pictează vasele folosind cornul (László 1966, p. 10). După el, cornul era utilizat pentru trasarea liniilor subțiri, specifice fazei de tranziție, Cucuteni A-B, cu decor din benzi liniare și hașururi.

Prepararea vopselelor

Culorile picturii aplicate pe diferitele forme ceramice au depins de calitatea mineralelor utilizate² Culoarea pereților vaselor, cărămizie, roșie, rar brun-cărămizie, uneori ușor diferită în interior față de exterior, a depins de calitatea argilei, felul arderii oxidante, dar și de dispoziția vaselor în cuptor. Calitățile culorilor folosite pentru pictură, aplicate pe diferitele forme ceramice, au depins de calitatea mineralelor utilizate. Difractogramele coloranților, a oxidului manganiferos și a hematitei (pl. 14/761-762), indică folosirea lor sub formă de pigmenți roșii de hematit și de oxid manganiferos (pl. 14/805 și 823). Bucățile prismatice de hematit au constituit materia primă pentru obținerea pigmentului roșu sau brun-roșietic, roșietic-gălbui, iar granulele de oxid manganiferos materia primă pentru obținerea pigmentului brun - închis spre negru - ciocolatiu. Între nodulii păstrați fragmentar se află și câteva jumătăți rămase după frecarea sau pisarea lor. Astfel de mojar și pisăloage pentru pregătirea coloranților au fost menționate între descoperirile arheologice, unele și cu urme de pigmenți³ Gresia alveolată, aflată în L₃ - atelier de la Dumești, a servit drept mojar pentru sfărâmarea coloranților, așa cum indică urmele de pigment roșu din interior (pl. 11/5). Întâmplător, în nivelul A-B de la Huși - *Centrul Orașului*, s-a descoperit și o râșniță mică cu urme de vopsea roșie și frecătorul acesteia (László 1966, p. 8), ce a fost comparat cu „frecătoarele de vopsea” de la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, p. 86-87, pl. LXII/450).

Pentru prepararea soluțiilor, coloranții se pulverizau pe o piatră poroasă sau într-un mojar și se frecau cu un diluant⁴ În funcție de proporția dintre hematit sau oxidul manganiferos și liant, culorile obținute erau brun - gălbui, roșu - brun, brun - ciocolatiu spre negru⁵ După cum sugerează descoperirile arheologice menționate anterior, trebuie să fi existat rețete diferite pentru prepararea pigmentilor, probabil folosindu-se și lianți diferiți, în vederea obținerii culorilor cu care se picta, utilizând pensula și cornul, ca și astăzi (Slătineanu 1972, p. 212).

¹ La Hurez liniile subțiri se realizau folosind cornul de vită în vârf cu o pană de găscă (Stoica *et alii* 1972, p.205).

² Pentru realizarea picturii se exclude folosirea coloranților vegetali obținuți din plante, ce nu ar fi rezistat temperaturilor de până la 900⁰ C, nici mediului umed și acid al solurilor în care au stat peste cinci mii de ani (Dumitrescu 1979, p. 28).

³ Pigmenții se frecau pe o lespede netedă, dar dură, până se obținea o pudră fină care se omogeniza cu un liant. Acesta putea fi, cum sugerează tratatele de pictură ale evului mediu (Kiplink 1950, p. 5 și urm.) sau practicile etnografice, un clei animal sau vegetal, sucuri de plante, albuș de ou. Ocurele erau supuse unor lungi rectificări prealabile, spălarea cu apă prin suspensie sau sfărâmarea lor (*Ibidem*, p. 71).

⁴ Pulberea se făcea cu ajutorul râșnițelor, iar ornamentul se picta folosind cornul, pana sau stropitorul. Momentul de aplicare era după uscare, după o primă ardere ce dura 4-7 ore, sau „pe gata”, după o ardere de 8-12 ore.

⁵ La Săcele se amestecau două categorii de lut - numite „lut gras” și „lut roșu” - pentru ca pasta să poată întruni calitățile necesare. Tot aici „Șaru” (vopseaua) se obținea „într-un pământ colorat natural pe care-l pisează pe o lespede de piatră și îl înmoaic în apă” (Vlăduțiu 1981, p. 194).

Folosirea unui anumit fond de culoare, roșu sau alb, sau păstrarea fondului natural al vasului, se stabilea înainte de ardere. La Dumești vasele s-au pictat pe fond alb, brun, dar și pe culoarea naturală, de obicei brun - cărămizie, mereu cu aceeași coloranți, cu oxizi de fier, oxizi de mangan și carbonați de calciu.

Pictarea se realiza folosind pensula sau cornul. Pentru E. V. Tsvek, „Liniile pline și precise ale desenului tripolian indică aplicarea lui pe suprafața vaselor cu pensula”, pentru ca, în etapa târzie, pictarea să se efectueze pe roata ce se mișca, dar pornind numai de sus, iar partea inferioară a vaselor, incomod de pictat, să rămână neornamentată (1994, p. 70).

Acoperirea cu angobă - fondul de pictură

Angoba avea un dublu scop, în primul rând de a înlătura asperitățile rămase după finisare, și apoi, de a forma un suport pentru realizarea picturii. Existau mai multe modalități de aplicare a angobei pe suprafața vaselor, după uscare. Pentru uniformizarea pereților, se întindea un strat de lut amestecat cu apă. Porozitatea pereților permitea o încorporare rapidă a soluției fluide, ascunderea imperfecțiunilor, umplerea eventualelor goluri, impermeabilizarea lor, dar și obținerea unui fond de culoarea vasului, de obicei roșietic.

Cum indică analogiile etnografice, în unele cazuri vasul doar se stropea cu soluție sau se vopsea cu o bucată de piele (potlog), ce se înmuia în *lut lăptos* (Iordache 1996, p. 88). O astfel de întindere neuniformă a culorii roșii, s-a realizat pe marginea și pe umărul diferitelor recipiente de la Delești - *Cetățuia* (Alaiba, Marin 2002-2003, p. 42, 44, fig. 8-9, 12). Pe vasele menționate, angoba constituia ea însăși o modalitate de a orna, ca și la Suceveni - *Ștoborăni*, unde la fel se vopsea nu numai ceramica fină, dar și aceea de structură poroasă, acoperită cu barbotină (Dragomir 1983a, p. 53 și urm.), Dumești *Între pâraie* sau în alte stațiuni. La Târpești - *Râpa lui Bodai*, după uscare, pereții erau acoperiți, în interior și în exterior, cu alb gălbui și mai rar cu roșu sau cu un amestec realizat din lut fin și nisip (Marinescu-Bîlcu 1981, p. 25). Prin arderea recipientelor angobate, se asigura o suprafață compactă și uniformă, ce reducea absorbția apei. Cum a precizat I. Vlăduțiu, o culoare uniformă a fondului, pe întreaga suprafață a vaselor, se obținerea prin atenția și priceperea cu care se ardeau oalele (1981, p. 194).

Când angoba forma un suport pentru pictură, realizarea ei se făcea cu o soluție fluidă, obținută prin spălarea humei albe sau roșii¹, total diferită de pasta din care se modelau vasele propriu-zise. Învelișul alb sau roșu obținut astfel, cum a remarcat H. Schmidt, devenea grund pentru pictură. El se poate observa și astăzi pe ceramică, de obicei nu este prea gros, așa că „lutul aflat dedesubt licărește pe stratul alb” (1932, p. 14). Negrul uneori s-a întins în interspațiu accidental, în Cucuteni A₄, sau a completat decorul în fazele Cucuteni A-B și B. Mai rar a fost folosit pentru fond, precum în etapa Cucuteni A-B, grupa β₂, la Vorniceni și Borzești - *La Iaz*, județul Botoșani, pentru pictarea unui vas binoclu sau a unei reprezentări statuare antropomorfe, probabil o parte dintr-un ansamblu de cult (Diaconescu 2007, p. 173 și urm.).

De obicei se acopereau în întregime vasele ce aveau gura largă, prin cufundare în soluție, cele cu gât strâmt doar în exterior, precum unele exemplare de la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, p. 47) și din alte stațiuni.

¹ Pentru pictarea olăriei din zilele noastre se folosesc aceeași coloranți minerali, ca nuanță diferiți de la o regiune la alta, numiți hume, obținuți din pământuri bogate în fier și mangan, proporția acestora dând nuanța dorită. Analogiile etnografice au conservat termeni diferiți pentru fiecare culoare de humă - minereu colorant, roșu de fier, negru de mangan, alb de calcar ș.a. Roșul era obținut dintr-un pământ special numit „rușeală”, albul dintr-o „humă”, iar negrul - din „pământel”

Ținerea vopselelor pentru pictat

Culorile se păstrau, în locuința atelier de la Dumești, în cele două vase pictate tricrom. În eneolitic se întâlnește frecvent obiceiul de a păstra, în astfel de recipiente, anumite materii prime rare sau obiecte de valoare, precum la Veselyj Kut, unde se afla tot o rezervă de ocru pentru pictat (Eadem 1994, p. 81, fig. 19). Un mic vas ovoidal, cu marginea de 5 - 6 cm, s-a descoperit la Medgidia - *Carasu*, în arealul culturii Gumelnița, lucrat din pastă comună și ars cărămiziu gălbui. În el se afla vopsea în stare de pulbere, probabil pentru a fi folosită la prepararea culorilor pentru pictură sau ca pudrieră (Hartuche, Bounegru 1997, p. 84, fig.37/3).

Din consemnările lui D. I. Kiplink, exemplificăm cu două modalități de păstrare a culorilor în vase, în evul mediu. Prima îl reprezintă, într-un desen din veacul al IX-lea, pe apostolul Luca ținând în mâini o oală de culori, în timp ce picta o madonă. În a doua, pictorul italian Giorgio Vasari îl surprinde pe pictorul Asperti din Bologna în timp ce lucra, ținând oalele cu vopsele „atârinate de brâu” (1950, p. 76).

Pictarea - decorarea - împodobirea vaselor

În Precucuteni III se practica pictura după ardere, cu vopsea crudă roșie sau albă. Olarii nu stăpâneau încă bine tehnica folosirii culorilor minerale și arderea la temperaturi înalte pentru împregnarea lor. La sfârșitul acestei faze, la Poduri - *Dealul Ghindaru*, culoarea se etala pe peretele ars roșu sau doar cenușiu, lăsat intenționat poros, pentru a mări aderența pigmentilor (Monah, Antonescu, Bujor 1980, p. 94, fig. 5/11). În mediul Stoicani - Bolgrad - Aldeni, la Suceveni - *Ștoborăni* și în alte așezări, se aplica pe peretele poros, nelustruit, culoare roșie crudă, mai rar pictură bicromă cu roșu și alb (Dragomir 1970, fig. 7/2-5, nota 35). Dacă în realizarea motivelor fazei Precucuteni III, canelate sau incizate spiralo meandric, s-au folosit elemente de pictură cu roșu și alb, atât după, cât și înainte de arderea vaselor, în Cucuteni A, treptat tot decorul fazei clasice a fost pictat tricrom. La vopselele folosite până acum, roșu și alb, s-a adăugat negrul.

Deși varietatea pigmentilor utilizați pentru realizarea ornamentației era limitată, cum s-a precizat deja, prin pictarea vasului angobat se obținea un decor tricrom compus din culoarea fondului, alb sau roșu, din care se rezervau negativ benzile motivelor ornamentale, prin mărginirea lor cu negru și culoarea interspațiului, inversă față de aceea a motivelor iar prin pictarea fondului natural, se realiza o tetracromie compusă din nuanța motivelor principale pictate pozitiv, a liniilor negre ce le mărgineau, a interspațiului și a vasului, ce se întrevedea sub decor.

C. Matasă nu exclude posibilitatea ca motivul decorativ principal să fi fost, mai întâi, schițat pe vas folosind cărbunele sau hematitul roșu (1946, p. 49). Pentru a argumenta aceasta el menționează un vas ce a fost acoperit cu angobă albă și pe care pictorul cucutenian a intenționat să aplice șiruri de motive unghiulare de o anumită mărime. Neorganizând de la început suprafața mare a vasului, a rămas cu un spațiu mai mic decât cel necesar pentru încă un șir, fapt ce l-a obligat să rupă simetria decorului (*Ibidem*, p. 50, pl. XXII/184). La fel a presupus și E. V. Tsvek, potrivit căreia, pe suprafața vaselor, cu ajutorul unei unelte, se schița, prin linii ușoare sau se marca, cu ajutorul unor șabloane de piele, viitorul ornament, așa cum pare să indice repetarea motivelor pe vasele pictate (1994, p. 69-70, pl. 16/16). Nu toți

arheologii au fost de acord cu folosirea unor tipare pentru conturarea motivelor¹. Confecționarea lor din scoarță de copac sau țesătură, presupusă de V. Gordon Childe, nu a fost acceptată de Vl. Dumitrescu, pentru simplul motiv că fiecare vas este unic (1979, p. 19).

Se presupune că marcarea spiralelor s-a făcut și folosind pintaderele, ustensile apropiate de forma unor ștampile prevăzute cu un mâner mic, ușor de mănuit, ce aveau pe față o vultă sau un motiv unghiular, adâncit în lutul moale înainte de ardere. Avem în vedere exemplarul descoperit în săpăturile vechi de la Ariușd - *Dealul Tiyszk*, pe a cărui față s-a păstrat multă culoare roșie (László 1911, p. 256). Și la Dumești - *Între pâraie*, cum am menționat deja, pe pintadera găsită în Gr.8, din apropierea locuinței atelier, fața pe care s-a reliefat forma volutei era încărcată de pigment alb, carbonat de calciu, cum indică proba 4. Pornind de la ceramica pictată tricrom, din mediul ariușdean, realizată cu motive specifice subfazelor A₂-A_{3a}, în prima etapă cu deosebire cu benzi roșii, și de la aceea de la Dumești - *Între pâraie*, pictată mai ales cu benzi albe, pozitive sau negative, specific subfazelor Cucuteni A₃-A₄, se poate accepta și posibilitatea ca pintaderele să fi fost utilizate pentru marcat volutele. Trei pintadere descoperite la Poduri - *Dealul Ghindaru* aveau pe față adâncite volute cu mai multe spire, cu ductul mai lat, specific etapei Cucuteni A₂ iar una avea voluta în relief (Monah et alii 2003, nr. 219-222), ca și exemplarul de la Piatra Șoimului - *Horodiștea (Calu)*. Pintaderele de la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, pl. LI/366-371), Mărgineni - *Cetățuia* (Monah et alii 1997, fig. 33), din etapa Cucuteni A₃ erau prevăzute pe fața circulară cu aceleași volute sau cu motive unghiulare. Pe fața pintaderei apărute în zona cuptorului de ars ceramica, de la Igești - *Scândureni*, s-au adâncit prin șanțuiri înguste două volute ce porneau din același centru, ca și volutele din benzi înguste ale fazei Cucuteni A₄ (Coman 1980, fig. 106/2). Alte pintadere s-au descoperit la Ariușd - *Dealul Tiyszk* (Fr. László 1911, p. 237, fig. 78), Ruginoasa - *Dealul Drăghici* (H. Dumitrescu 1933, p. 66, fig. 10/8) și în alte stațiuni ale primei faze.

Lustruirea mecanică

Între acțiunile necesare realizării unui decor pictat un loc aparte are și lustruirea motivelor decorative, pentru a evidenția ansamblul decorului, a unor registre sau doar a motivelor principale, în comparație cu părțile nelustruite. Lustruirea / polisajul s-a realizat după angobarea, eventual după pictarea vaselor, și pentru micșorarea porozității întregii suprafețe sau doar a unei părți a acesteia. Vasele întregi, întregite și multe din fragmentele descoperite la Dumești, au fost netezite și lustruite cu atenție la interior, iar la exterior mai ales pe margine. Pe fețele acoperite cu multă culoare de obicei s-a păstrat luciul. Străchinile și castroanele erau lustruite în interior pentru întărirea impermeabilității. Vasele cu o frecvență întrebuințare, cum ar fi bolurile, se lustruiau pe ambele părți, cu scopul micșorării porozității și măririi rezistenței. Recipientele înalte de obicei se lustruiau la exterior pe margine și pe umăr, iar interior pe margine.

Lustruirea, realizată cu unelte de os sau de piatră, mai rar de lut, era neuniformă, cum indică urmele piesei întrebuințate. S-au semnalat frecvent lustruitoare din galeți, cu suprafețele bombate și contururile alungite uzate. Cum remarca V. I. Markevič, din zona Prutului, Nistrului și a afluenților lor se alegeau pentru lustruit pietre de râu potrivite ca mărime și formă (1981, p. 96).

¹ Și astăzi unele centre tradiționale de olari folosesc tipare de lemn sau pământ ars, precum cele de la Hurez ș.a. (Stoica et alii 1972, p. 205).

Prin utilizare fețele lor deveneau deosebit de fine. Două piese de acest fel s-au descoperit la Dumești. Unul, deosebit de bine finisat (pl. 11/3), se afla depus în amfora cu suport (pl. 38/2) descoperită în locuința sanctuar (Maxim-Alaiba 1983-84, p. 108-109, fig. 16-17). Un alt exemplar, lustruit fin pe toate fețele, menționat deja, se afla în vasul trusă (pl. 11/4). La Trușești - *Țuguieța*, sub platforma locuinței LXII, pe centrul laturii de sud, erau patru vase sparte, în interiorul unuia aflându-se tot un frecător de piatră (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 124, fig. 89/26-30). Pentru finisat ceramica, în prima fază a culturii, la Ruseștii Noi, s-au folosit și „lustruitoarele de os tubulare” (Cucuteni A_{2.3} și Tripolie A_{IV}-B_I) (Markevič 1981, p. 105). Ele sunt frecvente la Brânzeni IV, Petreni, Vărvăreuca VIII și XV sau Badragii Vechi, dar numărul lor este mai mic în așezările de la Brânzeni III și Costești IV (*Ibidem*). Unele vase cu pereții groși, descoperite în stațiunea Ariușd - *Dealul Tiyszk*, aveau la exterior un lustru de 2-3 mm, ca un fel de lac (László 1911, p. 66).

C. Matasă a consemnat pentru așezarea de la Tg. Ocna - *Podet*, din faza Cucuteni B, prezența unor vase ce aveau aplicare peste decorul pictat și lustruit, specific stilului ε, ornamente nelustruite (1964, p. 2 fig. 14/1, 3; 24/5).

La Dumești, ades se întâlnesc și vase nelustruite sau la care pictura și luciul au fost distruse parțial sau total, datorită condițiilor de mediu în care s-au păstrat, acțiunii îndelungate a solurilor acide sau diferențelor de temperatură și umiditate. Alteori, cum a remarcat și Vl. Dumitrescu, lustrul a dispărut nu numai datorită condițiilor de zacere a vaselor în pământ, cât și curățirii cu acid clorhidric a materialului ceramic sau datorită neprotejării acestuia (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 316).

Tehnici de ardere

În procesul lucrării ceramicii arsul oalelor cere multă atenție și îndemânare, acesta reprezintă cel mai dificil moment, în timpul căruia se produc transformările fizico - chimice și se fixează coloranții minerali. Arderea era supravegheată de olar.

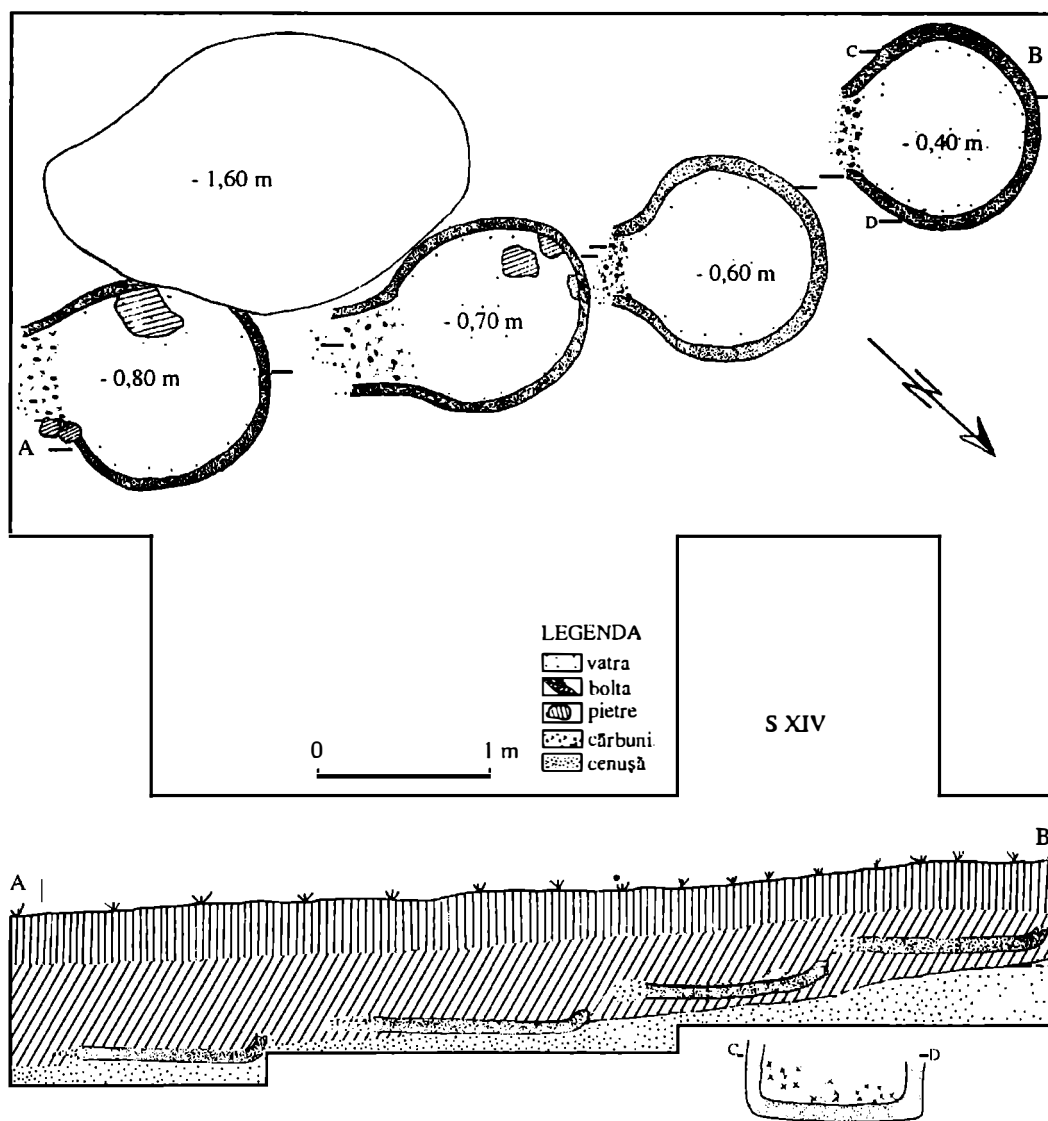
Cele două grupuri de cuptoare descoperite în așezarea Dumești - *Între pâraie*, erau formate din patru, cpl. 7, respectiv trei cuptoare, cpl. 13, construite la suprafața solului, din tipul celor cu o singură cameră, prevăzută cu boltă. Prin cele două deschideri, o gură de alimentare și la partea superioară un horn, se umplea cuptorul cu vase și se controlau sau reglau variațiile de temperatură și ale atmosferei din timpul arderii cu flacără continuă.

Cuptoare

Primul grup - de patru cuptoare

Complexul 7 reprezintă, de fapt, un ansamblu de amenajări pentru arderea ceramicii, format din patru cuptoare (pl. 15/1, 3; 16), amplasate în perimetrul așezării, la est de L_6 și la nord de L_9 (pl. 2). Cuptoarele, fiecare rânduit în dreptul gurii de alimentare a celui din urmă, la circa 30 cm unul de altul, aveau vetrele aproximativ circulare, neamenajate special, cu un diametru puțin mai mare de un metru. Vetrele, cu o structură nisipoasă compactă, cu urme de refacere, erau arse 8 - 11 cm, mai puțin spre bază, unde aveau o culoare cărămizie, pentru ca, pe suprafața aproape calcinată să ajungă uneori la o culoare verde - gălbui, obținută doar atingând temperatura de vitrifiere a lutului, 1075°C . Calitatea arderii depindea și de felul clădirii vaselor pe vatră, de cărările lăsate pentru circulația aerului cald. Bolta, prăbușită din vechime, la bază cu o lățime de 12 - 16 cm, s-a fixat pe o împletitură de nuiele acoperită cu lut amestecat cu pleavă. Cuptoarele clădite pe verticală aveau diametrul părții superioare mai mic decât al vetrei, dar prevăzută cu o deschidere prin care se ordona ceramica. Focul se făcea prin gura de alimentare formată în prelungirea vetrei, pe latura de est, cu o lățime de 30 - 40 cm. Temperatura necesară unei arderi complete se obținea prin acoperirea parțială a hornului și a gurii de alimentare, probabil cu argilă și cioburi¹. Spațiul de acces la ele era protejat, posibil, de o construcție ușoară, cum indică prezența câtorva bucăți de chirpic cu urme de nuiele, cu o grosime de 2-3 cm. În preajma cuptoarelor era curat, nu erau fragmente ceramice, nici resturi de oase de animale. Ceramica era numeroasă în apropierea plăcilor semiperforate. După dezafectarea primului cuptor, credem că s-a construit al doilea, apoi al treilea și al patrulea.

¹ Gradul de ardere a stratului de cioburi ce astupau deschiderea bolții, după etnograful Fl. B. Florescu, permitea verificarea temperaturii, posibilitatea dirijării focului și stabilirea momentului când ceramica era gata (1965, p.137-140).

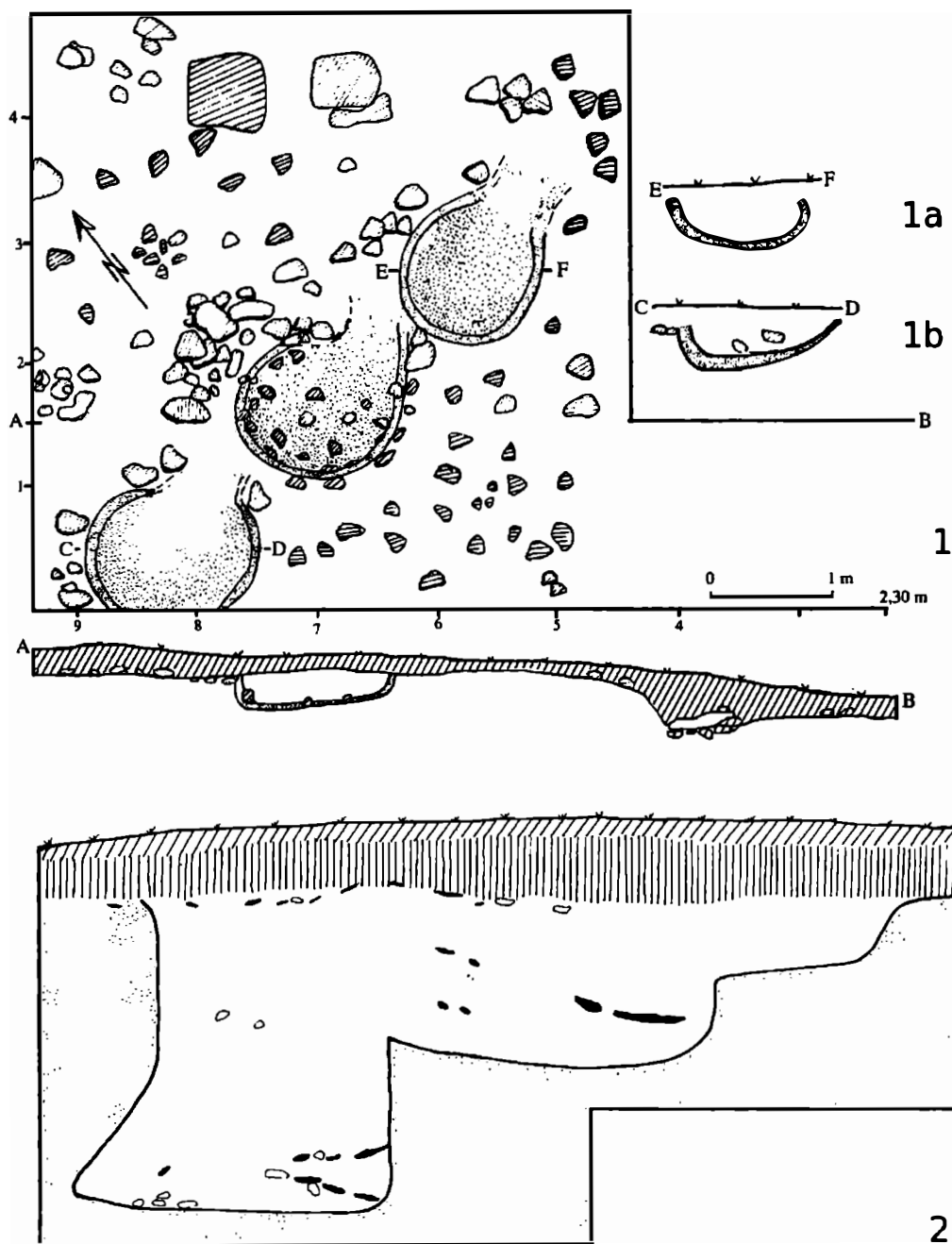


Pl. 16. Dumești - Între pâraie. Cuptoare, complexul nr. 7, plan și profil. Cucuteni A₃.

Pl. 16. Dumești - Între pâraie. Fours, le complexe no. 7, plan et profil. Cucuteni A₃.

Al doilea grup - de trei cuptoare

Complexul 13 a fost amenajat în afara așezării (pl. 17/1), în partea de nord-est a ei, în apropierea pâraiașului cu debit variabil. Se întindea pe o suprafață de circa 10 m², acoperită cu pietre mărunte. Era format din trei cuptoare, din același tip cu ale primului grup, la fel ordonate între ele la distanțe de circa 28 - 32 cm. Cuptoarele aveau forme ușor alungite, cu diametrele puțin mai mari de un metru, unul dintre ele era aproape oval. Vetrele neamenajate erau arse 7 - 8 cm, iar suprafața o aveau calcinată. Pentru alimentare au fost prevăzute cu guri de foc, cu deschideri de 30 - 40 cm.



Pl. 17. Dumești - Între pâraie. Cuptoare, plan și profil 1; groapa nr. 8, profil 2. Cucuteni A₄.
 Pl. 17. Dumești - Între pâraie. Fours, plan et profil 1; le fossé no. 8, profil 2. Cucuteni A₄.

Vatra cuptorului din mijloc s-a întărit cu pietre¹. La fel ca și în cazul primului grup de cuptoare, din bolțile lor s-a păstrat doar baza, cu o lățime de 14 - 16 cm, pe o înălțime de 8 - 10 cm.

Stratigrafia, specificul ceramicii pictate, în genere a inventarului descoperit în imediata apropiere a celui dintâi grup de cuptoare, au înclinat spre datarea acestuia în prima etapă de evoluție a așezării. O parte din locuințele din interfluviu au fost construite după dezafectarea acestuia. Încadrarea cronologică a celui de-al doilea grup de cuptoare, din lipsa oricărui inventar, s-a stabilit având în vedere observațiile stratigrafice și analogiile acestuia cu primul grup, cu amenajările de același fel din alte stațiuni ale fazei Cucuteni A. Ambele au același sistem de construcție, forme și dimensiuni apropiate, diferă numărul de cuptoare. Probabil, al doilea grup a înlocuit pe primul, aflat mult prea aproape de locuințe. Situată la marginea așezării înlătura posibilitatea izbucnirii incendiilor.

Din acest tip fac parte cuptoarele descoperite la Ariușd, o parte dintre ele la fel ordonate unul în gura altuia, la o distanță de circa 30 - 40 cm, și care, de asemenea, au fost arse până la calcinarea vetrei și a pereților (Székely, Bartók, 1979, p. 56). La fel ca și la Dumești, majoritatea cuptoarelor nu aveau în interior șarja (*Ibidem*, p. 55).

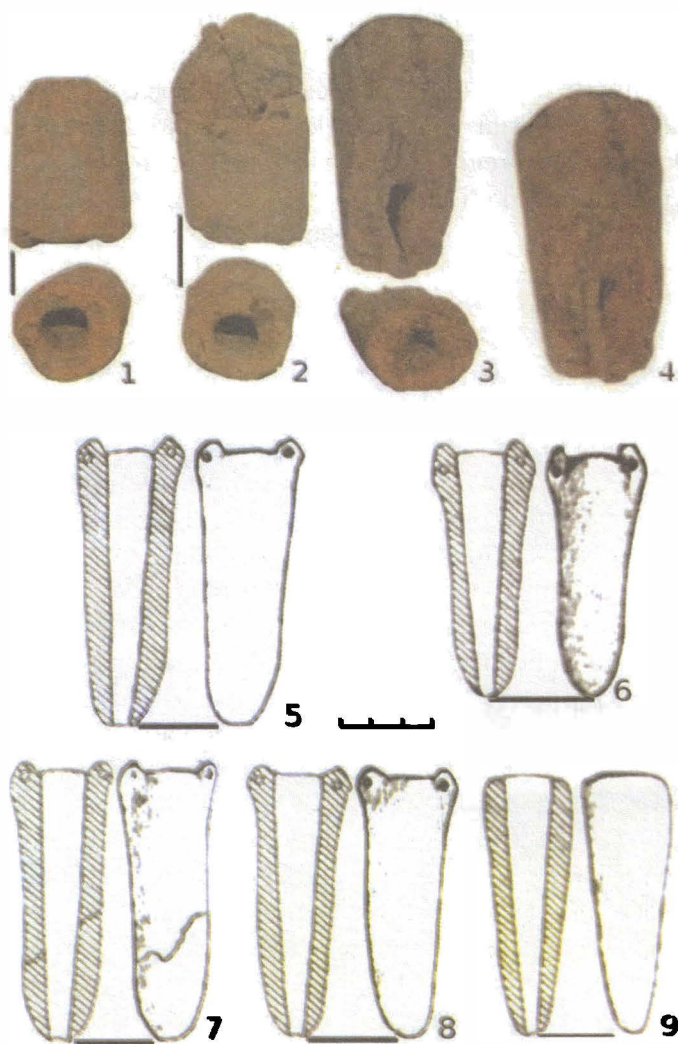
Suflătoare

În inventarul arheologic de la Dumești sunt și câteva piese tronconice – suflătoare, ce fac parte din tipul de ustensile considerate de M. Brudiu a fi fost „acea parte a foalei prin care se sufla aerul într-o instalație de ardere, cu scopul de a se obține temperaturi superioare”, prin arderea combustibilului lemnos sau a manganului (1986, p. 7-8, fig. 1). Tuburi de acest fel au apărut în locuințele L₃, 7-8, cum se vede și în locuința - atelier, fiind prevăzute în interior tot cu un canal tronconic, mai mic la capătul distal, dinspre cuptor, unde aveau o culoare roșie, și mai mare la cel proximal, în care, dacă se fixa o supapă cilindrică, aerul fierbinte rămânea în cuptor (pl. 11/6; 18/1-4). Cele de astăzi au câte două supape². Foalele au fost considerate de M. Brudiu, care le-a explicat prima dată, pornind de la descoperirea de la Crasnaleuca *Lutăria*, „o străveche inovație tehnică”. Aici se aflau, în aceeași groapă, fragmente ceramice din faza Cucuteni A-B, stil beta și trei părți de suflătoare modelate din pastă cu șamotă, în exterior negre. Analizele realizate de G. Niculescu, pe eșantioane luate din zonele calcinate, au stabilit temperatura de ardere în funcție de prezența illitiului, substanță care implică o ardere de până la 850° C (1986, p. 7-8).

Piesele ce pot fi legate de acest procedeu tehnic constituie o categorie aparte, apropiată de cele mai multe ori de simbolurile falice. Suflătoare de acest tip se întâlnesc mai ales în faza A la: Malnaș - Băi (*Ibidem*, p. 7-8), Trușești - Țuguieța (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 539-540, fig. 380/9-10, 13-14), Hăbășești - Holm (Dumitrescu *et alii* 1954, fig. 49/13; 50), Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă 1946, p. 161, pl. LVIII/440), Izvoare II (Vulpe 1957, p. 238, fig. 241/4); Igești - *Scândureni*, Chetrești - *Pe Deal* (Alaiba 2002, fig. 6/7). Un grup de cinci piese s-au descoperit în așezarea din faza Cucuteni B de la Văleni - *Cetățuia*, în L₂ (Cucoș 1999, p. 46, 67/1-4, 6). Patru din ele aveau, spre deschiderea mai largă, și urechiușe laterale de prindere (pl. 18/5-9).

¹ Vetrelle ovale, pentru păstrarea temperaturii construite pe un pat de pietre de râu, s-au descoperit și în locuințe, la *Budăile Blanariu* sau Munteni Catargi, o așezare din faza Cucuteni A-B, situată pe terasa superioară a Siretului, în jurul unor izvoare care au dat și numele locului (Ursachi 1968, p. 133) sau la Văleni - *Cetățuia*, faza Cucuteni B₁, cu deosebire vatra rectangulară și cu gardină din L₆ (Cucoș 1999, p. 46, fig. 8/1).

² Senegalezii folosesc și astăzi pentru ridicarea temperaturii „foale din piele de oaie așezate direct pe pământ de o parte și de alta a forței și legate de aceasta prin conducte de pământ” (Burckhardt 1998, p. 12).



Pl. 18. Dumești - *Între pâraie*. Suflătoare 1-4, Cucuteni A₃₋₄; Văleni 5-9, Cucuteni B.

Pl. 18. Dumești - *Între pâraie*. Canne de verrier 1-4, Cucuteni A₃₋₄; Văleni 5-9, Cucuteni B.

Temperatura de ardere

Culoarea cărămizie a majorității recipientelor descoperite la Dumești *Între pâraie*, lipsa sau raritatea deformărilor, craclurilor, petelor cenușii, impregnarea uniformă a picturii, miezul de obicei cărămiziu, sunt indici privind buna cunoaștere a tehnicilor de ardere oxidantă¹, tehnici respectate de meșterii olari în realizarea fiecărei șarje². Au fost arse uniform mai ales vasele mici și medii, realizate din pastă fină, cu pereții subțiri și miezul cărămiziu. Reglarea temperaturii avea un rol esențial, dacă era prea scăzută, nu se obțineau transformările fizico-chimice ale pastei, iar dacă era prea ridicată vasele se deformau. Pentru aceasta se lăsa deschisă gura de sus a cuptorului, după care se acoperea treptat. După H. Klusch, vasele arse la

¹ Probabil, la început focul se întreținea cu lemne de salcie sau lemne putrede și se întrețea cu esențe ce produc temperaturi ridicate, lemne de fag sau de brad, rădăcinile arborilor (Ellis 1984, p. 158).

² Arderea dura 5 - 10 ore, iar răcirea - 12 (Stoica *et alii* 1972, p. 204).

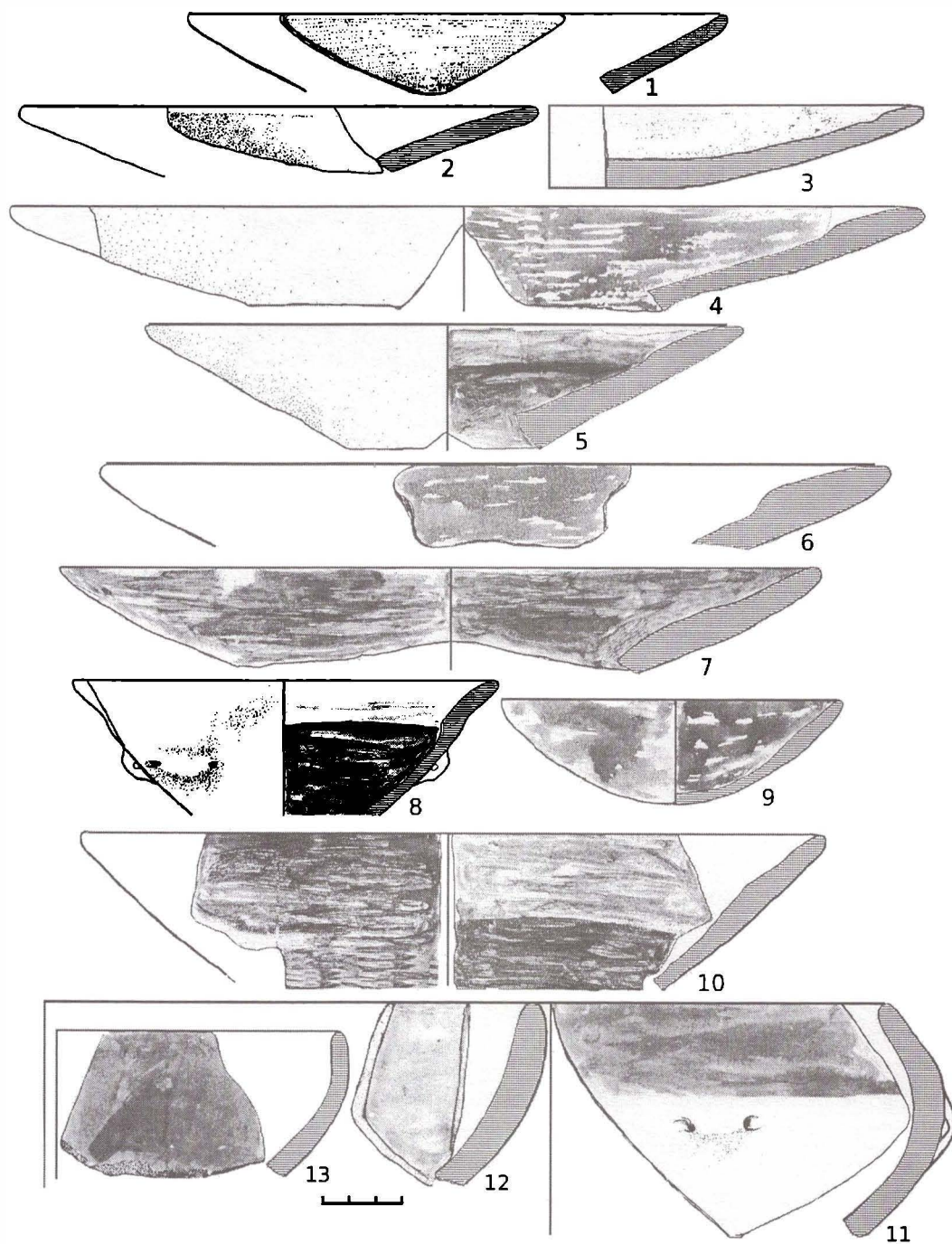
temperaturi de peste 870° C, prin răcire nu își mai modifică volumul și devin rezistente¹ La Dumești, viciile tehnice apărute în timpul arderilor la temperaturi insuficient de ridicate s-au redus la manifestări superficiale. Rar recipientele prezintă pete brun cenușii, flecuri formate prin atingerile dintre vase sau datorită variațiilor de temperatură, pereți rămași cenușii în spărtură, mici deformări. Observațiile înregistrate cu prilejul analizei tehnicii de ardere a ceramicii, de Gh. Niculescu, după tipul rețelei cristaline, au stabilit o temperatură mai mare de 850° C.

La fel s-au ars vasele categoriei fine de la Hăbășești - *Holm*, îndeosebi cele cu pereți subțiri, practicându-se tehnici asemănătoare de ardere, în cuptoare speciale în care se atingeau temperaturi cu valori între 700 și 900° C, până spre 1050° C (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 311). De asemenea, la Drăgușeni - *Ostrov*, conform amplelor investigații realizate de Gh. Gâță, s-au stabilit temperaturi de ardere a recipientelor cu valori între 800 și 1000° C, chiar peste 1050° C (2000, p.125). În arealul tripolian, referitor la arderea oxidantă în cuptoare specializate, cercetările au precizat temperaturi situate între 800° C - 1200° C, în genere, de peste 1100° C (Kuliska 1940, p.314). Analizele întreprinse pe câteva fragmente ceramice din peștera Werteba și din așezarea Bilcze Złote, au stabilit temperaturi de ardere de peste 900° C, datorită prezenței protoenstatitului în pigmentul alb, alături de calcit sau de peste 1000° C, datorită formării hausmanitului prin fixarea culorii negre (Stos Gale, Rookp 1981, p. 159). Temperaturi mari se obțineau și prin folosirea foalelor, cum sugerează existența tuburilor.

Nerealizarea unor standarde minime de ardere a dus la slăbirea rezistenței picturii în fața agenților fizico - chimici ai mediului, ce au favorizat, în anumite cazuri, fragmentarea, fisurarea, deformarea, în final ștergerea acesteia. Analizele realizate în alte stațiuni, pentru evaluarea temperaturii necesare arderii speciilor ceramice nepictate, cu pereți de culoare roșie dar și cărămiziu - cenușie sau brună, au stabilit temperaturi între 400 și 800° C (Vulpe 1953, p.255). La Trușești - *Tuguieta*, ceramica de culoare cenușie s-a ars în cuptoare închise, la o temperatură de până la 400° C, iar ceramica arsă în atmosferă oxidantă, între 700 și 900° C (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 426). După N. S. Bibikov, se poate deosebi gradul de ardere prin rezistența recipientelor la acțiuni mecanice sau prin sunetul emis prin lovirea ușoară a vasului, prin rezonanța lui (1953, p. 126). Arderea parțială a coloranților minerali a fost principala cauză a ștergerii picturii prin reacția acizilor, bazelor și sărurilor din sol.

Categoria ceramicii de uz gospodăresc (pl. 19-20), amestecată cu șamotă și pietricele în compoziție, de cele mai multe ori de culoare cărămizie, dar și brun cărămizie, cu pete cenușii, de la Dumești, frecvent s-a ars în atmosferă oxidantă și mai rar semioxidantă. Multe dintre vasele de uz gospodăresc, aveau marginea netezită, vopsită cu roșu, uneori cu alb și lustruită la fel ca și ceramica fină, cu un galet de factura celor descoperite în așezare (pl. 11/3-4), alteori cu o unealtă de lut (Babeș 1980, p. 28 și urm.). Uneori numai culoarea roșie acoperea interiorul sau exteriorul unor talere, farfurii, boluri, castroane (pl. 19/4-10), dar și a altor forme. Pe marginea și umărul unui vas de provizii, ce a fost întregit (pl. 20), modelat din pastă amestecată cu șamotă, resturi vegetale și ars oxidant, din fondul alb s-au rezervat cu negru benzi unghiulare albe și tangente la ele, respectiv spirale consecutive, la fel ca și pe ceramica fină, iar interspațiile s-au acoperit cu linii fine roșii, paralele motivelor. În rest, pe vas s-au prins proeminențe neperforate și a fost acoperit cu barbotină.

¹ Pentru a se obține o șarjă bună ea nu trebuia să ajungă la 350° C înainte ca vasele să fie deshidratate, uscate în masa lor prin evaporarea apei de absorbție sau coloidale din pori. Evaporarea ducea la creșterea porozității lor, după H. Klusch era a doua etapă de eliminare a apei. Conform datelor publicate de el: la 300° C se carbonizează humusul, eliberând CO₂; între 450-600° C se elimină apa chimică din argile (> 14%), la 700° C vasul devine roșu cărămiziu, dacă are în componența chimică cel puțin 5% oxid de fier (Fe₂O₃) și oxid de aluminiu (Al₂O₃), pentru ca între 850-900° C, să se oxideze carbonul rezultat din arderea humusului și să se elimine sub formă de sulf (SO₂), al cărui miros avertizează olarii apropierea de sfârșit a procesului arderii (1981, p.258; vezi și Iordache 1996, p. 144).



Pl. 19. Dumești - Între pâraie. Platouri.
Pl. 19. Dumești - Între pâraie. Plateaux.

Amplasarea cuptoarelor

Pentru amplasarea cuptoarelor de la Dumești s-au amenajat locuri speciale, unul în centru - estul așezării, altul în afara acesteia, spre nord nord-vest, dar ambele în apropierea pâraiașelor ce înconjurau stațiunea. Obiceiul situării instalațiilor de ars ceramica în apropierea surselor de apă a existat de la începutul civilizației Cucuteni - Tripolie și s-a păstrat până în etapele finale, el fiind cunoscut și în perioada de tranziție de la eneolitic la bronz.

La fel au procedat și comunitățile neolitice Starčevo – Criș de la Cârcea *Viaduct*, unde, din cele cinci instalații descoperite, patru se găseau în zona atelierelor de ars ceramica, din marginea de sud a terasei pâraul Cârcea, pe panta lină (Nica 1978, p. 18). La Ceptura de Sus - *Râpa Mare*, cuptorul era situat în marginea râpei dinspre nord, în apropierea pâraiașului Ceptura (Lichiardopol 1984, p. 82). Tot la Cârcea, în același punct *Viaduct*, de data aceasta la nivelul culturii Dudești – Vinča, trei cuptoare s-au construit în marginea de sud - sud est a terasei, tot în apropierea pâraului Cârcea iar două în mijlocul așezării (Nica 1978, p. 22).

Cuptorul de la Techirghiol - *Dealul Minerva*, cultura Hamangia, distrus de cariera de lut, se afla situat în partea de nord-vest a unui platou, în apropierea unor izvoare (Comșa, Galbenu, Aricescu 1962, p. 165); cele de la Tărtăria, cultura Vinča – Turdaș, erau situate în centrul platoului (Horedt 1949, p. 50-51, 54); la Galybovtzi *Pekliuk*, cultura Sălcuța – Krivodol, cuptorul era amplasat în afara așezării, în partea de sud-vest a pantei Krivša, la cinci metri de cea mai apropiată locuință, nr. 3 (Petkov 1964, p. 48); iar la Vădastra - *Măgura Fetelor*, în partea de sud a așezării eponime (Mateescu 1959, p. 68), ca și la Hotărani *Fărcașele* (Nica 1978, p. 25).

În stațiunea Ariușd - *Dealul Tyszk*, atelierelor ocupau spații special amenajate. Până în prezent s-au semnalat trei astfel de complexe, primul se afla spre nord iar celelalte, apărute în săpăturile recente, în partea de centru - est sau centru - vest (Székely, Bartók 1979, p. 56). În afara stațiunii era situat cuptorul de la Berești *Dealul Băzanu* (Dragomir 1967, p. 43). Probabil, aceeași situație a fost și la Târpești - *Râpa lui Bodai*, unde olăritul, ca meșteșug specializat s-a practicat în afara așezării – cum sublinia S. Marinescu Bîlcu –, în apropierea apelor, a materiei prime, îndeosebi argila, și înafara pericolului de incendii (1974, p. 145-146). De multe ori asemenea ateliere puteau funcționa în perimetrul locuibil, în spații fără amenajări speciale, precum cele de la Vărvăreuca VIII (Markevič 1981, p. 131) și Luka Vrublevetskaja (Bibikov 1953, p. 140).

Amplasarea instalațiilor de ars ceramica în exteriorul așezării, prin care s-a avut în vedere apropierea de resursele de apă s-au de argilă dar și direcția de deplasare a vânturilor, a devenit aproape o regulă în cazul cuptoarelor semiîngropate în pământ, cu două camere suprapuse. După cum au afirmat cercetătorii acestor situri arheologice este posibil ca în punctele în care s-a descoperit un cuptor să fi funcționat câte un atelier. Menționăm în acest sens stațiunea de la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (Matasă, 1946), Valea Lupului - *Fabrica chimică* (Dinu 1959, p. 247) și Glăvăneștii Vechi, ultimele aflate la circa 100 m de așezare, respectiv de *Movila I/1949*, (Nestor *et alii* 1951, p. 63; Markevič 1981, p. 132); *Trinca Izvorul lui Luca* unde, în partea de sud-est a platoului înconjurat de pâraul Drăghiștea, se aflau două cuptoare (Alaiba 1997a, p. 20); *Žvanetz Šciob* cu instalații dispuse în marginea așezării, pe trei rânduri (Movša 1971, p. 228).



Pl. 20. Dumești - *Între pâraie*. Chiup, categoria ceramicii grosiere.

Pl. 20. Dumești - *Între pâraie*. Jarre, catégorie de la céramique grossière.

De obicei, în spațiul unde se practica olăritul nu era numai un singur cuptor. Pentru stațiunea de la Ariușd - *Dealul Tyszk* sau *Žvanetz* - *Ščioab* s-au menționat cartiere ale olarilor. În cazurile în care a fost semnalat doar un cuptor, s-a menționat posibilitatea existenței și a altora, nesăpate sau a distrugerii lor de alunecările de teren. Preferința pentru construirea cuptoarelor spre sudul sau nordul așezării a avut în vedere direcția de deplasare a vânturilor, precum la Cârcea - *Viaduct*, Leu - *La Tei*, Galybovtzi - *Pekliuk*, Dumești - *Între pâraie*, Valea Lupului - *Fabrica chimică*, Glăvăneștii Vechi - *Movila I*, *Žvanetz* - *Ščioab* și, din etapa Tripolie C_{II} / faza de tranziție la bronz, la Tzvilkovtzi, Costești IV, Hăncăuți I sau Trinca - *Izvorul lui Luca*. La Veselyj Kut, după E. V. Tsvek, ambele ateliere funcționau în același timp (1994, p. 81).

Capacitatea cuptoarelor

La Dumești, în nici unul dintre cuptoare nu s-a păstrat șarja, deși, din practicarea acestui meșteșug au rămas cantități considerabile de ceramică. O astfel de descoperire ar fi favorizat măsurarea capacității lor. Etnografii, evaluează mărimea cuptoarelor în funcție de numărul și de volumul vaselor cuprinse la ardere¹. Deși, capacitatea acestora, după cum a observat E. Comșa, studiind cuptorul de la Vărăști ($\varnothing = 1,50$ m), era în raport direct și cu mărimea vetrei și înălțimea pe care o avea bolta (1976b, p. 361). Pentru folosirea maximă a spațiului din interior, cuptorul se umplea cu vase de mărimi diferite, suprapuse în piramidă, cele mari la bază, pentru a se sfârși cu vase de mărimi medii, unele introduse în altele, așa cum indică, descoperirea în locuința - atelier, lângă vasele „trusă”, a două cratere în care se aflau șase boluri (pl. 21), respectiv șase mici străchini. V. I. Markevič a observat la Costești IV, pe două fragmente de străchini, ce au fost aranjate în cuptor una în alta, trecerea unei părți din decorul exterior al uneia, în interiorul celeilalte (1981, p. 134, pl. 71/8).

Ceramica trebuie să fi fost stivuită pe vatră, ca și astăzi „Pentru realizarea cărărilor (gangurilor) prin care pătrunde focul, olăria mare se fixează pe vatră și pe marginea cuptorului, iar aceea mică se așază spre mijlocul construcției” (Iordache 1996, p. 143).

Complexele în care s-a păstrat șarja pot sugera o anumită ordonare a vaselor și pentru cuptoarele de la Dumești - *Între pâraie*. În raport cu aceste descoperiri, urmărind și analogiile etnografice, încercăm să facem o evaluare a numărului și a modului în care au fost ordonate. La bază erau cel puțin patru vase mari, fiecare în interior cu vreo 10 vase, deasupra poate un rând format din șase cratere, fiecare în interior având mai mult de șase vase mici, iar deasupra alte talere, farfurii, boluri. În total, credem că într-un cuptor se ardeau aproximativ 60-80 de vase de diferite dimensiuni.

Șarja s-a păstrat într-un cuptor de la Ariușd - *Dealul Tyszk*, de capacitate medie ($\varnothing = 2$ m), în care se mai aflau 15 vase (László 1914, p. 313). Nu putem ști dacă era toată șarja, dar presupunem că nu, având în vedere vasele ce se puteau introduce în interiorul lor sau arderea se realiza și pentru un număr mai mic de vase. O șarjă rebutată s-a păstrat și în cuptorul cu o cameră de la Ulanovka, datat în etapa Tripolie B_{II} (Jurakovskii 1992, p. 90-91). La Vorosilovka - *Gorodișce 2*, Tripolie C_I, în cuptor se aflau circa 10 vase cu defecte de ardere, 30 fragmente ceramice, o statueta zoomorfă (?), trei lame de silex, păstrate parțial, și o parte dintr-o piatră de râșnit. G. A. Pashkevitch l-a considerat cuptor de cult (1997, p. 263 și urm.).

¹ Evaluarea mărimii cuptoarelor contemporane: Șișești, Mehedinți, 50-100 de capete; în Vâlcea, la Dăești, 150 vase mari și 200 mici, la Horezu de 800-1000 străchini; 400-500 la Mălureni, Stroești, Vălsănești, Argeș; 200-300 în Biniș, Caraș Severin; 100 vase mari sau 150 mici în Baru Mare, Hunedoara (Iordache 1996, p. 142-143).

În perioada de tranziție spre epoca bronzului, a apărut din nou șansa descoperirii vaselor în cuptor la Hăncăuți I, cum ne-a informat autorul cercetărilor V. M. Bikbaev, la Costești erau vase arse cărămiziu (Markevič 1981, p. 132-134), iar la Trinca - *Izvorul lui Luca*, în al doilea cuptor se mai aflau trei vase cu gât înalt, o bază, patru părți din corpul bombat al altor vase pictate și un ciob de tip C (Alaiba 1997a, p. 22 și urm., fig. 6-14).

În timpul modelării diverselor forme ceramice s-au avut în vedere probabil și dimensiunile cuptoarelor în care urmau să fie arse. Acest fapt a favorizat o anumită tipizare a formelor, în toate fazele Cucuteni - Tripolie. Vase cu dimensiuni apropiate se găsesc grupate în complexe săpate arheologic, încă din faza A. Zeci de pahare, boluri, străchini se aflau la Dumești în camera mare a atelierului dar mai ales în camera mică, neîncălzită; la Vărvăreuca VIII, într-o nișă situată în apropiere de cuptor au fost găsite 12 vase piriforme apropiate ca tip, ornamente și dimensiuni și câteva vase „pentru păstrat grâul”, cum ne informează V. I. Markevič (1981, p. 24, fig. 21).

Cine realiza ceramica ?

Poziția olarului în viața socială

Încă din prima fază, Cucuteni A / Tripolie B₁, s-a generalizat producerea ceramicii în ateliere specializate, prevăzute cu instalații de ardere precum cele de la Ariușd, Dumești ș.a., iar olăritul a devenit o activitate indispensabilă, care nu a fost niciodată la îndemâna oricui. Astfel de ateliere de olărie, cu o producție sporită pentru necesitățile comunității și pentru schimb, au existat în întreaga arie a civilizației Cucuteni - Tripolie (Comșa 1976a, p. 31). În ele olarii lucrau și vara și toamna¹, cum indică amprente de pleavă, cereale sau impresiuni de sămburi de vișine, corcodușe, coarne, mere pădurețe, pere sălbatic, struguri, mazăre și mazărice, imprimate pe ceramica descoperită între Prut și Nistru, determinate de arheobotanistul Z. V. Janușevič (Markevič 1981, p. 121). Cu aceste fructe – cum povestea ades V. I. Markevič –, olarii își întăreau forțele în timpul muncii.

Și la Dumești meșterul, *faurul*, trebuie să fi fost un personaj important al întregii comunități. Atelierul său, prevăzut cu instalațiile necesare și cu uneltele specifice, ocupa un spațiu bine delimitat în cadrul așezării. E. Comșa a atras atenția asupra existenței și importanței unor astfel de centre, în care au funcționat, încă din faza Cucuteni A, ateliere prevăzute cu mai multe tipuri de cuptoare, și în care unii meșteri modelau sau ardeau ceramica, iar alții, între care erau și femeile², o ornamentau (1981a, p. 20-22). Pornind de la descoperirea, în cimitirul de la Basatanya, cultura Bodrogkeresztúr, a unor morminte de femei, M. Gimbutas a considerat că producerea recipientelor și ornamentarea lor se datora femeilor, deși nu exclude participarea bărbaților (1991, p. 123). Menționăm și existența, în primul atelier de la Trinca - *Izvorul lui Luca*, a unei fusaiole discoidale, modelată din pastă prăfoasă, arsă cărămiziu deschis, dovadă a prezenței femeilor în atelier. După Vl. Dumitrescu, specia ceramicii de tip C, din aria Cucuteni, nu a fost importată, ea a fost produsă de femeile de origine pontică (1980, p. 27), cum indică prezența ei în etapele Cucuteni A_{3,4}, la Berești, Scânteia, Dumești, Chetrești, Fedeleșeni, Drăgușeni ș.a. (Alaiba 2006, p. 188 și urm.).

¹ După Fr. Schlette, „Olarii neolitici lucrau numai vara” (1976, p. 351).

² „Participarea femeilor... este un aspect asupra căruia s-a insistat puțin în literatura de specialitate... În unele centre, bărbatul realizează piesa în toate fazele ei, în altele el dă forma vaselor iar ornamentarea intră în atenția femeii. Cazurile în care și femeia lucrează la roată sunt excepții. Dintre centrele contemporane în care femeii îi revine un rol important în realizarea decorului menționăm: Marginea, Rădăuți, Vama, Coșești, Petrești, Corund; parțial această situație o consemnăm și la Horezu” (Vlăduțiu 1981, p. 100). În izvoarele etnografice se consemnează la Dăești, obiceiul decorării vaselor cu pensula, de către femei (Stoica *et alii* 1972, p. 205).

În atelierele mari este posibil să fi lucrat mai mulți olari, ajutați de alți membri ai comunității, între care cei care învățau meșteșugul, poate și străini, acceptați de comunitate pentru executarea anumitor munci. Un centru de acest fel a existat la Veselyj Kut, în etapa Tripolie B_{1-II}, unde, conform autoarei săpăturilor de aici, E. V. Tsvek, lucrau mai mulți olari, între care se detașa conducătorul care dirija lucrul și rezolva neînțelegerile. Totodată, o astfel de funcționare a atelierelor a dus și la structurarea unor forme de organizare socială, „Existența sub un acoperiș a câtorva meșteri, care folosesc cuptorul împreună și probabil unele unelte, presupune sau relații de familie sau contractuale sau de supunere” (1994, p. 93). După M. Iu Videjko, mai mulți meșteri lucrau și în stațiunea de la Majdanetzk, fiecare păstrând specificul producerii ceramicii, cum sugerează unitatea formelor și a decorului (1988, p. 7).

Un alt moment în dezvoltarea acestui meșteșug, în cadrul comunităților tripoliene de pe Nistrul Mijlociu, a marcat cercetătoarea de la Kiev, T. F. Movșa, pornind de la descoperirea complexelor de cuptoare de la Žvanetz. După ea, în etapa Tripolie C₁ s-a produs trecerea de la perioada în care vasele „se modelau doar pentru necesități proprii fiecărei case de către femei”, la o diviziune a muncii, fapt ce a dus la apariția meșteșugarilor, între care olarii au jucat un rol important în viața economică și socială a comunității. Olăritul a depășit cadrul producției casnice, pentru a deveni o îndeletnicire a bărbaților, numai ei reușind să așeze vasele și să supravegheze arderea, după toate probabilitățile, lucrând în contul comunității (1971, p. 230 și urm., nota 16).

Permanentă îmbunătățire a tehnologiei producerii ceramicii pictate, menționa L. Ellis, a favorizat dezvoltarea așezărilor, a locuințelor, sporirea rezervelor de hrană, creșterea populației, schimbări în structura social-economică, chiar diferențieri sociale (1984, p. 185 și urm.). Din aceste centre se aprovizionau cu toate tipurile de recipiente așezările din zonele apropiate, dar și mai îndepărtate. Dintre olarii acestor centre - după Vl. Dumitrescu - s-au desprins acei meșteri itineranți, care, străbătând anumite distanțe, nu prea mari, au contribuit la conturarea unor aspecte regionale. Existența lor se presupune și după numărul mare de vase lucrate în aceeași tehnică și cu forme apropiate. Meșterii itineranți alegeau așezările cu argilă bună pentru ceramică, unde construiau și puneau în funcțiune cuptoare (1979, p. 14). Frumusețea recipientelor reflectă grija olarului pentru fiecare vas, creatorul lor fiind „mai mult artist decât meseriaș” (Burchard 1976, p. 25), un artist ce păstra formele și simbolurile vechii etape, realiza noile creații în acord cu normele anterioare, dar se ocupa și de formarea „ucenicilor” săi. Textual, D. Monah afirma, „Existența unor *școli* în cadrul cărora s-au pus la punct tehnologiile de producție și s-au născut curente artistice care au marcat evoluția stilistică a decorului cucutenian este evidentă și nu poate fi contestată” (2005, p. 169).

*

Olarilor le erau atribuite trăsături supranaturale, cunoștințe tainice, puteri magice, calități minunate (Tokarev 1964, p. 297). Privilegiile rezervate olarilor în viața socială, datorită îndemânării lor de a prepara și modela argila, de a pregăti culorile, a picta și a mânui cuptoarele, trebuie să fi fost apropiate de cele ale meșterilor ce prelucrau minereuri, chemați la îndeplinirea acestui meșteșug prin voința divină. Atitudinea comunității față de olari trebuie să fi fost și de admirație față de creațiile lor, dar și de teamă, căci și acesta, cum menționează G. Charachidzé discutând miturile Caucazului, era „hărăzit mânuirii focului din înalturi, a cărui natură eterogenă ține deopotrivă de focul din soare și de fulger” (1988, p. 201).

Ca și fierarii, probabil și olarul era privit ca un erou (Ibidem, p. 180-181). Și olarul putea fi eroul unor povestiri mitice ce aveau menirea de a explica originea olăriei, a instalațiilor și a uneltelor, dar și originea vaselor făurite de olari, de a justifica continuarea, în noi forme, a vechilor motive decorative.

Răspândirea produselor realizate de olari

Triburilor cucuteniene și tripoliene se atribuie un important rol în formarea legăturilor intercomunitare, mai ales de schimb în Europa de sud-est și centrală și în întreținerea legăturilor cu zone mai îndepărtate, Anatolia sau Orientul Apropiat (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 473). Cum am precizat anterior, marea asemănare între formele ceramice și ale decorului, în anumite zone geografice, i-au facilitat profesorului Vl. Dumitrescu definirea *aspectelor regionale*, cu centrele lor de olărit (1954, p. 552-553), specifice unei etape.

Este firesc ca unele așezări să se fi desprins din altele, statornicind între ele legături de rudenie și tribale sau la nivelul uniunilor tribale, preluând în primul rând meșteșugurile. În etapele Cucuteni A₃₋₄, întreg sudul Moldovei era ocupat de numeroase așezări cucuteniene, ceea ce presupune o intensă comunicare între ele. Să menționăm numai pe cele mai cunoscute dintre Siret și Prut, așezarea de la Răducăneni - *Vatra Satului*; în Platourile Dolhești - Bunești, cetatea de la Bunești - *Dealul Bobului*; în Dealurile Dobrina - Oltenesti, stațiunea de la Tătărani - *Lohan* și Oltenesti - *La Buci* (Bazarciuc 1979, p. 39 și urm.), în Dealurile Vinderei - Mălușteni, punctele de la Sipeni - *Șipote*, Igești - *Scândureni* sau Lupești - *Fântâna Mare* (Popușoi 1971, p. 89-94); în Câmpia Elanului, cunoscuta așezare de la Bârlălești - *Sturza*, în Câmpia Horincea așezarea de la Mălușteni - *Leaua* și înspre vest stațiunile de la Obârșeni - *Cuculia*, respectiv Alexandru Vlașu - *Capul Dealului*, Năstăseni - *Botezata* (Coman 1980, *passim*) și în apropierea Siretului, Fulgeriș - *Dealul Fulgeriș* (Istina 2005, p. 55-74). Pentru Platourile Tansa - Repedea sunt cunoscutele stațiunile de la Tăcuta - *Dealul Miclea* și Scânteia - *Dealul Bodeștilor*, în Dealurile Racova - Sternic, stațiunile Poienești - *Măgura Dealul Teilor* (Babeș *et alii* 1980, p. 35 și urm.; Idem 1988), Armășoia - *În luncă*, Chetrești - *Pe Deal* (Alaiba 2002, p. 33 și urm.), Rafaila - *Piciorul Hârbului* (Cihodaru 1934, p. 3 și urm.), Delești - *Cetățuia* (Alaiba, Marin 2002-2003, p. 40) și în Platourile Albeștilor, așezarea de la Crasna - *Dealul Albești* (Coman 1980, p. 46) și din apropiere de la Gura Idrici - *La Coșere* (Idem, Alaiba 1980, p. 450 și urm.). Să amintim și stațiunile din Podișul Covurluiului, Berești - *Dealurile Băzanului* și *Bulgarului* (Dragomir 1983b, p. 70 și urm., Idem 1985, p. 70 și urm.) sau Puricani - *Lotul Școlii* (Idem, 1980, p. 107 și urm.).

La nord-est de acest centru, S. Marinescu-Bîlcu, a conturat un alt centru, între Șomuzul Mare, terasele Siretului și zonele sudice ale Pașcanilor, în care mai importante sunt stațiunile de la Costești, Baia - *Cetățuie*, Giurgești - *Dealul Mănăstirii*, Topile - *Dealul Crâșmei*, pentru a atinge șaua Ruginoasei în punctul *Dealul Drăghici* (1977, p. 142, nota 41; Matasă 1941, p. 73-84).

Comunitatea cucuteniană de la Dumești deținea anumite rezerve de vase, necesare acesteia și pentru schimb. Avem în vedere numărul mare de astfel de recipiente pictate păstrate în atelier, dar mai ales în camera rece, în comparație cu numărul lor mai mic din alte locuințe, în care se practicau alte îndeletniciri, țesutul, confecționarea uneltelor. Olarii de aici trebuie să fi întreținut legături strânse, și pentru schimb, cu așezările vecine sau mai îndepărtate. Între ele, în Depresiunea Bârladului Superior, cu bine cunoscutele stațiuni de la Scânteia - *Dealul Bodeștilor* (Chirica, Mantu, Țurcanu 1999, p. 38 și urm.) sau Brad - *La Stâncă*, datate tot Cucuteni A₃₋₄. Ultima, situată în nord - vestul izvoarelor Bârladului, a fost considerată de autorul cercetărilor de aici, V. Ursachi, un adevărat centru tribal, de mare importanță, iar depunerea rituală descoperită la Brad¹, un simbol al manifestării puterii unui șef tribal (1991, p. 340-341, 358, pl. VI-XIII).

¹ Inventarul fusese ordonat meticolos în interiorul unui *askos*, între două discuri de aur. Astfel, peste primul disc, deus cu partea convexă spre bază, s-a aranjat toporul și cele două brățări, probabil înfășurate de bogatul colier. Toate s-au acoperit cu discul al doilea, deus cu partea convexă în afară (Ursachi 1991, p. 342).

Pornind de la așezarea Drăgușeni - *Ostrov*, din faza Cucuteni A, publicată monografic de S. Marinescu-Bîlcu, în colaborare cu Al. Bolomey (2000), profesorul Vl. Dumitrescu a definit *grupul Drăgușeni* ca fiind unul regional, răspândit de o parte și alta a Prutului, dar și în teritoriul Ucrainei, pentru care menționăm stațiunea de la Polivanov Jar (1973, p. 177 și urm.; Idem 1974b, p. 545; Marinescu-Bîlcu 1983a, p. 84). Analiza aspectului Drăgușeni, în întreg spațiul de răspândire, a fost continuată de V. Sorokin, care l-a denumit *aspectul regional Drăgușeni - Jura* (2002).

Aceleași preocupări în spațiul tripolian a avut T. G. Movșa (1955, p. 13), menționate deja, iar pentru ultima fază și V. Sorokin. Investigațiile arheologice de pe Nistrul mijlociu (Ucraina), din stațiunea Žvanetz - *Ščioh*, unde olăritul funcționa pe cartiere, i-au permis cercetătoarei de la Kiev, T. G. Movșa, să confirme existența aici a unui centru de nivel meșteșugăresc, ca o mare realizare economică și culturală a triburilor tripoliene, în care s-au creat condițiile pentru un schimb permanent (1971, p. 228 și urm.). Datele obținute prin săpături arheologice l-au îndreptățit pe E. Von Stern, având în vedere cantitatea mare de ceramică descoperită, să considere că la Petreni exista un „centru industrial” și de schimb (1906).

Pentru ultima fază, pornind de la existența materială a unor apropiieri intercomunitare, V. Sorokin a apropiat stațiunile Cucuteni B dintre Prut și Nistru, cu descoperirile datate Tripolie C₁ din interfluviul Nistru - Nipru, și a conturat alte două aspecte regionale (1993, p. 81).

Primul, a cuprins atât stațiuni de la vest de Prut, Miorcani (Nițu 1969, p. 279 și urm.) cât și de la est de Prut, Brânzeni VIII - *La sâece*, Mereșeuca - *Cetățuie* (Sorokin 1983, p. 102 și urm.), așezările de la Nezvisko, nivelul superior (Černyš 1962, p. 26 și urm.) și Bodaki (Popova, Černyš 1983, p. 102 și urm.).

În al doilea aspect regional, încadrat cronologic la sfârșitul fazei Cucuteni B, au fost cuprinse 27 de stațiuni din interfluviul mărginit de cursurile mijlocii ale râurilor Prut și Nistru, între care Brânzeni - *Țiganca* III, amplasată pe un înalt promontoriu aflat la confluența Racovățului cu Draghiștea (Markevič 1981, p. 33-42, pl. 41-63/1-8), Costești IV și Žvanetz - *Ščioh* (Sorokin 1993, p. 83-84). Pentru zona Niprului Mijlociu, V. A. Kruts a conturat aspectul regional Čapaevka, tot din faza Tripolie C₁/Cucuteni B (1974, p. 14 și urm.).

Dumești - Între pâraie, categoria ceramicii pictate, funcționalități, forme, decor

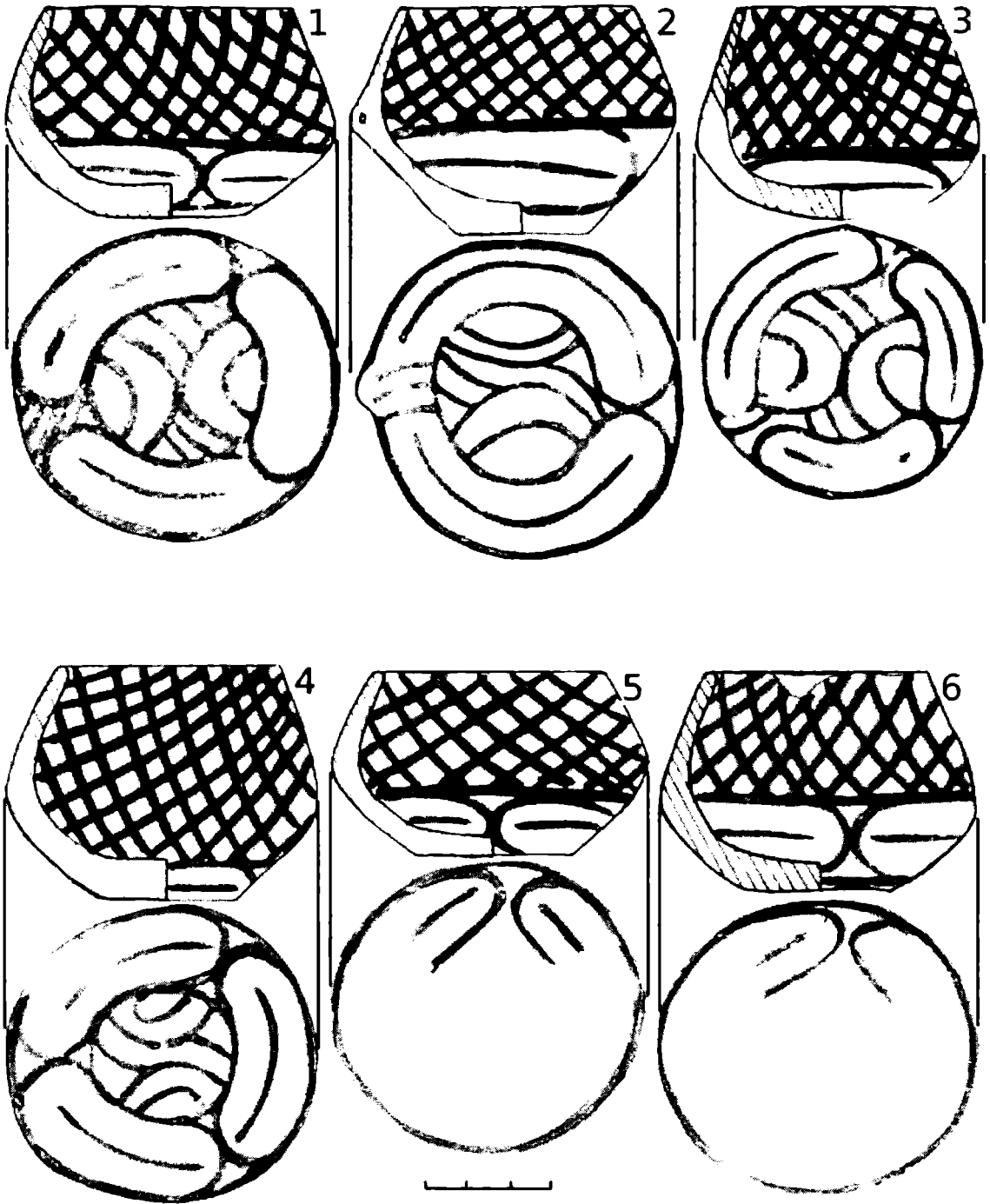
În așezarea eneolitică de la Dumești, în cele 12 locuințe săpate până în prezent, în anexe și în gropi, s-a descoperit o cantitate considerabilă de fragmente de vase dar și un număr important de vase întregi sau întregibile. Caracteristic stațiunii, precum și altor așezări din etapele Cucuteni A₃₋₄, este numărul mare al vaselor pictate tricrom, lucrate într-o tehnică avansată și complexitatea motivelor ornamentale. Rar se întâlnește și pictura bicromă, cu deosebire în interiorul paharelor (pl. 23/1b-2b; 25/1a) sau al craterelor. Alături de aceasta, vasele de uz gospodăresc sunt și ele frecvente. Categoriile ceramice, prezente în diferite proporții, constituie și un criteriu de diferențiere cronologică a complexelor.

Dintre vasele pictate de la Dumești am ales selectiv, unul sau mai multe exemplare din fiecare tip. În paralel cu specificarea formelor am descris și decorul, pentru a înlesni urmărirea legăturilor dintre tipurile sau variantele diferitelor recipiente și ornamentarea lor. Marea diversitate a formelor pictate și nepictate: pahare sau cupe, talere, castroane-străchini, boluri, cratere, capace, vase cu gât înalt și corp bombat, vase cu picior, vase amforoidale, vase piriforme - ovoidale sau bitronconice, vase de provizii, suporturi și vase cu suport, forme paralelipipedice și diferite piese miniaturale (pl.61), a răspuns nevoilor comunității de agricultori de aici. Dacă tipurile enumerate s-au schimbat lent, variantele au cunoscut o mare diversitate, în direct acord cu îndemânarea și îndelungata practică a olarilor.

De obicei ornamentul s-a dispus tectonic, în două trei registre orizontale, rar verticale, formate din părțile vasului, marginea, corpul, baza și piciorul, separate de linii simple roșii, negre, albe sau de benzi albe, mai rar roșii, mărginite cu negru. Când ornamentul s-a rezervat cu negru, din fondul alb al vaselor, s-a realizat un decor tricrom cu alb negativ, iar când motivele s-au pictat cu alb, direct pe angoba roșie sau pe peretele neangobat al vaselor, s-a obținut un decor cu alb pozitiv, tricrom, respectiv tetracrom (alb, roșu, negru, plus nuanța vasului). Interspațiul s-a pictat cu o culoare diferită de a motivelor, roșu întins sau liniar, când benzile erau albe și alb întins sau liniar, când benzile erau roșii.

În ornamentarea ceramicii de la Dumești, prin multiplicarea aspectelor decorative pictorii olari au evitat monotonia, spațiile libere, conform principiului *horror vacui*. Decorul la început ordonat liber, a devenit tectonic, aplicat pe două, trei registre orizontale, rar verticale, separate fie de linii simple, roșii sau negre, fie de benzi albe sau roșii mărginite cu negru.

Firește, între aspectele decorative s-au descoperit și forme derivate, precum decorul liniar bicrom sau tricrom, definit de A. Nițu, ca „o specie subiacentă” în cadrul categoriei ceramicii tricrome (1978-1979, p. 132), redat pe câteva boluri, cupe cu picior ș.a., la noi în volum printr-un vas cu gât cilindric și corp bombat (pl. 35).



Pl. 21. Dumești - Între pâraie. Boluri 1-6.
 Pl. 21. Dumești - Între pâraie. Bols 1-6.

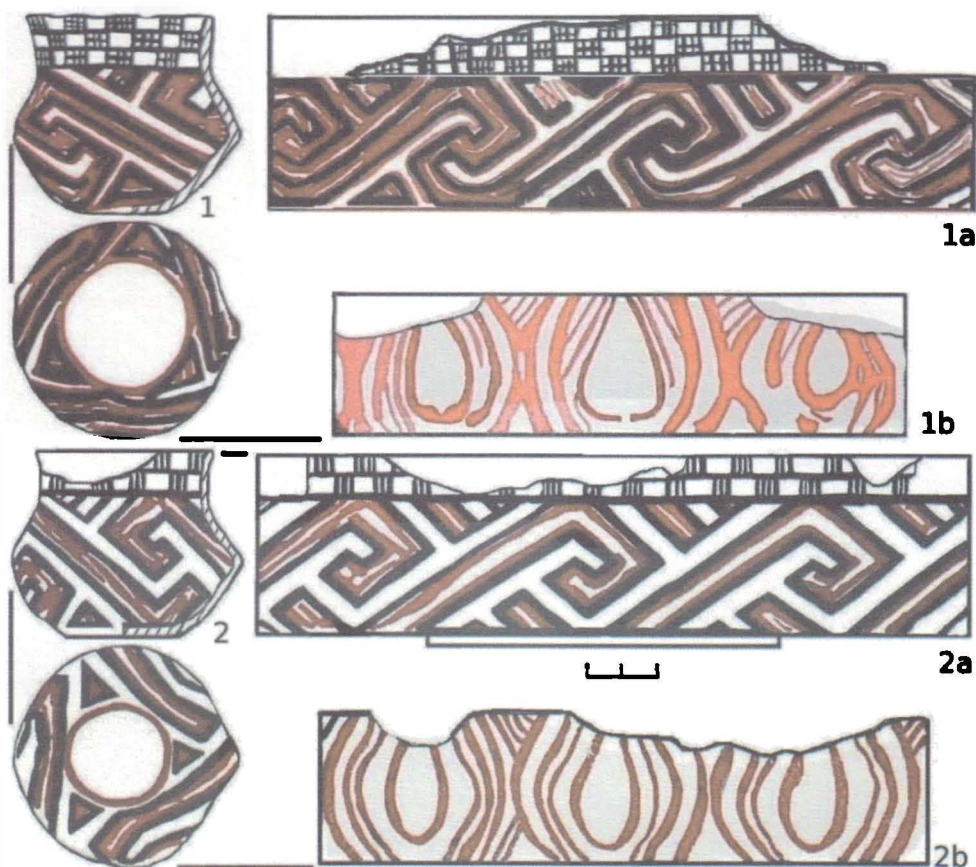
1. **Șase boluri**, în momentul descoperirii lor erau ordonate în interiorul unui crater, cu gura în jos, una deasupra alteia (pl. 21). Craterul, rămas în picioare, se afla pe podeaua locuinței - atelier, în una din îngrăditurile mărginite de o ramă, foarte aproape de un alt crater, ce avea în interior o unealtă de os (pl. 29). În aceeași îngrăditură se aflau și vasele „trusă”, depozitare ale materiei prime pentru pictură și a uneltelor.

Bolurile s-au modelat din argilă cu incluziuni naturale și s-au ars oxidant. Pe margine, pe fondul alb s-a realizat o rețea de linii negre. Suprafața sferoidală a corpului s-a acoperit cu linii brun-roșietice, din care s-au format trei elipse alungite, la bază cu câte două ove, cu benzi de legătură (pl. 21/1, 3-4). Numai la baza unuia din cele pe care pictura nu s-a șters, s-a pictat o singură elipsă, separată de trei liniuțe (pl. 21/2). Un decor cu ove și benzi de legătură, trasate liniar, s-a realizat pe un vas, bine conservat, de la Drăgușeni *Ostrov* (Marinescu-Bîlcu, cf. Eadem, Bolomey 2000, fig. 145/4-5, 7; 146; Crîșmaru 1977, p. 86, fig. 48-51).



Pl. 22. Dumești *Între pâraie*, Gr.8. Pahare, categoria ceramicii pictate cu negru și roșu pe fond alb, 1-2.

Pl. 22. Dumești - *Între pâraie*. Le fossé no. 8 (Gr.8.). Verres, catégorie de la céramique peinte en noir et en rouge au fond blanc, 1-2.



Pl. 23. Dumești - *Între pâraie*, Gr.8. Pahare, categoria ceramicii pictate cu negru și roșu pe fond alb, 1-2.

Pl. 23. Dumești - *Între pâraie*. Le fossé no. 8 (Gr.8.). Verres, catégorie de la céramique peinte en noir et en rouge au fond blanc, 1-2.

2. Două mici **pahare / cupe**, pe margine cu așa numitul decor simbolic „în tablă de șah” (pl. 22-23), au apărut în G₈, împreună cu alt inventar. Exemplarele au gura largă, gâtul mai îngust și corpul ușor bombat. Pe marginea primului s-au pictat cu negru, pe fondul alb, trei rânduri de pătrate, care alternativ au fost hașurate cu negru. Același decor s-a pictat și pe registrul de la baza unui vas paralelipipedic fragmentar, descoperit la Plugari, *Iazul Nucșor* (Alaiba, Vacaru, 2005, p. 3-4, fig. 2). Pe marginea celui de-al doilea exemplar, pe două rânduri s-au pictat alternativ grupuri din câte trei liniuțe. Pe corp au compoziții din Z - turi imbricate, formate din benzi rezervate din fondul alb, mărginite cu negru, prevăzute cu ligaturi și cu interspațiul pictat cu brun liniar pe alb. Baza albă a ambelor cupe s-a încercuit cu o linie roșie (pl. 22/1-2; 23/1-2). Ove circumscrise, pictate cu brun pe fond alb, acoperă registrele de sub buză, din interiorul celor două mici pahare (pl. 23/1b-2b). În arealul sudic, în stațiunea Bonțești *Dealul Mira*, motivul „în tablă de șah” s-a pictat în stilul subfazei Cucuteni A_{2a}, la buza unui vas conservat parțial, prin rezervarea pătratelor cu negru, din fondul brun și prin alternarea lor cu interspații acoperite cu o rețea de linii albe (Dumitrescu 1933, pl. 2/5; Nițu 1984, p. 16, pl. I/4). Motivul, realizat specific secvenței Cucuteni A_{3a}, apare și pe câteva forme ceramice de la Berești *Dealul Bulgarului*, *Dealul Bâzanului* și Puricani - *Lotul Școlii*, pictat tricrom cu alb și negru pe angoba brun roșcată a recipientului

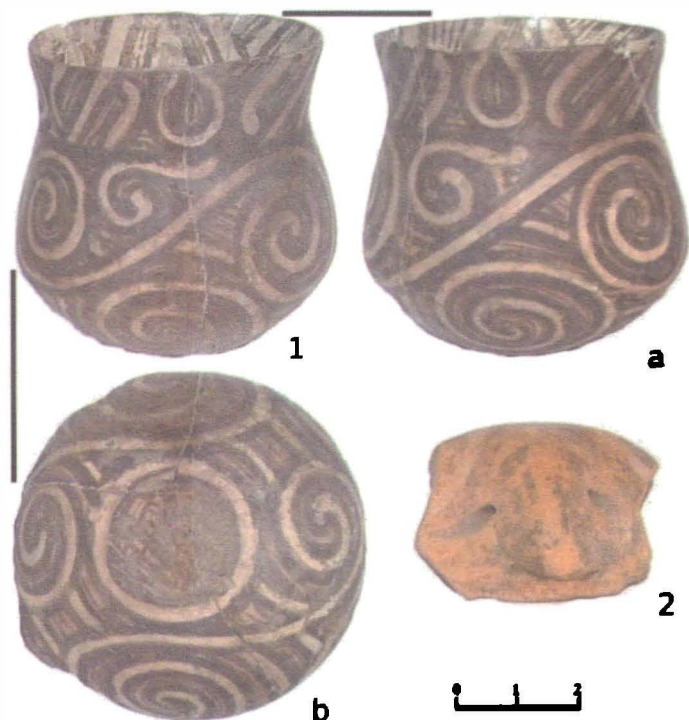
(Dragomir 1985, p. 100-101, fig. 15-16; 17; 18/1; Idem 1980, p. 110, fig. 8/7-8). Același motiv s-a folosit și pentru decorarea câtorva pahare și castroane de la Igești - *Scândureni*, datate în subfaza Cucuteni A_{3a}. Decorul exterior al vaselor se completează cu cel interior, format din spirale - motive fundamentale (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 316), din care se desprind volutele, asociate frecvent cu ove pictate bicrom, mai rar tricrom.

3. **Pahare mici**, două fragmentare, cu pictura conservată diferit. Pe primul, ușor tronconic, cu baza bombată, pictura s-a șters aproape complet, ovele ce-i acopereau corpul abia se mai disting pe stratul prăfos (pl. 25/2). Din al doilea pahar, cu un lin profil dat de linia de evazare a marginii și corpul ușor bombat, din păcate s-a conservat un mic ciob, ce a fost acoperit cu același tip de ornament, ove circumscrise (pl. 30/3).

4. **Pahar**, un exemplar de dimensiuni mai mari, ars oxidant, lucrat din pastă fină, cu marginea evazată și corpul ușor bombat, are sub gât specifica proeminență perforată, utilă și pentru suspendat vasul (pl. 24/1). Pe registrele decorative, despărțite de linii negre, s-au pictat cu benzi alb negative ove, între ele cu tangente și cârlige bordate cu brun. Pe corp se înșiruie două rânduri de spirale consecutive, cu volute cu multe spire. Interspațiile s-au acoperit cu roșu liniar. Baza, încercuită cu o bandă albă, bordată cu negru, s-a hașurat cu roșu. Interior, sub buză, vasul a fost pictat bicrom cu ove albe, bordate cu brun, până în apropiere de diametrul maxim (pl. 24/1a-b). S-a lustruit atât decorul exterior cât și cel interior. Modul de dispunere pe verticală a decorului bicrom din interiorul diferitelor vase, a paharelor prezentate anterior, este frecvent folosit pe ceramica primei faze, de exemplu la, Gura Văii - *Siliște*, în Cucuteni A₂ (Nițu, Buzdugan, Eminovici 1971, p. 37, fig. 12/4), Trușești - *Țuguieța*, pictate pe fond alb și roșu (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 316, fig. 204-214), Hăbășești - *Holm*, pictate mai ales pe fond roșu (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 343 și urm., LXXIV/9a-9b, pl. LXXV-LXXXI). Dimensiunile diferite ale paharelor indică o largă utilizare și multiple funcționalități.

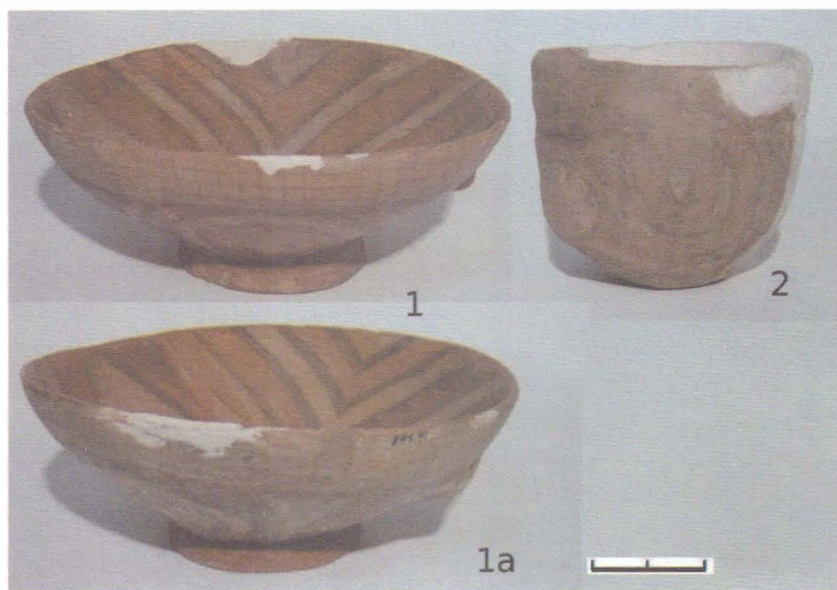
5. **Cupă cu picior**, acoperită cu angobă fină roșie, cu ornamentul dispus în două registre orizontale (pl. 25/1). În exterior, marginea albă a vasului s-a hașurat cu linii subțiri roșii, verticale și orizontale. Ove flancate de benzi albe, pictate tricrom, acoperă interiorul și exteriorul. Cupele cu gura largă și picior scund, lucrate din pastă de calitate fină, au fost mai rar semnalate în faza Cucuteni A. Să menționăm descoperirea acestei forme în primele săpături de la Poienеști Dealul Teilor (Vulpe *et alii* 1950, p. 256, fig. 24/3) sau la Hăbășești - *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 392, pl. LXXIV/11. b6).

6. Două **pahare cu picior**, provin din inventarul descoperit în locuința 1, sanctuar (pl. 26/1-2; 1a-2a). S-au modelat din pastă fină, arsă oxidant, cu gura cilindrică, corpul ușor alungit, mai bombat spre piciorul tronconic și pe umăr cu specifica proeminență cu perforare verticală. Pictura, repartizată în trei registre, a fost separată orizontal de câte o linie neagră - ciocolatie. Pe albul marginii ambele au o rețea de linii negre, iar pe corp, între cele două registre verticale limitate de benzi oblice, albe, mărginite cu negru, prevăzute cu o linie mediană roșie, au fost pictate tricrom. În cele două registre verticale ale primei cupe se deschid una, respectiv trei ove de diferite dimensiuni spre una din benzile oblice și spre limitele lor, între ele cu alte benzi de legătură. Pe a doua cupă, restaurată din patru părți, s-au pictat tot ove separate de tangente. Piciorul cupelor și partea de deasupra lor s-a acoperit cu alb întins (Maxim-Alaiba 1983-1984, p. 110, fig. 20/1-1a, 2-2a; 21/1-2; Mantu, Dumitroaia 1997, p. 142, catalog 97). Forme apropiate apar la Hăbășești (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 343 și urm., pl. LXXIV/2 a-d; LXXXIV/1-3, 5). Asocierea picturii tricrome, cu hașurarea bicromă a spațiilor libere, după Vl. Dumitrescu, a creat, conform ritmului și simetriei decorului, un echilibru între motivele principale, rezervate, și cele hașurate, cu rol secundar (1954, p. 332).



Pl. 24. Dumești - *Între pâraie*. Pahar pictat 1 a-b; protomă zoomoră cu pictura ștersă 2. Specia ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1 sau roșu 2.

Pl. 24. Dumești - *Între pâraie*. Verre peint 1 a-b; protomé zoomorphe à peinture effacée 2. L'espèce de la céramique peinte trichrome au fond blanc 1 ou rouge 2.



Pl. 25. Dumești - *Între pâraie*. Taler cu picior 1; pahar cu pictura ștersă 2. Specia ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1-2.

Pl. 25. Dumești - *Între pâraie*. Thaler à pied 1; verre à peinture effacée 2. L'espèce de la céramique peinte trichrome au fond blanc 1-2.

În locuința 1, considerată sanctuar prin prezența aici a unui grup ritual compus din 12 statuete antropomorfe, șase feminine și șase masculine (pl. 44-45), se afla încă o cupă, apropiată ca formă și mărime de cele două cupe perechi prezentate deja. Ornamentul s-a pictat pe fondul roșu al vasului, ca pe un singur registru și constă dintr-o bandă liniară albă, marcată median de o linie roșie, bordată cu negru - ciocolatiu, ce coboară în spirală, din marginea gurii până la baza vasului. Prima parte a piciorului paharului a rămas roșie iar ultima s-a acoperit cu alb întins, între ele s-a trasat o linie brun roșietică. După aplicarea picturii vasul s-a lustruit exterior și pe marginea interioară (Maxim-Alaiba 1983-1984, fig. 24/2).

7. *Vase cu gât înalt, corp bombat și picior - cupe*, s-au descoperit în locuința 1 - sanctuar și L₃ - atelier. Au fost modelate din pastă fină, de culoare roșietică și au fost acoperite cu angobă albă. Ornamentul lor s-a dispus în trei registre, unul pe margine și două pe corpul vasului, limitate de marginea gurii și de picior prin benzi circulare rezervate cu linii negre din fondul alb. Piciorul cupelor a rămas alb.

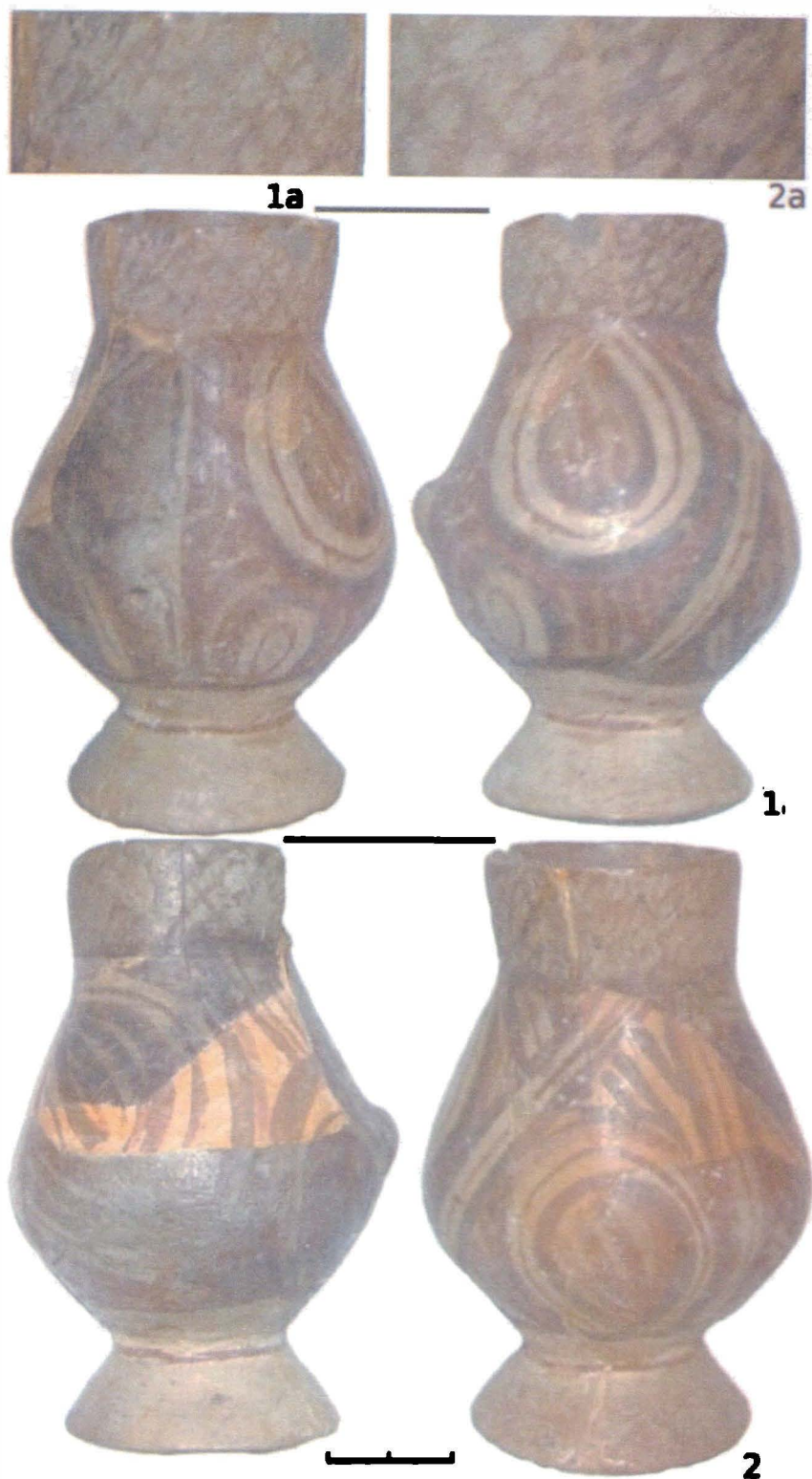
Un alt vas, descoperit în L₃, pictat pe gât cu ove și cu piciorul alb, se apropie mult de cele prezentate anterior (pl. 27/1-1a). Pe corp s-a ornat tricrom cu două rânduri de cercuri circumscrise încadrate de benzi în zigzag, spre margini cu ove, un cerc, formate din benzi albe în mijloc cu linie mediană roșie, mărginite cu negru.

8. *Vas sferoidal conservat parțial*, de dimensiuni medii, lucrat din pastă deosebit de fină (pl. 30/2-2a). Din toată ceramica, de la Dumești, este singurul ce se apropie de calitatea porțelanului. Probabil avea în pastă mai mult cuarț și caolin și exteriorul mai bine lustruit. Cinci ove îi acopereau marginea, iar pe corp se înșirau spirale cu volute ample.

9. *Crater*. În L₃ - atelier, în apropierea vasului „trusă”, tot pe podea, mai erau și alte două vase, un crater și un vas ovoidal. Craterul s-a pictat tetracrom, cu benzi albe, mărginite cu negru, direct pe fondul brun roșietic al vasului, iar interspațiul s-a acoperit cu roșu (pl. 29/1). Pe margine s-au desenat șase ove, iar pe corp două spirale în S, cu multe spire. Vasul se apropie și de forma unui capac, cu marginea evazată și baza mică, în interior s-a acoperit numai cu roșu.

10. Pe peretele unui vas ovoidal se succed patru cercuri albe, mărginite cu negru, legate între ele cu tangente, elemente formale ce vin din etapele anterioare (pl. 29/2). S-a pictat la fel cu benzi albe negative, mărginite cu negru, iar interspațiul s-a acoperit cu roșu. Liniile ce delimitează două dintre cercuri, prin unirea lor, formează un triunghi. Decorul îl apropie de vasele antropomorfe cucuteniene.

11. *Strachină tronconică*, descoperită în Gr.7, modelată din pastă fină, bine arsă, albicioasă, degresată cu mult cuarț și caolin (pl. 30/1a-b). După acoperirea întregului vas cu angobă albă, și peste mica tortiță de sub buză, s-a pictat liber numai interiorul, cu benzi albe negative, rezervate din fondul vasului, median cu o linie roșie. Decorul s-a dispus în trei rânduri circumscrise, formate din câte trei spirale în S, rezervate din fondul alb, unul pe margine, cel din mijloc avea capetele spiralelor afrontate și următorul, volute cu o spiră. Spațiile rămase libere s-au acoperit cu alte mici spirale iar interspațiile s-au liniat fin, cu roșu, pe margine oblic și în interior în arc, paralel spiralelor. În cercul bazei s-au pictat două mici ove. În tipologia realizată de M. Petrescu-Dîmbovița, pentru ceramica de la Trușești *Țuguiea*, exemplarele tronconice au fost incluse în prima variantă de străchini, cu sau fără marginea indicată (1999, p. 346, fig. 232/1-5; 234/1, 3, 6; 237/1; 238/1), clasificare folosită și pentru vasele de acest tip descoperite la Hăbășești - *Holm* (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 343 și urm., pl. LXXIV/10 a1-a4; XCIV-LXXXI), Cucuteni - *Cetățuie* (Schmidt 1932, p. 18).



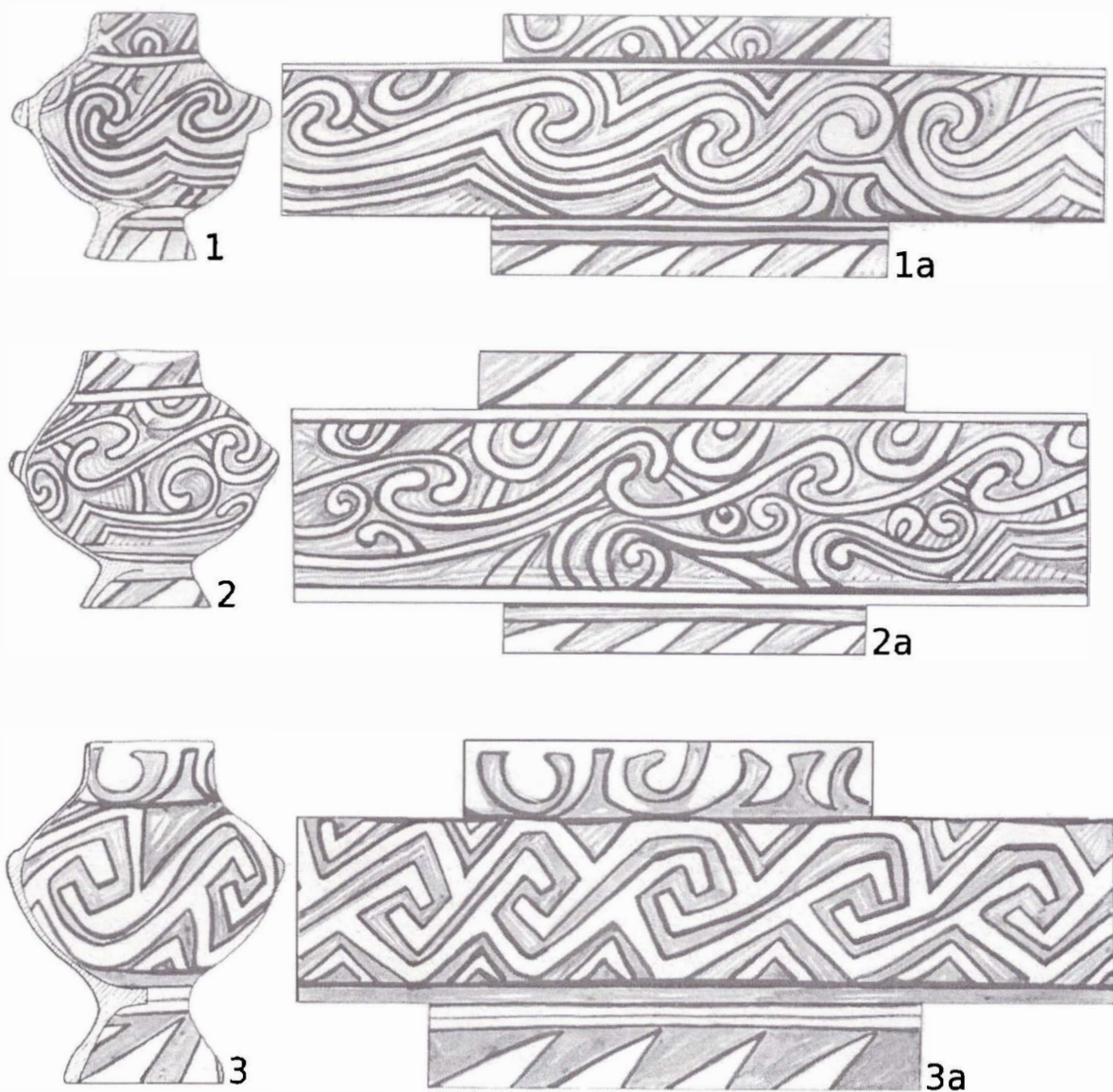
Pl. 26. Dumești *Între pâraie*. Cupe cu picior 1-2. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.

Pl. 26. Dumești - *Între pâraie*. Coupes à pied 1-2. Catégorie de la céramique poreuse peinte trichrome, au fond blanc.



Pl. 27. Dumești - *Între pâraie*. Vas cu gât înalt, corp bombat și picior 1-2. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.

Pl. 27. Dumești - *Între pâraie*. Vase à haut cou, corps bombé et pied 1, 1a. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc.



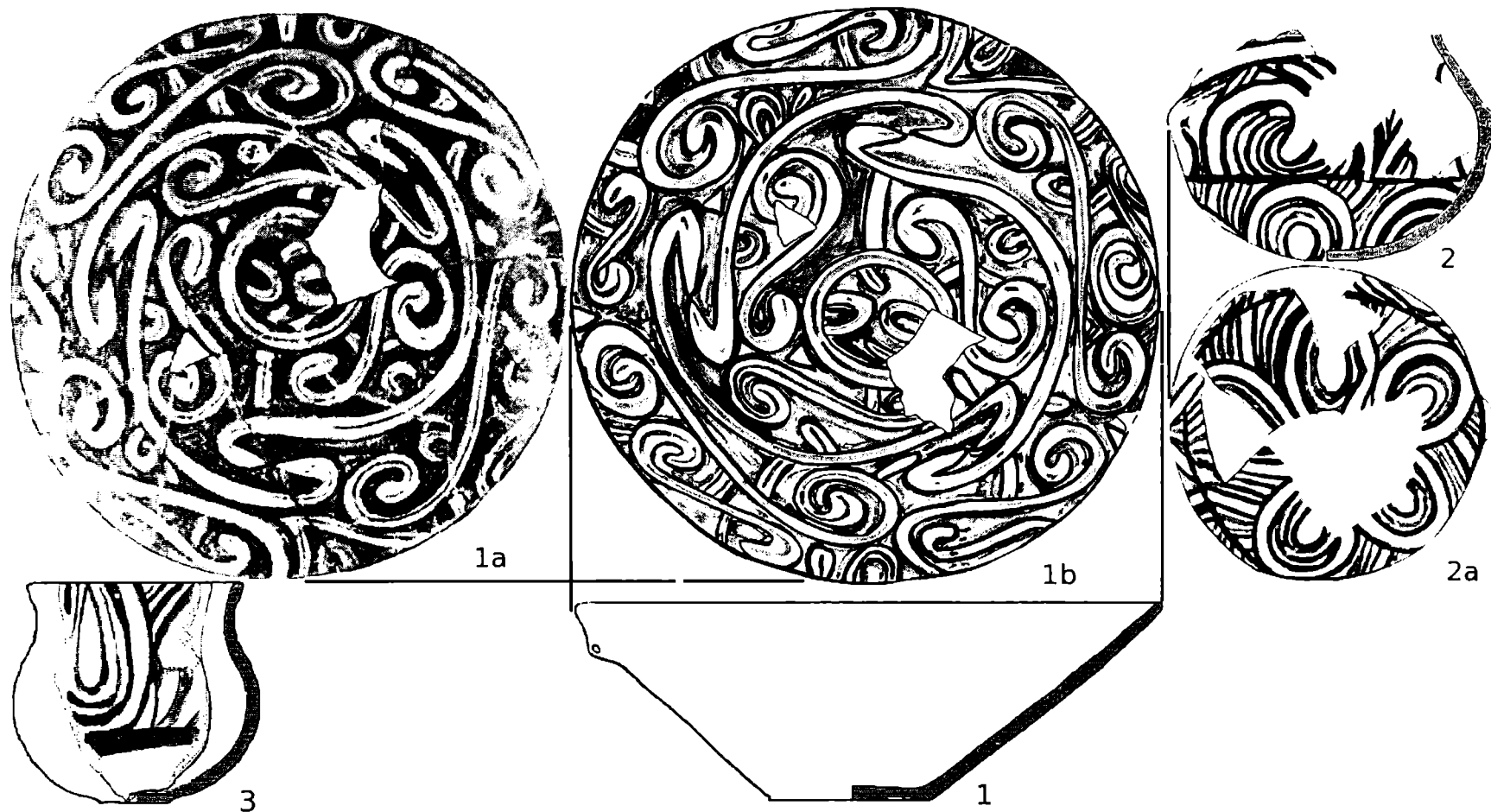
Pl. 28. Dumești - *Între pâraie*. Vase cu gât înalt, corp bombat și picior 1-2. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.

Pl. 28. Dumești - *Între pâraie*. Vase à haut cou, corps bombé et à pied 1, 1a. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc – trichrome.



Pl. 29. Dumești - *Între pâraie*, L₃. Crater 1; vas ovoidal 2. Categoriile ceramicii pictate pe fondul natural al vasului – tetracrom 1 și pe fondul alb – tricrom 2.

Pl. 29. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 3 L₃. Cratère 1; vase ovoidal 2. Catégories de la céramique peinte au fond naturel du récipient – tetrachrome 1 et au fond blanc – trichrome 2.



Pl. 30. Dumeşti - *Între pâraie* Gr.7. Strachină tronconică 1; vas sferoidal 2; pahar 3. Specia ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A₃-A₄.

Pl. 30. Dumeşti - *Între pâraie*. Le fossé no. 7 (Gr.7.) L'écuelle tronconique 1; le récipient sphéroïdal 2; verre 3. L'espèce de la céramique peinte de façon trichrome au fond blanc.



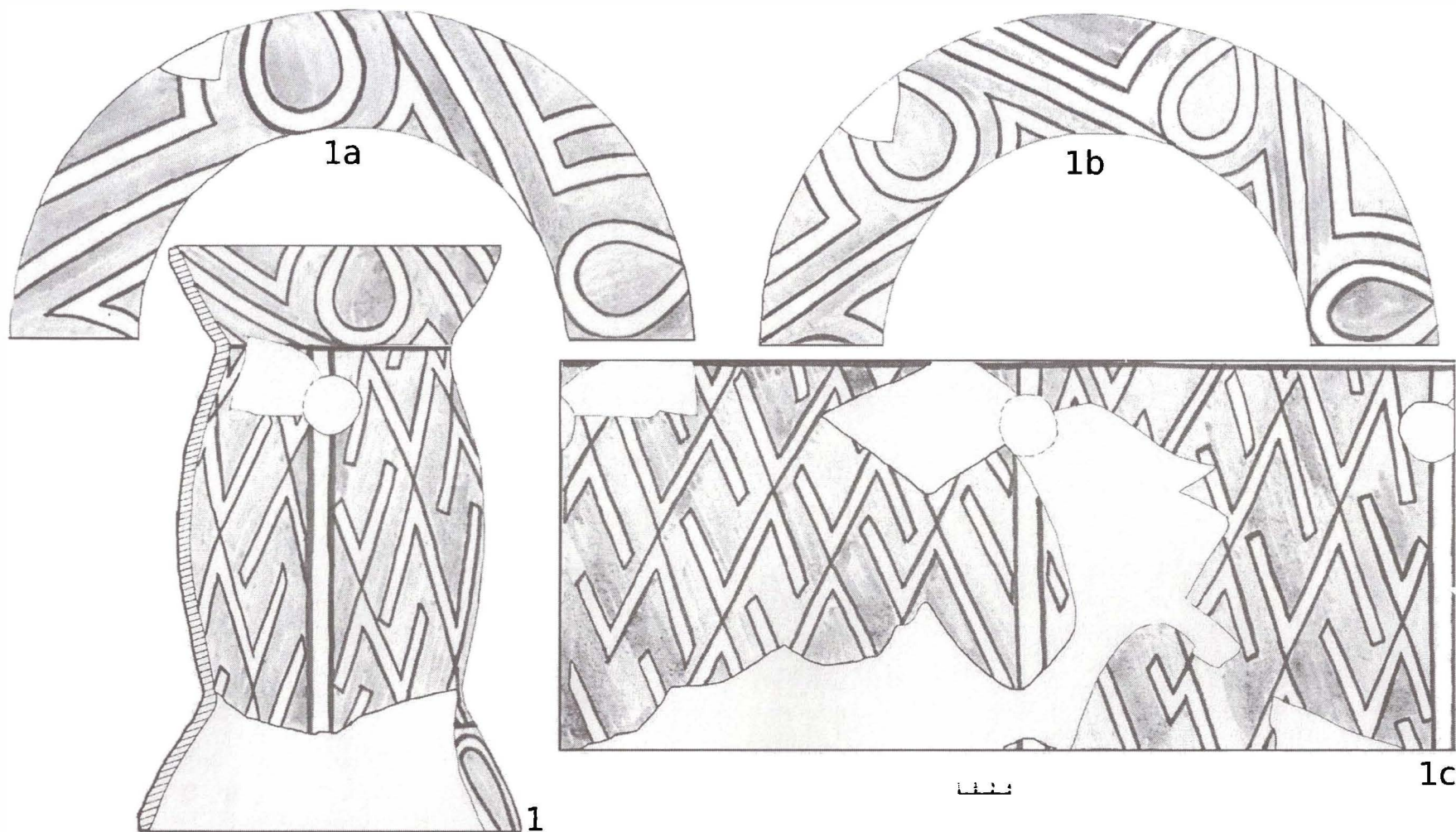
Pl. 31. Dumești - *Între Pâraie*: Gr.7. Fructieră 1, a-b. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1a și brun 1b.

Pl. 31. Dumești *Între pâraie*: le fossé no. 7. Vase à fruits 1, a-b. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc 1a et au fond brun 1b.



Pl. 32. Dumești - *Între pâraie*. Suport pictat tricrom pe fond alb 1, decor desfășurat 1a-b.

Pl. 32. Dumești - *Între pâraie*. Support peint en trois couleurs au fond blanc 1, le décor étalé 1a-b.



Pl. 33. Dumești - *Între pâraie*. Suport pictat tricrom pe fond alb 1, decor desfășurat 1a-b. Cucuteni A₃-A₄.
 Pl. 33. Dumești - *Între pâraie*. Suport peint en trois couleurs au fond blanc 1, le décor étalé 1a-b.

12. **Fructieră** cu suportul neconservat, pictată tricrom, în exterior probabil pe un strat subțire de angobă albă, acum în mare parte șters și în interior pe fond alb. Peretele exterior s-a acoperit cu două spirale alungite, consecutive (pl. 31/1 a-b), separate de câte o ovă deschisă spre buza fructierei. Amplificarea mișcării decorului s-a realizat spre marginea vasului prin desenarea altor două spirale, una întreagă și alta cu un capăt tăiat și transformat în ovă. Spre limita de jos a registrului s-au înscris, între spiralele centrale, fie volute ce se asociază cu spiralele agățate, fie o spirală întreagă. În interiorul suportului ornamentul s-a dispus în două registre, separate de o linie neagră. Pe cel de sub buză apar clasicele ove cu tangente și bastonașe. Sub acesta s-au desenat patru spirale diferite, două paralele și conjugate, pe centru una desenată larg, o închide pe a doua și acoperă mai mult de o treime din decor, a treia are volutele mai ample iar a patra voluta mai mică. Între ele sunt ove. Interspațiul s-a acoperit cu roșu liniar.

13. **Suport** apărut în locuința - atelier, modelat din pastă fină, cu incluziuni naturale și ars oxidant, s-a decorat tetracrom, în cele patru câmpuri ornamentale. Primele două, alcătuite din registrul interior și exterior al marginii în formă de taler, au fost acoperite cu ove albe, pictate pozitiv, mai înguste în exterior și doar două ove din benzi late, despărțite de benzi de legătură, în interior. În registrul de la baza piciorului s-au pictat tot ove. Suprafața înaltă a piciorului s-a despărțit în două metope ornamentale, prin două benzi albe orizontale, trasate pe linia celor două perforări circulare. În metope s-au pictat motive în Z albe, libere, imbricate și dispuse în șiruri oblice ce se succed, vectorial, din colțul drept, spre bază.

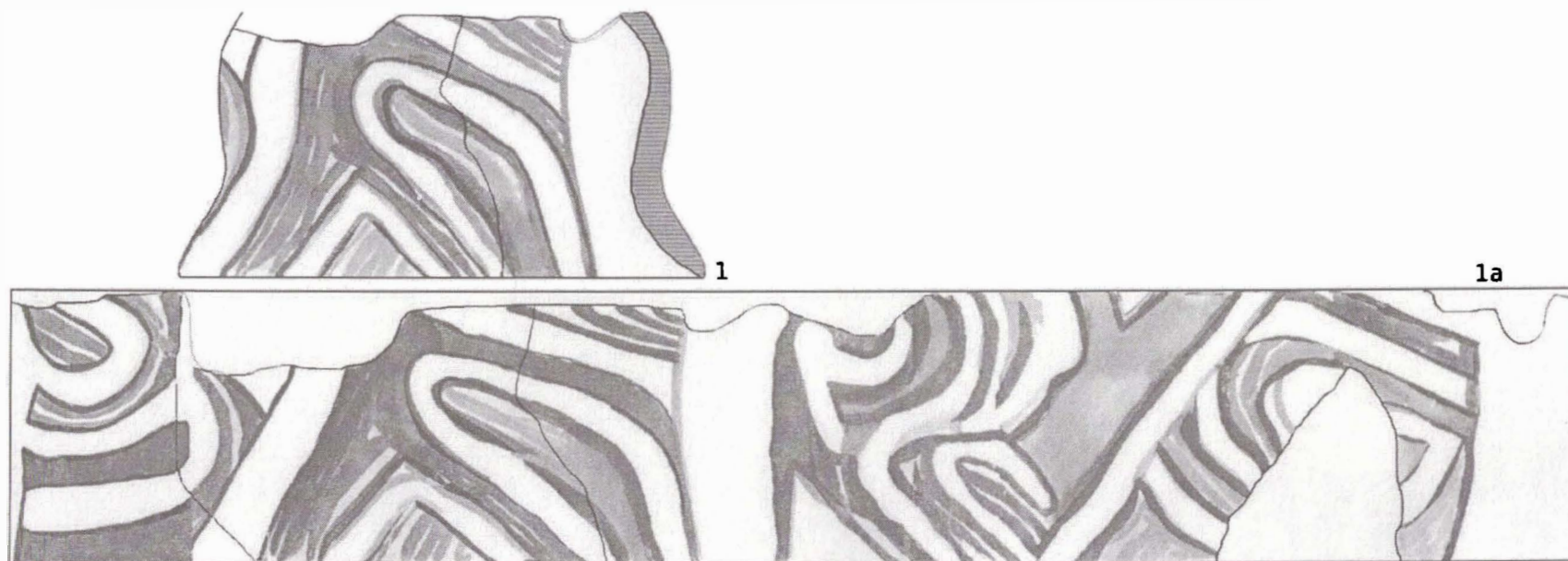
La Dumești, ca și la Trușești *Țugueta*, și în alte stațiuni ale fazei Cucuteni A, se întâlnesc diferite forme de suporturi. Mai apropiate de vasul în discuție sunt suporturile înalte și zvelte, cu pereții drepți sau arcuiți (Petrescu-Dîmbovița 1999, fig. 323/1-4, 7; 324-325).

Constant, pe diferitele forme de vase se reiau aceleași motive, în Z, spirale, volute, care se succed ca și universul sau viețile oamenilor, realizând mereu alte asocieri.

14. Întreaga suprafață ornamentală a peretelui exterior, al unui **suport scund** (pl. 34/1-1a), dar cu diametrul mare ($\varnothing = 20$ cm; h = 9,8 cm), s-a împărțit în două registre verticale, prin benzi late albe, aplicate în dreptul perforărilor circulare. Vasul de deasupra suportului nu s-a păstrat. Benzile cruțate cu negru din fondul alb descriu, în cele două metope, asimetric și neordonat, ove sau triunghiuri, iar ca motiv central bucle alungite, apropiate de forma spiralelor alungite din Precucuteni (Dumitrescu 1974a, p. 70, fig. 51/2, 4, 6). Linii late roșii, trase liber cu pensula, acoperă interspațiul. Tot decorul, diferit de al celorlalte vase, produce impresia unei picturi fluide. Suportul se poate încadra în subfaza Cucuteni A_{3a}. Motive apropiate s-au realizat în faza Precucuteni III, pe suporturile cilindrice sau ușor bombate, la fel prevăzute sub umăr cu perforări circulare sau ovale, cu baza evazată. Aspecte decorative apropiate se găsesc pe suporturile de la Andrieșeni, realizate prin gravare, dar cu motivele centrale acoperite cu roșu (Marinescu-Bîlcu 1974, p. 82, fig. 59/3a-b), cât și pe suporturile de la Traian - Dealul Fântânilor sau Târpești - Râpa lui Bodai, acoperite cu motive derivate din spirale sau spirale fugătoare oblice (Eadem, fig. 59/4-8).

Nimic din formele și decorul vaselor pictate nu este strict tehnic sau strict proporționat, totul din structura lor se transformă în expresie.

15. **Vas cu gât înalt și corp bombat**, descoperit în groapa 7, de dimensiuni mici, care s-a modelat din pastă fină, cu incluziuni naturale. Din cauza unor temperaturi mari, datorate unui incendiu, dar mai probabil unei arderi prea puternice în cuptor, a suferit nu numai deformări, dar o parte a lui s-a și zgurificat. S-a pictat tricrom liniar, cu negru - ciocolatiu și roșu pe fond alb, precum în aspectele decorative din etapele Cucuteni A_{3a} și A_{3b} (Nițu 1984, fig. 4/8; 5/6-7).



Pl. 34. Dumești - *Între Pâraie*. Picior de suport 1-1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A₃-A₄.

Pl. 34. Dumești - *Între pâraie*. Pied de support 1-1a. Catégorie de la céramique poreuse peinte trichrome, au fond blanc.



Pl. 35. Dumești - *Între Pâraie*. Vas cu gât înalt și corp bombat 1.

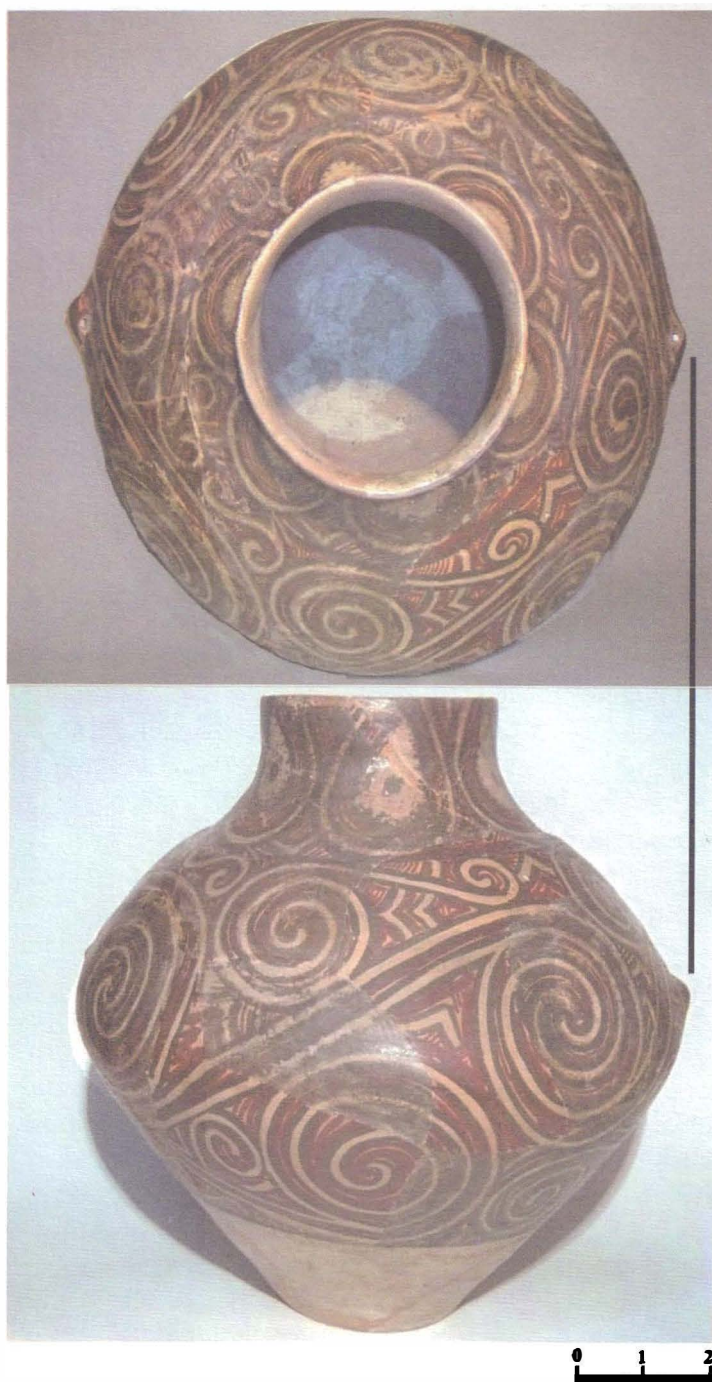
Pl. 35. Dumești - *Între Pâraie*. Récipient à haut cou et à corps bombé 1.

Pe gât s-au trasat circular câte două linii roșii - singurele de această culoare -, sub ele alte trei linii cu negru ciocolatiu. Pe corp, cu aceeași culoare s-au format șase cercuri concentrice, tangente între ele, la rândul lor alcătuite din câte șapte cercuri, hașurate în mijloc. Spațiile dinspre limitele registrului s-au liniat paralel cercurilor. La baza vasului, limitele decorului au format un hexagon cu liniile marginale suprapuse. Conform speciilor decorative stabilite de A. Nițu (1984, p. 14), motivul s-ar putea înscrie în categoria ceramicii pictate tricrom liniar pe fond alb, cu negru ciocolatiu și roșu. Variante ale acestui mod de ornamentare se găsesc pe ceramica de la Drăgușeni - Săveni, unde, benzile ce înconjoară mijlocul hașurat al ovelor, nu al unui cerc, s-au pictat alternativ cu negru-ciocolatiu, cu roșu sau au fost hașurate cu negru. Spațiile dinspre limitele registrului s-au liniat paralel ovelor cu aceleași culori (Crîșmaru, 1977, fig. 46/5, 8; 48-51).

16. *Vas cu gât înalt și corp bombat* de mari dimensiuni, modelat din pastă fină, rezonantă, cu diametrul gurii puțin mai mare decât baza, prevăzut pe umăr cu proeminențe perforate (pl. 36-37), ce a fost descoperit în locuința sanctuar L₁, tot în preajma complexului format din 12 statuete (pl. 44-45). Cu excepția ultimei părți, ce a rămas albă, vasul s-a pictat tricrom pe fond alb în două metope despărțite prin linii negre, una pe canelura de la baza gâtului și alta deasupra bazei. Șase ove acoperă marginea și gâtul. Pe corpul vasului se înșiruie patru spirale, imbricate prin volutele lor cu multe spire, ce pornesc din același centru, pentru a-și dubla ductul. Maniera aceasta de redare va fi o caracteristică a stilurilor Cucuteni A-B și B, dar respectându-se procedeele decorative ale fiecărei subgrupe¹. Deasupra și sub șirul principal s-au pictat alte spirale, cu una din volute la fel de ample și altele mai mici, pentru a completa spațiile rămase libere spre margini. Între volute și ductul lor, apar alte segmente de legătură, drepte, unghiulare, ove sau alte mici volute. Fondul alb al interspațiului s-a umplut cu roșu liniar. Probabil, vasul se fixa într-un suport sau în pământ. În interior, marginea s-a vopsit cu alb, iar pe fundul vasului s-a păstrat puțină culoare albă.

Vase de acest tip se cunosc din Precucuteni, dar cu forme mai alungite. Amfora de la Dumești se apropie de cele de la Poienеști - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 255-256, fig. 19/5; 34/4), sau de la Hăbășești - *Holm*, de varianta 6a, cu gât înalt, corp bombat, pe umăr cu toarte sau protome, dar cu baza cu diametrul ușor mai mare în raport cu al gurii și de varianta 6c (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 355-356, pl. LXXIV/6a, CXV3a; CXVII/10-12). La Bodești *Cetățuia Frumușica*, apropiate de acest tip sunt vasele cu jumătatea inferioară tronconică și cele cu gât scurt și larg, umăr reliefat, acoperite cu un capac (Matasă 1946, p. 57-58, pl. XX/159, 161; XXI/150; XXVIII/219-220, 226). Vasele cu gât înalt și corp bombat, de la Trușești - *Țuguiea*, au fost la fel decorate pe gât cu ove (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 219/2-3; 221/3-4; 228/3-5,8; 229/1, 5-6), cu motive spiralice orizontale, consecutive, imbricate (*Ibidem*, p. 332, fig. 219/1-5; 221; 228/1-8; 229/1-3, 5-6). Mai fragmentare sunt cele de la Cucuteni - *Cetățuie* (Schmidt 1932, tip. A₁₄, pl. 6/1), pentru ca la Gura Văii - *Siliște* ele să reprezinte o categorie distinctă (Nițu, Buzdugan, Eminovici 1971, p. 37). Forme prevăzute cu o șanțuire la baza gâtului și corpul turtit, lucrate din pastă fină, decorată cu grafit, apar și în mediul gumelnițean, la Medgidia - *Carasu* (Harțuche, Bounegru 1997, fig. 53/5, 13).

¹ Să menționăm, pentru faza Cucuteni A-B, realizarea lor în benzi cu multe spire, în subgrupele β 1-1a, pe vasele de la Cucuteni - *Dâmbul Morii* și *Cetățuie*, Drăgușeni - *Săveni*, și γ 2a, σ 1a și σ 2a, la Traian - *Dealul Fântânilor* (Nițu 1984, fig. 7/4; 8/2; 11/3; 15/2; 20). Forma spiralelor imbricate se va simplifica în ultima fază Cucuteni B, dar se va accentua „ochiul” de agățare, în decorul de stil ε 1a - 2, de pe vasele de la Tg. Ocna - *Podetii* și Cucuteni - *Cetățuie*, pentru ca, în ultima subgrupă de stil ζ 1a, uneori să rămână doar benzile de legătură (*Ibidem*, fig. 30/3, 6, 8 și 34/3-4).



Pl. 36. Dumești - *Între pâraie* L₁. Vas cu gât înalt și corp bombat 1, 1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.

Pl. 36. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 1 Récipient à haut cou et à corps bombé 1, 1a. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc.



Pl. 37. Dumești - *Între pâraie* L₁. Vas cu gât înalt și corp bombat 1; decor desfășurat 1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A₃-A₄.

Pl. 37. Dumești - *Între pâraie*, la demeure no. 1, L₁. Récipient à haut cou et à corps bombé 1; décor étalé 1a. Catégorie de la céramique poreuse peinte trichrome.

17. **Vas cu gât înalt, corp bombat și picior tronconic**, modelat din pastă fină, pictat tricrom pe fond alb. Semicurci, linii de legătură, mici ove, rezervate din fondul alb de pictură și mărginite cu negru, acoperă gura vasului. Pe corp se înșiruie spirale cu volute ample, formate din benzi mai late, mărginite cu negru, cu interspațiile acoperite cu linii roșii, paralele motivelor.

Ultima parte a vasului și piciorul tronconic au rămas albe. În interiorul recipientului s-a conservat un strat gros de carbonat de calciu (pl. 38/1a).

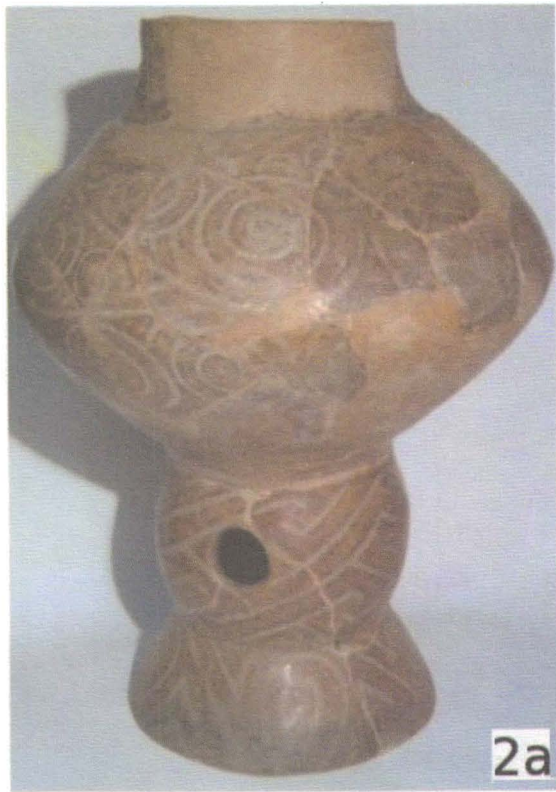
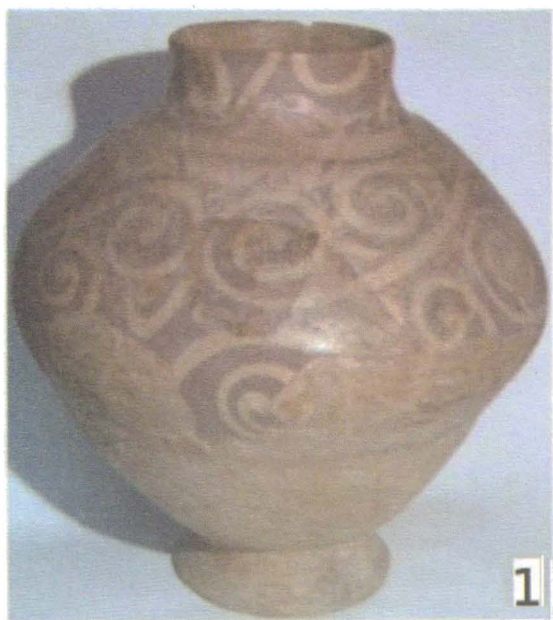
18. **Vas cu suport și corp bombat**, deși nu s-a conservat bine, prin compoziția decorativă poate fi considerat o capodoperă a artei ceramice din faza Cucuteni A (pl. 38/2a-39), de altfel și altele din cele prezentate. De data aceasta, motive cordiforme legate între ele se succed pe marginea gurii, iar ovele alungite prevăzute cu tangente și unghiuri s-au pictat pe marginea de la baza piciorului. Pe prima jumătate a corpului, trei spirale întregi, în S, formate din benzi albe înguste se succed într-o compoziție amplă, ordonată specific fazei clasice, etapa Cucuteni A₄. Linia de legătură a volutelor este alungită mult. Deasupra primei s-au pictat, tangent, alte două volute, una cu ligatură. Deasupra celei de-a doua spirale a șirului principal apar două mici spirale suprapuse. A treia spirală din șirul central nu s-a conservat bine, dar, probabil era la fel. În punctele de tangență ale volutelor spiralelor primului șir s-au desenat alte mici spirale, volute sau numai arcuri de cerc.

Sub șirul de spirale principale, jocul compoziției devine și mai liber. Sub prima spirală, descrisă deja, tangent pe ligatura ei, s-a pictat o spirală conjugată, de care s-a anexat o volută. Sub aceasta din urmă s-a pictat o altă spirală de mărime apropiată, conjugată de precedenta și de o spirală mai mică. La fel, ultima ei volută a agățat în partea de jos o alta. Asocieri asemănătoare apar sub celelalte două spirale, care, la fel se multiplică sub ductul alungit dintre volute, unde spațiul este mai generos. Din păcate, vasul conservat fragmentar, nu a păstrat această parte. Volutele simple, cu ligaturile frânte spre bază, într-un interspațiu mai larg rezervă, prin hașurare cu linii dispuse în semicerc sau oblic, *un mic romb circumscris* (pl. 38/2a), pentru a marca, probabil, forma antropomorfă a vasului. Pe suportul vasului s-au pictat câteva șiruri oblice de motive unghiulare imbricate, legate între ele și cu ligaturi. Aspectele decorative ale primei faze, realizate din benzi albe, cu lățimi medii sau înguste, se găsesc și printre importurile cucuteniene din arealul gumelnițean, de exemplu la Carcaliu, județul Tulcea și în alte stațiuni (Lăzurcă 1991, p. 13 și urm.).

Amplele compoziții ornamentale s-au obținut, între altele, și prin calitatea coloranților. Vasele pictate ale fiecărei stațiuni îi reprezintă pe cucutenienii sau tripolienii acelor comunități, pentru că ei le-au făcut.

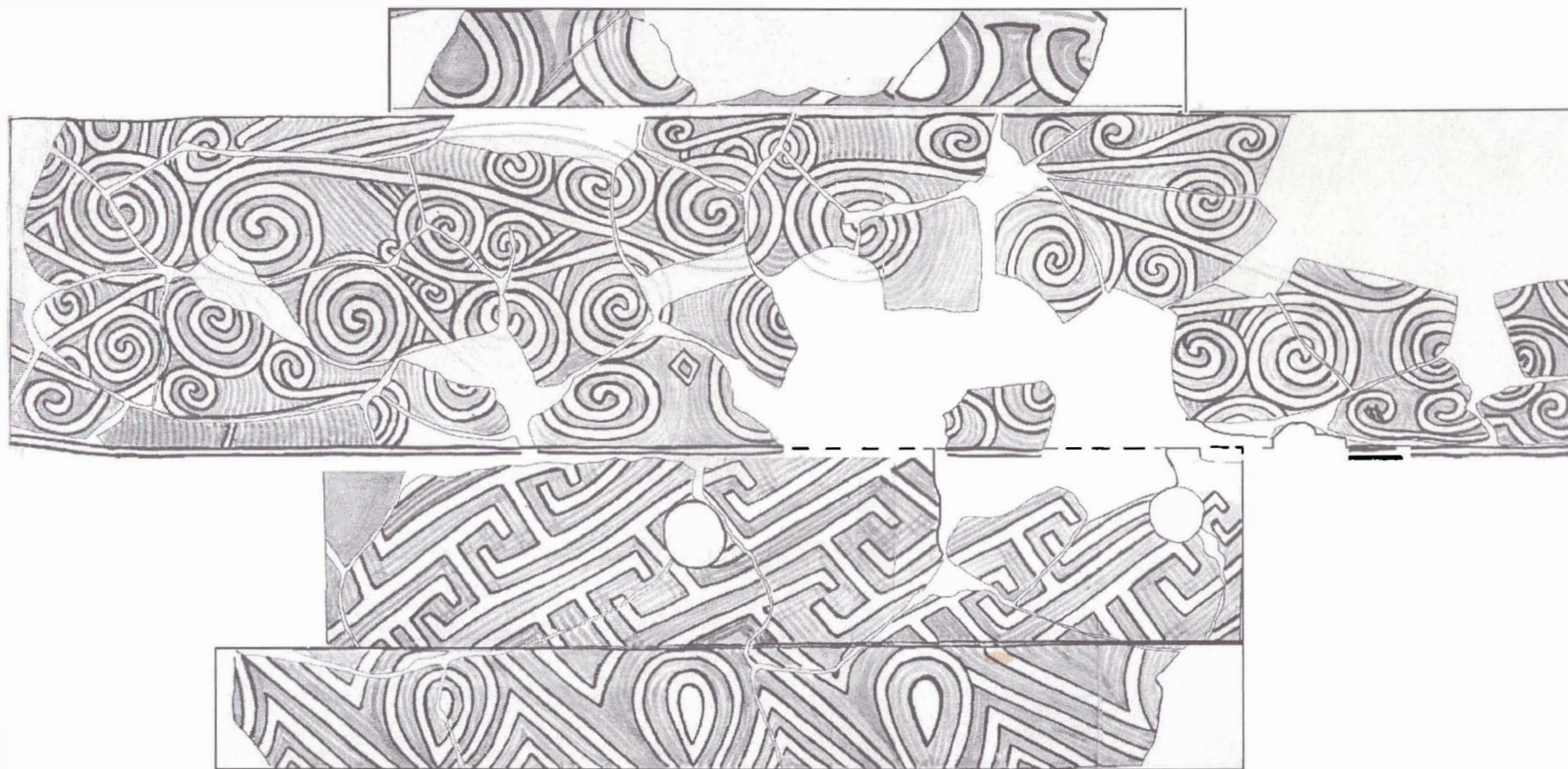
19. Uneori, pe umărul recipientelor s-au prins și **protome**, mai mult sau mai puțin stilizate, redate în ronds-boss, mai rar cu forme antropomorfe (pl. 41/4-6) sau ornitomorfe, cel mai frecvent cu forme zoomorfe, puternic stilizate (pl. 40/3; 41/3). Între acestea, *bucraniile* dau „originalitatea ceramicii cucuteniene pictate și chiar poroase” (Nițu 1972, p. 33, 38). Pe umărul vaselor s-a fixat gâtul și capul cu coarne al bovidului, sau doar capul aplicat direct pe vas (pl. 41/7-8), redus frecvent la forma stilizată a coarnelor, a unui corn, a unei protome sau doar a unei proeminențe perforate sau nu. În aria cucuteniană aplicarea de statuete nu s-a generalizat în măsura în care s-a extins, în faza Cucuteni A, practica ornamentării diferitelor forme de vase cu protome, uneori perforate ca și toartele, cu rol funcțional și simbolic.

20. Menționăm și modelarea **lingurilor** de diferite dimensiuni sau a unor polonice, frecvente în prima fază, etapele A₃ și A₄ ale culturii Cucuteni. Exemplarele descoperite la Dumești - *Între pâraie* au fost pictate tricrom, mai ales pe fond alb. Unul dintre ele are în interiorul căușului un decor unghiular, iar în exterior o volută. Coada lată s-a desenat în raport cu axul longitudinal și constă dintr-o succesiune de zigzaguri unite pe spatele acestuia. Alte câteva linguri mari s-au găsit la Poienesti - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 195-2001, fig. 199-206), Armășoia - *În Luncă*, pictate tot tricrom, cu bandă medie, pe fond alb sau brun și în alte stațiuni.



Pl. 38. Vas cu gât înalt, corp bombat și picior 1; vas cu gât înalt, corp bombat și suport 2. Cucuteni A₄.

Pl. 38. Récipient à haut cou, corps bombé et pied 1; récipient à haut cou, corps bombé et support 2. Cucuteni A₄.



Pl. 39. Vas cu gât înalt, corp bombat și suport, decor desfășurat 1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A₄.

Pl. 39. Récipient à haut cou, à corps bombé et de support 1, décor étalé 1a. Catégorie de la céramique poreuse peinte de façon trichrome.

Statuete antropomorfe

La Dumești, plastica de lut prezintă caracteristici proprii acestei stațiuni, la fel ca și ceramica pictată, fără ca modelarea ei să iasă din canoanele specifice primei faze. Ne referim nu numai la statuetele descoperite în locuințe, dar și la statuetele depuse, una masculină și alta feminină, în groapa săpată ritual în fața locuinței - atelier și la grupul format din 12 statuete, 6 masculine - androgini și 6 feminine, un ansamblu ritual aflat în prima locuință sanctuar. Statuetele masculine, deși nu au fost decorate, au redat o banderolă peste bustul mai înalt și un brâu în jurul șoldurilor. Toate au picioarele flectate ușor.

21. Dintre *statuetele masculine*, descoperite la Dumești - *Între pâraie*, două au apărut între dărâmurile locuințelor, L₆ (pl. 40/2; 41/2) și L₁₀ (pl. 40/1; 41/1). Prima, se poate considera probabil un androgin, prin marcarea cu pastile a sânilor și a ombilicului.

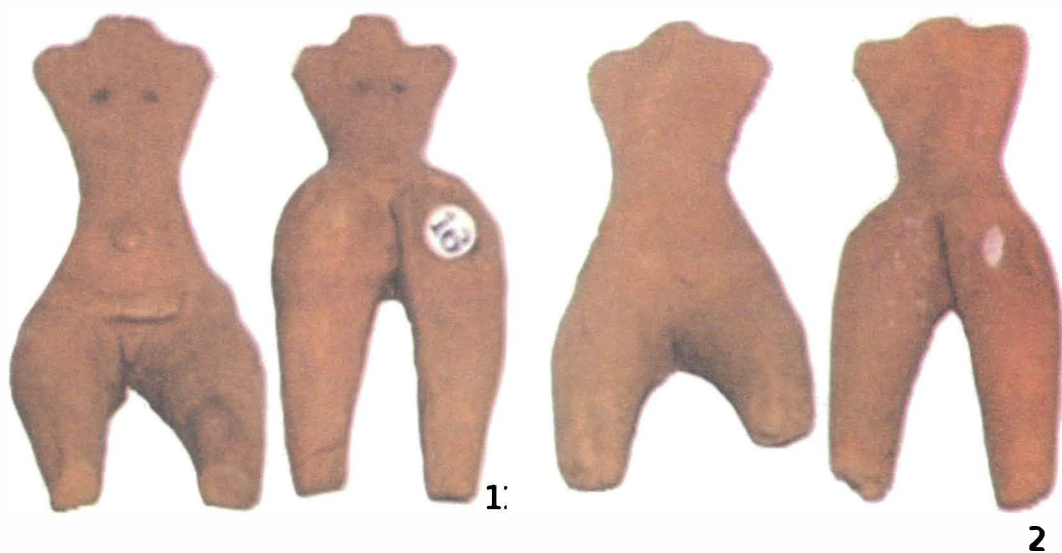
În decursul fazei A, același canon de reprezentare a statuetelor masculine, unele redând androgini, este caracteristic plasticii modelate în lut descoperite la Târpești, Ariușd, Frumușica, Izvoare, Poienesti, Țigănești, Scânteia, Trușești, Drăgușeni (Marinescu-Bîlcu 1981, p. 65, fig. 195/1, 4; M. Florescu, Căpitanu 1996, p. 353, fig. 3; Petrescu-Dîmbovița 1999, p. 518, fig. 367/10-11; Monah 1997, p. 68, 91-92, fig. 36-42).

22. Din Gr.7 s-a recuperat o *statuetă feminină* șezândă, cu picioarele îndoite din genunchi, poziție asociată simbolic cu aceea a tronului (Chevalie, Gheerbrant 1995, p. 385). Formele corpului au fost marcate de linii scurte, oblice, nearcuite în spirale. Aspectul general al statuetei, forma capului, dispunerea inciziilor, sugerează o mumificare (pl. 42-43/1). Modul de realizare a decorului, cu linii adâncite mai larg, nu este specific așezării.

Poziția statuetelor s-a dovedit a fi unul dintre criteriile importante pentru tipologizarea lor. V. Antonova a împărțit plastica de la Arpachiyah, din civilizația Halaf, în trei tipuri, din care două sunt reprezentate de statuete în poziție șezândă și ultima în poziție verticală (1974, p. 26).

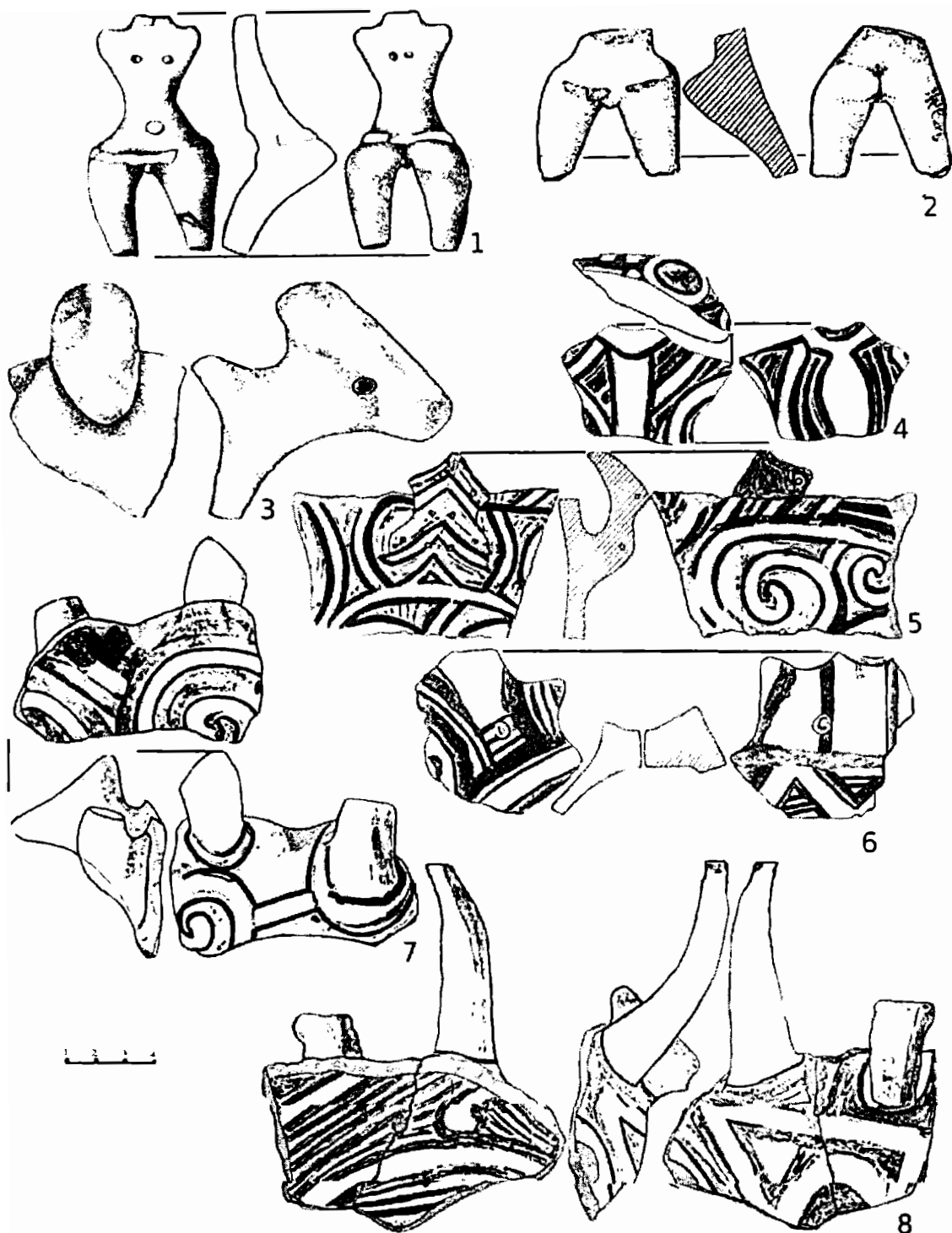
Încă de la mijlocul secolului trecut M. Marin, analizând plastica din perioada calcolitică, a menționat statuetele șezânde de la Priesterhügel, Olteni - statueta masculină, Costești - Baia (1948, p. 32), cunoscute atunci (László, 1911, p. 256; Cehak 1933, p. 47; Ciurea 1938, p. 10, pl. 14 stânga). Mai mult, N. Berlescu a clasificat vechea colecție de statuete cucuteniene a muzeului ieșean în funcție de poziția acestora în două variante, verticale și șezânde, cu genunchii îndoșiți în unghi drept, terminate cu vârf sau cu picioarele separate printr-o incizie (1964, p. 47 și urm.), iar S. Marinescu-Bîlcu include statuetele șezânde în tipul B (1981, p. 65, 188/3; 189/3).

D. Monah, în funcție de redarea membrilor inferioare, a diferențiat două modalități de reprezentare, verticale și șezânde, acestea din urmă, cu picioarele drepte sau cu ele îndoite din genunchi (1997, p. 67). Statuetele antropomorfe descoperite la Berești, pe *Dealul Bulgarului* (Dragomir 1983b, p. 80, fig. 9/6; idem 1985, p. 103, fig. 25/1-2), Lupești - *Fântâna Mare*, Igești - *Scândureni* (Coman 1980, p. 175, fig. 98/2, 6; 102/3), Bălteni - *Dealul Cârlanului* (Alaiba, Marin 1987-89, fig. 9/1), Bârlad - *Gârla Simila* (Popușoi 1985-86, p. 29, nr. 45), la fel și exemplarul din inventarul recuperat de la Doroșcani - *Vatra nouă a satului* (Chirica, Tanasachi 1985, p. 316, fig. 31/9), au o poziție șezândă, de obicei cu picioarele drepte. La Tăcuta - *Dealul Miclea* o statueta feminină în poziție șezândă, arsă secundar, era acoperită cu alb (Zaharia, Buraga 1979, p. 263, fig. 6/4).



Pl. 40. Dumești - *Între pâraie*. Statuetă androgină 1 și masculină 2; protomă zoomoră 3.

Pl. 40. Dumești - *Între pâraie*. Statuette androgyne 1 et masculine 2; protomé zoomorphe 3.



Pl. 41. Dumești Între pâraie. Statuetă androgină 1 și masculină 2; protome antropomorfe și zoomorfe 3-8.

Pl. 41. Dumești Între pâraie. Statuette androgynes 1 et masculine 2; protomes anthropomorphes et zoomorphes 3-8.



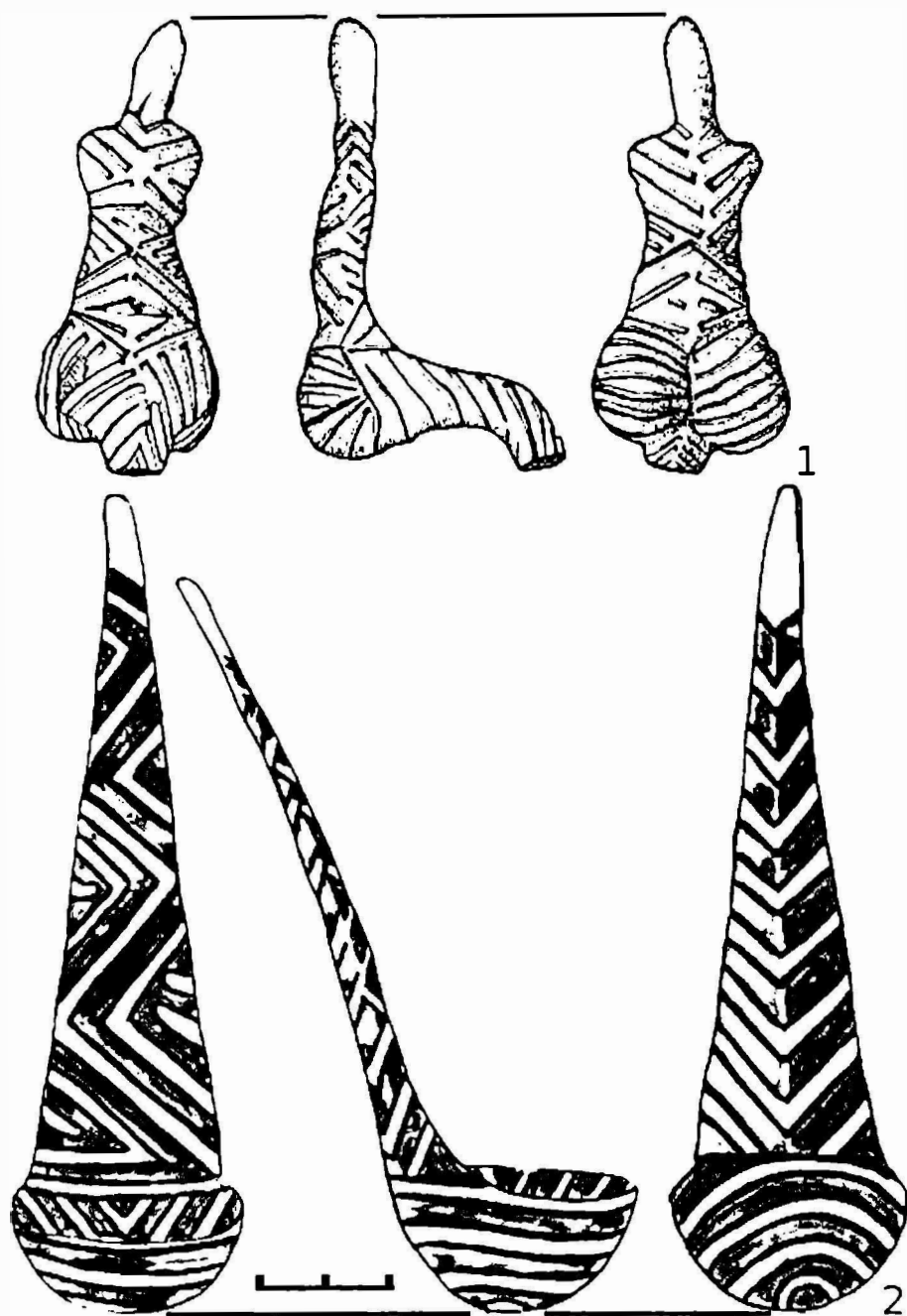
1



2

Pl. 42. Dumești - *Între pâraie* Gr.₈. Statuetă feminină șezândă 1-2.

Pl. 42. Dumești - *Între pâraie*. Le fossé no. 8 (Gr.₈). Statuette féminine en position assise 1-2.



Pl. 43. Dumești - *Între pâraie* Gr.₈ 1, L₃ 2. Statuetă feminină șezândă 1; lingură mare, polonic pictat tricrom pe fond alb 2.

Pl. 43. Dumești *Între pâraie*. Le fossé no. 8, 1, la demeure no. 3, 2. Statuette féminine en position assise 1; grande cuiller, louche peinte de façon trichrome au fond blanc 2.

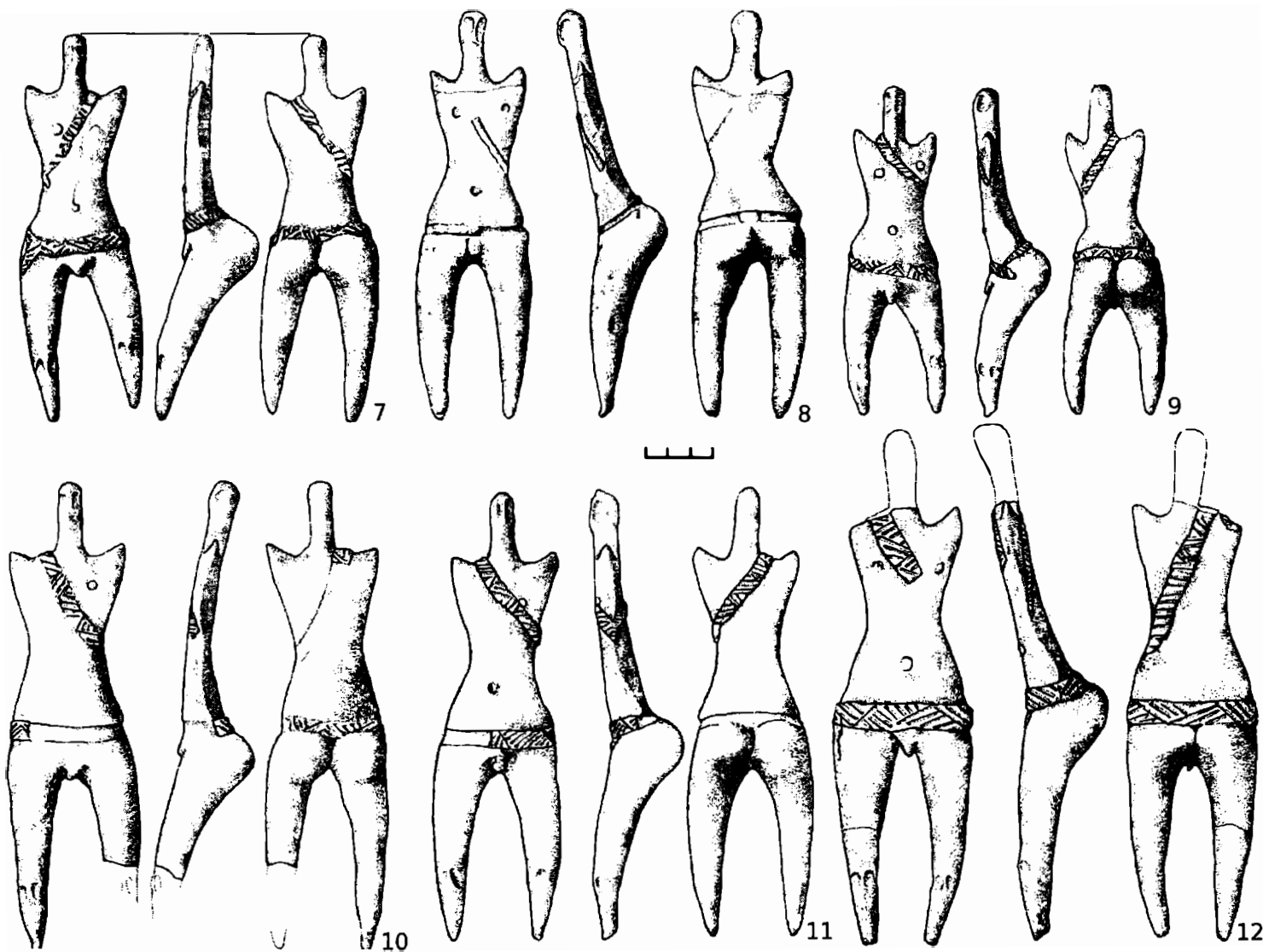
Ansamblul statuar de la Dumești

În locuința nr. 1, considerată sanctuar, împreună cu numeroasele forme ceramice, cupe, străchini, vase cu gât înalt și corp bombat și altele, între care unele modelate la fel, perechi, se aflau și 12 statuete antropomorfe, 6 feminine și 6 masculine androgini, reprezentând, posibil, strămoașe și strămoșii comunității (Maxim Alaiba 1983-1984, p. 100 și urm.). Statuetele s-au modelat din argilă fină, cu puțină pleavă tocată în compoziție. De la un exemplar la altul sunt ușoare diferențieri.

D. Monah (1997, p. 40, fig. 40/1-3; 41/1-3; 59-60/1, 3), M. Lazarovici (Eadem, Dumitroaia 1997, p. 124-125, 191, fig. 52a-b, catalog 52), M. Petrescu-Dîmbovița (1999, p. 500, 518), consideră statuetele masculine de la Dumești, androgini. Se are în vedere, probabil, semnificația cosmogonică a reprezentărilor statuare în religia indiană, unitatea din punctul de început a ființei, manifestate în forma androginului cu "propria-i putere, figurată în chip de divinitate feminină" (Chevalie, Gheerbrant, 1994, p. 97).

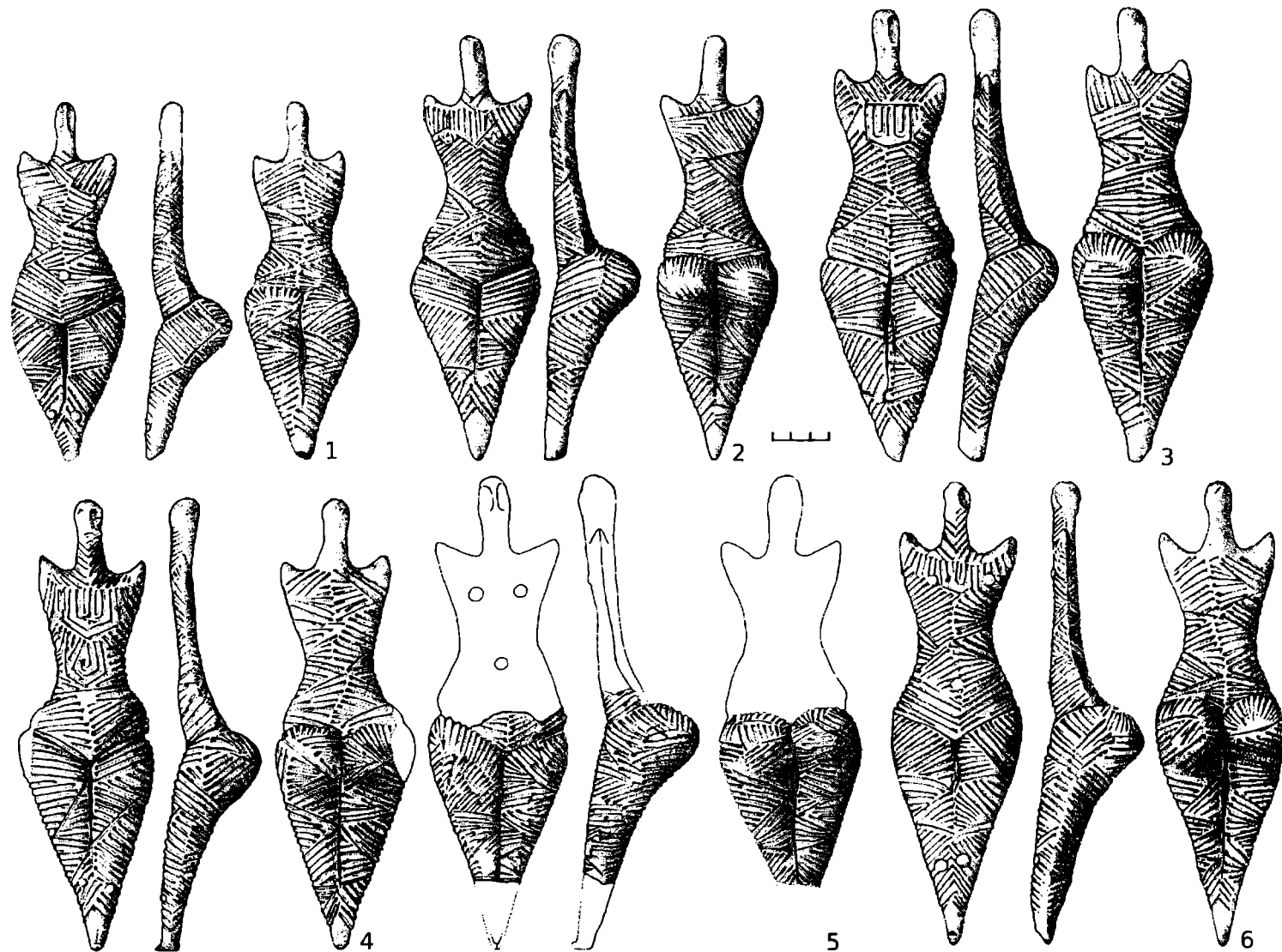
Statuetele feminine au jumătatea superioară puțin înclinată, cu profilul în zona inghinală ușor convex iar pe linia spatelui, concav. Capul s-a modelat masiv, în continuarea gâtului, prin strângerea lutului încă moale între degete. Umerii sunt prelungiți și arcuiți în sus, precum statuetele orante. Toracele este mic, caracteristic femeii, cu regiunea abdomenului alungită, *cetis*-ul marcat prin incizii și talia suplă. Jumătatea inferioară a statuetei păstrează, la fel, tipicul fazei Cucuteni A, exagerarea șoldurilor și a regiunii mușchilor fesieri. Coapsele, alipite și prelungite spre membrele inferioare, sunt despărțite pe ambele fețe de câte o șanțuire verticală. Una, are modelată și laba piciorului. Pastilele de lut au fost folosite pentru marcarea sânilor, a ombilicului și a genunchilor. Ornamentul acestor statuete s-a realizat prin acoperirea întregii suprafețe cu un decor incizat.

Statuetele masculine au tot un cap mic, modelat în prelungirea gâtului și umerii arcuiți în sus. Prin redarea toracelui mai lung și a abdomenului mai scurt, s-au avut în vedere caracteristicile somatice masculine. Peste torace apare diagonală, ornată cu linii scurte incizate oblic, legată sub unul din brațe, în cinci cazuri sub cel drept. Peste coapse au centuri, obținute în aceeași manieră ca și diagonalele, dintr-o bandă de lut, pentru a cărei fixare s-a făcut o șanțuire. În regiunea sacrală s-au marcat mușchii fesieri, iar membrele inferioare prezintă o ușoară flectare și depărtare a genunchilor, redați prin strângerea lutului între degete. Aceleași pastile de lut sugerează sânii, iar sub centură s-a schițat *phallus*-ul (Maxim-Alaiba 1983-1984, p. 100-103, 115, fig. 2-12; Eadem, 1987, p. 269-271, fig. 1-12; Eadem 1993, p. 542, fig. 2-3).



Pl. 44. Dumești - Între pâraie. Statuete masculine 1-6.

Pl. 44. Dumești - Între pâraie. Statuettes masculines 1-6.



Pl. 45. Dumeşti - Între pâraie. Statuete feminine 1-6.

Pl. 45. Dumeşti - Între pâraie. Statuettes féminines 1-6.



Pl. 46. Dumești - *Între pâraie* L₆. Amforă. Specia ceramicii poroase pictată tricrom, pe fond alb, cu striații și impresiuni.

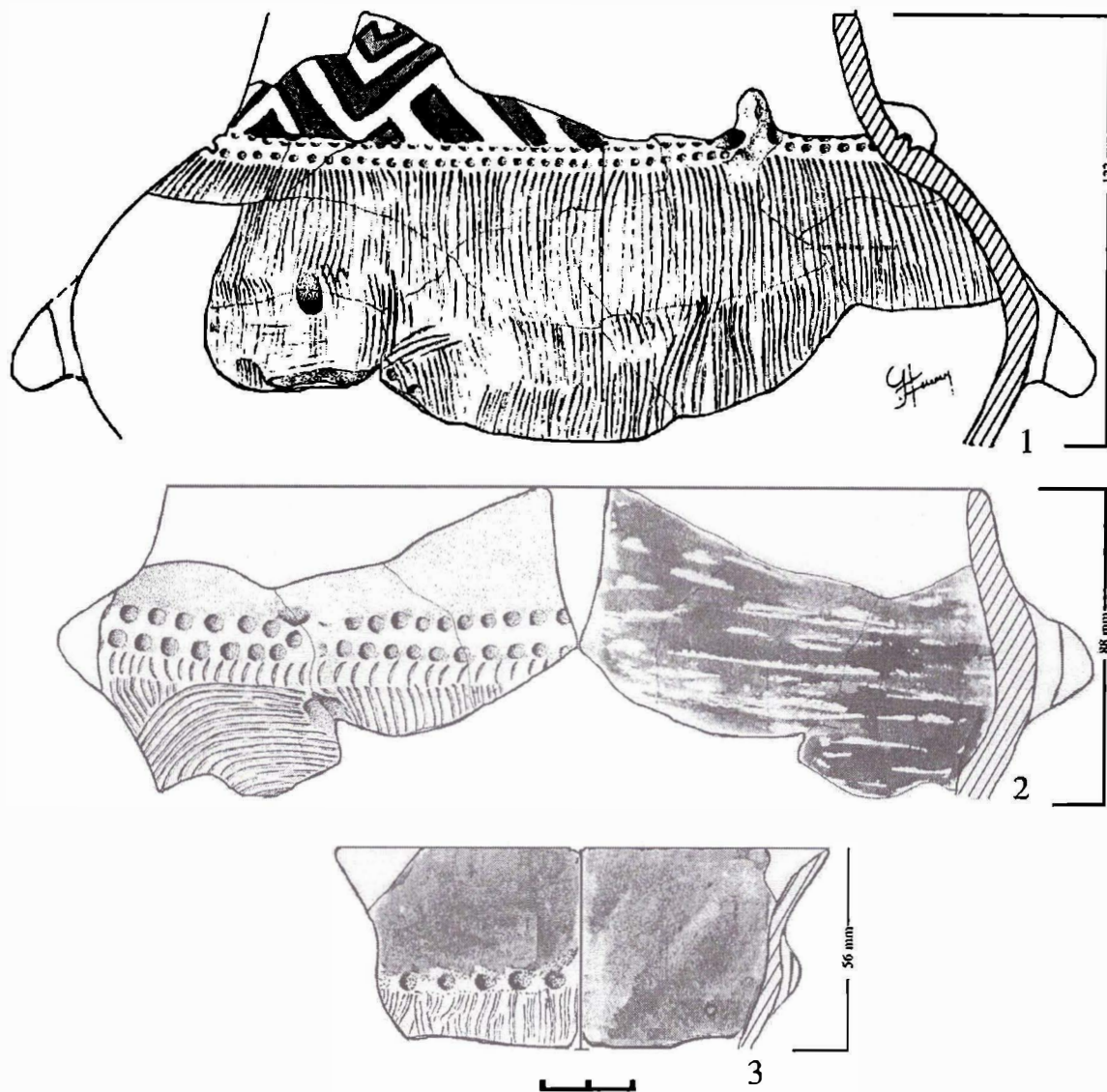
Pl. 46. Dumești - *Între pâraie*. Amphore. L'espèce de la céramique poreuse peinte de façon trichrome, au fond blanc, avec des stries et des impressions.

Vase cu ornamente specifice ceramicii Cucuteni, faza A și de tip Cucuteni C

Vas de provizii păstrat fragmentar, descoperit în L₆, lucrat din pastă cu incluziuni de structură mare, șamotă, pietricele, puțină scoică. Deși face parte din categoria ceramicii grosiere, pe margine și pe gât s-a ornamentat cu motive în Z, pictate cu benzi albe negative, rezervate cu negru din fondul alb, iar interspațiul s-a liniat cu roșu (pl. 46-47/1). Pictura acoperă și o parte din primul rând de alveole, ce se înșiruie sub gâtul acestora, specific vaselor de provizii, întrerupte de câte un corn perforat la bază. Pe corp are adâncite striații, de obicei verticale sau grupate.

O parte de la un alt vas, descoperit tot în L₆, la fel prezintă marginea ușor înclinată interior, dar la baza gâtului are un decor format din șiruri de alveolări circulare. Pe corp s-a ornat specific ceramicii de tip Cucuteni C, sub șirul de impresiuni arcuite de pe umărul vasului, s-a acoperit cu benzi incizate vertical sau vălurit (pl. 47/2).

De asemenea, un altul, cu gura evazată, s-a acoperit pe umăr și interior cu angobă roșie, iar pe corp, sub șirul de impresiuni circulare, prezintă tot striuri (pl. 47/3). Deși pentru ornarea lor s-a folosit pictura sau doar vopsirea unor suprafețe, formele, pasta sau decorul, amintesc de craterele de tip Cucuteni C. Vasele, modelate cu striuri, alveole, vopsea, au fost ades semnalate, în faza Cucuteni A în săpăturile vechi de la Cucuteni *Cetățuie* (Schmidt 1932, p. 22) sau de la Calu - *Horodiștea* (Vulpe 1941, p. 24, fig. 15/1). În stațiunile datate mai timpuriu, sunt puține sau lipsesc, precum la Ruginoasa *Dealul Drăghici* (H. Dumitrescu 1933, p. 74-75, fig. 20-21).



Pl. 47. Dumești *Între pâraie* L₆. Fragmente de: amforă 1; castron 2; strachină 3. Specia ceramicii poroase pictată tricrom pe fond alb, acoperită cu vopsea, striații și impresiuni. Cucuteni C.

Pl. 47. Dumești - *Între pâraie* l'habitation L₆. Fragments de: amphore 1; soupière 2; écuelle 3. L'espèce de la céramique poreuse peinte de façon trichrome, au fond blanc, couverte de couleur, de stries et d' impressions. Cucuteni C.

Arheologii au interpretat diferit prezența în inventare a „noii” categorii ceramice, cu alte trăsături în raport cu vasele cucuteniene. Ceramica Cucuteni de tip C s-a apropiat de ceramica de uz curent din arealul tripolian estic (Dodd-Oprițescu 1980, p. 554, 556), ce a preluat anumite caracteristici de la culturile vecine (Alaiba 2006, p. 183-185), cu deosebire a fost influențată de tehnica de realizare a ceramicii populațiilor de stepă nord - pontice sau de la est de Nipru, unde se derulau fazele complexului Srednyj Stog (Passek 1949, p. 54 și urm.; Danilenko 1974, 85 și urm.). În prima fază, derivată genetic din fondul culturilor precedente Novo Danilovka sau Hvalynsk, a ocupat zona volgo - caspică, de unde s-a răspândit spre est, în Caucaz, și spre vest, pe Niprul inferior.

Primul val de migrare spre vest, după M. Gimbutas, s-a produs în faza II, contemporană cu etapele Cucuteni A₃₋₄ și A-B₁, ce a dus la împingerea complexului Gumelnița - Kodjadermen - Karanovo VI Varna și la restructurarea arealului estic prin formarea culturii Cernavoda I - Pevec I (1989, p. 201-210). Este momentul în care a început să apară ceramica de tip C în așezările etapelor Cucuteni A₃-A₄, în forma unor cratere cu dimensiuni diferite, în pastă cu scoică pisată, dar și în forme influențate de ceramica cucuteniană. Ceramica de tip C s-a semnalat în aproape toate stațiunile săpate sistematic, dar și în cele cunoscute prin cercetări de suprafață. În Podișul Bârladului, limitat de Prut și Siret, menționăm: Berești - *Dealul Bâzanului* și *Bulgarului* (Dragomir 1967 p. 41-59; 1970, p. 25-91; Idem 1983b, p. 70-81; Idem 1985, p. 93-139), Puricani - *Lotul Școlii* (Idem 1980, p. 107-120), Chetrești - *Pe Deal* (Alaiba 2002, fig. 23), Delești - *Cetățuia* (Alaiba, Marin 2002-2003, p. 40-59), Fulgeriș - *Dealul Fulgeriș* (Alaiba, Istina 2006, p. 47-60), Dumești - *Între pâraie* (Alaiba 2006, p.181-208), mai puțin la Scânteia *Dealul Bodeștilor*, poate și din faza următoare (Chirica, Mantu, Țurcanu *et alii* 1999, p. 118, 121, nr. 246), iar din faza A-B, la Chișoc - *La Rupturi*, Huși - *Centrul Orașului*, Crasna - *Dealul Albești* (Alaiba, Merlan 2001, fig. 2/4 și 3/3), și în alte stațiuni.

Al doilea val, a fost datat, de M. Gimbutas, spre sfârșitul fazei Cucuteni B, când se simt impulsurile culturii Majkop din Transcaucazia și din Caucazul de Nord. Faza Srednyj Stog II, precede direct cultura Majkop, putând fi sincronă cu începutul acesteia (1989, p. 210-221; Dergačev 2000, p. 33 și urm.). Al treilea val a fost pus în legătură cu purtătorii culturii Jamnaja (Gimbutas 1989, p. 222-227). Vechiul areal, ocupat de comunitățile Cucuteni Tripolie, s-a reorganizat prin formarea unor noi complexe culturale. În zona carpato-danubiană se dezvoltă cultura Ezero și blocul cultural Baden - Vučedol (Roman 1992, p. 25 și urm.).

Stațiunile de tip Horodiștea, Gordinești sau Kasperovka, din arealul Prut - Nistru și Nistru - Bug, au fost definite de arheologii din Republica Moldova și Ucraina, în raport cu stațiunile de la vest de Prut, de tip Horodiștea, mai timpurii decât cele de aspect Erbiceni, în primul rând urmărind persistența mai puternică a specificului eneolitic, mai ales în tehnica de obținere a ceramicii pictate. Firește, modelată în cantități tot mai mici față de categoriile ceramicii grosiere ce vor fi specifice bronzului timpuriu. Acest fapt a dus la considerarea grupului, cu deosebire în arealul estic, drept o fază finală a complexului Cucuteni - Tripolie = Tripolie C₂, iar în cel vestic, mai ales, o perioadă de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

Ateliere de olărit și cuptoare de ars ceramica descoperite în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie

Tipologia cuptoarelor de ars ceramica

Cuptoarele de ars ceramica au fost ordonate, de E. Comșa, în două tipuri, cu precizarea faptului că, ceramica folosită în gospodărie se ardea în cuptoare obișnuite sau în gropi. Ulterior, cunoscutul arheolog bucureștean a stabilit trei tipuri de cuptoare: I - simple, cu vatră, cameră de ardere a vaselor și o singură deschidere la partea de sus a bolții; II - cu vatra simplă, dar cu două deschideri, una în partea de sus a camerei de ardere a vaselor și alta la baza ei, gura de foc pentru arderea combustibilului, uneori, la instalațiile adâncite în pământ și cu groapă - o încăpere de acces (1976b, p. 361-362; idem 1978, p. 18 și urm.). În sinteza asupra neoliticului (1987, p. 98-99), în acest al doilea tip, el a inclus cuptoarele cu gură de foc de la Cârcea - Viaduct și Leu - *La Tei*, județul Dolj, din culturile Starčevo - Criș și Dudești - Vinča, cuptorul de la Tărtăria, județul Alba, cultura Vinča - Turdaș, cuptoarele de la Ariușd - *Dealul Tyiszek*, județul Covasna; cultura Cucuteni.

În tipul al III-lea a inclus instalațiile cu două camere suprapuse: focăria (*furnium*), prevăzută cu perete despărțitor și gură de alimentare (*prae-furnium*), având deasupra un grătar sau o placă perforată și camera de ardere a vaselor (*Ibidem*, p. 99). Tehnica folosită nu era influențată de dimensiunile cuptoarelor, totuși în cele mari, în genere, se ardeau mai multe recipiente, între care și vasele mari (Comșa 1976b, p. 361-362). Aici a inclus cuptoarele din faza Cucuteni B de la Bodești - *Cetățuia Frumușica*, Glăvănești - *Movila I*, Valea Lupului - *Fabrica chimică* sau din faza Tripolie C₁ de la Žvanetz - *Ščibob*.

Ample investigații legate mai ales de specificul cuptoarelor de ars ceramica, cu deosebire de tehnologia de ardere, *pirotehnologia*, a întreprins cercetătoarea americană L. Ellis, în studiul publicat în 1980 și în sinteza din 1984. În funcție de circulația aerului cald în cuptor, ea a stabilit două modalități tehnice de ardere a ceramicii. Prima, în care circuitul aerului era simplu, iar combustibilul nu se separa complet de șarjă, cu două variante date de numărul cuptoarelor, fie cu o cameră, o gură de foc și alta de alimentare, fie cu două sau mai multe camere alăturate, una pentru foc cu o deschidere pentru alimentare și una sau două pentru arderea vaselor. A doua modalitate tehnică de ardere privește cuptoarele cu două camere suprapuse și constă în obținerea unui tiraj de jos în sus, pentru realizarea unui transfer, pe verticală, a aerului cald din camera de foc, în camera de ardere a ceramicii, *up-draught*, un sistem mai simplu în comparație cu instalațiile cu reverberație, *down-draught*¹

Deosebit de L. Ellis, cercetătoarea de la Kiev, E. V. Tsvek, a împărțit cuptoarele cu două camere în două tipuri. În primul a inclus instalațiile ce aveau camerele alăturate, una pentru foc și alta pentru arderea vaselor, precum cuptorul din așezarea Tripolie B_I-B_{II} de la Shkarovka; în al doilea tip a inclus cuptoarele cu două camere suprapuse, precum cele din atelierele de olărit din așezarea Veselyj Kut, din aceeași etapă (1994, p. 75, pl. 18/1). Nu

¹ Ea a explicat și specificul cuptoarelor cu reverberație, *down-draught*, în care aerul cald avea un anumit traseu, din camera de foc în sus până la bolta închisă a cuptorului, abia după care coboara și producea arderea șarjei, pentru ca, în final, să fie evacuat la baza acestuia, printr-un horn sau o deschidere (cf. tipologiei prezentate în *Dictionary of archaeology*, W. Bray & D. Trump, p. 130).

avem informații mai clare privind existența, în arealul Cucuteni – Tripolie, a cuptoarelor simple, cu vatră și cameră de ardere prevăzută doar cu o deschidere la partea de sus a bolții, fapt pentru care nu le includem în clasificarea pe care o propunem în continuare. Între cuptoarele de la Košilovtze - *Oboz*, aflate însă într-o stare precară de conservare, se presupune că ar fi fost și acest tip.

Pornind de la modalitățile de ardere a ceramicii în arealul complexului cultural Cucuteni Tripolie și având în vedere noile descoperiri, am realizat și noi o ordonare a cuptoarelor, în funcție de cercetările întreprinse până acum. Clasificarea se bazează tot pe două tipuri de cuptoare, care, parțial se succed cronologic, firește cu diferitele forme de trecere de la un tip la altul (pl. 60).

La acestea adăugăm arderea în gropi puțin adânci, probabil acoperite cu plăci portabile, prevăzute la nivelul solului cu boltă și arderea în gropi adânci. Deși, această formă de interpretare obiectivă nu aduce toate argumentele necesare unei explicări mai nuanțate a meșteșugului (Bachelard 1989, p. 40), ea permite consemnarea, în întinsul spațiu al acestui complex cultural, a unor instalații de olărit apropiate tipologic.

Tip I. Cuptoare cu o cameră prevăzută cu două deschideri, una la baza camerei de foc, pentru alimentare, și alta la partea superioară a bolții, prin care se asigură umplerea cu vase, reglarea tirajului și a temperaturii în timpul arderii în atmosferă oxidantă, la care se adaugă sau nu groapa - încăperea de acces (Comșa 1976a, p. 21 și urm.; idem 1987, p. 99). Primele cuptoare de acest tip sunt cele descoperite la Ariușd - *Dealul Tyszk*, județul Covasna, de Fr. László. Între descoperiri el menționează și un vas în formă de cuptor (1914, p. 313, fig. 18). Ulterior, tot aici, alte cuptoare au fost semnalate de Z. Székely și B. Bartók (1979, p. 56). N. S. Bibikov a presupus că bolta acestora, după arderea vaselor, se spargea (1953, p. 126-127).

La est de Carpați cuptoare de acest tip au fost descoperite la Drăgușeni - *În deal la lutărie*, județul Botoșani (Crîșmaru 1977, p. 16, fig. 3), Hangu *Chirișeni* (Nicolăescu-Plopșor, Petrescu-Dîmbovița 1959, p. 52), Igești - *Scândureni* (1980, p. 76-77, fig. 93/1-3, 5-6, 8), Fulgeriș *Dealul Fulgeriș* (2005, p. 55 și urm.), probabil și la Berești *Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 42-43, 46) și Dumești - *Între pâraie* (Alaiba 2005, p. 57 și urm.).

O separare a combustibilului de șarjă s-a realizat la Galibovtzi *Pekliuk*, în aria bulgară a culturii Sălcuța, unde, prin șanțuirea longitudinală săpată în partea de nord a vetrei, s-a detașat spațiul necesar arderii combustibilului și s-a protejat ceramica din partea de sud a cuptorului (Petkov 1964, p. 48 și urm.).

I - II. Variantele de tranziție spre tipul II au fost apropiate de L. Ellis, cum am precizat anterior, de primul tip, prin caracteristicile lor tehnologice, două sau trei camere de ardere, cu pereți comuni și aceeași gură de alimentare. Invers, E. V. Tsvek le-a apropiat de al doilea tip, prin formele ce premere cuptoarele cu două camere (1994, p. 75, pl. 18/1).

a. În arealul cucutenian, între variantele de tranziție spre tipul II, se poate include, în primul rând, grupul de trei cuptoare, din care unul central și două laterale, descoperit la Ariușd, pe *Dealul Tiyszk*, ce se datează Cucuteni A₂₋₃ (Székely, Bartók, 1979, p. 56). În timpul funcționării nu se realiza o temperatură uniformă a aerului cald ce trecea din camera de foc în camera de ardere a vaselor.

Pentru arealul tripolian menționăm cuptorul descoperit la Shkarovka, datat Tripolie B_I-B_{II}, format din două camere mari amplasate una în prelungirea celeilalte (7,5 m²), despărțite de un perete, din care s-a conservat doar baza (h >15 cm). În una din camere se ardea combustibilul, iar în alta ceramica. Autoarea cercetărilor de la Shkarovka, E. V. Tsvek, a

stabilit apropieri cu forme de ardere similare din Asia Mijlocie, de la Ak - Depe, Gheoksjur (Sarianidi 1963, p. 81-83; Idem 1976, p. 82 și urm.; Leroi-Gourhan 1988, vol. I, p. 22; vol. II, p. 420-421).

b. Inovația tehnică aplicată la Luka Vrublevetskaja (pl. 48/1), în faza Tripolie A / Precucuteni III, unde camera pentru foc era construită tot lateral și grătarul era fixat pe un pilon, a anticipat al doilea tip (Bibikov 1953, p. 128). L. Ellis a considerat că acest cuptor ar putea fi legătura intermediară dintre cele două tipuri (1984, p. 133). Separarea camerei de foc, de aceea de ardere a vaselor va fi o caracteristică a instalațiilor cu două camere suprapuse. La Trușești - *Țuguieța*, părți dintr-un pilon care susținea, în zona centrală a cuptorului cu boltă, plăcile cu perforații oblice, au apărut în anexa 54, a locuinței LXXXVI (1999, p.169, fig.119).

c. **Cuptoare construite pe sol**, s-au descoperit la Hăbășești - *Holm*, în locuințele 9, 36 și 44, anexa 3 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX). Aveau, probabil, vatra amenajată direct pe pământ și deasupra un grătar prevăzut cu boltă. Lemnele se ardeau pe vatră, iar pe grătar se aranjau în piramidă vasele. Bolta realizată din mici crenguțe lutuite, se spărgea pentru scoaterea șarjei, probabil cuptorul întreg se dezafecta și terenul se nivela.

d. **Cuptoare construite deasupra unei gropi, groapa de foc**, deasupra cu plăci fixe sau portabile, prevăzute la nivelul solului cu boltă, au fost atestate la Hăbășești, groapa 24 din apropierea locuinței 10, gropile 26 - 27 de lângă locuința 11 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 63-64, 67-68, 194); groapa 75 de lângă locuința 38 (*Ibidem*, p. 154-155, pl. XLVIII/2). Din ultimele două variante menționăm și cele 24 de cuptoare de ars ceramica, cu boltă, eventual și cu groapă cu rol de focărie, descoperite la Trușești - *Țuguieța* (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 313; Ellis 1984, p. 156).

Dimensiunile ultimelor două variante, de exemplu de 1 m x 0,68 m (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60), se apropie de ale cuptoarelor de ars ceramica cu o cameră.

Tip II. Instalații cu două camere suprapuse, formate din camera de foc, despărțită de un perete median, prevăzută cu o deschidere pentru alimentarea combustibilului (*furnium* și *prae-furnium*) și camera de ardere a vaselor prevăzută cu placă / grătar cu perforări și bolta, plus camera - încăperea de acces la cuptor. Punerea lor în funcțiune se făcea de către meșteri specializați. Ele se vor generaliza mai ales în a treia fază a civilizației Cucuteni - Tripolie, când s-au răspândit mult produsele olăritului.

Realizarea focului sub vatra pe care se așezau vasele a fost specifică cuptoarelor cu două camere, una la bază, pentru arderea combustibilului, camera de foc, focăria, cu perete despărțitor și gură de alimentare și alta deasupra, de ardere a vaselor. Ceramica se stivuia printre perforările - răsuflătorile grătarului, pentru a lăsa aerul încălzit din focărie, să circule din toate părțile între obiectele de lut. Tirajul se realiza prin deschiderea din partea superioară a bolții (Florescu 1965, p. 137-140).

Mărimea platformei și distanțele dintre perforații erau determinate de dimensiunile recipientelor. În camera de ardere vasele erau așezate în piramidă, iar deschiderea bolții în timpul arderii se acoperea treptat cu fragmente ceramice, pentru a înlesni controlul din afară al temperaturii și uniformitatea coacerii. Cu ajutorul acestui tip de cuptoare s-a obținut o temperatură ridicată și o bună ardere oxidantă (Comșa 1976a, p. 21, 30).

Repertoriul stațiunilor din arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie în care s-au descoperit cuptoare de ars ceramica

Într-un scurt repertoriu am ordonat cuptoarele de ars ceramica, în funcție de succesiunea cronologică a așezărilor în care au fost descoperite și de sistemul de ardere, dat în principal de numărul camerelor. Din Precucuteni III/ Tripolie A, descoperirile arheologice au semnalat doar instalația cu o cameră pentru ars ceramica și alta laterală pentru foc, de la Luka Vrublevezkaja (1).

Cuptoarele cu o cameră au fost frecvent folosite în întreg arealul complexului, cu deosebire în faza Cucuteni A sau Tripolie B_I, cum indică descoperirile de la: Ariușd - *Dealul Tyszk* (2), Berești - *Bâzanu* (3), Hangu - *Chirișeni* (4), Igești - *Scândureni* (5), Fulgeriș - *Dealul Fulgeriș* (6) Dumești - *Între pâraie* (7) și Drăgușeni - *În deal la lutărie* (8).

Pentru faza Cucuteni A-B / Tripolie B_{I-II} se cunosc cuptoarele de la: Tarnița - *Cocolia* (9), Drăgușeni - *Dealul Poiana* (10), Shkarovka, B_I-B_{II} (11); menționăm și Myropolye (12) sau Ulanovka (13), din etapa Tripolie B_{II}.

Din perioada Tripolie B_I-B_{II} / Cucuteni A-B₂, încep să fie cunoscute cuptoarele cu două camere suprapuse, cum indică descoperirile de la Veselyj Kut (24).

Tot o cameră au și cuptoarele de tip tandyr (8-10), ce au fost descoperite la Poduri - *Dealul Ghindaru*, Harbuzyn și Trostjančyk (sfârșitul etapei Tripolie B_{II}) (14-16). Din etapele Cucuteni B_{I-II} / Tripolie B_{II}-C_I și C_I se cunosc cuptoarele cu o singură cameră de la Koșilovtze - *Oboz* (17), din Tripolie B_{II}-C_I cuptoarele de la Suhostav (18), Vărvăreuca VIII (19) și Petreni (20), iar din Tripolie C_I de la Voroșilovka - *Gorodișce* 2 (21). Sunt și instalații despre care avem date prea puține pentru o tipologizare a lor: Klișcev (22), Tripolie B_{II}; Șipenytz (23), Tripolie B_I-C_I; Grebeni (24), Tripolie C_I.

Cele mai vechi cuptoare cu două camere suprapuse, cum am precizat deja, sunt cele datate Tripolie B_I-B_{II} / Cucuteni A-B, de la Veselyj Kut (25), din ambele ateliere de aici. Acest tip va fi mai frecvent în faza B, cum indică descoperirile de la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (26), Glăvănești - *Movila I* (27); Valea Lupului - *La Movilă* (28), Žvanetz - *Șciob* (29), Tripolie C_I. Forma aceasta de cuptoare s-a folosit frecvent și la începutul perioadei de tranziție de la eneolitic la bronz. În acest sens menționăm cuptoarele datate Horodiștea - Gordinești / Tripolie C_{I-II} și C_{II} de la Erbiceni (30), Costești IX (31), Hăncăuți I (32), Tzviklovtzi (33) și Trinca - *Izvorul lui Luca* (34).

Atelierele de olărit și cuptoarele de ars ceramica, descoperite arheologic în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie, au adus importante dovezi ale practicării meșteșugului olăritului, deși, starea de conservare a acestor situri nu a permis întotdeauna o descriere amănunțită a lor, o delimitare clară a spațiului necesar desfășurării fiecărei etape de lucru, o cunoaștere a inventarului, în special a ceramicii.

Atelierele de olărit, cuptoarele de ars ceramica, inventarul acestora, vor fi prezentate în succesiunea cronologică a stațiunilor în care s-au descoperit și în funcție de modificările tehnice surprinse de la un atelier la altul, din Precucuteni III / Tripolie timpuriu, până în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

Faza Precucuteni III / Tripolie A

Cum s-a precizat deja, cuptorul de la Luka Vrublevetzkaja, ce avea camerele pentru foc separate și grătarul fixat pe un pilon, reprezintă o formă de tranziție spre al doilea tip de cuptoare (Bibikov 1953, p. 128), intermediară între cuptoarele cu o cameră și cele cu două camere suprapuse (Ellis 1984, p. 133).

1. **Luka Vrublevetzkaja**, raionul Kamensk - Podolsk, regiunea Hmelnițk, Ucraina (pl. 48/1), stațiune amplasată pe prima terasă, înaltă de 2 - 2,5 m, din dreapta Nistrului, unde, N. S. Bibikov a identificat două niveluri de locuire din faza Tripolie A / Precucuteni III (1953, p. 128). Aici s-au semnalat, prima dată, vasele binoclu executate din mai multe părți (*Ibidem*, p. 147, fig. 59a). Între complexele descoperite era și un cuptor de formă ovală, de mari dimensiuni (2,4 m x 1,6 m), ce avea separată camera de ardere a combustibilului, prevăzută central cu un pilon curbat, de aceea de ardere a vaselor. Pe pilon se sprijinea grătarul de lut, prevăzut cu perforații „suflători, *liuhre* în terminologia olarilor contemporani” (h = 6 - 7 cm; \varnothing = 3 - 4 cm). Arderea puternică a pereților cuptorului, în unele locuri, până la 16 - 17 cm, reprezintă o dovadă a îndelungatei folosiri. După N. S. Bibikov, camera superioară în formă de boltă cu horn, construită pe un suport de nuiele, se înlătura sau se spărgea după arderea vaselor. Autorul săpăturilor, în monografia sa, a dedicat un capitol modalităților de producere a ceramicii și sistemului ei de ardere (1953, p. 126-129).

Faza Cucuteni A₁₋₄ / Tripolie B₁

2. **Ariuşd - Dealul Tyszk / Chisc**, județul Covasna, stațiune eponimă pentru aspectul cultural Ariuşd, din partea vestică a complexului, situată pe un platou apărat natural, cu o suprafață de 5400 m². În eneolitic mai intens locuită era partea de nord, unde, spre marginile sitului au fost amplasate cuptoarele, dar și o construcție de cult. Primele au fost investigate de Fr. László, care a dezvelit 52 de vetre și 15 cuptoare pentru ars ceramica și pentru copt pâine precum și alte construcții de argilă (A. László 1987, p. 54). El a descris detaliat un cuptor conservat parțial, cu vatră și boltă (\varnothing = 2 m; h = 0,40 m), datat la sfârșitul etapei Cucuteni A₂ (pl. 48/2). Din cauza deteriorării parțiale a acestuia nu s-a putut preciza existența gurii de alimentare. În interior s-au păstrat 15 vase, care reprezentau probabil o parte din șarjă. Cel mai înalt avea 63 cm înălțime (László 1914, p. 313, fig. 18), ce trebuie să fi fost puțin mai mică decât a cuptorului. Tot atunci s-a descoperit și un recipient de lut ars, care după Fr. László, imita forma unui cuptor de olărit (*Ibidem*, fig. 20; Comșa 1976a, p. 24).

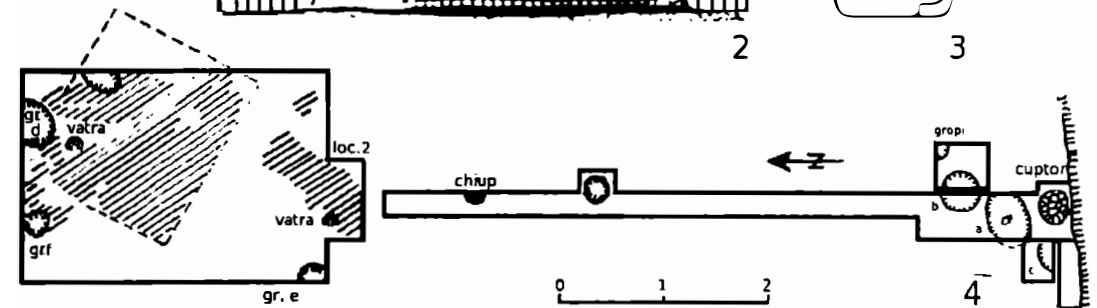
Noi cercetări s-au întreprins începând cu anul 1969 (Zaharia 1973, p. 26 și urm.; Zaharia, Galbenu 1981, p. 3-6), dar sectorul cuptoarelor a fost investigat din nou în campaniile din anii 1977-1978 (Zaharia, Székely 1988, p. 101-114). Atunci, prin trasarea unei secțiuni de-a lungul platoului, s-a reușit racordarea cu săpăturile lui Fr. László.

Stratigrafic s-au surprins patru niveluri de locuire. Primul, mai timpuriu, este cel în care apar cuptoarele (Székely, Bartók 1979, p. 56; László 1989, p. 54). Șanțul, trasat perpendicular pe cel deja săpat, a împărțit terenul în patru părți, numerotate C₁-C₄. Cercetarea părții de nord - est a dus la dezvelirea a opt cuptoare, cu vetre circulare (\varnothing = 0,80 - 1 m), deranjate din vechime. În inventarul acestora s-au găsit diferite fragmente ceramice pictate, nepictate, arse la temperaturi mai mici sau arse secundar, la temperaturi mari, din care cauză au suferit deformări sau chiar s-au transformat într-un material sticlos (László 1989, p. 56).

Spre nord - vest s-au cercetat și alte instalații. Printre ele, mai important este *grupul format din trei cuptoare*, două laterale și unul central cu vatra circulară (\varnothing = 1,10 m). La dezvelire, prin secționare est-vest, în construcția vetrei au fost surprinse mai multe straturi, două de lățimea de 5 și 3 cm, cu 2 cm de nisip și lut între ele, iar deasupra pământ, peste care s-a amenajat vatra, cu o triplă refacere. Pereții bolții s-au păstrat pe o înălțime de 30 cm. Pe vatră nu era ceramică. Un singur vas se afla lângă peretele vestic. Gura de foc deschisă spre nord, avea la bază o platformă dreptunghiulară

prevăzută cu o ramă de lut. Vetrele cuptoarelor laterale erau alungite, iar la cel estic pereții s-au modelat pe un schelet de nuiel lipite cu lut ($\varnothing = 1,0 \text{ m} \times 0,5 \text{ m}$). Cel vestic, cu gura tot spre nord, avea pe marginea sudică un tub de reglare a temperaturii, înclinat spre est, cu secțiunea transversală dreptunghiulară ($l = 7 \text{ cm}$), astupat la capătul exterior cu lut. Două vase nepictate, o cupă și unul paralelipipedic, se aflau lângă peretele estic. În jurul acestui ansamblu erau și alte cuptoare cu vetre circulare ($\varnothing = 1 \text{ m}$), cu pereții fin lutuiți, cu guri de alimentare și de foc (Székely, Bartók 1979, p. 56 și urm; Comșa 1988, p. 115; László 1989, 54 și urm.).

3. **Berești** *Bâzanu*, stațiune situată în apropiere de Făurei, județul Galați (pl. 48/3), unde s-au întreprins săpături în anul 1960, de I. T. Dragomir. Prin trasarea unui șanț în marginea botului de deal, încadrat de pâraiele Mera și Bâzanul, care a secționat stațiunea în direcția nord-sud, la piciorul terasei a apărut un cuptor cu bolta realizată prin cruțare și cu vatra la nivelul deschiderii a patru gropi pentru scos lutul, ulterior folosite pentru depuneri menajere (1967, p. 42-43, 46). Deși autorul nu se pronunță, atât forma, nivelul vetrei, cât și gropile menționate, pledează pentru includerea cuptorului în etapa A₃ a culturii Cucuteni.
4. **Hangu** - *Chirițeni*, județul Neamț, așezare aflată într-o zonă montană, amplasată pe terasa Chirițeni a pâraului Hangu, lângă confluența acestuia cu Bistrița, datată în faza Cucuteni A. Aici au fost dezvelite, între anii 1955 și 1956, de pe o suprafață de 2000 m², 15 locuințe, gropi și două cuptoare de ars ceramica, prăbușite din vechime (Nicolăescu-Plopșor, Petrescu-Dîmbovița 1959, p. 52 și urm.).
5. **Igești** - *Scândureni*, județul Vaslui, așezare situată la circa 500 m nord de satul Igești, în stânga pâraului Lișcov. În urma cercetărilor de teren realizate de Gh. Coman s-a descoperit un cuptor ($h = 2,70 \text{ m}$), considerat a fi fost un cuptor în care s-a ars atât ceramica nepictată, cât și aceea pictată. Instalația a apărut în ruptura unei ravene, ce a deranjat o parte din așezarea datată Cucuteni A₃. De aici provine și o pintaderă (*Ibidem*, fig. 106/2).
6. **Fulgeriș** - *Dealul Fulgeriș = La trei cireși*, județul Bacău, sit aflat la limita de vest, dinspre Siret, a Podișului Bârladului. Săpăturile recente au dus la investigarea unui cuptor, informație L. Istina (2005, p. 55 și urm.).
7. **Dumești** *Între pâraie*, județul Vaslui, săpături R. Alaiba. În stațiunea situată în Depresiunea Bârladului Superior s-au realizat cercetări sistematice între anii 1982 - 1991. Face parte din tipul de așezări amplasate pe vale, apărare natural de înălțimile ce o înconjoară și de cele două pâraiașe. Dinspre nord-est și sud-vest o străjuiau colinele Dumeștilor. Necesitatea ridicării unei fortificații exista numai pe latura de nord-vest, unde, în prezent se află o ușoară denivelare a terenului. Aici s-au descoperit șapte cuptoare simple, date în etapele Cucuteni A₃₋₄, complexe 7, cu patru cuptoare și 13, cu trei, prezentate deja. Cele 12 locuințe săpate integral sau doar parțial au fost amplasate pe micile terasări realizate pe pantele line ale interfluviului, cu orientarea fațadelor aproximativ spre sud, în josul pantei.
8. **Drăgușeni** - *În deal la lutărie*, județul Neamț, stațiune aflată în nordul Câmpiei Moldovei, subunitatea Câmpiei Jijiei Superioare și a Bașeului, în dreapta pâraului Podriga. În acest punct s-a descoperit un cuptor de mici dimensiuni (Comșa 1976a, p. 27).



Pl. 48. Des fours pour cuire la céramique de Luka Vrublevetskaja 1 (*apud* Bibikov 1953); Ariuşd - *Dealul Tişszk* 2 (*apud* László 1914, pl. 18); le récipient en forme de four 3 (*apud* László 1914, pl. 18); Bereşti - *Bâzanu* 4 (*apud* Dragomir 1967). Tripolie A; Cucuteni Ariuşd A₂₋₃.

Faza Cucuteni A-B_{I-2} / Tripolie B_{I-II} și B_{II}

Din această fază datează mai puține descoperiri. Între cuptoarele de ars ceramica, din primul tip, menționăm:

9. **Tarnița** - *Cocolia*, județul Bacău, săpături S. Antonescu. Cercetările arheologice efectuate aici au dus și la descoperirea unui cuptor, distrus din vechime (1976a, p. 37).
10. **Drăgușeni** - *Dealul Poiana*, județul Neamț, săpături S. Marinescu Bîlcu, punct situat în apropierea așezării eneolitice de la Drăgușeni - *Ostrov*, unde s-a descoperit un cuptor simplu (1968, p. 411, nota 27).
11. **Shkarovka** - stațiune aflată în valea râului Rosi, Ucraina, cercetată sistematic de E. V. Tsvek, începând cu anul 1971. Aici s-au săpat două cuptoare, unul cu o cameră și altul cu două camere dispuse pe orizontală, date în etapa Tripolie B_I-B_{II}.
 - a. Primul cuptor se afla situat în suprafața 6. Era format dintr-o cameră amenajată pe un suport oval de lut (2,5 m²), cu vatra arsă circa 7 cm și cu bolta păstrată pe o înălțime de 20 cm, la bază cu o lățime de 40 cm (pl. 49/1). Fragmentele zgurificate ale acesteia erau prăbușite peste vatră. Gura de alimentare a cuptorului se afla la sud și se prelungea cu o platformă (L = 1,60 x 1,20 m; h = 8 - 10 cm). Un canal de suflat (ø > 15 cm), prin care se regla arderea, făcea legătura între cuptor și o groapă lutuită, săpată în spatele lui. Lângă cuptor era multă zgură. Cercetătoarea complexului nu exclude posibilitatea folosirii depunerilor de măr argilos pentru modelat, și presupune că, producerea ceramicii era o ocupație de bază a comunității (Tsvek 1994, p. 28, 71, pl. 5/2; 17/2).
 - b. Tot la Shkarovka s-a cercetat un alt cuptor, în suprafața 3, datat la fel Tripolie B_I-B_{II}, dar format din două camere mari alăturate, despărțite orizontal (7,5 m²), sistem ce a prefigurat instalațiile cu camere suprapuse. Din cuptor s-au păstrat, baza peretelui despărțitor (h > 15 cm), rămășițe ale hornului de lut ars, căzut din vechime (ø = 28 cm) și, în apropierea acestuia ceramică zgurificată¹. Camera ce avea vatra înroșită în interior până la 3 - 3,5 cm, servea pentru arderea combustibilului, iar aceea cu vatra arsă până la 7 cm, pentru arderea ceramicii. Aerul cald ce trecea din camera de foc în camera de ardere a vaselor nu avea o temperatură uniformă (Tsvek 1994, p. 73-74).
12. **Myropolye**, Ucraina, etapa B_{II}, săpături E. V. Tsvek. Părți dintr-un cuptor de ars ceramica s-au păstrat în atelierul de olărit, în care se aflau și diferite unelte, cum ar fi șlefuitoarele. Cuptorul avea vatra arsă 10 - 12 cm, bolta în formă de cupolă puternic zgurificată, gură de alimentare și încăpere de acces (1994, p. 74).
13. **Ulanovka**, Ucraina, etapa Tripolie B_{II}, săpături B. S. Jurakovskii. În interiorul unei locuințe se afla un cuptor cu o cameră, în care s-a păstrat șarja rebutată. Prezența câtorva unelte folosite de olari pentru modelarea și decorarea ceramicii, precum și păstrarea în interior a rezervelor de argilă confirmă existența aici a unui atelier de olărit (Tsvek 1994, p. 88 și urm.).

Cuptoare de tip tandyr

- 14-16. **Cuptoare de tip tandyr**, cu o singură cameră, s-au descoperit la Poduri - *Dealul Ghindaru* (Monah *et alii* 2003, p. 95), și în Ucraina, la Harbuzyn și Trostjančyk (fig. 40/2; 41/1), ultimul investigat de E. V. Tsvek, în 1972 și 1989. Primul, bine conservat, a fost cercetat de un colectiv

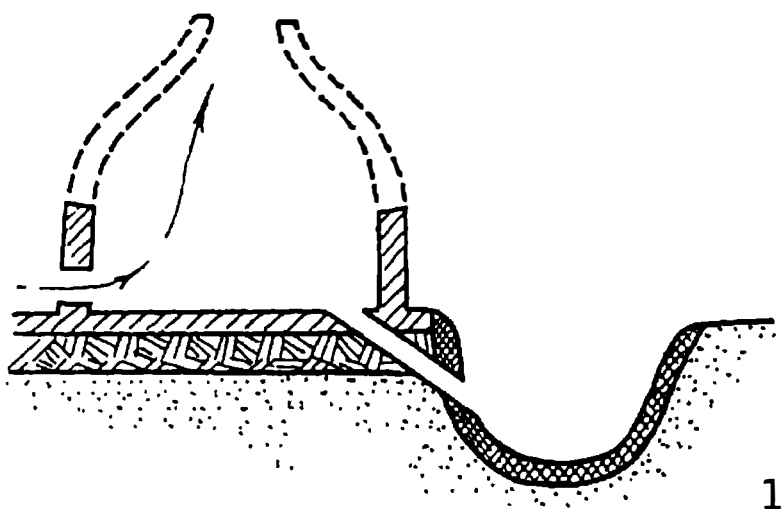
¹ Determinările au fost făcute în Laboratorul de tehnologie chimică, din Institutul Ukr'projekt'restavratzja (Tsvek 1994, p. 75).

condus de D. Monah. Prezența cuptoarelor de acest tip, în arealul Tripolie Cucuteni, s-a considerat a fi fost datorată unor influențe culturale (1994, p. 75, pl. 17/3).

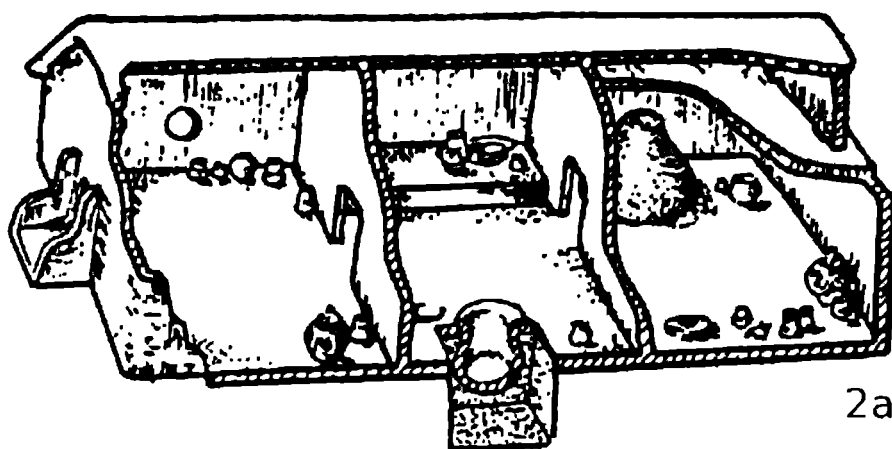
Tandyr-ul de la Trostjančyk (pl. 49/2-3), datat la sfârșitul etapei Tripolie B_{II}, s-a construit în camera centrală a unui atelier, și a fost amplasat sub nivelul podelei, în apropierea unui altar și de câteva vase rituale, printre care unul zoomorf. Camera cuptorului avea în secțiune transversală o formă ovală, ușor îngustată în partea de est, probabil de la ardere (1,65 m x 1,54 m; h = 1,5 m), cu marginea gurii supraînălțată, acum distrusă și căzută în umplutura cuptorului. Sistemul de construcție fără răsuflători permitea formarea și păstrarea unei temperaturi înalte, în jur de 1000° C. Jumătatea de vest a tandyr-ului a fost lipită cu un strat de lut netezit, ars. Dedesubtul acestuia era ceramică rebutată, arsă secundar, și multă cenușă, iar alături se afla o ridicătură de lut în care se găseau adâncituri ovale (- 0,2 m), umplute cu zgură și rebuturi. Este posibil ca tandyrul fără inventar, descoperit de V. Ilčeva, la Hotnița - *Vodopada*, să aparțină unui astfel de complex (1989, p. 20-27). Cuptoare de acest tip s-au folosit și în secolele IX-X, în Asia Centrală, Caucaz, în preajma Donului (Krasilnikov 1986, p. 48-60, fig. 1-4), iar în secolele XII-XIII, în Gruzia, în Moldova medievală, la Costești (tandyr-ul nr. 9), sau în Armenia, în perioada de până la revoluție (Polevoi 1969, p. 96).

Faza Cucuteni B_{I-II} / Tripolie B_{II}-C_I și C_I

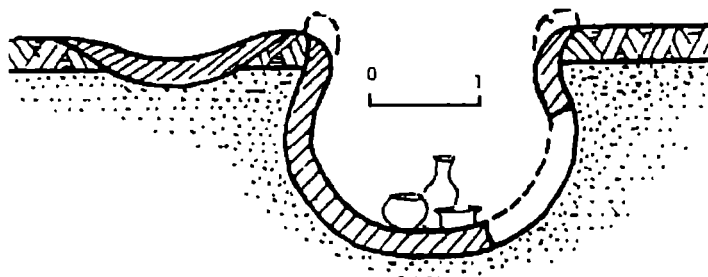
17. **Košilovtze** - *Oboz*, regiunea Zaleszczyk, Galiția, Tripolie B_{II}-C_I (după A. Nițu, Cucuteni B_{2b}, prin prezența ceramicii pictate în stilurile ε și ζ (1984, p. 171, fig. 9). Săpăturile au fost întreprinse de K. Hadaczek, încă dinaintea primului război mondial. Aici a apărut un complex format din 18 cuptoare simple, cu diametrele vetrelor sub un metru (h = 0,9 m), realizate din lut amestecat cu fragmente ceramice sau pietre. Nu s-a specificat prezența gurilor de foc. În preajmă erau gropi cu multă ceramică pictată și incizată, statuete antropomorfe și zoomorfe, greutăți, unelte și arme de silex, precum și puține obiecte de cupru și argint (1914; 1915; Ebert 1926, p. 56, pl. 25a). Atelierele și cuptoarele lor se delimitau de așezările propriu-zise.
18. **Suhostav**, datată Tripolie B_{II}-C_I, cercetări realizate de V. L. Kravetz. Aici s-au descoperit patru cuptoare de ars ceramica. Într-un cuptor, amplasat într-o construcție cu două camere, în lungul încăperii secundare, s-a păstrat șarja (1955, p. 41).
19. **Vărvăreuca VIII**, Republica Moldova, Cucuteni B, săpăturile au fost realizate de V. I. Markevič. Cuptorul păstrat parțial se afla în una din cele două camere ale unui atelier de olărit (pl. 50/1-1a). S-a amenajat pe un strat de cioburi făcute cu argilă amestecată cu nisip, ce s-a întins pe o porțiune din podeaua locuinței.
Avea o singură cameră, dreptunghiulară în plan și trapezoidală în secțiune transversală. Camera de ardere a vaselor era lipită cu un amestec de argilă și cioburi mărunte (L = 2,8 x 2 m; h ~ 1 m; L = 1,80 m; l = 1,55 m; h = 3 - 4 cm), arse spre bază 10 - 12 cm, în rest doar 6 - 8 cm. Bolta, arsă roșucărâmișiu, forma cu pereții cuptorului un unghi de 105°. În exteriorul ei, pe toate laturile, erau canale-jgheaburi perechi, unite în colțuri, în dreptul unor gropițe emisferice. Bolta s-a prelungit în fața cuptorului, pentru a se obține un mic acoperiș ce avea colțurile rotunjite (35 x 15 x 9 cm). Gura de foc deschisă în arc de cerc (L = 65 x 70 cm), a fost protejată de o margine de argilă degresată cu nisip și pleavă (h = 2/3 12 cm). O altă platformă se afla și pe latura stângă a cuptorului. Nu s-a păstrat sistemul de evacuare a fumului. Lemnele se clădeau înainte de aranjarea ceramicii, iar unele și după ordonarea lor. Cu un capac se închidea gura cuptorului, după obținerea temperaturii de 1100-1200°, care apoi se lăsa (Markevič 1981, p. 22-23, 131, pl. 18-19, 20/2). În locuință, ca și în întreaga încăpere, se afla ceramică multă. Tot aici s-a găsit și o gresie alveolată, prevăzută cu o semiperforare, ce a fost legată de existența unei mese a olarului.
După autorul săpăturilor, semiperforarea gresiei permitea fixarea unui ax pentru realizarea mișcării de rotație (*Ibidem*, p. 130, pl. 95/1). Încăpătoarea locuință de la Vărvăreuca VIII, a fost considerată templu, de M. Gimbutas, în cadrul căruia se practica și olăritul (1991, p. 122).



1

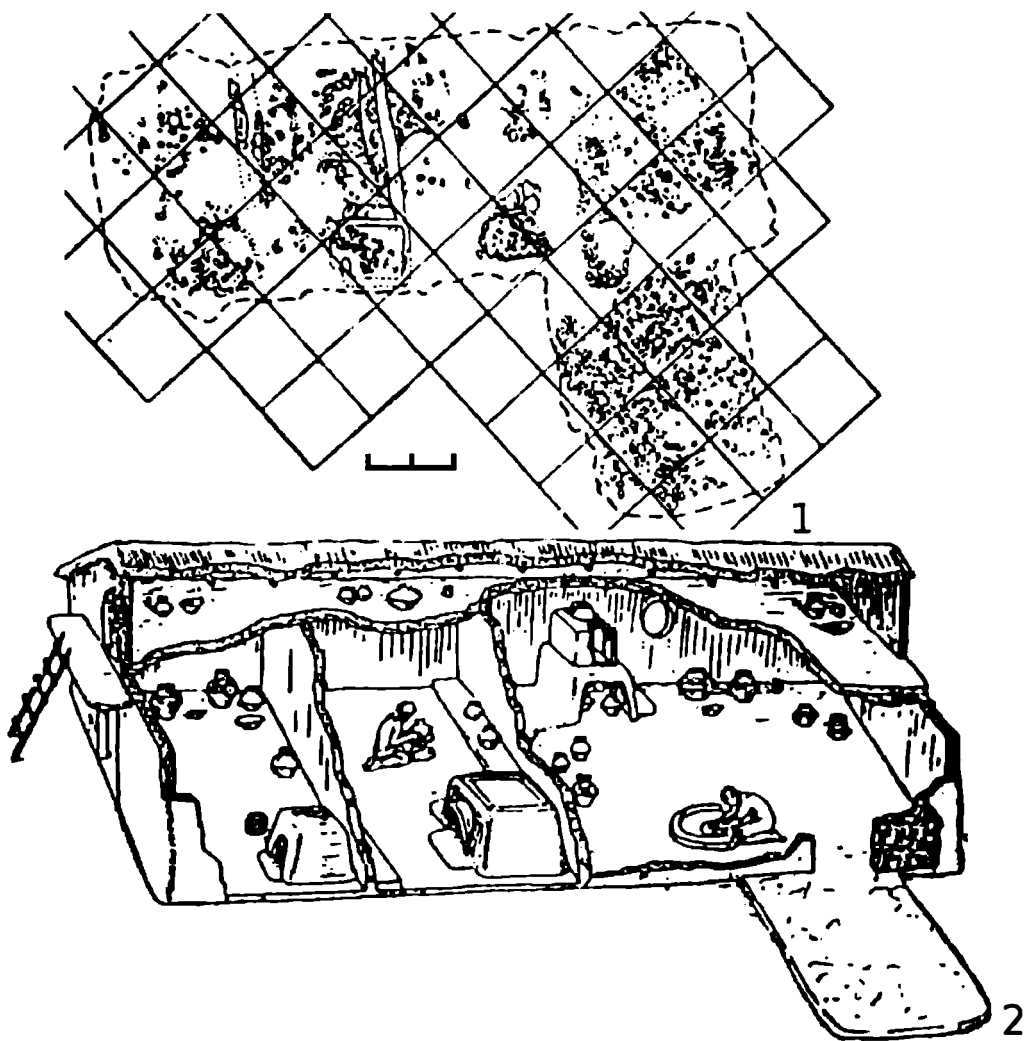


2a



2b

Pl. 49. Shkarovka, planul cuptorului de olărit 1; Trostjančyk, reconstituirea atelierului de olărit 2a; planul tandyr-ului 2b (*apud* Tzvek 2004, pl. 6/1; 5/2-3; 8). Tripolie B_{I-II} 1; B_{II} 2.
Pl. 49. Shkarovka, plan de four de poterie 1; Trostjančyk, reconstitution d'atelier de poterie 2a; plan du tandyr 2b (*apud* Tzvek 2004, pl. 6/1; 5/2-3; 8). Tripolie B_{I-II} 1; B_{II} 2.



Pl. 50. Atelierul de olărit de la Vărvăreuca VIII, plan 1; reconstituire 2 (*apud* Markevič 1981, pl. 18-19). Cucuteni B₁.

Pl. 50. Atelier de poterie de Vărvăreuca VIII, plan 1; reconstitution 2 (*apud* Markevič 1981, pl. 18-19). Cucuteni B₁.

20. Petreni, Republica Moldova

La Petreni atelierele prevăzute cu instalații de ars ceramica se află la periferia așezării din faza Cucuteni B (Stern 1906, p. 20-21; Cekalenko 1926, p. 116). Atelierele cu etaj de la Petreni și Vărvăreuca VIII, prevăzute la parter cu instalații de ars ceramica, se consideră că aveau un caracter de cult (Ellis 1984, p. 162, 185, 189). În locuințele mari de la Petreni, după E. von Stern, dar și în locuința de la Vărvăreuca VIII, după M. Gimbutas, se modelau mai ales vasele de cult și alte piese necesare desfășurării unor ritualuri (1991, p. 107).

21. Voroșilovka - Gorodișce 2, stațiune din etapa Tripolie C₁. Cuptorul de ars ceramica investigat aici, de tip Ariușd, era situat la 13 m est de sit. G. A. Pashkevitch l-a considerat cuptor de cult (1997, p. 263 și urm.). În el se aflau circa 10 vase cu defecte de ardere, 30 fragmente ceramice, o statueta zoomorfă (?), trei lame de silex, păstrate parțial și o parte dintr-o piatră de rășnit.

Cuptoare neclare

22. **Klišev, Ucraina**

Săpături I. I. Zaetz, date Tripolie B_{II}. La Klišev cuptoarele nu au fost săpate (1974, p. 180-189; Idem, S. M. Ryžov 1992).

23. **Șipeniț, Ucraina**

Săpături O. Kandiba, date Tripolie B_{II}-C_I / Cucuteni B. Stațiunea se află în apropierea malului stâng al Prutului, spre izvoarele acestuia și la 15 km nord-vest de Cernăuți. Între complexele arheologice s-au menționat și urmele unui cuptor de olărit (1937, p. 19; idem, 2004, p. 7 și urm.).

24. **Grebeni, Ucraina**

Săpături S. N. Bibikov și M. M. Šmaglij, date Tripolie C_I, etapă de început. La periferia așezării Grebeni, într-o construcție masivă, se afla un atelier prevăzut cu instalații de ardere, specializat în producerea ceramicii ornate cu incizii (1964, p. 132).

Cuptoare de ars ceramica prevăzute cu două camere suprapuse Cucuteni B_{I-2} și Horodiștea Gordinești / Tripolie C_{I-II} și C_{II}

25. **Veselyj Kut, Ucraina.**

Stațiune cercetată de E. V. Tsvek, date Tripolie B_I-B_{II}. Cartierul olarilor de la Veselyj Kut a fost amplasat la periferia așezării, într-o vale la baza căreia, în preistorie, curgea un pârâu. În cursul săpăturilor realizate aici s-au investigat două mari ateliere prevăzute cu instalații complexe pentru ars ceramica.

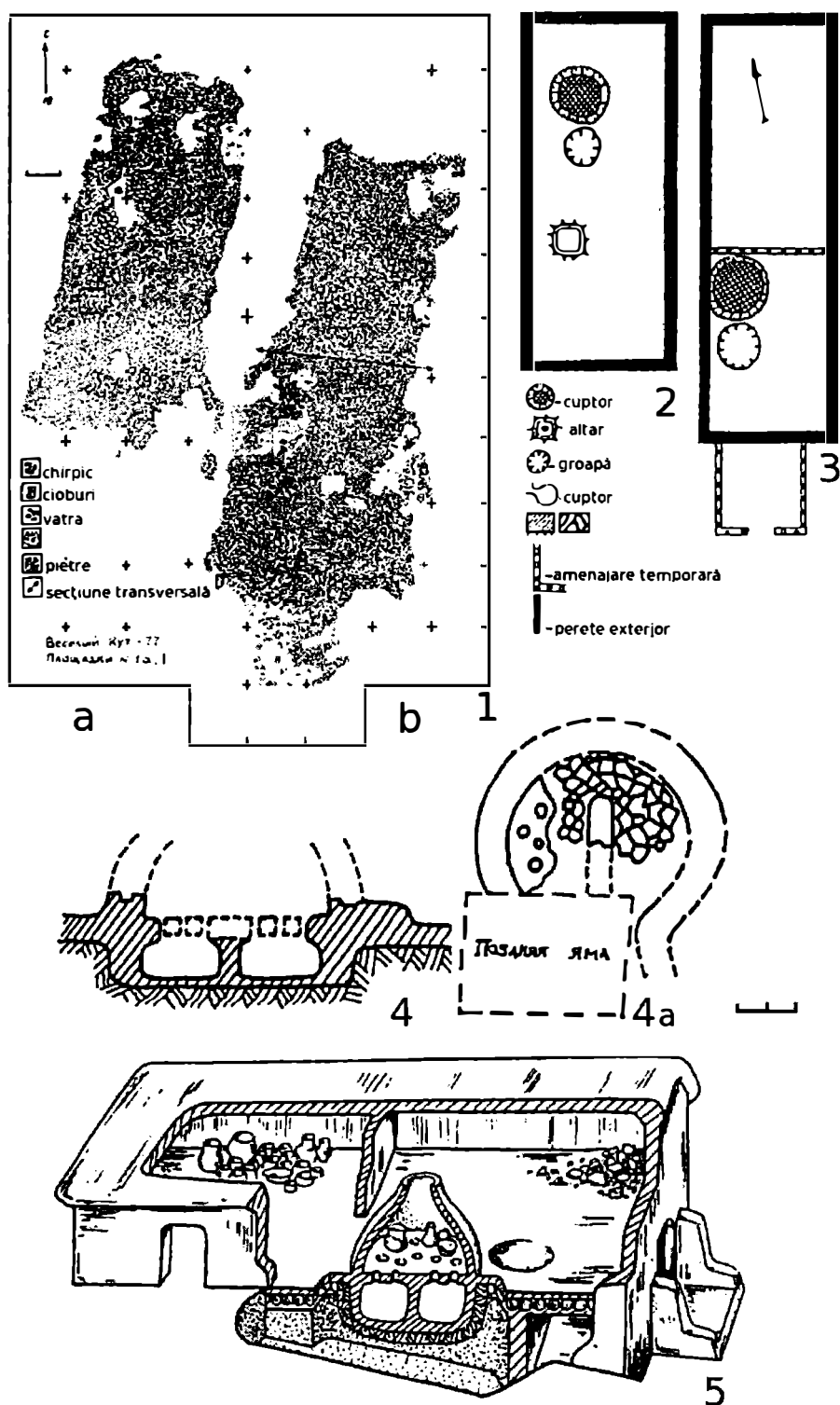
a. *Primul atelier* s-a amenajat într-o construcție dreptunghiulară în plan, cu suprafața totală de aproximativ 80 m², cu două încăperi și o tindă, una folosită pentru activitățile olarului și pentru uscarea vaselor și alta pentru arderea ceramicii, în care era și cuptorul (fig. 59/1b, 3-4). O parte din activități se desfășurau și în exteriorul acestuia. Atelierul s-a ridicat pe o podea, platformă de lemn, lutuită deasupra pentru a feri încăperile de umezeală.

Prima încăpere, de formă patrulateră cu o suprafață de 34 m², se afla în partea de nord și a fost supraînălțată 0,15 - 0,35 m, folosind cioburi și piatră. De încăperea unde se afla cuptorul s-a separat printr-un perete subțire (Tsvek 2004, p. 41). Ea servea pentru uscat ceramica și ca loc special de lucru pentru olar.

La sud de cuptor era andosată a doua cameră, o încăpere dreptunghiulară cu tindă, care servea ca loc de lucru pentru olar. Aici s-au găsit un frecător pentru vopsele, lustruitoare, nicovale de granit, un bătător cu două mânere și aglomerații de cioburi sparte, care se foloseau la prepararea șamotei și la arderea vaselor. Tot aici s-a păstrat și o rezervă de ocră pentru pictat, depusă într-un vas. În podeaua supraînălțată de lângă cuptor era o adâncitură ovală pentru strângerea reziduurilor (130 x 110 cm, h = - 15 cm), plină cu fragmente ceramice zgurificate, cenușă, cărbune (Eadem 1994, p. 81, fig. 19).

Cuptorul, din tipul cu două camere suprapuse, s-a amplasat în dreptul peretelui de vest și era mănuit din încăperea de acces săpată în pământ (h > 1,5 m), cu intrarea spre sud. În aceasta s-au păstrat și câteva vase fragmentare (pl. 51/1b; 3).

Camera de ardere a cuptorului, divizată în două de un perete central, dreptunghiular în secțiune (L = 70 cm; l = 35 cm; h = 30 cm), s-a finisat cu lut amestecat cu nisip. La fel s-a lutuit și vatra focăriei (h = 3 - 4 cm), amenajată pe un strat de cioburi. Nu s-a păstrat gura de alimentare încărcare cu lemne, ce a fost distrusă de o groapă contemporană, dar urmele ei se văd în partea de sud, unde s-a mai păstrat o parte din groapa ovală de evacuare, plină cu zgură și ceramică. Grătarul de la baza camerei de ardere a vaselor, în formă de potcoavă (4,6 m²; h = 12 - 14 cm), avea răsuflători (ø = 4 - 5 cm), așa cum indică cele opt părți de vatră ce se mai sprijineau pe peretele median. Din boltă s-au conservat pereții de lut puternic arși, construiți pe o carcasă de nuiel (ø > 3 cm), pe o înălțime de 12 - 15 cm și la bază groși de 30 - 40 cm. Nu s-a descoperit hornul ce trebuie să fi fost la partea superioară (Tsvek 2004, p. 38, 41, fig. 6/1; 7B; 8/2b și reconstituire). Atelierul a fost părăsit brusc, cum indică diversul inventar rămas, dar și ascunderea, în camera de ardere a combustibilului, a celor mai prețioase vase de import, unele piriforme, ce serveau ca etalon (Eadem 1994, p. 81, fig. 20 A; Eadem 2004, p. 47).



Pl. 51. Veselyj Kut. Planurile atelierelor de olărit 1 a-b; 2-3; planul cuptorului de ars oale 4; reconstituirea atelierului 5 (*apud* Tsvek 2004, pl. 6/1; 7-8/2 a-b). Tripolie B_{I-II}.
 Pl. 51. Veselyj Kut. Plans des ateliers de poterie 1 a-b; 2-3; plan des four de poterie 4 (*apud* Tsvek 2004, pl. 6/1; 7-8/2 a-b); Reconstitution d'atelier. Tripolie B_{I-II}.

b. *Al doilea atelier* de la Veselyj Kut (pl. 51/1a, 2), era amplasat paralel cu primul, la 2,5 m nord și avea tot o formă dreptunghiulară, cu o suprafață ceva mai mare de 60 m². În colțul de nord-vest al acestuia se mai păstrau părți ale unui cuptor cu două niveluri, conservat parțial, cu suprafața camerei de ardere de aproximativ 3 m² și cu vatra groasă de 3 cm. Și această vatră s-a amenajat pe un strat de cioburi, ca și cuptorul de la Vărvăreuca VIII (Markevič 1981, p. 22-23, pl. 18-19). În timpul degajării, sub pereții cuptorului s-au descoperit opt conuri miniaturale de lut ($h = 1 - 1,5$ cm) (Tsvek 2004, 55-56, fig. 7a - 8a 15/1).

La sud de atelier era locul de lucru al meșterului, cum indică aglomerările de cioburi cu destinație tehnologică și prezența mai multor nicovale. În centrul atelierului era un altar de lut, cu suprafața patrulateră cu laturile de un metru, pe care se găsea un binoclu pictat (pl. 59/8), umplut cu fragmentele calcinate ale unui craniu de bovid, conform determinării realizate de O. N. Juravleva (Eadem 1994, p. 81, pl. 20A).

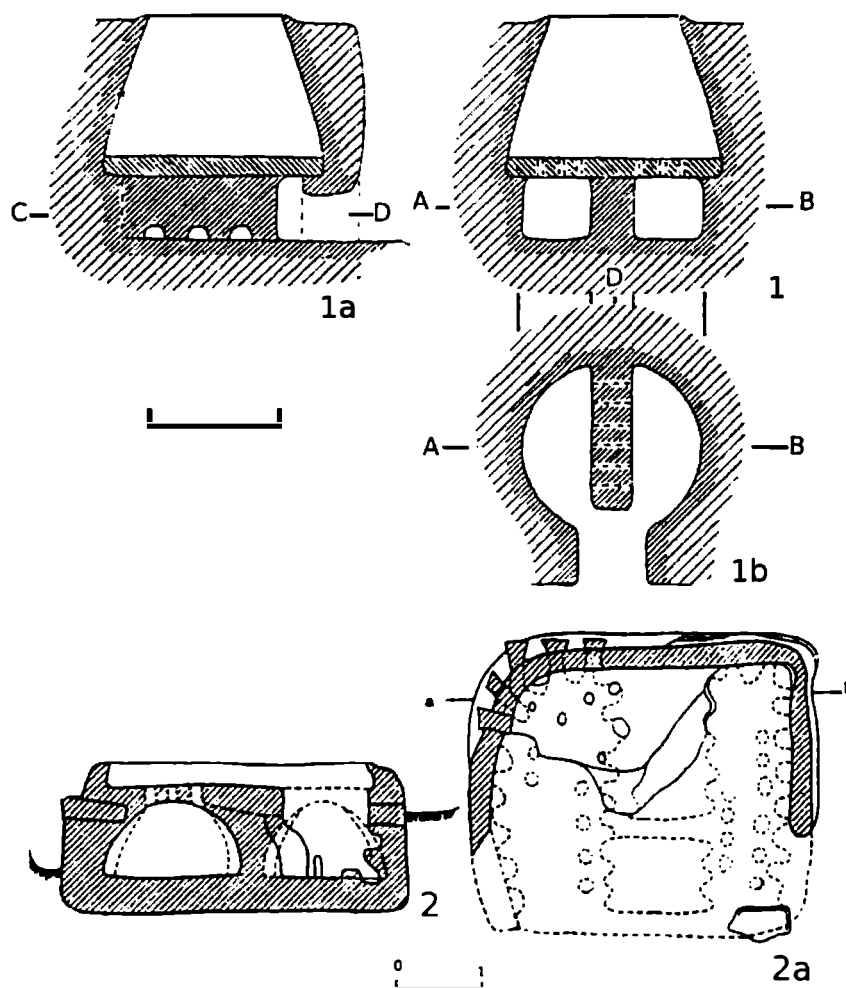
După E. V. Tsvek, atelierelor și cuptoarelor erau asemănătoare și funcționau în același timp (2004, p.47).

26. **Bodești - Cetățuia Frumușica**, județul Neamț. Așezare situată pe un platou al terasei mijlocii a Cracăului, cu o diferență de nivel mai ridicată spre nord-vest. Aici, C. Matasă a investigat unul dintre primele cuptoare cu două camere suprapuse, din păcate distrus în parte. Prima cameră, focăria ($\varnothing = 1$ m), era împărțită median printr-un perete cruțat, înalt de 30 - 35 cm. Un grătar de lut perforat, alcătuita baza camerei pentru arderea vaselor (2,50 x 2,20 m). S-au păstrat și părți din bolta de formă conică (1946, p. 25-26, fig. 9 reconstituire) (pl. 57/1). Cu probabilitate, s-a datat în etapa Cucuteni B₂, corespunzătoare ultimului nivel al așezării (Nițu 1984, grafic I, nr. 26).

27. **Glăvănești = Glăvăneștii Vechi - Sector D = Movila I**, județul Iași.

Stațiune în care s-au realizat cercetări arheologice de un colectiv condus de I. Nestor.

Așezarea din faza Cucuteni B se situează pe un grind al Jijiei. În 1949 aici s-a descoperit un cuptor mic de ars oale, situat în afara așezării și la o distanță de circa 100 m de Movila I. O margine a lui s-a prăbușit odată cu malul. Este posibil ca, în apropiere, să mai fi existat și altele (Nestor *et alii* 1951, p.63). Inițial, cuptorul a fost săpat din încăperea de acces, de formă rectangulară. Descoperirea de la Glăvăneștii Vechi a permis cunoașterea detaliată a sistemului de construcție a cuptoarelor cu două camere suprapuse (pl. 52/1). Din groapa olarului s-a săpat în pământul viu camera de foc de formă tronconică ($\varnothing = 1,30$ m; $h = 45$ cm), cu un perete median de lut cruțat, mai scurt decât diametrul focarului. La bază era străpuns de trei arcade necesare pentru uniformizarea temperaturii. Cele două camere, pe vatra cărora se făcea focul, se alimentau prin gurile de foc din groapa - încăperea olarului. Arderile repetate au dus la zgurificarea pereților. În timpul construirii cuptorului nu este exclus ca aceștia să fi fost lutuiți (Florescu 1965, p. 137 și urm.; Iordache 1996, p. 17-18, fig. 1/c). Grătarul aproape circular, prevăzut cu perforări ($\varnothing = 1,5$ m), pe care se ordonau vasele pentru ars, nu a fost cruțat, ci a fost făcut din conuri mici, acoperite cu lut amestecat cu pleavă. Conurile se îmbinau și se sprijineau reciproc prin multiplicare, în așa fel încât se susțineau unele pe altele. Între conuri s-au realizat perforările ($\varnothing > 8$ cm), ce permiteau pătrundea aerului cald din focar în camera de ardere a vaselor. Grătarul astfel obținut se sprijinea pe peretele median și pe cornișa camerei de foc, pentru aceasta în jurul gropii s-a fixat un brâu sau gardin de pământ cruțat. Întreaga suprafață a grătarului a fost lutuită, ca și legăturile cu pereții focăriei, cu peretele median și ai camerei vaselor. Prin arderi repetate, la temperaturi ridicate, cuptorului i s-a mărit rezistența. Bolta, din care s-a conservat doar baza, de aspect aproximativ tronconic, era mai mare decât camera de foc ($\varnothing_{\text{mare}} = 1,55$ m; $\varnothing_{\text{mic}} = 1$ m). Pe vatra acesteia se putea clădi o cantitate mare de ceramică. Supravegherea cuptorului se făcea prin încăperea de acces de formă rectangulară. Din ea se realiza alimentarea și tot prin ea se evacua cenușa și cărbunele din focare, prin gurile de alimentare, așa cum indică stratigrafia. La partea opusă, groapa era prevăzută cu mai multe trepte, pentru acces (Nestor *et alii* 1951, p. 63; Comșa 1976a, p. 24-25; idem 1981b, p. 230).



Pl. 52. Cuptoare de ars ceramica de la Glăvăneștii Vechi-Movila I 1 (apud Comșa 1976a); Žvanetz - Ščioab 2 (apud Movșa 1971, pl. 1). Cucuteni B 1; Tripolie C₁ 2.

Pl. 52. Des fours pour cuire la céramique de Glăvăneștii Vechi-Movila I 1 (apud Comșa 1976a); Žvanetz - Ščioab 2 (apud Movșa 1971, pl. 1). Cucuteni B 1; Tripolie C₁ 2.

28. Valea Lupului - *Fabrica chimică*, județul Iași.

Cercetări realizate de un colectiv coordonat de I. Nestor iar ulterior de M. Dinu. Pe botul vestic al terasei, pe locul așezării eneolitice din faza Cucuteni B, au fost săpate două cuptoare din tipul celor cu două camere suprapuse. Primul a fost distrus din vechime. Al doilea, cum indică stratigrafia, s-a amenajat în solul sănătos, la o adâncime de 65 cm față de nivelul antic de călcare. Din el s-au conservat, aproape în întregime, camera de foc și platforma de susținere a vaselor. Tot prin cruțare, și la acesta, s-a realizat un perete median longitudinal, de lut natural, pentru a împărți focarul în două camere, cu forme oval - alungite, care în urma arderilor repetate au dobândit o culoare roșie-cărămizie. Grătarul s-a format tot din conuri de lut amestecate cu pleavă, prinse unul în altul. Conurile, după fixarea lor pe pereții focarelor și pe peretele median, au fost netezite tot cu lut amestecat cu pleavă, până la grosimea de 15 cm. El avea peste 20 de perforări, ce permiteau căldurii să circule din camera de foc în camera de ardere a vaselor, pentru realizarea unei temperaturi ridicate și unei arderi oxidante. Spre margini grătarul s-a arcuit în sus, realizând o ramă înaltă de 15 cm, după care s-a modelat bolta cuptorului (Nestor *et alii* 1951, p. 57-59; Dinu 1957, p. 161-165).

29. **Žvanetz - Šciob**, regiunea Kamenitza – Podolsk, Ucraina.

Pe panta de vest a *Piscului gol*, pe malul răsăritean al Nistrului, se află una dintre cele mai cunoscute stațiuni, datate Tripolie C₁. Cercetările realizate până în anul 1974, de T. G. Movșa, au dus la descoperirea, într-un loc îndepărtat față de așezare, a unui centru de olărie cu locuri speciale pentru prepararea lutului și cu mai multe cuptoare de ars ceramica, cu forme diferite, rotunde sau rectangulare. Instalațiile, din care s-au publicat opt, din tipul cu două camere suprapuse, erau ordonate în rânduri paralele, cu gurile orientate spre vest, către pârâul Jvancik, afluent al râului Nistru (pl. 52/2). Cele din rândul exterior au fost parțial distruse de o carieră modernă. Din primul rând s-au păstrat mai bine cuptoarele 4 și 5, din cel mijlociu 1-2, parțial 3 și 7, iar din rândul interior, cuptorul 8. În raport cu specificul ceramicii, cuptorul 4 a fost datat în faza Tripolie C, iar cuptoarele 1-3 au fost considerate ulterioare celui menționat (Movșa 1971, p. 228-234, pl. 1-3).

Autoarea cercetărilor a deosebit două variante, indiferent de deschiderile gurilor de foc, în arc sau aproape triunghiulare. În prima, a inclus cuptorul 3, în formă de potcoavă, cu două niveluri, în camera de foc cu un perete intermediar, pentru sprijinit grătarul. În a doua variantă a inclus cuptorul 1, tot cu două niveluri, dar în secțiune transversală dreptunghiular, iar în camera de la bază cu doi piloni (Eadem 1971, p. 231, pl. 3/4).

Din cuptorul 2 s-a păstrat camera de foc și grătarul, care a fost modelat din conuri de lut, aranjate, după „principiul grinzilor” (Eadem, p. 233). Pereții de lut din bolta cuptorului 2, în formă de cupolă, trebuie să fi avut o înălțime de până la 47 cm. Cum menționează autoarea cercetărilor, prin deschiderea de sus a acesteia se încărcau vasele și tot pe aici se evacua fumul.

Perioada de tranziție de la eneolitic la bronz / Horodiștea - Gordinești

30. **Erbiceni**, Dealul Sărăturilor și Dealul Mănăstirea, județul Iași. Așezare eponimă a complexului Horodiștea - Erbiceni - Foltești, săpături M. Dinu (1978). Pentru punctul Dealul Sărăturilor s-au menționat două niveluri de locuire, primul contemporan cu așezarea Horodiștea și al doilea cu așezarea Foltești (1978; Idem, 1980, p. 1-8).31. **Costești IX**, raionul Râșcani, Republica Moldova.

Sit arheologic situat în nord-estul Republicii Moldova, cercetat de V. I. Markevič (1981, p. 42, 129, pl. 76/1-2; 77; 96) și atribuit de autor tripolianului târziu, - C_{II} / aspectul Gordinești, din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Cuptorul, descoperit aici, cu două camere suprapuse (h = 1,4 m), era amplasat pe un teren înclinat sud-sud vest (pl. 53/1a-e). Toată latura de nord-est a acestuia a fost distrusă de o groapă Hallstatt.

Camera de foc s-a construit prin săparea unei gropi cilindrice, în care s-a cruțat un perete median, la bază de lățimea unei raze, spre grătar mărită cu încă 18 - 20 cm. Pe mijlocul peretelui median era o deschidere tronconică (L = 50 cm; $\varnothing_{\text{bază}}$ = 8 cm, pe vatră 13 - 15 cm). Pereții camerei de ardere au fost finisați cu mai multe straturi de lut amestecat cu nisip, de 20 - 25 cm, astfel că, la descoperire aveau la bază 50 cm, iar spre grătar 60 cm. Cu o lutuială de până la 5 - 6 cm s-au acoperit pereții laterali, cel central și vatra, inclusiv lărgirea ei spre gurile de foc cu deschideri apropiate ca dimensiuni (l = 35 - 40 cm). Arderea roșie-cărmizie a pătruns în pereți, de la 10 - 12 cm, la 8 - 10 cm.

Gura de foc, în plan trapezoidal, avea latura mare ușor înclinată în exterior și marginile finisate cu un strat de argilă și pleavă și arse inegal, ca urmare a focului ce se făcea aici. Grătarul cuptorului (\varnothing = 1,73 - 1,75 m) a fost construit tot din conuri de lut ($\varnothing_{\text{bază}}$ > 35 cm; l = 9 - 10 cm), ordonate radial pe pereții camerei de foc (fig. 43/d-e). Pentru fixare se înfingeau la 30 cm adâncime bucăți de nuiele, cu un diametru de 1,5 - 2 cm. Părțile conului rămase libere erau încărcate cu argilă amestecată cu pleavă, în câteva straturi, până ce acesta dobândea grosimea necesară. După asamblare, grătarul era acoperit cu două straturi de argilă amestecată cu nisip și pleavă, de 3 - 4 cm, cruțându-se răsuflătorile verticale. Un alt strat de argilă cu nisip și șamotă, gros de 4 - 4,5 cm, încheia finisarea vetrei cuptorului. Astfel, se ajungea la o grosime a grătarului de 20 - 22 cm. Perforările aveau diametrul mai mare la bază, pentru a ajunge, în partea superioară la 4 - 6 cm (Markevič 1981, p. 45-46, pl. 76/1-2; Ellis 1984, p. 155, fig. 59).

32. Hăncăuți I, Republica Moldova.

Cercetările din așezarea Hăncăuți I, datată în etapa Kirileni pre Gordinești sau Tripolie C_{II}, cu două niveluri de locuire, au fost întreprinse de V. M. Bikbaev. În nivelului superior s-au descoperit două cuptoare, de tip II, cu două camere. Primul, avea o groapă de acces din care se realiza alimentarea. În cuptor s-a păstrat șarja. Al doilea, se afla la o distanță de câțiva zeci de metri de primul. După V. M. Bikbaev, acest tip de cuptoare reprezintă etapa următoare celor de la Jvanetz - Șciob (1990, p. 147-148; idem, 1994, p. 64-69).

33. Tzviklovtzi, Ucraina.

Așezarea de la Tzviklovtzi aflată în apropierea Nistrului superior, datată Tripolie C_{II}, a fost cercetată de T. G. Movșa. Aici s-au semnalat cuptoare de ars ceramica, cu două niveluri, din perioada tripolianului târziu (1971, p. 228-234).

34. Trinca - Izvorul lui Luca, raionul Edineț, Republica Moldova.

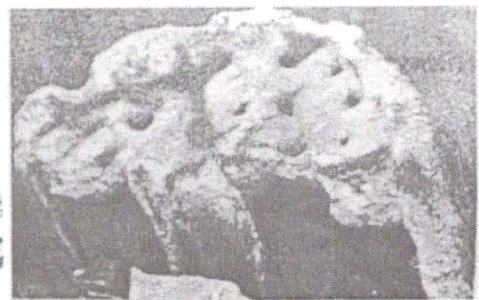
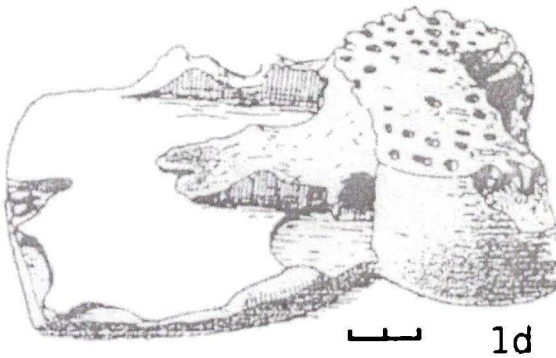
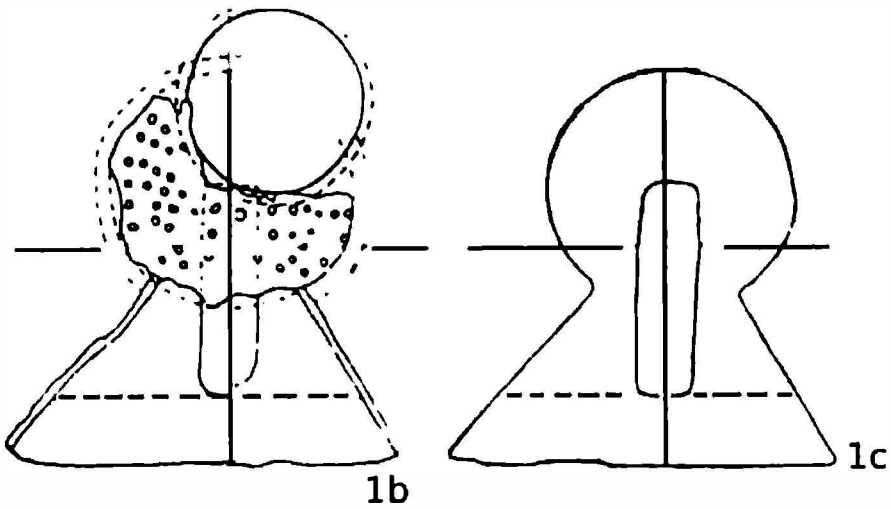
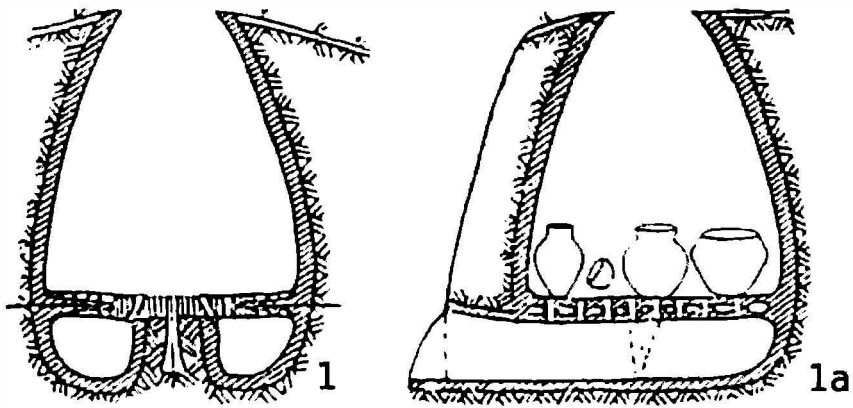
La Trinca, punctul *Izvorul lui Luca*, amplele cercetări arheologice întreprinse aici au fost coordonate de O. Levițki. În suprafața neacoperită de pădure s-a urmărit realizarea unei săpături exhaustive. Acest fapt a dus și la dezvelirea așezării de tip Horodiștea Gordinești / Tripolie C_{II}. Cercetările arheologice sistematice, în fapt, au fost inițiate pentru cunoașterea bogatelor locuiri hallstattiene de aici, cultura Corlăteni – Chișinău, cu ceramică canelată, complexele cu ceramică incizată și imprimată și nivelul târziu Černoles – grupul Podolian de vest (Levițki 1995, p. 248-249, 253; Idem, 1997, p. 213-274; Idem, Haheu 1997, p. 169-212; Levițki, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17-116). Ca și în alte cazuri, săparea platoului pe care se întinde stațiunea hallstattiană, din anul 1994 până în 2002 și în 2004, a dus la descoperirea și a altor perioade: paleoliticul târziu, așezare a grupului cultural Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka, din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului¹, ceramică din bronzul timpuriu și puține complexe ale culturii Costișa – Komarovo, din bronzul mijlociu.

Cartarea geo-magnetică, realizată în anul 1982, de un grup de geofizicieni de la Kiev, prin determinarea rezistivității solului, a contribuit la alcătuirea unui plan de organizare internă a stațiunii, prin marcarea complexelor (Levițki 1995, p. 248). Printre ele, în marginea dinspre sud-vest a platoului, după săparea terenului, s-au descoperit două ateliere de olărit în care ceramica se ardea în cuptoare cu două camere, de tip II. Cuptoarele au fost construite la mică distanță unul de altul, în apropierea pantei ușor abrupte, astăzi acoperită cu pădure, din stânga pâraului Draghiște, față de care există o diferență de altitudine de cel puțin 30 m (*Ibidem*, p. 247-248).

- a. *Primul atelier de olărit*, format dintr-un complex de amenajări, descoperit în anul 1990, a fost investigat arheologic de O. Levițki, care, cu amabilitate, ne-a pus la dispoziție desenele și întregul inventar². Cuptorul acestuia, în plan ușor oval, nu avea dimensiuni prea mari (L = 1,24 m; l = 1,05 m; h = 0,24 m - 0,30 m). Era alcătuit din camera de ardere a combustibilului (h = 0,39 m), împărțită în două, așa cum indică urmele peretelui median distrus din vechime și fragmentele de lutuală din jur (pl. 54). Focarul și gurile de alimentare au fost făcute cu un strat de argilă degresată cu nisip. Deasupra s-a construit grătarul camerei de ardere a vaselor (h = 8 cm - 12 cm), mai înalt spre margini. Vatra s-a format din conuri de argilă amestecate cu pleavă (l = 25 cm), dispuse radial pe marginea camerei de foc (pl. 54/1). Între conuri s-au cruțat perforările pentru circulația aerului cald din focărie în camera de ardere a vaselor, după care vatra s-a lutuit pe ambele fețe. Din bolta camerei de ardere a vaselor s-au păstrat doar fragmentele căzute spre nord-est (Alaiba 1997a, p. 22, fig. 1).

¹ Din anul 1994 s-a inițiat o colaborare între IAIV, din Chișinău, arheolog dr. Oleg Levițki, responsabil de șantier și IRT, prin participarea noastră pentru cercetarea așezării de aspect Gordinești. Din colectivul de șantier au făcut parte: Gh. Coban, V. Bubulici, V. Haheu și câte o campanie Fl. Burtănescu și E. Ușurelu.

² Mulțumim și pe această cale arheologului dr. Oleg Levițki, de la Institutul de Istorie Veche și Arheologie din Chișinău, nu numai pentru îngăduința de a prelucra inventarul specific nivelului Gordinești, dar și pentru ajutorul pe care l-am primit în timpul participării efective la săpături, din anul 1994, până în 2002.



1e

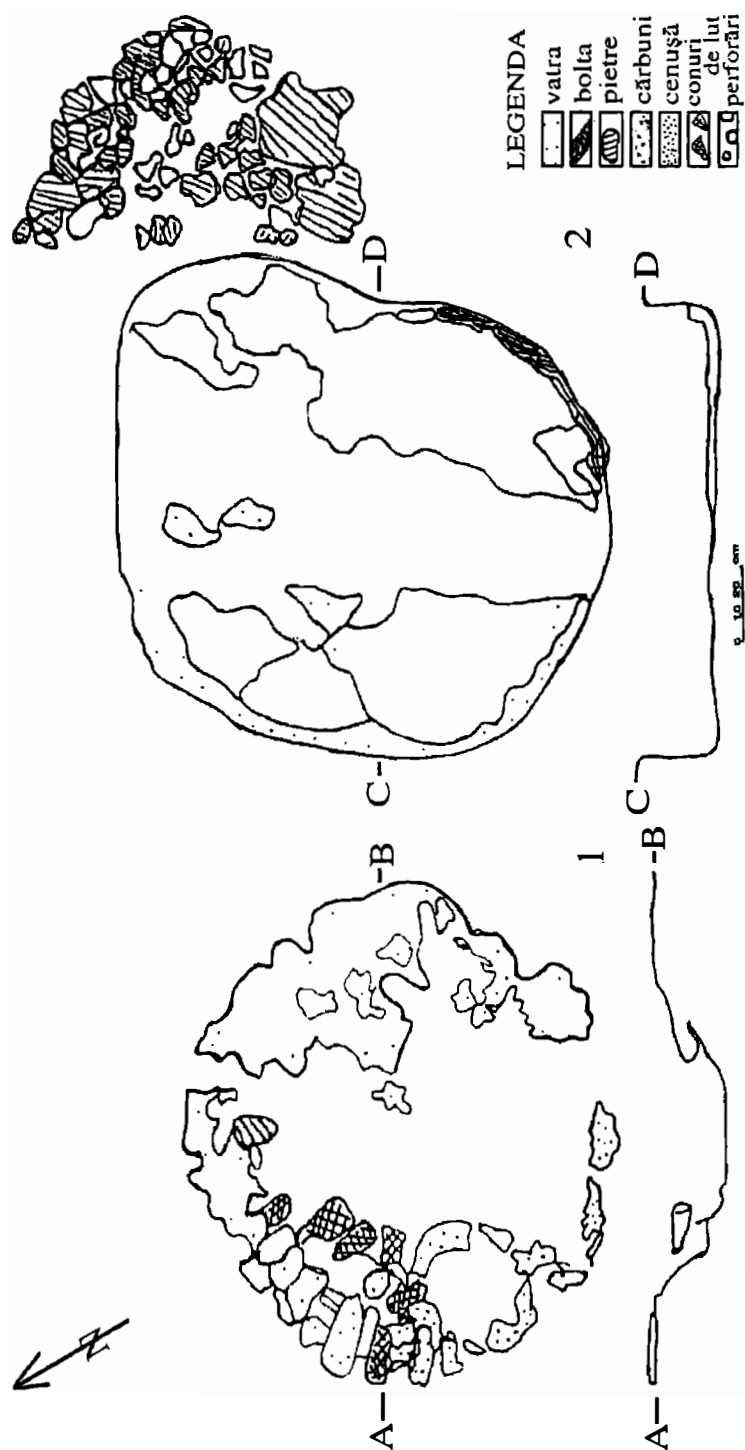
Pl. 53. Costești IX, 1 a-e (*apud* Markevič 1981, pl. 76/1-2). Horodiștea - Gordinești.
 Pl. 53. Costești IX, 1 a-e (*apud* Markevič 1981, pl. 76/1-2). Horodiștea - Gordinești.

b. *Al doilea atelier de olărit*, descoperit la Trinca - Izvorul lui Luca, săpat în septembrie 1995, era format din încăperea de acces, cuptorul propriu-zis și terenul din exteriorul acestuia, unde se prepara argila și se modela ceramica (pl. 55). Utilizarea îndelungată a dus la deteriorarea lui din vechime, lipsesc mici părți din camera de ardere, extremitățile peretelui median și gura de foc iar arăturile recente i-au deranjat partea superioară. Atelierul s-a format la fel ca și cele ale perioadei anterioare. La început s-a săpat, în marginea platoului, încăperea de acces la cuptor, aproximativ semicirculară ($L = 3,80$ m; $l = 2,10$ m), adâncită față de nivelul de călcare actual, la - 0,80 - 0,85 m, din care se alimenta camera de foc și se supraveghea arderea. Cuptorul nu are dimensiuni prea mari ($\varnothing = 1,26$ m; $h = 0,30 - 0,32$ m). Pentru construcția lui s-a folosit argila cu incluziuni diferite, nisip sau resturi vegetale. Pereții focarului au fost realizați numai prin simpla finisare a gropii săpate în lutul galben, în schimb, peretele median, ce o despărțea în două, s-a modelat îngrijit de forma unui paralelipiped, gol în interior (pl. 55/5-6; 56/3, 5). Pentru circulația aerului la baza acestuia s-au realizat perforări cilindrice (pl. 56/4). Grătarul cuptorului, cu o grosime medie de 8,8 cm, era fixat dar și sprijinit pe sol cu suporti de mărimi diferite, realizați din același material din care s-au lucrat conurile, lut, nisip și pleavă (pl. 56/1-2, 4). S-a format dintr-un rând de conuri cu o lungime de circa 15 - 20 cm și baza de 6 - 7 cm, cele din margine de 8 - 9 cm. Ordonarea lor s-a făcut diferențiat. Un șir de conuri era dispus circular, la extremitatea de sus a pereților ușor arcuiți ai gropii cuptorului, de care se prindeau prin bazele lățite mult¹. În vârfurile acestora se fixau alte conuri, care se bifurcau, întărind placa (pl. 56/5). Pe ele se prindeau conurile următoare, până în dreptul peretelui median. Prin această tehnică, destul de complicată, se obținea o structură rezistentă, care, în caz de deteriorări, era refăcută. Tot o ordonare radială s-a realizat și la Costești IX, unde erau 20 - 22 de conuri (Markevič 1981, p. 130-131). Între conuri s-au fixat răsufălătorile, perforări verticale cu un diametru de 4 - 6 cm, mai mare în partea unde se făcea focul, după care exteriorul se lătuia din nou cu un strat mai gros spre pereți, pentru a se uniformiza cu înălțimea peretelui median. În cuptoarele de acest tip se obțineau temperaturi ridicate, necesare unei arderii oxidante a ceramicii, de peste 800° C (Alaiba 1997a, p. 22-23, fig. 2). Spațiul în care se modela ceramica se afla în exterior, în partea de nord-est, unde, apare în plan o aglomerare de inventar, mai ales ceramică, dar și fragmente mărunte de chirpic, care ne fac să credem că aici exista și o construcție ușoară. La nord de cuptor, pe nivelul lor de călcare, menționăm prezența a trei pietre mari, cu fețe plate, dar nefinisate. Mai multe fragmente ceramice, arse oxidant și reducător, apar în acest perimetru. Inventarul atelierului se compune din câteva artefacte de silex, piatră sau os, dar mai ales din ceramică (Alaiba 1997b, p. 465 și urm.).

În camera celui de-al doilea cuptor se afla și un *askos*, o formă apropiată de exemplarele de la Cărnăeni - *Pe coastă* (Alaiba, Grădinaru 1999, p. 8, fig. 1/1-2). Un împungător de os și alte piese de silex au fost folosite, probabil, pentru ornamentat ceramica decorată cu motive adâncite. Menționăm și existența unei fusaiole discoidale, modelată din pastă prăfoasă, arsă cărămiziu deschis, dovadă a folosirii spațiului și pentru alte îndeletniciri, dar și o dovadă a prezenței femeilor în atelier. Cantitatea mare de ceramică pictată, aflată cu deosebire în preajma primului cuptor, indică o datare mai timpurie a acestuia în raport cu al doilea, construit ulterior.

Ceramica din cele două ateliere, analizată statistic, cuprinde toate categoriile (Alaiba 1997a, p. 21, fig. 3-14). *Ceramică fină* Cucuteni - Tripolie, câteva fragmente de la vase diferite, *ceramică fină* de tradiție Cucuteni - Tripolie, în două variante întâlnite și în alte așezări din Moldova. Prima, a *ceramicii lucrate din pastă fină*, arsă oxidant, probabil cu incluziuni naturale, de cele mai multe ori pictată cu benzi liniare brune, mai rar și cu benzi late roșii, aplicate direct pe vas, dar și pe un strat de angobă, de cele mai multe ori gălbuie (Eadem, p. 24, fig. 6-11).

¹ La Costești conurile se modelau în jurul unei nuiele groase de 1,5 - 2 cm, ce se acoperea cu un amestec de lut cu pleavă, depus în straturi, până se obținea forma unui con cu o lungime de 25 - 30 cm, cu baza mai lată cu un diametru de 9 - 10 cm, cu un capăt înfipt în perete (Markevič 1981, p. 131).



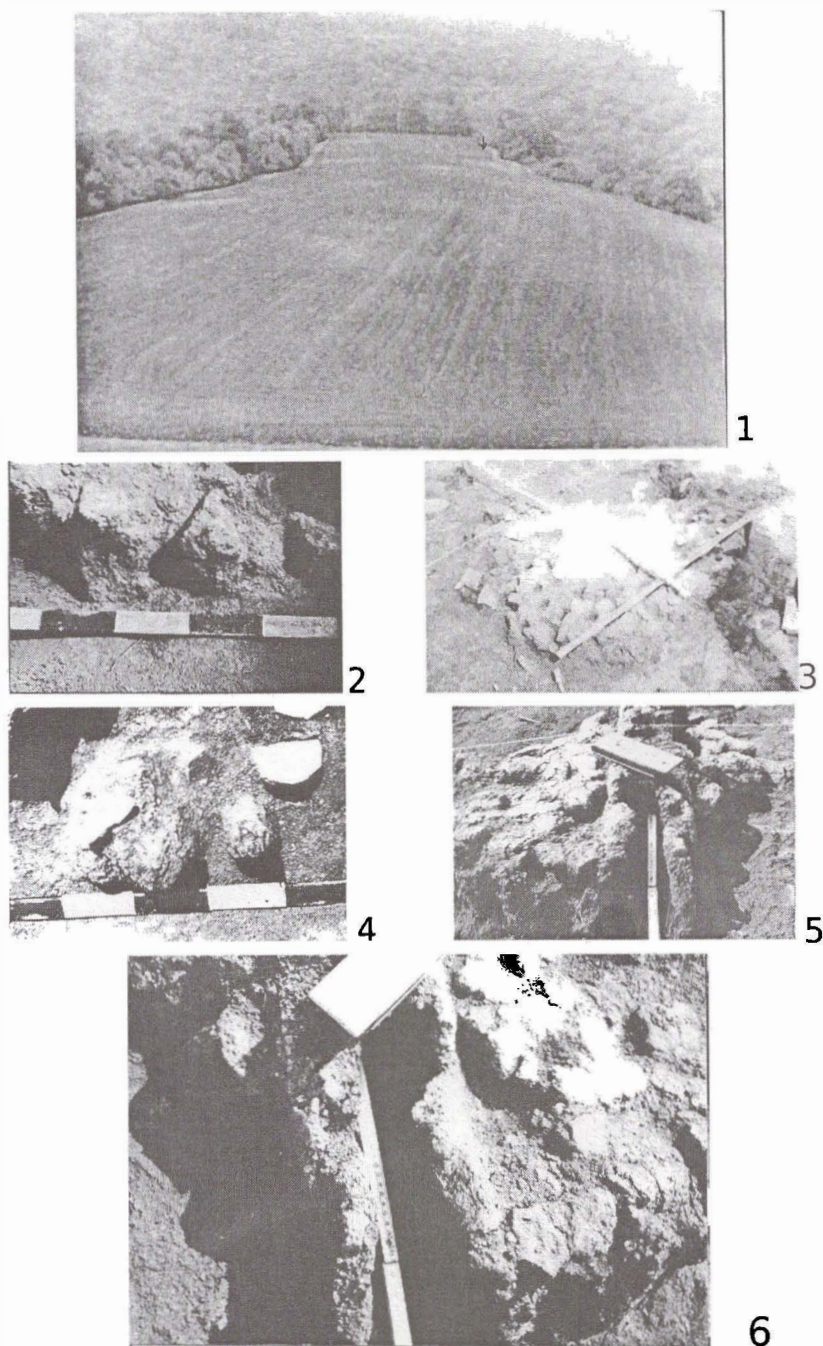
Pl. 54. Trinca - Izvorul lui Luca. Cuptorul nr. 1 de ars ceramica, planuri și profile. Horodiștea - Gordinești.

Pl. 54. Trinca - Izvorul lui Luca. Le four no. 1 pour cuir la céramique, plans et profils. Horodiștea - Gordinești.

A doua, a *ceramicii mai puțin fine*, modelate din aceeași pastă bine frământată, densă, cu incluziuni de mică structură, dar arsă roșietic-cafeniu sau gălbui, arderea secundară i-a dat uneori o nuanță alb verzuie (Eadem, fig. 4/1-3, 6-8). Urmează *ceramica semifină*, cu incluziuni de structură mai mare, arsă semioxidant, mai rar și cu ornamente pictate sau *ceramica semifină* arsă semi/reducător, cu incluziuni de structură mare, cu ornamente adâncite (Eadem, fig. 12, 14). *Ceramica semigrosieră și grosieră* este ceramica uzuală modelată din pastă cu șamotă (Eadem, fig. 13). Apare de la începutul aspectului Horodiștea - Gordinești, pentru a deveni majoritară în cadrul acesteia. Se caracterizată în primul rând printr-o altă tehnică de lucru, pastă cu cioburi pisate, ardere reducătoare, forme noi sau preluate din complexul Cucuteni Tripolie, ornamente incizate, alveole, creștături, impresiuni, sau decor în relief, protuberanțe, pastile și brâie simple, crestate sau alveolate. O ultimă categorie este a ceramicii *ornamentate cu șnur*, cunoscută și în arealul Cucuteni Tripolie, ca o variantă a ceramicii de tip Cucuteni C (Eadem, p. 25, fig. 5). În cuptorul nr. 2 acest ornament se întâlnește pe un vas cu gât înalt.

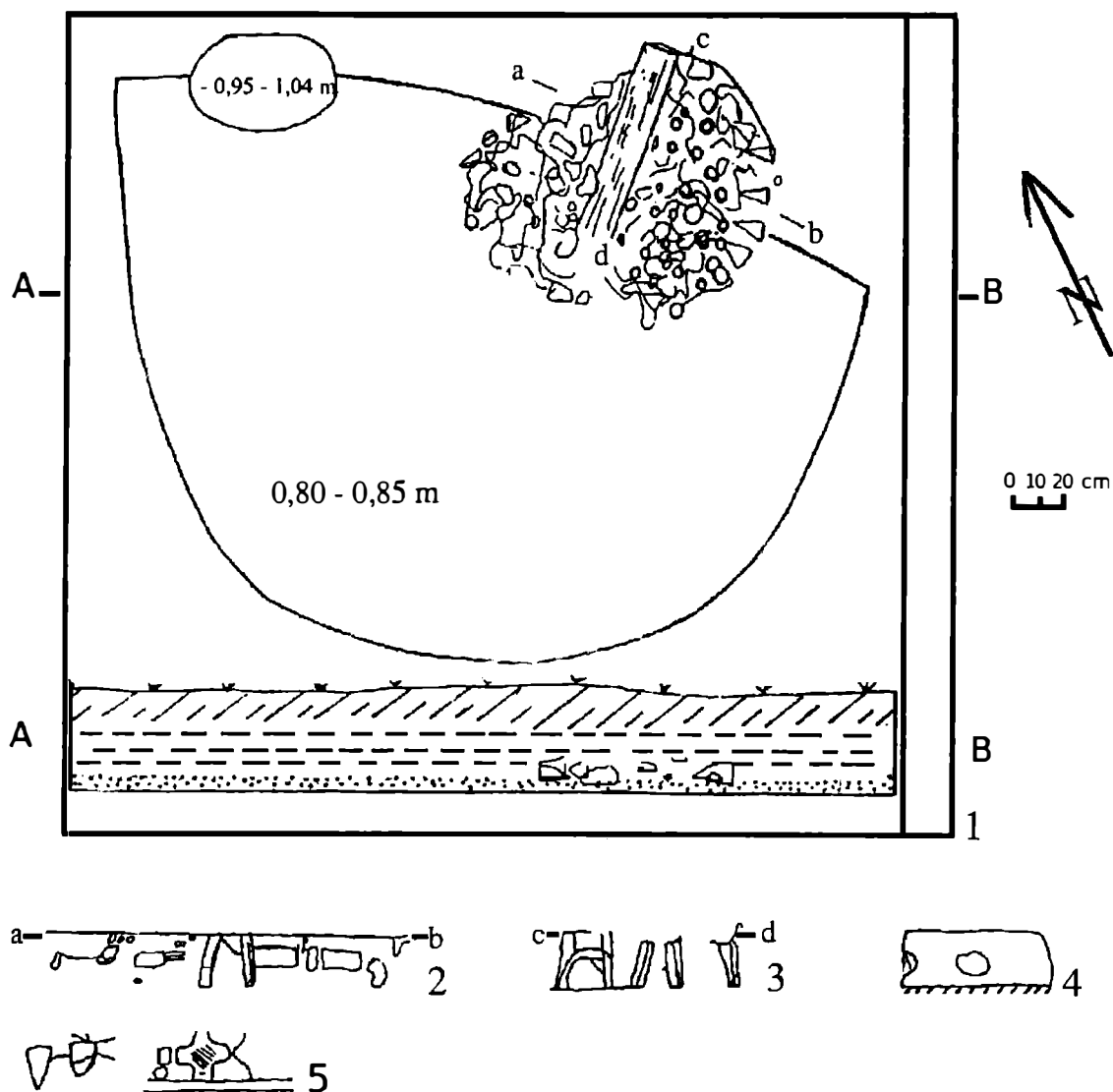
Așezările de tip Horodiștea / Erbicieni - Gordinești - Kasperovka, răspândite în spațiul dintre Siret și Bug, în zona de silvostepă, deși sunt relativ numeroase au fost puțin cercetate arheologic. Chiar și cele săpate sistematic nu au beneficiat de o extindere a investigațiilor asupra întregii suprafețe, cum s-a practicat pentru câteva stațiuni din complexul cultural Cucuteni - Tripolie. Acest lucru s-a realizat, în mare parte, prin cercetarea *Cetății* de la Trinca - Izvorul lui Luca, Republica Moldova.

Pe parcursul săpăturilor arheologice s-a prelucrat întregul inventar descoperit în locuințe, anexe gospodărești, pe nivel: materiale de construcție, unelte, ustensile și arme lucrate din diferite materii prime, vase. Numai aceste câteva considerente subliniază, din nou, importanța săpăturilor arheologice de la Trinca - Izvorul lui Luca.



Pl. 55. Trinca - Izvorul lui Luca 1. Cuptorul nr. 2 de ars ceramica 2-6. Horodiștea - Gordinești.

Pl. 55. Trinca - Izvorul lui Luca 1 2-6. Le four no. 2 pour brûler la céramique 2-5. Horodiștea - Gordinești.



Pl. 56. Trinca - Izvorul lui Luca. Cuptorul nr. 2 de ars ceramica, plan și profil 1; secțiune prin cuptor 2-3; perete median cu perforări 4; ordonarea conurilor 5. Horodiștea Gordinești.

Pl. 56. Trinca - Izvorul lui Luca. Le four no. 2 pour cuire la céramique, plan et profil 1; section dans le four 2-3; paroi médiane avec des perforations 4; l'ordre des cônes 5. Horodiștea - Gordinești.

Alte tipuri de cuptoare de ars ceramica

Stațiunea Trușești - Țuguieța, cuptoare de ars ceramica, faza Cucuteni A

Cercetătorul bucureștean E. Comșa, menționa interesul arheologilor pentru studierea acestor instalații, „simple, cu o singură cameră pentru vase și lemne, sau mai evolute, cu două părți, una pentru vase și alta pentru lemne, despărțite printr-un grătar perforat și prevăzute cu o cameră de acces la gura de foc” (1976a, p. 23 și urm.). În urma amplelor săpături din așezarea de la Trușești - Țuguieța, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, în această din urmă categorie de complexe a inclus „resturile de cuptoare de ars ceramica, aflate la o distanță mai mare sau mai mică de locuințe, nu izolate ci grupate, precum la Drăgușeni - *În deal la lutărie*” (1999, p. 196).

În stațiunea Trușești - Țuguieța, una dintre puținele săpate în întregime, în cele 93 de locuințe și în anexele lor din etapa Cucuteni A₃, s-au descoperit 24 de cuptoare amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului. Astfel de instalații de ars ceramica, de felul cuptoarelor boltite tronconice, realizate din lut cu incluziuni diferite, cu alimentare exterioară, au fost utilizate mai ales în faza A, dar au continuat să fie folosite și în faza următoare.

1-24. Trușești - Țuguieța, cuptoare amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului

1-2. Locuința I și anexa 1

Resturi de cuptoare de ars ceramica au apărut lângă latura de est, la - 0,15 m, iar plăci suprapuse în două rânduri ($h > 5$ cm), dintre care unele perforate parțial dar și fragmente din bolta cuptorului, în anexa 1, la 3 m de latura de vest a locuinței I și la nord de Gr. 1, nearsă (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 31, 198, fig. 9 și 283/8).

3. Anexa 5, locuința II

În anexă erau resturi de plăci semiperforate și perforate și resturi din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 31, fig. 10).

4. Anexa 6, locuința III

Anexa se află în prelungirea colțului de nord-est a locuinței III. Aici s-au găsit și resturi de plăci semiperforate sau perforate, cu pleavă în lut, groase de 3 cm și resturi din bolta cuptorului. În mijlocul plăcilor de cuptor și sub lipiturile părții superioare a anexei, era un fragment de idol feminin (*Ibidem*, p. 31, fig. 12).

5. Anexa 8, locuința IV

Anexa se afla în prelungirea colțului de sud-est a locuinței IV. Aici s-a găsit o placă de cuptor de ars ceramica, prevăzută cu semiperforări, cu orientarea vest-nord vest 5050‰, est-sud est 1850‰, aflată în cuprinsul unei porțiuni de lipituri de 1,50 m², groase de 4-5 cm, cu puțină pleavă în compoziție, unele cu urme de bețe groase și scânduri (*Ibidem*, p. 36, fig. 15/2).

6. Anexa 9, locuința V

Bucăți răvășite de la trei plăci de cuptor de ars oale, prevăzute cu perforări parțiale și câteva resturi din boltă, se aflau în anexa 9, din colțul de nord-vest a locuinței V și lângă Gr.₂₂ (*Ibidem*, p. 37, 200, fig. 17).

7. Anexa 14, locuința X

În anexa aflată la 2 m sud-est de colțul locuinței X, peste o porțiune de bucăți de lipituri de perete (4,80 m²), erau resturi de plăci de cuptor de ars ceramică, răvășite, cu perforări parțiale, dintre care unele de margine iar altele din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 42, fig. 25).

8. Anexa 15, locuința XI

La 1,50 m de colțul de nord-vest a locuinței XI, la 0,50 m adâncime, se afla o porțiune neregulată de lipituri, circa 8,05 m² (3,50 x 2,30 m), constituită din două plăci suprapuse, rectangulare, cu

muchiile rotunjite, groase de 3-4 cm, unele cu perforări parțiale și fragmente de boltă. Resturile cuptorului de ars oale erau prăbușite într-o groapă rotundă (- 0,50 m) (*Ibidem*, p. 43, fig. 26).

9. Locuința XII

Pe latura ei de nord se aflau două bucăți de plăci semiperforate, de la un cuptor de ars oale (*Ibidem*, p. 43, 211, fig. 29).

10. Anexa 17, locuința XII

Anexa era situată la 3 m de colțul de nord-est a locuinței XII, între aceasta și locuința XIV, la - 0,50 m adâncime, parțial deasupra unei gropi (Gr. 56, formă neprecizată). În apropiere se afla și o aglomerare de lipituri, de circa 3 m², cu resturile răvășite ale unei plăci de cuptor de ars oale, dintre care unele cu perforări parțiale, asociate cu resturi de boltă (*Ibidem*, p. 43, 211, fig. 29-30).

11. Locuința XVII

Sub platforma locuinței XVII erau mai multe resturi suprapuse de plăci de la un cuptor de ars oale, perforate parțial, asociate cu bucăți din bolta cuptorului. Pe un asemenea fragment se află trei perforări prevăzute cu dop, dintre care unul era bine fixat, iar altele două s-au desprins ușor (*Ibidem*, p. 56, fig. 38/4-4)

12. Locuința XXI

În interiorul locuinței XXI, aproximativ central, se aflau și resturile unei construcții realizate din lut amestecat cu puțină pleavă, cu aspect de cărămidă, care au marginea exterioară dreaptă sau ușor rotunjită, iar cea interioară teșită oblic (*Ibidem*, p. 58, fig. 42/1).

13. Locuința XXVIII

În locuința XXVIII s-au descoperit părți de la o placă semiperforată și din bolta unui cuptor de ars ceramica (*Ibidem*, p. 71, fig. 51/1).

14. Anexa 39, locuința XLIII

În anexa 39, situată la circa 2,5 m spre de colțul de nord-vest a locuinței XLIII (h = 0,70 m), se aflau bucăți subțiri dintr-o placă semiperforată de cuptor de ars oale și altele mai groase, din bolta acestuia (*Ibidem*, p. 94, fig. 69).

15. Locuința LXXV și anexa 49a

În locuința LXXV au apărut, spre mijlocul laturii de vest, mai multe resturi dintr-un cuptor de ars oale, bucăți dintr-o placă (h > 10 cm), iar în anexa 49a, situată la 2,5 m de locuința LXXV și la 0,45 m adâncime față de nivelul actual de călcare, s-au găsit alte părți din plăcile unui cuptor de ars oale și din bolta acestuia (*Ibidem*, p. 146, fig. 105/1 - 106).

16. Locuința LXXIX

Din locuința LXXIX s-au recuperat părți dintr-o placă de cuptor de ars oale. În preajmă și deasupra ei se găseau alte bucăți, probabil din bolta cu urme de nuiete (*Ibidem*, p. 150, fig. 110).

17. Anexa 51, locuința LXXIX

Anexa era situată la circa 1,5 m de colțul de nord-est a locuinței și ocupa o porțiune de circa 3 m². În cuprinsul unei alveolări erau bucăți dintr-o placă perforată parțial (h ≈ 3 cm) și din bolta unui cuptor, alături de fragmente ceramice și de cenușă. Bucățile de placă erau răsturnate cu perforările în jos, iar cele de boltă aveau lățimea bazei până la 5 cm, după care se subțiau până la 1,5 cm (*Ibidem*, p. 150-151, fig. 110).

18. Locuința LXXXI

Părți de plăci perforate de cuptor și din bolta lui, ultimele cu urme de nuiete și de frunze, s-au descoperit în locuința LXXXI (*Ibidem*, p. 151, fig. 112).

19. Locuința LXXXV

În locuința LXXXV, pe o porțiune lată de 1,80 m, lângă colțul de sud-vest, s-au semnalat fragmente, probabil de la două rânduri de plăci de cuptor de ars oale, groase între 3 și 5 cm și perforate parțial, dintre care unul continuat cu o ramă, ce provenea, probabil, din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 169, 117/1).

20. Anexa 54, locuința LXXXVI

La circa 2 m de latura de vest-nord vest a locuinței LXXXVI, la adâncimea de 0,86 m - 0,75 m, în ușoară pantă est-vest, era o porțiune de lipituri de circa 16 m², constituită din resturile a două plăci, groase de 2,5 cm și 4 cm, cu perforații oblice, precum și din bolta unui cuptor pentru ars oale.

Aproximativ în zona centrală a cuptorului erau fragmente dintr-un pilon, care susținea probabil plăcile cuptorului (*Ibidem*, p. 169, fig. 119).

21. Locuința XCI

Bucăți dintr-o placă de cuptor de ars oale, perforată parțial, asociate cu resturi din bolta acestuia, au apărut în cuprinsul unei mici anexe, situate la aproximativ 1 m depărtare de colțul de nord-est a locuinței (*Ibidem*, p. 174, fig. 124/1).

22-23. Anexele 58 - 59, locuința XCIII

La 6 m est de latura de nord-nord est a locuinței XCIII, în pantă și la adâncimea de 0,85 m, pe o porțiune de circa 8 m², se aflau mai multe resturi dintr-o placă groasă de 3-4 cm, cu muchiile rotunjite, se pare că nu ar fi depășit în lungime 1 m, ca și celelalte piese de acest fel descoperite în așezare. Unele din bucățile ei de margine prezintă resturi din bolta cuptorului. Avându-se în vedere poziția plăcii sfărâmate într-o ușoară alveolare și a resturilor de boltă împrăștiate spre vest, se poate considera că placa sau plăcile ar fi fost aranjate peste o groapă, care nu a putut fi însă identificată. La 3 m spre est de anexa 59 erau resturi sporadice din placa de cuptor (*Ibidem*, p. 175, fig. 129).

24. Anexa 60, locuința XCVI

Anexa 60 se afla la 5 m de colțul de nord-est a locuinței XCVI, la adâncimea de 0,65 m. Aici, în pantă ușoară sud-nord și vest-est, se întinde o porțiune de lipituri, de circa 7,5 m², formată din resturile unor plăci groase de 3-5 cm și cu perforații parțiale, precum și din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 180, fig. 134).

În volumul *Trușești. Monografie arheologică*, profesorul M. Petrescu-Dîmbovița, pornind de la resturile de lipituri prăbușite în anexa 15, a locuinței XI, a încercat să precizeze felul în care a fost construit un cuptor: groapa avea rolul de cameră de ardere a combustibilului, deasupra ei erau plăcile perforate sau doar parțial perforate, peste care se fixa bolta tronconică, formată pe un suport împletit (1999, p. 43, fig. 26). Să menționăm și păstrarea, pe un fragment de placă perforată parțial, ce se afla sub platforma locuinței XVII, a trei dopuri, din care doar două s-au desprins ușor (*Ibidem*, p. 56, fig. 38/3-4). Prezența lor confirmă nevoia și posibilitatea de a controla și regla, în timpul arderii, variațiile de temperatură. De asemenea, să amintim prezența, aproximativ în zona centrală a cuptorului cu boltă, din anexa 54, a locuinței LXXXVI, la adâncimea de 0,86 - 0,75 m, a unui fragment dintr-un pilon, care susținea, probabil, două plăci cu perforații oblice (1999, p. 169, fig. 119), în același sistem în care, grătarul cuptorului de la Luka Vrublevetzkaja era fixat pe un pilon (pl. 48/1), în faza Tripolie A / Precucuteni III (Bibikov 1953, p. 128).

O parte din aglomerările de fragmente de plăci semiperforate, mai rar perforate, pot fi și ele dovezi ale practicării olăritului în această stațiune. Ele au apărut în 8 locuințe și în 14 anexe: locuințele I-III cu anexele 1, 5-6, anexele 8-9 ale locuințelor IV - V, anexele 14-15 ale locuințelor X-XI, locuința XII și anexa 17, locuințele XVII și XXVIII, anexele 39, 49, 51, 54, ale locuințelor XLIII, LXXV, LXXIX, LXXXVI, locuințele LXXXI și LXXXV, locuința XCI și anexa 58 a locuinței XCIII, anexa 60 a locuinței XCVI. Prin construirea lor la periferia așezării ele marchează zonele în care se practicau diferite ocupații, între care și olăritul. Nu se exclude nici posibilitatea ca undeva, în afara așezării, să existe și alte cuptoare.

*

Pentru așezarea de la Trușești *Țuguieța* s-au precizat trei etape de dezvoltare în cadrul fazei Cucuteni A, în urma analizei prelucrării automate a datelor rezultate prin studiul ceramicii. Ele stabilesc și etapele de extindere a instalațiilor de olărit, cu deosebire spre vest și sud și, în final, spre nord și est. La început locuirea ocupa doar centrul așezării, iar complexele cu resturi de cuptoare de ars ceramica se aflau în partea de vest (X, XII, vezi cuptoarele 7-8), puțin mai departe de celelalte case, tot spre vest se aflau și gropile pentru extragerea lutului. În a doua etapă de dezvoltare, locuințele cu resturi de cuptoare de ars ceramica, la fel ca în etapa anterioară, aflate la o anumită distanță de restul complexelor, se

întindeau tot spre vest (I - II, XI = nr. 1-3, 8), dar și spre sud (XXI, LVIII), pentru ca în a treia etapă, prin extinderea locuirii spre nord și est, să apară o nouă zonă în care se practica olăritul. Aici, din cele șapte noi locuințe, trei aveau resturi de cuptoare de ars ceramica (Maxim-Kalmar, Tarcea 1999, p. 670, fig. 425-427) și anume, LXXXIX = soba nr. 4; XCII = 5-6 și XCIII = nr. 21-22, cuptoare de ars ceramica.

1-8. *Holmul de la Hăbășești, cuptoare de ars ceramica amenajate în gropi sau la nivelul solului*

Alte opt cuptoare amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului s-au semnalat la Hăbășești - Holm:

1. Locuința 9

Pornind de la cele două plăci semiperforate descoperite în colțul nordic a locuinței 9 s-a încercat reconstituirea unui cuptor în care focul se realiza sub ele (*Ibidem* p. 192-194, pl. XV/2, XVII/4, XIX și fig. 8/2; 9).

2-4. Locuințele 10-11 și gropile 24, 26-27

Groapa 24, amplasată în apropierea colțului de vest a L₁₀ și gropile 26-27 aflate sub masa de chirpic din L₁₁, sunt părți ale unor cuptoare (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 63-64, 67-68, pl. XX-XXI).

5. Locuința 30

În colțul de est, între resturile de chirpic s-au descoperit și plăci plate, subțiri, ce amintesc de plăcile de cuptor, dintre care doar 3-4 aveau perforările tipice. În apropiere era și un fragment de gardină, pe care autorii cercetării îl leagă tot de acest cuptor și o groapă izolată cu alte fragmente de plăci, nu se poate preciza dacă erau în interiorul sau în afara locuinței (*Ibidem*, p. 124-126, pl. XL/1).

6. Locuința 38

În apropierea colțului de est al masei de chirpic s-au dezvelit mai multe grupe de plăci perforate, la 10 cm sub nivelul obișnuit al aglomerării de chirpic. Mai spre est, tot la 10-15 cm, sub nivelul obișnuit al chirpicului, se aflau plăci ușor alveolate, suprapuse în două straturi, cu margini arcuite, dar fără perforări.

7. Groapa 75

Groapa 75 de sub ele, alveolată și arsă la roșu, reprezintă, probabil, resturile unui cuptor (*Ibidem*, p. 154).

8. Groapa 19

Gr. 19, situată la nord-nord est de precedentă, de forma unei alveolări, conținea și un fragment dintr-o placă, groasă de 3 cm, cu semiperforări. Și aceasta a fost considerată ca putând fi un eventual cuptor (*Ibidem*, p. 55-56).

O parte din amenajările aflate deasupra gropilor sau la nivelul solului au fost considerate părți ale unor instalații tehnice, necesare pregătirii vaselor înainte de ardere sau chiar pentru arderea lor. La fel se pot interpreta și plăcile semiperforate sau perforate descoperite la Trușești - *Țuguiești* și la Hăbășești - *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 193-194, fig. 8/2, pl. LV/1, fig. 9/1-2).

Pornind de la aceste situri, Vl. Dumitrescu a stabilit pentru Hăbășești două tipuri de cuptoare. Primul, al celor construite deasupra solului, precum cele din locuințele 9 (pl. 57/2), 15, anexa 15A și acelea situate la nord-est de locuința 35 (*Ibidem*, p. 194). Unele din aglomerările de fragmente de plăci semiperforate sau perforate, precum cele din locuința 15 și anexa 15A sau din locuința 36, cu plăci mai groase în centru, pentru a le mări rezistența (*Ibidem*, p. 76, 81, p. 148), pot proveni de la instalații cu funcționalități multiple, între care și uscarea sau arderea ceramicii. Amenajări alcătuite din câte două plăci în formă de potcoavă au

apărut în locuințele 9, 36 și 44, anexa 3 (pl. 57/2) (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX). Dimensiunile celor de la Hăbășești - *Holm*, de exemplu de 1 m x 0,68 m, se apropie de cele ale unei plăci aproape întregi de la Trușești - *Țuguieța*, anexa 58, locuința XCIII, cu o lungime de aproximativ 1 m și cu o grosime de 3-4 cm (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 175, fig. 129) și de cele ale unui cuptor cu o cameră. Încercări de reconstituire a sistemului de ardere a ceramicii s-au realizat și în faza Cucuteni A, pentru descoperirile de la Bodești - *Cetățuia Frumușica* (apud Matasă 1946, fig. 9) (pl. 57/1).

Cuptoare de ars ceramica amenajate în gropi

Complexele apropiate de acest tip, descoperite la Trușești - *Țuguieța* și Hăbășești - *Holm*, s-au prezentat anterior. În continuare amintim cuptoarele de ars ceramica amenajate în gropi, descoperite la Dumești - *Între pâraie* și Drăgușeni - *În deal la lutărie*.

1. Dumești - *Între pâraie*

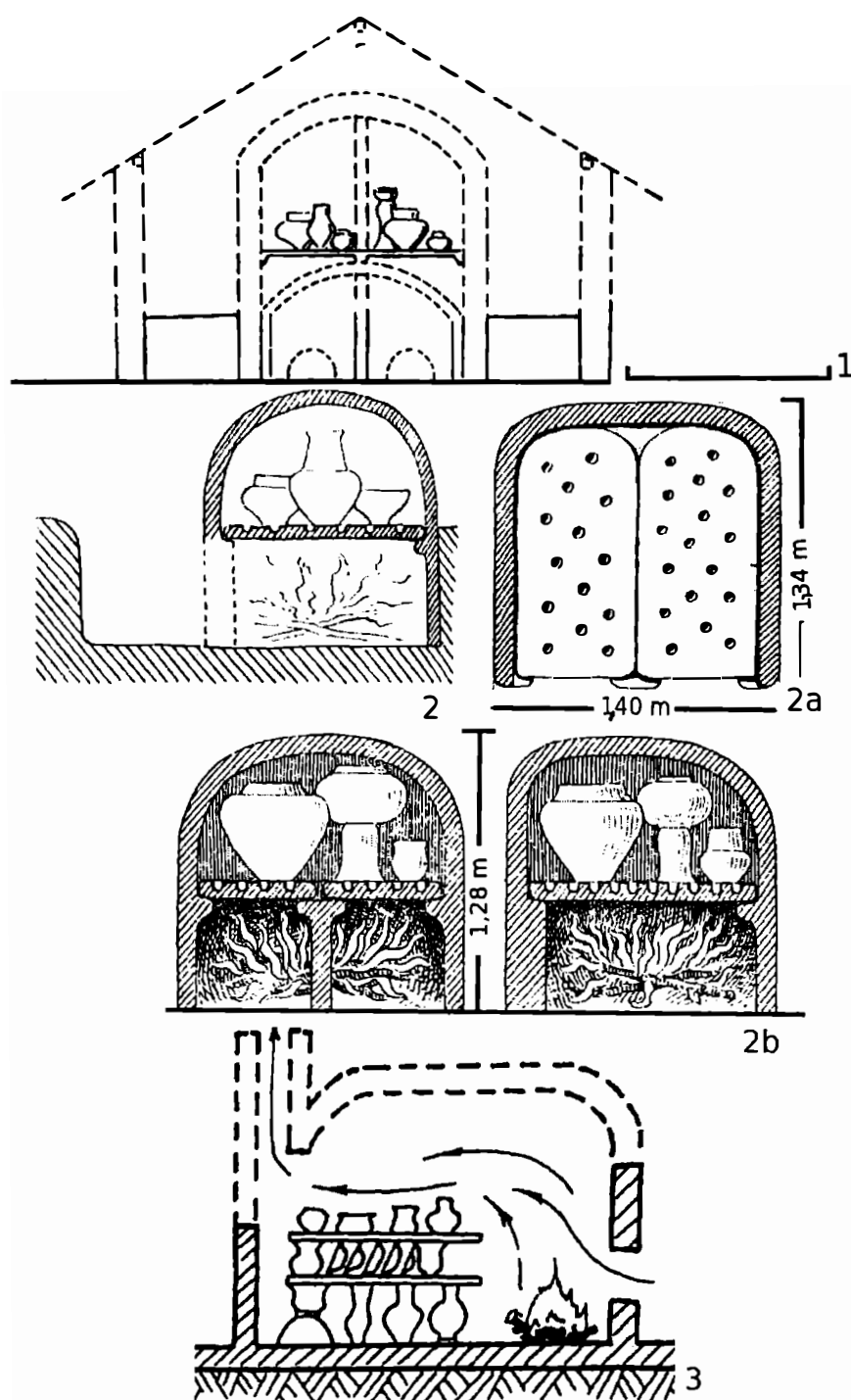
Groapa nr. 8, aflată la aproximativ patru metri sud de locuința atelier (pl. 17/2), s-a surprins pe nivelul vechi de călcare (pl. 2), la adâncimea de - 0,45 - 0,50 m. Are formă cilindrică, cu baza dreaptă ($h = 1,70$ m; $\varnothing = 1,34$ m), dar prezintă spre vest o alveolare datorată alunecării pământului. Pereții arși cărămiziu, în partea superioară albicioși, sunt specifici gropilor de ars ceramica. După dezafectare, în ea s-au aruncat deșeuri din atelier, între care bucăți de lut nearse, pregătite pentru modelarea ceramicii, dar nefolosite. Pe parcursul demontării ele se sfărâmau sau se descompuneau. Tot aici s-a descoperit pintadera menționată deja, pe fața și în preajma căreia se aflau, din abundență, pastă de calcar, circa 2 - 3 kg și o jumătate dintr-un toporaș miniatural de lut, perforat. În groapă se găsea, mai ales, ceramică pictată, pe un fragment nepictat era și o reprezentare antropomorfă în relief.

2. Drăgușeni - *În deal la lutărie*

Punctul este situat în dreapta pâraului Podriga și la circa 1,2 km de cunoscuta așezare de la Drăgușeni - *Ostrov*. Aici s-au descoperit doar gropi săpate la întâmplare, cu forme diferite, de clopot sau pungă. După specificul lor gropile au fost împărțite în două grupe, deși, cum s-a precizat, în aproape toate „s-au observat urme de cărbuni și cenușă, chiar și în cele care n-au fost folosite drept cuptoare” (Crîșmaru 1977, p. 17).

Prima grupă este a gropilor asimetrice, adâncite 1-2 m de la suprafața solului, așa numitele gropi cotlonite sau cuptorite la bază, din care se scotea lutul pentru olărie, gropi ce se formează și astăzi în lutării și nisipării, prin căutarea unui material mai bun.

În a doua grupă s-au inclus gropile cu forme relativ simetrice, adânci sub un metru, cu pereții bolții lipiți și arși la roșu, cum indică bucățile de lipituri arse, căzute la bază, în statul de cenușă și cărbuni, iar în interior cu bucăți de plăci semiperforate, fragmente ceramice, unelte de piatră și silex calcinate, oase, pietre. Resturile aruncate în gropi erau probabil arse intenționat, după care erau acoperite (*Ibidem*, p. 15-17, fig. 2-3).



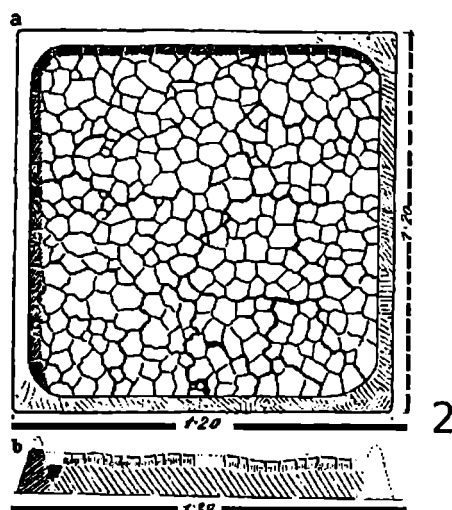
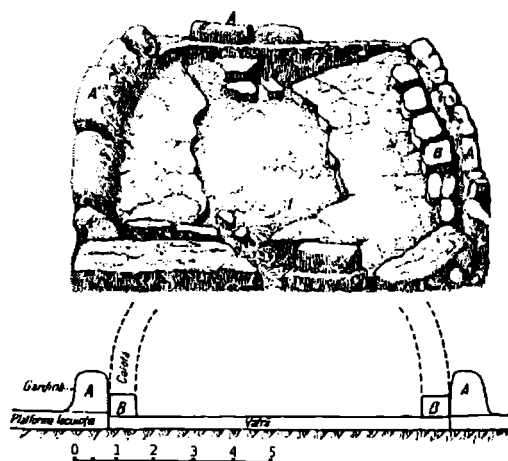
Pl. 57. Bodești - *Cetățuia Frumușica* 1 (apud Matasă 1946, fig. 9), Hăbășești - *Holm* 2 (apud Dumitrescu 1954, fig. 9), Vărvăreuca 3 (apud Tsvek 2004, pl. 5/1). Reconstituiri. Cucuteni A 1, 2 și B 1.

Pl. 57. Bodești - *Cetățuia Frumușica* 1 (apud Matasă 1946, fig. 9), Hăbășești - *Holm* 2 (apud Dumitrescu 1954, fig. 9), Vărvăreuca 3 (apud Tsvek 2004, pl. 5/1). Reconstitutions. Cucuteni A 1, 2 și B 1.

Cuptoare gospodărești

Ceramica de uz comun, în comparație cu vasele pictate, se realiza și în cuptoare gospodărești, după cum sugerează descoperirile de acest fel din interiorul unor locuințe (Movșa 1971, p. 28). V. I. Markevič consideră cuptorul descoperit în așezarea Vărvăreuca VIII, etapa Tripolie C₁ (pl. 57/3), prin construcție specific cuptoarelor gospodărești descoperite în nordul Moldovei, depresiunea Prutului (1981, p. 131), precum cuptoarele mai bine conservate, descoperite în locuințe: Ariușd – *Dealul Tyszk*, Mărgineni – *Cetățuia*, Târpești – *Râpa lui Bodai*, Trușești – *Țuguieța*, locuințele XVIII, LXVII, LXXXIX, XCI XCII și XCV ș.a.

1. Vetre cu baza patrulateră se cunosc și la **Ariușd - Dealul Tyszk** (László 1914, fig. 12, 23, 27-29, 31, 40-41).
2. **Mărgineni - Cetățuia**, săpături D. Monah, F. Monah, etapa Cucuteni A₂. În partea de sud-est a unei construcții situate spre periferia așezării, se afla un mic sanctuar (6,20 m x 3,50 m; 21,70 m²), în interior cu un cuptor adâncit sub nivelul de călcare și prevăzut cu două camere, între ele cu o placă de lut perforată. Pe boltă se afla o reprezentare antropomorfă, descoperită la baza cuptorului, modelată din lut amestecat cu pleavă și cariopse de cereale, cu o formă apropiată de plastica Vinča, cu creștetul de forma unei cupe (Monah, în Monah, Cucuș 1985, p. 117, nr. 639; Monah 1997, p. 36-37; Scarlat 2007, p. 160, fig. 11).
3. **Târpești - Râpa lui Bodai, județul Neamț**
În locuința cu platformă de la Târpești - *Râpa lui Bodai*, cultura Precucuteni, faza III, se afla un cuptor (pl. 58/1, 1a), în plan dreptunghiular (L = 2 m; l = 1,60 m), cu vatra și baza de la boltă construite la nivelul solului, prevăzut și cu o ramă rotunjită la colțuri (Marinescu-Bîlcu 1974, p. 31-32, fig. 8/1-2; 10/1).
4. **Trușești - Țuguieța, județul Botoșani**
În locuința XVIII, din vatra unei sobe rectangulare, prevăzută cu boltă, construită direct pe platformă, pe o porțiune de 0,75 m s-au conservat patru rânduri de plăci de lut amestecat cu puțină pleavă, cu o grosime de 7 cm, și altele mai mici, de 4-5 cm. Pe margine erau două lipituri înclinare care proveneau din bolta cuptorului (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 56, fig. 39/1, L = 12 cm; l = 3 cm).
5. **Locuința LXVII**
Resturile unei sobe (?), mărginită din trei părți de o prispă, s-au descoperit în sectorul central al jumătății de est a locuinței LXVII. Fragmentele de sobă din lut amestecat cu nisip, calcinate, de culoare roșie-cărămizie în secțiune, se aflau direct pe pământ și nu pe platformă. În schimb, prispa, din lut amestecat cu păioase și înaltă de 6 până la 8 cm, stătea pe platformă. În afară de înălțime, care este constantă, celelalte dimensiuni ale prispei variau de la o latură la alta. Astfel, pe latura de vest, lungimea este de 1,90 m și lățimea de 0,30 m, în timp ce pe latura de sud are 1,50 și 0,60 m. Pe latura de nord, se pare că prispa avea o formă mai complicată, deoarece lățimea varia între 0,20 și 0,80 m, lungimea fiind de 1,70 m. Pe latura de vest a prispei s-a identificat o ramă *in situ*, relativ bine păstrată. Alte resturi sporadice de ramă, deranjate din poziția inițială, s-au semnalat și pe latura de nord, dar nu și la sud (*Ibidem*, p. 134, fig. 94/1-3; 95).
6. **Locuința LXXXIX**
Pe platforma locuinței LXXXIX s-a păstrat o porțiune mai mare din soclul unei sobe, cu gura spre interior (h = 18 cm, din care 13 baza și 5 fășiala de deasupra). Din boltă s-au găsit câteva lipituri cu grosimi diferite, 12, 3,5 sau 6 cm, doar pe latura de nord s-a păstrat *in situ* (h = 17 cm). O altă parte din sobă se afla la 40 cm spre nord-est (*Ibidem*, p. 170, fig. 122/2).
- 7-8. **Locuințele XCI - XCII**
În prima locuință XCI, aproximativ în mijloc erau resturi din baza unei sobe, cu vatra amenajată pe o înălțime de 9 cm (*Ibidem*, p. 174, fig. 124/1). În a doua locuință, XCII, s-a păstrat o parte din platforma sobei „sub resturile unui vas” (*Ibidem*, p. 175, fig. 127/1).



Pl. 58. Cuptoare gospodărești 1-2. Târpești - Râpa lui Bodai, locuința și cuptorul 1-1a (apud Marinescu-Bîlcu 1974, fig. 8/1-2); Hăbășești Holm, cuptorul din L₂₇ (apud Dumitrescu et alii 1954, fig. 6). Precucuteni III 1, 1a; Cucuteni A_{3a} 2.

Pl. 58. Des fours de ménage 1-2. Târpești - Râpa lui Bodai, l'habitation et le four 1-1a (apud Marinescu-Bîlcu 1974, fig. 8/1-2); Hăbășești Holm, le four de l'habitation L₂₇ (apud Dumitrescu et alii 1954, fig. 6). Precucuteni III 1, 1a; Cucuteni A_{3a} 2.

9. Locuința XCV

Placa unui cuptor de încălzit și copt, de formă rectangulară, rotunjită la colțuri, realizată din lut fără pleavă, cu aspect de cărămidă, s-a păstrat fragmentar pe platforma locuinței XCV, către mijlocul laturii de vest-nord vest ($L = 1,70$ m; $l = 1,40$ m; $h = 12$ cm). Era construită din două lipituri groase ($h = 8,4$ și $1,5$ cm) și înconjurată de un brâu în relief, cu pleavă ($l = 17$ cm; $h = 8$ cm), lutuit de trei ori, prima lipitură având grosimea de 5 cm, iar celelalte două între 3 și 4 cm, între ele interpunându-se și altele mai subțiri, intermediare. Prima fășială de pe brâu s-a aplicat direct pe lipitura de bază a platformei, iar celelalte pe o lipitură subțire ($h = 1,5$ cm) (*Ibidem*, p. 176, fig. 131/1).

10. Hăbășești - Holm

O vatră asemănătoare, cu suprafața plină de cracluri, s-a descoperit la Hăbășești - Holm, în locuința 27, din faza Cucuteni A (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 185, fig. 6).

11. Văleni - Cetățuia

O vatră cu baza patrulateră și cu gardină s-a descoperit în locuința L₆, din faza Cucuteni B (Cucoș 1999, p. 46, fig. 8/1).

12. Costești - Sat, Republica Moldova

Din cuptorul cu un nivel, din stațiunea Costești - Sat IV, investigat de V. I. Markevič, din etapa Tripolie CI, s-a conservat și bolta paralelipipedică (fig. 47/2). Reamintim prezența, aici, a unor unelte necesare modelării ceramicii și a unui dispozitiv de rotație (*Ibidem*, p. 42-44, pl. 67, 77).

Sistemul lor de construcție se apropie de al cuptoarelor cu o cameră, pentru cuptorul de a Mărgineni - Cetățuia cu al celor cu două camere suprapuse. De obicei, vetrele se realizau din lut amestecat cu nisip. Prin arderi repetate la suprafață deveneau cenușiu albicioase și spre sol roșii cărămizii. Frecvent erau înconjurate de gardini, rame, în profil triunghiulare.

Cercetările arheologice sistematice au prilejuit dezvelirea urmelor unui mare număr de așezări, cu locuințe ridicate la suprafața solului, cu pereții și podinile - platformele acoperite cu lut, cu baza din bârne groase, cu vetre sau cuptoare, în preajmă cu urmele unor anexe. Lutuirea interioară și exterioară a acestui tip de locuințe de suprafață, s-a realizat nu numai pentru prevenirea umezelii în interior, dar și împotriva incendiilor.

Meșteșugul olăritului - considerații

Pornind de la propriile săpături arheologice și de la analiza instalațiilor de ars ceramica cunoscute de noi până în prezent, în volum am încercat să conturăm un aspect general al meșteșugului olăritului, în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie, inclusiv pentru faza Precucuteni III. Așa cum reiese din repertoriul descoperirilor arheologice, prezentat anterior, am înregistrat 34 de așezări în care s-au semnalat instalații pentru ars ceramica, din care: trei au cuptoare cu mai multe camere dispuse pe orizontală (în două din ele sunt și cuptoare cu o cameră), datate Tripolie A, B_I sau Cucuteni A; în 17 stațiuni se află cuptoare cu o singură cameră, opt din faza Cucuteni A sau Tripolie B_I; patru din Cucuteni B_{I-II} sau Tripolie B_{II} - C_I și C_I și cinci din faza Cucuteni B_{I-II} sau Tripolie B_{II}-C_I și C_I; în trei așezări s-au folosit cuptoare de tip tandyr, datate Tripolie B_{II} și Cucuteni B; în șase s-au descoperit unul sau mai multe cuptoare cu două camere, o așezare din Tripolie B_{I-II} și patru din Cucuteni B Tripolie C_I; la care adăugăm șase așezări din cadrul grupului Horodiștea - Foltești sau Tripolie C_{I-II} și C_{II}. De asemenea și trei neclare, datate Tripolie B_{II}, B_{II}-C_I și C_I.

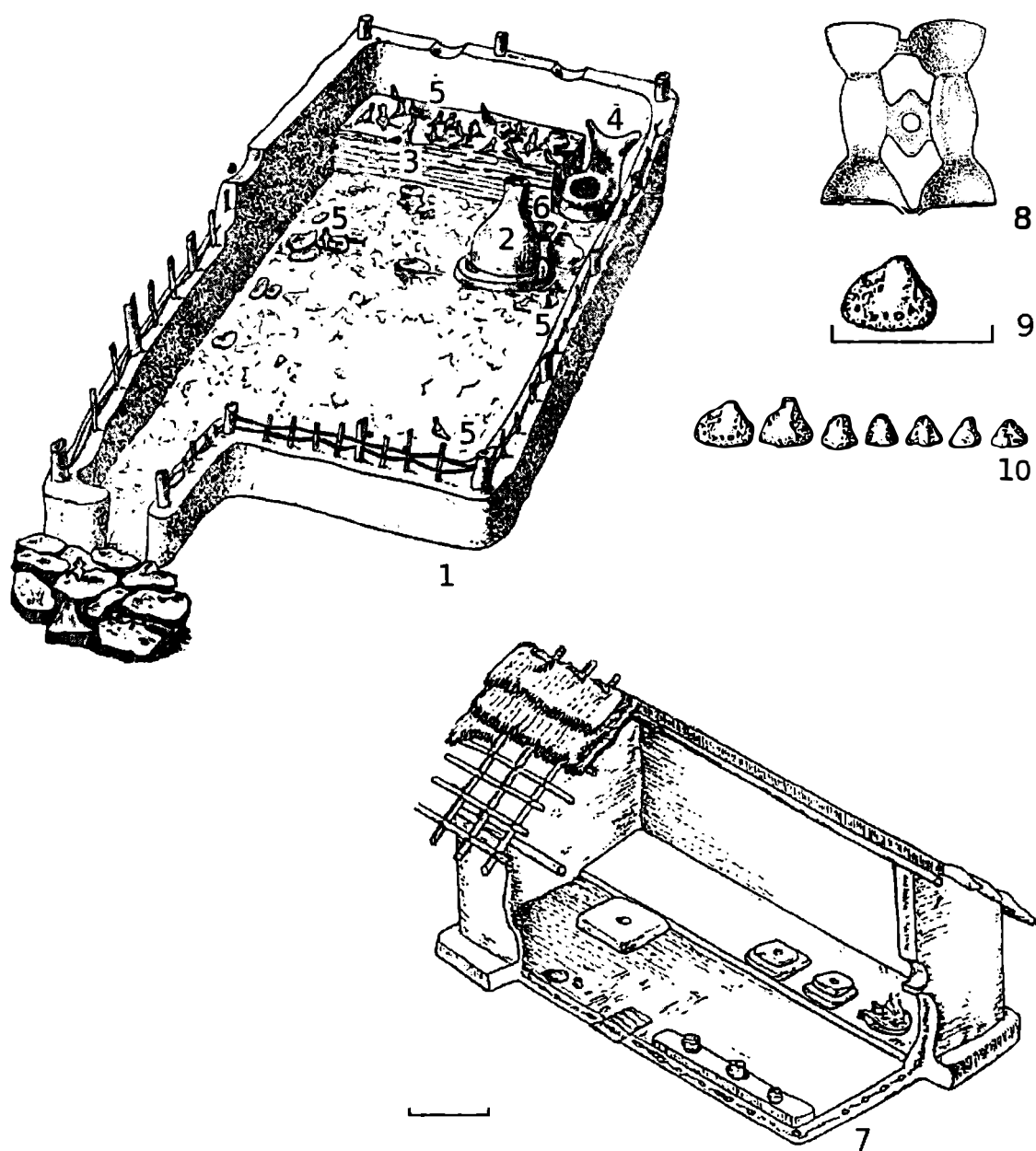
S-au semnalat peste 73 de cuptoare, din care, din tipul cu o cameră cel puțin 50, plus 12 publicate pentru stațiunea Ariușd - *Dealul Tyszk*, și trei de tip tandyr. De asemenea, 19 cuptoare cu două camere, dintre care 13 în așezări ale complexului Cucuteni - Tripolie și șase așezări în Horodiștea Gordinești. Cel mai mare număr de cuptoare aparțin tipului cu o singură cameră. La acestea adăugăm 24 de cuptoare, amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului, de la Trușești - *Țuguieta* și de pe *Holmul* de la Hăbășești, de asemenea, groapa de ars ceramica de la Dumești *Între pâraie*, Drăgușeni *În deal la lutărie* și, pentru comparație, cuptoarele gospodărești de la Ariușd - *Dealul Tiszk*, Mărgineni *Cetățuia*, Târpești - *Râpa lui Bodai*, Trușești - *Țuguieta*, Hăbășești - *Holm*, Costești - *Sat IV*.

În cadrul complexului cultural eneolitic Cucuteni - Tripolie, aceste centre de producere a ceramicii în care funcționau mari ateliere pentru confecționarea vaselor, ornate cu motive pictate sau gravate, s-au format în zonele cu rezerve de materii prime de origine minerală, argile și coloranți.

Din straturile suprapuse ale așezărilor preistorice, arăturile, malurile rupte, au scos la iveală cantități considerabile de ceramică și alt inventar, fapt care a și dus la săparea sistematică a lor: Berești - *Dealul Bulgarului*, Rafaila - *Piciorul Hârbului*, Scânteia - *Dealul Bodeștilor*, Brad - *Cetățuia*, Berești - *Dealul Băzanului*, Igești - *Scândureni* sau Dumești *Între pâraie*, în ultimele trei s-au descoperit și cuptoare de ars ceramica.

Atelierul de olărit de la Dumești, unul dintre cele mai complexe amenajări investigate până în prezent, se detașează prin existența în camera mare a vaselor ce au adăpostit materia primă necesară preparării pigmenților pentru pictură, roșu, negru și alb, a două pensoare și a unui lustruitor. De asemenea, și prin cele două grupuri de cuptoare, formate din patru, respectiv trei instalații ordonate ritual, unul în dreptul gurii de alimentare a celuilalt.

După publicarea primelor informații despre stațiune (Maxim-Alaiba 1992, p. 81 și urm.), profesorul Radu Florescu, autorul prefeței unui volum semnat de Marija Gimbutas (1989), ne-a sugerat, în 1993, să luăm în considerare nu numai posibilitatea dispariției stațiunii ca urmare a unui incendiu sau a invaziei unor triburi, poate stepice, dar mai ales posibilitatea dispariției în urma unui cutremur, ca o formă a distrugerii așezărilor de calamități naturale. Avea în vedere, mai ales, părăsirea așezării în grabă, fapt ce nu a permis recuperarea celor două vase depozitare a materiei prime pentru pictură sau a altor bunuri.



Pl. 59. Reconstituirea sanctuarelor de la Sabatinovka II 1, cuptor 2; ceramică 3; tron-altar 4; statuete 5; vas cu apă 6; Shkarovka 7; Veselyj Kut, piese de cult din inventarul atelierului nr. 2, vas binoclu 8 și conuri miniaturale 9-10 (*apud* Makarevič 1960, fig. 1 / Monah 1997, fig. 3/1; Tsvek 2004, fig. 15/2-10). Tripolie A: 1-6; Tripolie B_{I-II} 7-10.

Pl. 59. La reconstitution des sanctuaires de Sabatinovka II 1, four 2; céramique 3; trône-autel 4; statuettes 5; vase à l'eau 6; Shkarovka 7; Veselyj Kut, pièces de culte de l'inventaire de l'atelier no. 2, vase binocle 8 et cônes de petites dimensions 9-10 (*apud* Makarevič 1960, fig. 1 / Monah 1997, fig. 3/1; Tsvek 2004, fig. 15/2-10). Tripolie A: 1-6; Tripolie B_{I-II} 7-10.

Pe parcursul prezentării atelierului de la Dumești am încercat să surprind și etapele de realizare a meșteșugului, etape supravegheate cu strictețe de olar, ce mâniau instalații și unelte care nu erau la îndemâna oricui, fără a altera fiorul cosmic de neesențialul utilitar. Cum remarcă G. Popa, „pentru omul primelor epoci totul era mitizat, simbolizat, sacralizat în rituri care învesteau cu semnificație cosmică fiecare act al vieții și fiecare manifestare a naturii; le valoriza la nivel ultim și în responsabilitate față de veșnicie” (vezi Popa, cuvânt înainte la Coomaraswamy 1997, p. 7).

*

În volum am avut în vedere și instalațiile cu două camere, din care una la bază, pentru foc, suprapusă de o alta pentru vase, despărțite printr-un grătar perforat, prin care se puteau controla și regula variațiile de temperatură și ale atmosferei în timpul arderii (Ellis 1984, p. 130 și urm.). Marile extinderi demografice ca și anumite particularități ale ceramicii, de tehnică, formă, decor, ar explica, după L. Ellis, numărul mare de cuptoare cu două camere în etapele târzii ale acestui complex și în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (1984, p. 200, 205).

Asupra *originii* cuptoarelor prevăzute cu două camere părerile sunt diferite. După E. Comșa acestea „au fost inventate de către purtătorii culturii Cucuteni din vestul Moldovei și sud - estul Transilvaniei, pe baza completării constructive treptate a cuptoarelor din prima categorie. Astfel, cuptoarele evoluat, precum cele de la Glăvăneștii Vechi, Valea Lupului, își au originea în arealul Ariușd - Cucuteni. Mai târziu, cuptoarele evoluat au fost transmise, prin comunitățile înrudite, și celor care viețuiau în ținutul de dincolo de Nistru” (1976a, p. 30; 1976b, p. 361; Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 196). Avea în vedere și faptul că, din sudul României până în Munții Rhodope, în culturile Hamangia, Boian Bolintineanu, Vădastra sau Gumelnița, nu se cunoaște acest tip de cuptoare de ars ceramica (Comșa 1976a, p. 29, nota 20).

Cuptorul de la Mărgineni *Cetățuia*, din etapa Cucuteni A₂, descoperit într-o construcție - sanctuar, situată spre periferia așezării (6,20 m x 3,50 m; 21,70 m²), cu podină lutuită 5 cm și arsă roșu-cărămiziu, specific și cuptoarelor de ars ceramica, era adâncit sub nivelul de călcare și prevăzut cu două camere, între ele cu o placă de lut perforată. În interior avea puțin inventar, doar câteva părți de vase pictate. Reprezentarea antropomorfă fixată pe bolta acestuia avea forma plasticii vinčiene, indicând o posibilă origine a unor astfel de instalații (Monah 1991, p. 298, fig. 1/1).

După H. H. Goghlan primele cuptoare cu plăci perforate au apărut în Asia Anterioară, la Sialk în Iran (1942, p. 22 și urm., fig. 3-4), în săpăturile sistematice întreprinse de R. Ghirshman, ale cărui rezultate au fost publicate în 1938. Atelierele de olărit prevăzute cu astfel de cuptoare, cu două camere suprapuse, de tip II, sunt cunoscute și în Asia Mijlocie, în culturile calcolitice în care ceramica se picta (Masson 1964, p. 151-152).

Acest tip se va întâlni și în culturile ulterioare. Să menționăm cuptorul bine conservat, din bronzul târziu, descoperit în «așezarea lacustră» din zona lacului d'Annecy, Franța (Leroi-Gourhan 1988, p. 48, h > 50 cm, vezi și profilul).

*

Cercetarea arheologică a relevat nu numai aspecte de organizare interioară a atelierelor, dar și rolul acestora în dezvoltarea economică, în diferențierea socială și mai ales în viața religioasă. Practicarea olăritului a favorizat prosperitatea așezărilor, dar nu în felul în care se dezvoltă în zilele noastre o comunitate. În eneolitic olăritul nu a fost rodul unor observații tehnice, acesta s-a structurat în raport cu viața spirituală, cu religia, la care olarii se raportau prin creațiile lor. După S. A. Tokarev, în ateliere însăși meșteșugul se desfășura în acord cu un *cult al olăritului*, prin derularea unor practici rituale și folosirea anumitor recuzite

(1964, p. 236-252). Ritualurile practicate în atelierele de olărit sau în locuințele atelier, trebuie să fi fost apropiate ca semnificație. Diferite erau doar obiectele folosite pentru realizarea lor, recuzita (Dascălu-Ișfănoni 1993, p. 370), cum indică varietatea inventarului aflat în apropierea instalațiilor de ars ceramica.

Între piesele de *recuzită folosite* să reamintim câteva din inventarele descoperite în locurile sau încăperile în care se practica meșteșugul. La Ariușd - *Dealul Tyszk*, două vase nepictate, dar specifice oficerii unor ritualuri, o cupă și un vas paralelipipedic, se aflau lângă peretele de est al camerei în care era instalația formată din trei cuptoare (Székely, Bartók 1979, p. 56 și urm.). De asemenea, la Trușești - *Țuguieța*, Cucuteni A₃, un fragment de idol feminin s-a găsit în mijlocul plăcilor unui cuptor de ars ceramica din locuința III, anexa 6 (Petrescu-Dîmbovița 1999 *et alii*, p. 35, fig. 10).

La Dumești, la sud de locuința atelier, cum am precizat la descrierea complexelor, s-a semnalat o *groapă rituală* de fundare și consacrare, în care au fost depuse două statuete cu fețele orientate spre răsărit, una întregă, feminină, în poziție semișezândă și alta masculină (pl. 6). Prima are, pe ambele părți, incizate câte două romburi înscrise, obținute din grupuri de linii, pe fese linii paralele, pe membrele inferioare triunghiuri, iar prin pastile marcați sânii, ombilicul și genunchii. Statueta masculină, căreia îi lipseau din vechime capul, gâtul, umerii și baza membrelor inferioare, păstrează numai urma centurii. Să reprezinte imolarea statuetei masculine ideea arhaică a morții creatoare ?, un sacrificiu ritual executat de către un sacerdot, care putea fi meșterul, în numele adorației față de divinitate, pentru reușita și perenitatea noilor creații, a ceramicii.

Alte patru statuete feminine conservate diferit, ca urmare a practicării unor ceremonii, s-au descoperit în locuința atelier. Una este aproape întregă, îi lipsește doar capul (pl. 7 8/1). Pastilele de lut îi marchează sânii și ombilicul, deasupra căruia s-a și perforat. Și în ornamentarea ei s-au folosit simbolurile specifice perioadei, romburi înscrise pe față și spate (pl. 8/4), ove flancate de benzi liniare verticale sau ordonate în unghiuri, în zona mușchilor fesieri (pl. 8/2-4). Dacă pentru statueta întregă se poate presupune o rupere accidentală a capului, nu același lucru se poate spune despre celelalte trei mult prea fragmentare, care, probabil, au fost sparte intenționat. A. P. Pogoževa a consemnat aceeași situație, în sinteza sa asupra plasticii antropomorfice, unde menționează între cele 2000 de statuete publicate, doar 5% statuete întregi, prin cele 103 exemplare (1983, nota 2). Aceleași practici rituale au fost supuse și statuetele zoomorfe de la Mihoveni *Cahla Morii* (Batariuc, Haimovici, Niculică 2003, p. 264-265).

În schimb, în sanctuare sau locuri de cult, unde se practicau ritualurile comunități, ansamblurile statuare, adăpostite în condiții speciale, probabil în așteptarea desfășurării unui nou ceremonial, erau mult mai bine conservate. O astfel de situație s-a surprins și în stațiunea Dumești - *Între pâraie*, prin descoperirea într-o locuință sanctuar, a unui grup statuar format din 12 reprezentări antropomorfe, 6 feminine și 6 masculine (pl. 44-45).

Pornind de la inventarul atelierelor de olărit, E. V. Tsvek dar și alți arheologi, V. M. Bikbaev (1990, p. 146-152), au întrevăzut practicarea unui *cult ce omagia focul și apa sfântă*, de către olarul care făcea din lut și apă vase și care stăpânea focul din cuptoare. Ea vorbește și despre existența unui *cult a două zeițe*, larg răspândit în lumea agricultorilor antici. Are în vedere expresiile dualiste ale acestuia, din Tripolie B_{I-II}, la Shkarovka - două altare, în al doilea atelier de la Veselyj Kut - un vas binoclu (1994, p. 92 și urm.; Eadem 2004, fig. 15). Tot un vas în formă de binoclu se afla în anexa I, a primei locuințe săpate la Trușești *Țuguieța*, alături de urmele unui cuptor (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1999, p. 31, fig. 9 și 283/8).

La Veselyj Kut, tot în al doilea atelier, sub pereții cuptorului de ars ceramica, s-au descoperit opt conuri miniaturale de lut ($h = 1 - 1,5$ cm), aranjate deosebit (pl. 59/8-9) (Tsvek 1994, p. 76, 93, pl. 18/1; Eadem 2004, 55-56, pl. 15/1). De asemenea, la sfârșitul etapei Tripolie B_{II}, la Trostjančyk (pl. 49), în apropierea cuptorului olarilor se afla un altar în jurul căruia erau aranjate vase de cult, între care și forme zoomorfe, iar la Shkarovka, într-o locuință - atelier de olărit din Tripolie B_{I-II}, în partea de est exista o vatră, în preajmă cu două altare cu *albiери sacre*, un vas cu *apa vie* și rămășițe calcinate de oase de bovideu (pl. 59/7).

În atelierele de olărit cu etaj de la Radingrad sau Ovčarovo, și din alte locuri din nord-estul Bulgariei (Todorova 1982, p. 34), cum a remarcat M. Gimbutas, la parter se desfășura meșteșugul olăritului, iar la etaj era un templu în care se oficiau ritualuri. După ea, atelierul de la Radingrad poate fi o cheie pentru înțelegerea funcției atelierelor construite în locuințele cu etaj ale culturilor Cucuteni Tripolie, Karanovo, Tisa și altele (1991, p. 122). De asemenea, încăpătoarea locuință de la Vărvăreuca VIII s-a considerat tot templu, în cadrul căruia se practica și olăritul (Eadem 1991, p. 122). Prin cantitatea și perfecțiunea vaselor descoperite în astfel de complexe, construcțiile depășeau funcția de atelier, pentru a o dobândi pe aceea de templu al activităților religioase, între care modelarea și ornamentarea rituală a ceramicii deținea un loc important. După E. R. Stern sau M. Gimbutas, același rol aveau și locuințele mari de la Petreni, în care olăritul se practica mai ales pentru realizarea vaselor de cult și a altor piese necesare desfășurării ritualurilor (1991, p. 107). Pentru comunitățile agrare eneolitice, modelele cuptoarelor sau chiar cuptoarele, în cadrul ceremoniilor rituale simbolizau unirea dintre Marea Zeiță fertilă, ce cunoștea tainele nașterii, morții și renașterii și Focul masculin (Eadem 1989, p. 25 și urm.).

Cuptoarele pentru încălzit, gătit, uscat și ars ceramica, erau nelipsite în locuințe, ateliere, sanctuare. Menționăm și descoperirea, în arealul culturilor eneolitice est europene, a unor machete și a unor modele de cuptoare simple, de forma unui paralelipiped prevăzut cu horn. Cuptoarele din interiorul machetelor ne dau posibilitatea să vedem forma și poziția lor în cadrul acestor construcții, în care marcau locul de păstrare a focului sacru, ca sursă permanentă de lumină și căldură. Încă din Tripolie A la Sabatinovka II, în sanctuarul de aproximativ 70 m², în interiorul unui cuptor tronconic cu o cameră, înconjurat de o ramă circulară de lut (pl. 59/2), se aflau diferite vase, între ele unul cu oase de bovideu arse parțial (Makarevič 1960, p. 290-292, fig. 1; Zbenovič 1996, p. 32-33; Markevič 1960, p. 290; Monah 1997, fig. 3/1). În etapa Tripolie C_I, o instalație de ars ceramica, boltită tronconic, realizată din lut, cu alimentare exterioară, se afla și în interiorul machetei - sanctuar de la Popudnija (Passek 1949, p. 95-96, fig. 50/4; Himner 1933, p. 17, pl. XVI-XVIII; cf. Monah 1999, p. 46, fig. 11/1), iar un cuptor cu deschidere pentru alimentare, în interiorul machetei - sanctuar de la Šuškova (Passek 1939, p. 124, fig. 69/4), pentru ca, tot aici, în altă machetă să se fi păstrat doar cuptorul (Eadem, p. 124, fig. 69/1, 4); alte două machete s-au semnalat în muzeul din Uman, una era asemănătoare cu exemplarul de la Šuškova, iar din alta s-a păstrat doar cuptorul vopsit cu roșu (1999, p. 46-47). În sanctuarul de la Ovčarovo, Bulgaria, cuptorul avea baza patrulateră (Todorova 1982, p. 37, fig. 89).

Prima, provine de la Berezovka, așezare Tripolie B_I, din zona Bugului inferior, și prezintă în cele patru colțuri coloane cilindrice, ce se termină în formă de cupă, iar central este redat probabil hornul. Pereții laterali ai machetei s-au pictat cu un decor, probabil în forma unui șarpe (Tsvek 2001, p. 29, fig. 7; Ovchinnikov 1994, p. 149 și urm.). A doua s-a descoperit la sud de Dunăre, în așezarea Slatina, din apropierea pârâului Struma, Raionul Sofia (Nikolov 1990, p. 33, fig. 1-2), dar ele s-au semnalat și în alte stațiuni, în cultura Lengyel (Kalicz 1976, p. 121, fig. 4/1-5), și în alte culturi (Makay 1971, p. 142).

*

Cucutenienii și tripolienii prin pictarea sau prin gravarea ornamentelor în registrele formate din marginea, corpul sau piciorul vaselor, printr-un veritabil act de creație, constant au reluat motivele anterioare. Soluțiile de asociere a lor, în câmpurile ornamentale, au fost specifice fiecărei etape și fiecărei secvențe culturale. În arealul vestic, de la o fază la alta, începând cu Precucuteni III, când canelurile sau inciziile spiralo - meandrice au fost marcate și prin culoarea roșie sau albă și continuând, cu fazele următoare, Cucuteni A, A-B sau B, când motivele s-au realizat mai ales prin pictură, s-au creat succesiuni de imagini vizuale, care, la fel ca și documentele scrise se pot considera limbaje simbolice, pot fi supuse unei lecturi. Ornamentul a crescut succesiv, nu fără a păstra elemente din trecutul său alegoric, metaforic, transmis prin intermediul acelorasi forme de expresie artistică. Stăpân al lumii dar și răspunzător de păstrarea ordinii universale, omul eneolitic - *homo geometricus* -, s-a impus prin stăruința cu care picta.

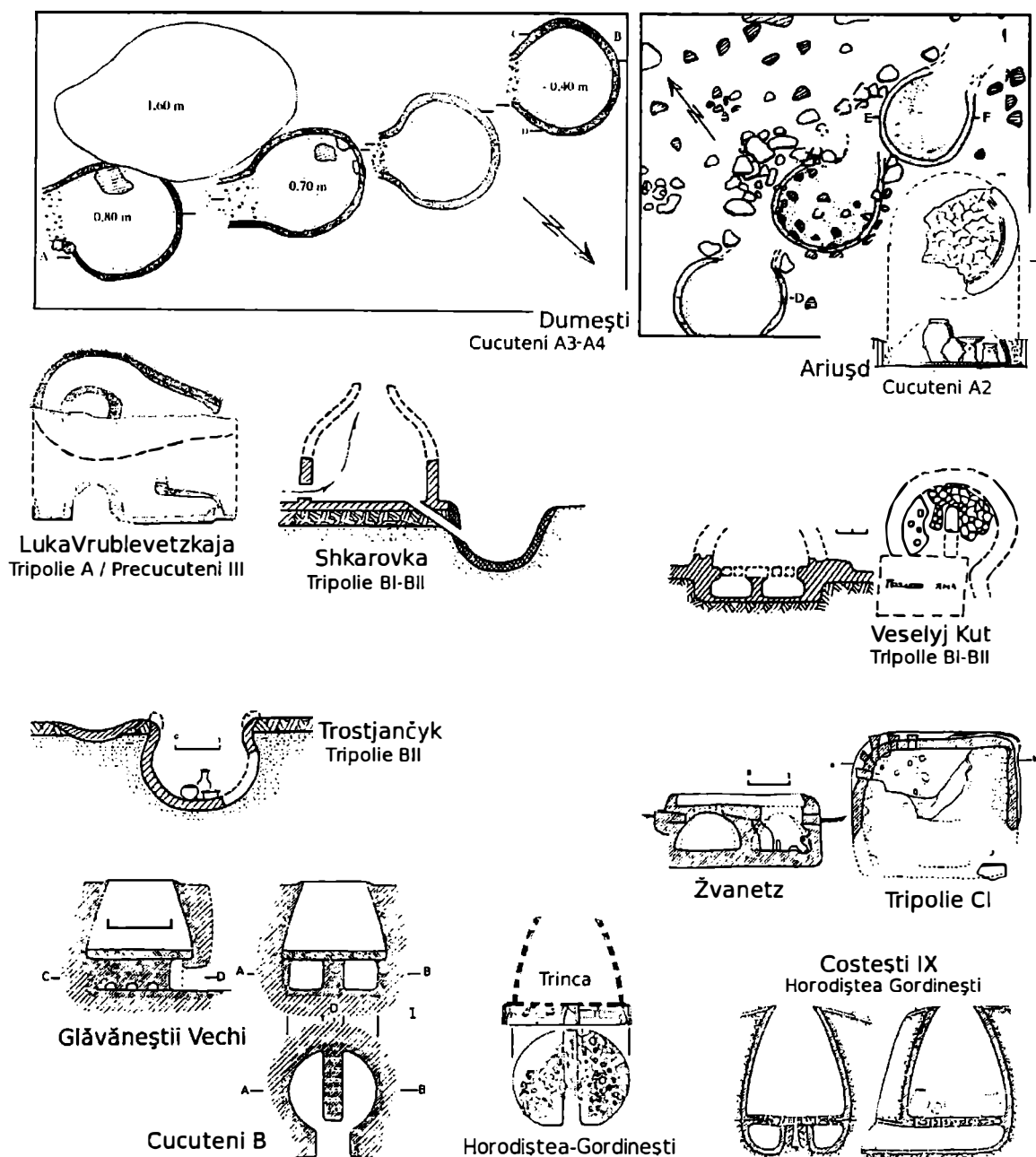
O notă specifică *decorului ceramicii gravate* se leagă, fără îndoială, de acoperirea cu alb la Drăgușeni sau cu brun la Trușești, a benzilor decorative rezervate din fondul vasului, prin dungile adâncite. Cu toate că au fost executate în tehnica negativă capătă un efect pozitiv, reieșind în evidență atât prin adaosul de culoare brună, cât și prin culoarea roșie crudă din interspații, precum și prin încrustarea cu alb a dungilor adâncite (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 267, 284, fig. 181).

Vasele pictate au fost acoperite mai întâi cu alb, altele însă cu roșu, pentru a realiza fondul, un înveliș mai dens sau mai subțire. La Cucuteni - *Cetățuie* constant fondul s-a pictat cu alb, la fel și la Trușești - *Țuguiea*, deși sunt și vase ornate pe fond roșu. În schimb, la Hăbășești, ca și la Berești, predomină pictura pe fond roșu sau brun-roșcat deschis (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 311 și urm.). La Dumești, cu alb se forma fondul, din care se rezervau cu negru motivele ornamentale, iar interspațiul se acoperea cu roșu întins sau liniar, sau cu alb se pictau benzile ornamentale, mărginite cu negru, pe fondul brun al vasului, cu interspațiul acoperit tot cu roșu întins sau liniar. După H. Schmidt prin această tehnică, fără a se păstra aceeași ordine în aplicarea vopselelor, pictura cu alb sau roșu se realiza direct pe fondul vasului, după care motivele se mărgineau cu linii negre ciocolatii, care ades suprapuneau ușor albul sau roșul (1932, p. 14). La Dumești - *Între pâraie* benzile înguste, rezervate din fondul alb, sunt mai frecvente decât benzile medii sau late, fapt ce se considera a fi un specific al etapei Cucuteni A₄ (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 314).

Trasarea dungilor negre nu este obligatorie, întrucât sunt vase, de exemplu la Hăbășești, unde există pe o față a vasului și lipsesc pe cealaltă (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 325). În cazul motivelor rezervate, se constată, deseori, reveniri cu alb sau roșu, chiar după mărginirea cu negru, în scopul corectării unor imperfecțiuni. De regulă, interspațiul se picta cu altă culoare față de motivele principale. Anumite categorii de vase au jumătatea inferioară acoperită în suprafață cu alb, roșu sau roșu brun. Pretutindeni, în arealul acestui complex, soluțiile de asociere a motivelor ornamentale în câmpurile ornamentale au fost nelimitate.

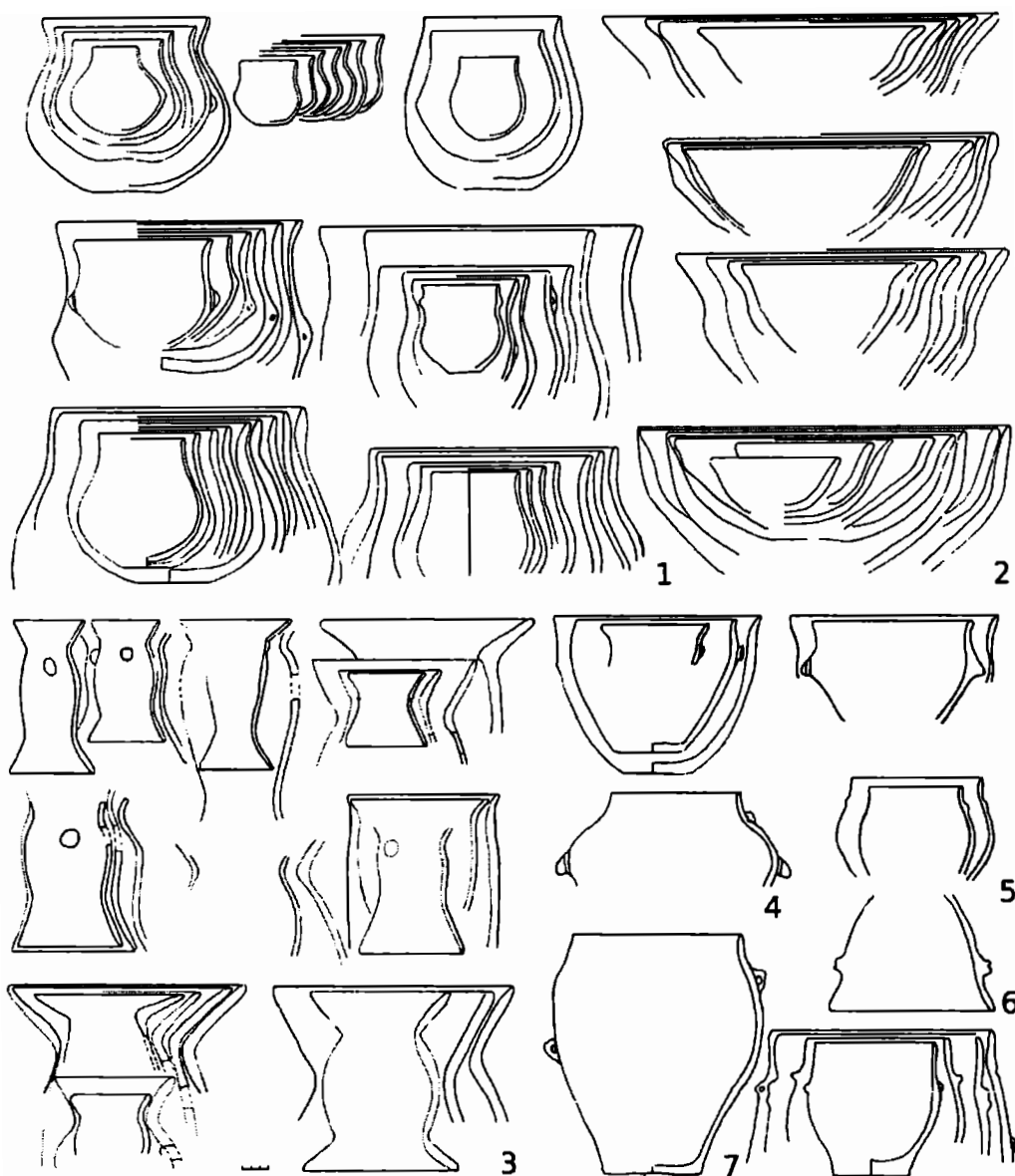
*

Fără a considera existența celor trei funcții, „administrarea sacrului, acțiunea războinică, economia – a căror armonie ierarhizată este necesară pentru ca societatea să dăinuie”, în cadrul societăților agrare eneolitice, vom încheia reproducând din consemnările semnate de Georges Dumézil „structura celor trei funcții a fost adesea pusă de gânditori în corespondență cu alte triade, cu semnificații și de origini diferite – nimic nu este mai răspândit în lume decât cadrele ternare –, și le-a trimis, într-un fel mai mult sau mai puțin statornic o colorație trifuncțională: de pildă cele trei părți suprapuse ale lumii (cerul, văzduhul, pământul); sistemul celor trei «fire», *guna*, din care totul este ȧesut (*sattva*, *rajas*, *tamas* = «fire care, răsucite, dau funia (Nandou); ierarhia valorilor morale (*dharma*, *artha*, *kāma*); teoria focurilor artificiale (focul stăpânului casei, focul de apărare, focul ofrandelor); culorile principale (alb, roșu, negru) etc. (1997, p. 39-40).



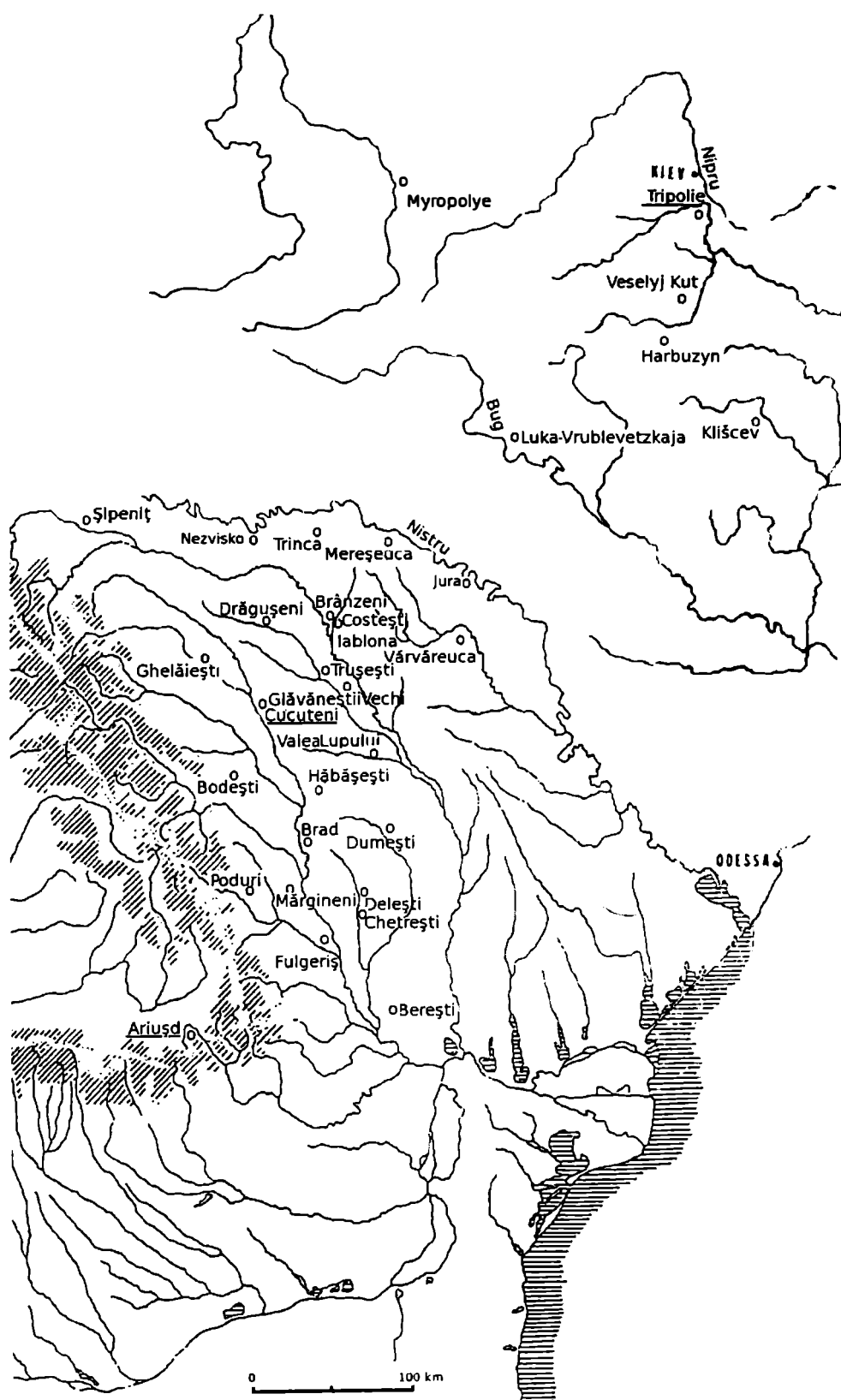
Pl. 60. Tipurile și cronologia cuptoarelor de olărit.

Pl. 60. La typologie et la chronologie de fours pour la cuisson de la céramique.



Pl. 61. Forme ceramice descoperite la Dumești - Între pâraie.

Pl. 61. Les formes de poterie découverts à Dumești - Între pâraie.



Pl. 62. Harta descoperirilor arheologice.

Pl. 62. La carte de la découvertes archéologique.

Le complexe culturel Cucuteni - Tripolie. *L'art de la poterie.*

Avant-propos

La magnifique civilisation préhistorique Cucuteni - Tripolie¹ est devenue, comme on le sait, renommée par les représentations plastiques anthropomorphes et zoomorphes, mais surtout, par les diverses formes de poterie dont les murs ont été transformés en supports impérissables pour la peinture de leur modèle cosmogonique de caractère mythologique et religieux, avec des colorants minéraux qui ont bien résisté au temps. Le constant renouvellement des motifs, sous la forme des aspects décoratifs symboliques, comme une permanente tentative de rétablissement des liaisons avec les ancêtres, avec le temps primordial d'où tout est issu et qui sert comme modèle aux périodes ultérieures, permet la poursuite des étapes chronologiques successives des cultures néo-énéolithique, avec leurs formes décoratives spécifiques aux complexes culturels, Starčevo – Criș, la céramique linéaire, Boian – Gumelnița, Vădastra – Sălcuța, Turdaș, Petrești ou Tisa – Tiszapolgár – Bodrogheresztúr.

Une partie des récipients du complexe culturel Cucuteni - Tripolie, qui ont résisté au temps, pour témoigner sur la splendeur de celui-ci, peuvent être admirés de nos jours, particulièrement dans les musées trouvés dans l'aire géographique située entre les cours moyens et supérieurs des vallées Mureș, Siret et Bârlad, Prut, Dniestr et Răut, le Boug et le Dniepr.

Rarement, il est arrivé que les fouilles systématiques ont contribué à la découverte de quelques ateliers de poterie, même si, ceux-ci ont certainement connu une large diffusion et une utilisation de longue durée. Leur étude représente le sujet de notre volume et il est fondé sur deux de nos découvertes archéologiques: les sept fours de phase Cucuteni A découverts à Dumești, le district Vaslui, recherchés entre les années 1987 et 1990 et les deux fours découverts à Trinca - *Izvorul lui Luca*, le district Edineț, la République de Moldavie, datés dans la période qui suit après le complexe culturel Cucuteni - Tripolie, définie par le groupe culturel Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka². De ces derniers fours, le premier a été recherché par le docteur Oleg Levițki, chercheur à l'Institut d'Archéologie et d'Ethnographie de l'Académie de Science de la République de Moldavie, en 1990, et le

¹ La vaste aire de la civilisation Cucuteni - Tripolie a été structurée par l'historiographie contemporaine, pour toute la période, 3800 / 3750 - 2700 / 2600 b.c. ou 4650 - 3500 B.C. (Monah 1987, p. 75 și urm.; Petrescu-Dîmbovița 1993, p. 548; Mantu 1999, p. 193), dans trois grandes zones géographiques, Carpato-dniestrienne, où sont encadrés les découvertes archéologiques roumaines et moldaves, et, respectivement Bugo-dniestrienne et Bugo-dnieprienne, trouvées particulièrement en Ukraine (Sorokin 1993, p. 85). De point de vue chronologique, on a envisagé les correspondances publiées par D. Ia. Teleghin, concernant les deux aires: Précucuteni III = Tripolie A; Cucuteni A₁₋₄ = Tripolie A-B et B_I; Cucuteni A-B₁₋₂ = Tripolie B_{I-II} et B_{II}; Cucuteni B₁₋₂ = Tripolie B_{II} - C_I et C_I et le complexe culturel Horodiștea - Foltești = Tripolie C_{I-II} et C_{II} (1985, p. 15).

² Dans la vaste étendue du complexe culturel Cucuteni - Tripolie et à la proximité, par la désagrégation de celui-ci, se sont formés des groupes culturels: Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka appelé en conformité avec les stations éponymes recherchées archéologiquement en Roumanie, République de Moldavie et Ukraine (Dergačev 1973, p. 100); au sud le type Jivotilovka (Petrenko 1994, p. 61, 64, pl. 4); dans l'aire du Plateau de Volânia, Gorodsk; à l'est sur le Dniepr la variante tardive Sofievka (Dergačev, Manzura 1991, p. 211, tab. 2), à l'est Cernavoda II - III et le groupe Boleráz (Roman 1981, p. 30-32, fig. 1). On mentionne aussi la formation des groupes Foltești et Usatovo (Idem 1976, 77-78; Dinu 1980, p. 1), la culture Trichterbecher et la culture des amphores sphériques (Roman 1981, p. 30-32).

deuxième par une équipe coordonnée par O. Levițki, dont j'ai fait moi-aussi partie, en 1995. La présentation détaillée de ces fours nous a permis de procéder à la reconstitution de leur mode de fonctionnement, qui était propre aussi pour d'autres centres, et de surprendre les modifications qui sont survenues à travers le temps. Dès les fours à une seule pièce, employés pour brûler la céramique par les communautés des phases Cucuteni A = Tripolie B₁ et Cucuteni A-B = Tripolie B_{1-II}, on a passé aux fours à des pièces superposées. Ce type a été utilisé surtout dans la phase suivante Cucuteni B = Tripolie C₁, la dernière dans l'évolution de ce grand complexe culturel. Ils ont continué d'être utilisés aussi dans la première phase du groupe Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka, mais sans obtenir les performances technologiques précédentes. Comment a remarqué l'ethnologue Gh. Iordache, le système de cuisson dans les fours à deux pièces superposées, „reste actuel jusqu'à nos jours” (1996, p. 18).

La station Dumești, située au sud du Plateau Central Moldave, où ont été partiellement découvertes les ruines d'une riche habitation Cucuteni, phase A, a été emplacée, comme beaucoup d'autres, dans les limites offertes par l'interfluve formé par le ruisseau Suhuleț, affluent gauche de la rivière Bârlad, et un petit ruisseau local. Le point est appelé par les habitants de l'endroit par un toponyme significatif *Între pâraie*, tout comme pour fixer dans le réel l'image intemporelle d'un modèle archétypal, de *modèle exemplaire universel* (Eliade 1991, p. 33). Chacun de ces douze demeures bâtiments, recherchées dans l'interfluve mentionné, avait un inventaire à part, en conformité avec la diversité des occupations pratiquées au sein de la communauté: la première était un sanctuaire détruit par les travaux d'aménagement d'un jardin où a été trouvé le complexe bien connu de douze statuettes anthropomorphes, six féminines et six masculines, et d'autres objets de culte; dans la sixième demeure il y avait *in situ* plusieurs poids provenus d'un métier à tisser verticale, et dans la dixième demeure il y avait des haches partiellement perforées, infinies, les complexes marqués avec les nombres 3, 7 et 13 formaient l'atelier de poterie, les dépendances de ses environs et deux groupes de fours. Initialement, il y avait approximativement vingt-cinq demeures. Elles ne sont pas étendues, plus que permettait l'espace géographique.

La station Trinca *Izvorul lui Luca*, située dans l'aire géographique du Plateau Nordique de la Moldavie, la sous-division des *Collines de Trinca*, a été recherchée entre 1994 - 2002, et 2004. Le point d'intérêt archéologique, représenté sous la forme d'une Cité a été entouré de trois parties d'un méandre de ruisseau Draghiște, qui, dans cette zone, a des hautes berges, rocheuses et boisées. Les recherches archéologiques d'ici ont été initiées en vue de la recherche de la Cité halstattienne ancienne, documenté de point de vue archéologique par un riche habitation avec trois horizons successifs (Levițki, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17 et les suiv.). Les fouilles réalisées sur le lieu où s'étend actuellement la Cité a contribué aussi à la découverte d'un habitat, de petite étendue, propre au groupe culturel Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka, daté dans la période de transition de l'Énéolithique à l'époque du Bronze, d'aspect Gordinești, spécifique à l'aire située entre les fleuves Prout et Dniestr (Dergačev 1973, p. 100). De cette habitat on a recherché jusqu'à présent quatre demeures et deux fours appartenant au type de ceux à deux pièces superposées.

La poterie de type Cucuteni ou Tripolie s'est transformée progressivement, dès le début de la période de transition vers l'époque du Bronze, pour s'éteindre „par l'épuisement de la vie des formes” (Nițu 1984, p. 48), une fois avec la pete d'identité enregistrée par l'apparition des groupes provenus des steppes de l'Est, du Nord, ou d'ailleurs. Les nouvelles cultures apparues auront des nouvelles structures socio-économiques spécifiques au Bronze ancien.

J'ai présenté la fonctionnalité et la structure des ateliers de poterie en ordre chronologique, évolutif, sans perdre des yeux l'existence de ceux-ci au sein de quelques sociétés archaïques, qui fonctionnent selon les propres ordres magico-religieux, dépendentes de la pratique de certains rites et cérémonies. La méthodologie et les catégories de sources utilisées ont été celles propres à l'archéologie, en rapport étroit avec les dates offertes par le système des fouilles, par la stratigraphie des stations, par le spécifique des foyers, des demeures, des fossés et des fours, par le système de défense ou le diverse inventaire, partiellement illustrées dans les planches.

J'ai respecté avec objectivité les documents réels, incontestables, spécifiques à la démarche archéologique, où on reconnaît des éléments à caractère d'universalité. En même temps, j'ai eu constamment en vue le fait que les sources archéologiques compensent jusqu'à un point l'absence des autres, surtout ceux écrits. À cause de cela, je me suis confronté avec les limites d'une documentation partielle, modalité de recherche propre aux civilisations trop anciennes. Comme je viens de préciser, ces considérations nous ont conduit à la corrélation de ceux-ci avec les informations ethnographiques.

Dans la période antérieure à la préparation de la thèse de doctorat, suggérée par le prof. docteur Mircea Petrescu-Dîmbovița, membre de l'Académie Roumaine, lorsqu'il a visité le Musée départemental "Ștefan cel Mare" de Vaslui, pour connaître les matériaux provenus des fouilles de Dumești, trouvées en dépôts et dans l'exposition permanente concernant le néo-énéolithique dans le Plateau de Bârlad, à nous conseiller d'organiser les informations dans une étude.

La rédaction du volume a été fondé aussi sur les importantes contributions des chercheurs de l'époque. Leurs études ont été citées dans le texte et mentionnées dans la bibliographie.

La poterie dans l'aire de grand complexe culturel Cucuteni - Tripolie

Pour la reconstitution du mode d'organisation, nous avons parcouru la voie de connaissance du présent vers le passé, à partir des *analogies ethnologiques* (Dumitrescu, 1979, p. 15). Même si une telle analyse semble hypothétique, nous avons envisagé l'utilisation, le long des années, de certaines techniques, outils, méthodes et procédés de travail semblables, ce qui ont conduit à la standardisation des étapes, sans tenir compte de l'espace ou du temps. V. I. Markevič, à partir des recherches réalisées par lui en Bessarabie, considérait que, dans chaque habitat il y avait un potier, qui a donné un caractère à part à la production, et il donne comme exemple la céramique de type Vărvăreuca VIII (1981, p. 24, 120). La même idée a été soutenue par M. Iu. Videjko pour l'Ukraine, ayant en vue la grande station de Maidanetz (1988, p. 1 et les suiv.), où, comme dans d'autres stations, les récipients ont été produits aussi pour l'échange.

S. Marinescu-Bîlcu (1974, p. 145-146) a lui même soutenu l'idée de l'existence, dès la culture Précucuteni III - Tripolie A, de quelques centres de potiers qui employaient les mêmes expressions artistiques et suivaient les mêmes directions de développement, ayant un rôle important non seulement dans la production de la céramique fine pour la communauté ou pour les habitations voisines mais aussi dans sa diffusion dans d'autres centres culturels ou dans des aires plus éloignées. D'ailleurs, E. Comșa, précisait que „de tels centres ont été en nombre assez réduit, dans chaque zone et période” Il considérait que „dans chaque habitation on réalisait seulement la céramique d'usage commun, et l'autre peinte était apportée d'une autre part, en commençant ainsi de perdre son rôle d'indice ethnique” (1981a, p. 20-22).

La grande ressemblance entre les formes céramiques et du décor, dans certaines zones géographiques, a facilité au professeur Vl. Dumitrescu la définition des aspects régionaux, avec les centres de poterie (1954, p. 552-553), spécifiques, en général, à la même étape chronologique ou à d'autres consécutives. Il est naturel que certaines habitats soient détachées d'autres, instituant entre elles des liaisons tribales ou au niveau des unions tribales. À partir de la demeure Drăgușeni *Ostrov*, de phase Cucuteni A, publiée aussi sous forme de monographie par S. Marinescu-Bîlcu et Al. Bolomey (2000), le professeur Vl. Dumitrescu a défini le groupe Drăgușeni comme un groupe régional (1973, p. 177; Idem 1974b, p. 545), répandu d'une part et d'autre de Prout, mais touchant, tout comme dans le cas de la station Polivanov Jar, aussi le territoire d'Ukraine (Marinescu-Bîlcu 1983, p. 84). L'analyse de l'aspect Drăgușeni dans tout l'espace de diffusion a été continuée par V. Sorokin, qui l'a dénommé l'aspect régional Drăgușeni *Jura*, à partir des stations les plus représentatives (2002).

La station Dumești - Între pâraie

L'importante station préhistorique de Dumești - *Între pâraie*, le département Vaslui, située dans le Plateau de Bârlad, à quelques kilomètres du cours de la rivière Bârlad, entre deux petits ruisseaux (pl. 1-2), a été systématiquement recherchée entre les années 1982 et 1991 (Maxim-Alaiba 1983-84, p. 99; Idem 1987, p. 269; Idem [Alaiba] 2005, p. 57). Les fouilles ont été faites pendant dix ans ont conduit à l'investigation d'un nombre de douze demeures, d'une manière totale ou partielle, datées chronologiquement dans les étapes Cucuteni A₃₋₄, comme l'on a déjà précisé. Conformément à la stratigraphie verticale et horizontale, la construction des demeures et du sanctuaire peut être répartisée en trois horizons culturels successifs, trouvés en changement, ce qui indique, naturellement, l'existence du moins trois générations.

L'atelier de poterie et les aménagements des environs

Au cours des fouilles réalisées entre 1987 et 1989 on a mis en évidence dans sa totalité, dans la partie nord-ouestique de d'habitation, une demeure - atelier, ayant au nord une annexe pour garder la céramique peinte, et les aménagements des environs: l'espace pour le modelage de la pâte, au sud-ouest, comme nous indiquent les grandes pierres trouvées ici, spécifiques au mobilier trouvé dans le voisinage de la table du potier, la chaise ou un support; au-dessus de celui-ci et au sud-est, où étaient agglomérées des parties de différents récipients qui n'étaient pas peints, plus difficile à enregistrer, il y avaient probablement des paravents d'où se son dispersées sur le niveau de petites traces de brique, à l'est il y avait un fossé brûlé à l'intérieur jusqu'au calcinage et il y a tout lieu de croire, qu'il a été employé comme four pour brûler les grands récipients (pl. 17/2; Gr. 8; cpl. 8); à l'est il y avait un groupe de quatre fours (pl. 15/1, 3; 16) et à leur proximité - une petite chaumière circulaire et au moins cinq plaques semiperforées d'argile, à l'est (cpl. 7; pl. 2); d'autres trois fours pour brûler la céramique se trouvaient à la périphérie nord-estique. On doit aussi mentionner le fossé rituel de fondation et de consécration de la demeure atelier, situé dans la partie sudique de l'atelier de poterie juste devant sa face, un fossé où l'on a déposé deux statuettes, l'une féminine et l'autre masculine, comme une réflexion du culte domestique. Un autre groupe, formé de trois fours (pl. 17/1; cpl. 13), se trouvait à la proximité du périmètre de la demeure, dans la partie nord-estique (pl. 2).

Dans le cadre de l'atelier de poterie, comme on l'a déjà précisé, une première place était détenue par la demeure - atelier (L₃ = cpl. 3), placée au centre-ouest de l'agglomération, à la proximité de l'étang (pl. 2-3). *La demeure* parce qu'ici était aussi un lieu d'habitation, comme nous indique l'inventaire des besoins quotidiens, des outils en os, en corne, en silex, d'où un copeau semble provenir d'une faucille et beaucoup des haches en marne jaunâtre, des moulins à manège, des objets destinés au frottement, des cuillers, des louches, de la céramique peinte et d'usage ménager etc. Même si on a trouvé dans la demeure - atelier des grains, on suppose leur conservation dans quelques enclos et récipients de provisions. L'emplacement de la station dans la vallée, non pas sur une hauteur dominante, n'a pas été favorable à la conservation des grains, des restes de bois ou de petits os. Pourtant, le sol humide a favorisé la conservation de la peinture par les sédiments calcaires. *L'atelier* parce que ici, dans la grande chambre on peignait la céramique, comme nous indique la découverte de deux récipients qui comptaient la matière première nécessaire à cette entreprise. On mentionne aussi la présence de quelques récipients, surtout des bols peints d'une façon peu soignée probablement par un débutant, encore maladroit, mais qui respecte les canons spécifiques à l'étape Cucuteni A₃, de division de la surface du récipient et de disposition des couleurs, ce qui n'était pas à la portée de ceux peu ou point initiés.

Dans l'atelier on a trouvé des parties provenant de quatre statuettes féminines, des traces de la pratique de certaines cérémonies. L'une est presque entière, il lui manque seulement la tête. Un décor en bandes linéaires imprimé sous les épaules, avec les bouts de l'outil avec le quel on a obtenu aussi les incisions sur le corps (pl. 7-8/1). Les pastilles d'argile marquent les seins et le nombril, au-dessus du quel s'est produite aussi une perforation. Si, quant à cette statuette, on suppose une chute accidentelle de la tête, ce n'est pas le cas pour les trois autres statuette, beaucoup plus fragmentées qui, probablement, ont été délibérément cassées. A. P. Pogoževa a consigné pourtant la même situation, dans sa synthèse sur la plastique anthropomorphe, où il mentionne, parmi les cinq mille statuettes publiées seulement un nombre de 5% statuettes intactes, 103 exemplaires (1983, note 2). Aux mêmes pratiques rituelles ont été subies aussi les statuettes zoomorphes du Mihoveni *Cahla Mori* (Batariuc, Haimovici, Niculică 2003, p. 264-265).

Comme l'on a déjà vu, pour leur décoration, on a employé les symboles spécifiques à la période, des rhombes sur les deux faces (pl. 8/3), des ovales bornés de bandes linéaires verticales ou ordonnées en angles, dans la zone des muscles fessiers (pl. 8/2-4). Leur découverte d'habitude fragmentaire, nous a toujours conduit à se poser la même question pour chaque nouvelle demeure, pourquoi les pièces intactes sont tellement rares? La réponse réside dans le fait qu'on lie la destruction des statuettes de certaines pratiques rituelles (Pogoževa 1983, p. 7 et les suiv.).

Du plancher on a récupéré aussi quelques cônes d'argile minuscules, dont le rôle était probablement proche du rituel signalé dans l'atelier découvert dans la demeure Veselyj Kut (Tripolie, l'étape B_{1-II}), où, sous les murs du four utilisé pour brûler la céramique, se trouvaient un nombre de huit cônes de ce type (h = 1-1,5 cm) rangés particulièrement (Tsvek 1994, p. 76, 93; Eadem 2004, p. 57-59, pl. 15/1).

Toujours dans cet endroit on a découvert aussi des astragales, certains polis, qui ont servi, probablement, à jouer aux osselets. Ils ont été signalés aussi dans le cadre d'autres demeures qui datent de la phase A, parmi lesquelles on mentionne les astragales de chèvre (*Capra hircus*), trouvés dans un récipient à Bonțești *Mira* (Dumitrescu 1993, p. 97; fig. 8/14); ou à Huși - *Centrul Orașului*, où, dans la demeure partiellement recherchée en 1975, il y avait aussi un récipient globulaire couvert d'une pierre de rivière aplatie, „qui comprenait douze osselets de petite dimension d'animal indéterminé encore, qui rappelle une autre

découverte identique, d'un même nombre d'osselets, faite accidentellement dans une autre rue en 1954" (Nițu, Bazarciuc 1980, p. 19). On mentionne aussi leur présence dans la demeure 7 de Roma - *Balta lui Ciobanu*, où, à la limite sudique de la plateforme on a trouvé un petit récipient qui a la forme d'un tronc de cône, assis au-dessus d'un osselet (Popovici, Buzdugan, Alexoae 1992, p. 13) ou dans les exemplaires de Brânzeni III (Markevič 1981, pl. 13/2).

La trousse du potier:

les récipients, les pinceaux, le polisseur, des pigments colorés

À l'intérieur de l'atelier, sur le plancher, un petit enclos qui ouvrait du centre protégeait deux récipients placés encore en position verticale, comme on peut le voir aussi dans l'ensemble photographique (pl. 3/2-3). Sur le corps bombé du premier récipient (pl. 9/1-1a; 10/4), les motifs décoratifs ont été ordonnés négligemment en des *S* horizontales, formés de bandes blanches négatives, réservés du fond blanc, par leur délimitation avec du noir, quant à l'interstice il a été couvert du rouge linéaire, l'une des couleurs de base, primaires, sauf celui qui entoure une volute (pl. 9/1a).

Le récipient bien cuit mais modelé et décoré négligemment, par son utilisation est devenu une sorte de trousse, par le potier de l'atelier, pour la conservation de la matière première nécessaire pour obtenir les teintures et de trois outils indispensables pour réaliser le décor, deux pinceaux oviformes en argile et un polisseur¹. Les pièces oviformes (pl. 10/1-2; 11/1-2), par les partielles perforations réalisées à leur pointe, ont été considérées comme des manches de pinceaux. L'analyse par diffraction par des rayons X, pour mettre en évidence des empreintes, indique la couverture avec argile d'une poignée de cheveux. Les traces digitales restées sur elles montrent que la cuisson a été ultérieure à l'usage (pl. 10/1-2; 11/1-2).

Comme on l'a déjà précisé, dans le même récipient on gardait aussi la matière première pour obtenir les teintures blanches, rouges et noires; plus précisément: 48 morceaux prismatiques d'hématite² (pl. 12/2-3), de couleur rouge, avec des facettes qui n'étaient pas uniformément polies³; 38 de nodules sphériques de carbonate de calcium, 1048 de nodules noirs, entiers, d'oxyde manganique-ferreux et 149 fragmentaires (pl. 12/1, 4) au moment de leur dégagement sur la terre, ils étaient couverts de carbonate de calcium.

Le second récipient a été réalisé plus soigneusement que le premier, il a le corps peu bombé et le cou haut. La peinture a été appliquée de nouveau sur le fond blanc et elle consiste dans des bandes verticales blanches, chacune avec des lignes noires, et prévue en position

¹ Poids polisseur = 39 g; h = 36 mm; les bases 18 et 37 mm; les paramètres des pinceaux: l = 17/19 mm; \varnothing = 7/12 mm; poids = 1,35/2,20 g.

² 68 g, après la mise à l'écart des sédiments, sont restés 61 g (L=5-38 mm), les fragments ont des stries. Probablement le potier brisait des noyaux des morceaux de différentes dimensions qu'il frottait ensuite sur une pierre poreuse.

³ „Hématite, Fe_2O_3 , oxyde de fer, cristallisé dans le système rhomboédrique scalénoédrique. Dans la nature il se présente sous deux formes allotropiques: alpha- Fe_2O_3 cristallisé dans le système rhomboédrique, forme stable, gamma Fe_2O_3 cristallisé dans le système cubique, forme instable. Minéral cassant, il a la dureté 5,5-6,5 (l'échelle Mohs) et la densité 5,19 -5,3kg / dm³. Les cristaux d'hématite ont la couleur noir d'acier, gris foncé du fer, parfois des reflets bleuâtres, lorsqu'ils se trouvent en lamelles minces ils ont une couleur jaune. La poussière a la couleur rouge-rouge violacé. Elle contient 70% Fe, 30% O et parfois titanate de fer (FeTiO_3) en proportion de 6-7% (les gisements de Norvège et de Suisse) ou molybdène 12%. Dans sa composition peuvent entrer aussi des silices, oxyde ferreux, oxyde de chrome, etc. C'est l'un des principes minéraux de fer, étant utilisé comme matière première pour l'extraction du fer. Dans notre pays il se trouve en petites quantités, d'habitude il est associé avec d'autres minéraux, à: Teliuc, Ghelar, Iacobeni, Ruschita, Dobrogea etc. Les plus grands gisements se trouvent dans les pays de l'ancienne URSS, Canada, Brésil, Indes" (MCM 1980, p. 221).

médiane par deux lignes brun-rougeâtres. L'interstice a été couvert de bandes larges, rouges (pl. 9/2; 10/3). Le récipient ne comprenait que des modules sphériques, de petites dimensions par rapport à ceux découverts dans le premier récipients. On a envisagé aussi les nodules tombés sur le plancher.

Les radiographies réalisées aux deux pinceaux, aux granules et aux fragments d'hématite ont mis en évidence des craquelures profondes qui se forment par cuisson, à des hautes températures. À cause de cette cuisson, jusqu'à vitrification, le polisseur s'est fendu en trois parties.

Les analyses des colorants découverts dans la demeure - atelier Dumești - Între pâraie

Les premières analyses par diffraction par des rayons X, faite pour la céramique peinte de Dumești, ont été réalisées dans le Laboratoire de recherches physiques du Musée d'Histoire de la Roumanie, par le physicien Gh. Niculescu. Pour cela on a prélevé des particules d'un nodule sphérique sous forme de poussière brun foncée, et des particules de teinture d'un fragment céramique. Les particules sous l'action des rayons X ont établi des valeurs spécifiques propres à l'oxyde manganoux-ferreux (MnFe_2O_4) dans le carroyage des diffractogrammes 761 et 823 (fig. 14/1, 3), horizontalement, entre 10-3,25 et verticalement, à partir de 20,80 à 33,10 et 42,80. Conformément à la nomenclature systématique, au point de valeur 26,25, on a remarqué le cristal de quartz (SiO_2). On a procédé de même manière pour la recherche des morceaux prismatiques d'hématite, dont on a comparé les analyses avec celles des pigments de couleur prélevée d'un fragment céramique (voir la diffractogramme 805, pl. 14/4). Les investigations ont mis en évidence un oxyde ferrique, conformément aux repères obtenus dans la diffractogramme no. 762 (fig. 14/2), dans le champ no. 10 jusqu'à 1,75 carroyage horizontale, l'hématite (Fe_2O_3) ayant en composition un pourcentage de fer de 65-75% qui faisait presque inaltérable la couleur. Les pigments d'origine anorganique, résistants à la chaleur et à différents agents atmosphériques et chimiques, par la suspension dans un liant, étaient employés pour la coloration des motifs ou de toute la surface du récipient, par le bain de couleur.

D'autres analyses des colorants de Dumești - Între pâraie ont été réalisées à l'Institut de Physique Nucléaire de Bucarest, par le physicien Gabriela Grabari, pour établir leur composition des minéraux existents dans les pigments colorés et des éléments mineurs, obtenus par la bonne volonté du collègue dr. Dr. Popovici (Maxim-Alaiba 1992, p. 81-83).

La demeure 3

Le I^{er} récipient

L'Hématite

Preuve 1: - fer; un peu de mangan et de plomb; un peu de zirconium;

Oxyde manganoux-ferreux
(fer envers mangan 3/1)

Preuve 2: - fer + mangan + strontium + zinc (strontium + zinc + 100-200 parties par million).

Le II^e récipient

Preuve 3: - fer + strontium + zirconium + nickel + zinc, or(???)

Le fossé 8

Des fragments de carbonate
de calcium

Preuve 4: - silicate de calcium

Oxyde manganoux-ferreux
(fer envers mangan 3/1)

Preuve 5: - fer + mangan + strontium + zinc (strontium
+ zinc 100-200 parties par million).

Le lieu d'où étaient procurés les colorants

En ce qui concerne les découvertes de Dumești - *Între pâraie*, à cause de l'existence en oxydes, hématites et calcaires, aussi de zirconium, élément qui apparaît en général dans les formations géologiques argileuses, on peut supposer leur procuration du Plateau Central Moldave même, probablement du voisinage de la station¹ Comme l'on a déjà mentionné, un tel endroit existait au pied de la colline de la limite sud-ouestique de la station, d'où nous croyons que les cucuténiens prenaient l'argile et où, probablement on trouvait aussi des argiles de couleur.

Nicolae Zaharia, dans ses longs voyages sur le terrain, a signalé, dans le village Sarafinești, le point appelé *Cetățuia Corni*, le district Botoșani, une telle source de colorants minéraux, „Dans l'aire de la cité la céramique n'a pas paru, mais le sol, jusqu'à la profondeur d'un mètre, était mélangé avec des pierres et de la terre cuite” Les aires d'argiles sont exploitées par les maîtresses de maison des villages voisins, d'elles on préparait des couleurs rouges, jaunes, pour la peinture des murs (Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia 1970, p. 294, no. 252a).

Le déroulement de l'art de la poterie à Dumești - Între pâraie

Pour le complexe de poterie de Dumești - *Între pâraie*, on a envisagé toutes les opérations pratiquées dans un atelier de poterie: l'extraction et la préparation de l'argile, le malaxage de la pâte, la purification, les additions, le modelage des récipients, le finissage de la céramique, la couverture avec engobe, le fond de peinture, le séchage, la préparation des teintures, types d'outils et la réalisation des ornements, soit de ceux en relief, soit de ceux enfoncés et notamment peints par polissage mécanique. On a envisagé les techniques de cuisson.

Techniques de cuisson

Dans le processus de réalisation de la céramique, la cuisson représente le moment le plus difficile, pendant lequel se produisent les changements chimico-physiques de la pâte. En outre, la qualité et la résistance de la peinture obtenue par l'utilisation des colorants minéraux

¹ Dans les années où j'ai réalisé les fouilles, il y avait quelques carrières d'argile, et dans Dumești Vechi, le potier du village, Jenică Castan, procurait son argile du pied de la colline trouvée à l'extrémité de la localité, du point appelé *La lutărie*.

dépendent de la température de cuisson. Une température plus élevée avait pour conséquence une meilleure oxydation et la qualité voulue en ce qui concerne l'imprégnation des pigments.

Les fours

Le complexe no. 7 représente, en fait, un ensemble d'aménagements pour la cuisson de la céramique, un groupe de quatre fours, rangés l'un après l'autre, semblables entre eux et construits, chacun d'eux, en face des bouches d'alimentation de ces derniers-ci (pl. 16; 17/1, 3). Ils ont été emplantés, dans le cadre de demeure, à l'est de la demeure no. 6 (L₆) et au nord de la demeure no. 9 (L₉) (pl. 2). Ainsi que nous indique la stratigraphie verticale, celle horizontale et les catégories céramiques, on peut constater qu'une partie des demeures a été après la désaffectation de ce premier groupe.

Le complexe no. 13. Il a été construit à l'extérieur de demeure (pl. 17/1), dans le nord-est de celui-ci, et il s'étendait sur une surface totale d'environ 10 m². Il comprenait trois fours réalisés de la même façon que le premier groupe, une distance d'environ 28-32 cm entre eux. L'un d'eux avait l'âtre consolidé à l'aide des pierres, au-dessus desquelles on a appliqué une couche de terre glaise, cuite jusqu'à calcination.

Le fossé no. 8. Il se trouve à une distance d'environ quatre mètres au sud de la demeure - atelier (pl. 17/2); les fouilles sont réalisées à partir de l'ancien niveau de marche, situé à une profondeur d'environ 0,45 m - 0,50 m, par rapport au niveau actuel. Il a une forme cylindrique, la base en ligne droite (h = 1,70 m; ø = 1,34 m), mais il présente vers l'ouest une forme alvéolaire due au glissement de la terre.

Quant aux installations de cuisson de la céramique on a fait des remarques sur des sujets comme: la température de cuisson, l'emplacement des fours dans le cadre des ateliers, la capacité des fours, la personne qui réalisait la céramique, ou la position du potier dans la vie sociale, la diffusion des produits réalisés par des potiers, l'échange.

La catégorie de la céramique peinte de Dumești - Între pâraie, fonctions, formes, décor

De la première phase de la culture Cucuteni, de Dumești - Între pâraie, on connaît diverses formes de céramique peinte: des verres ou des coupes, des assiettes, des soupières-écuelles, des bols, des cratères, des couvercles, des récipients à haut cou et à corps bombé, des récipients à pied, des amphores, des récipients piriformes-ovoïdaux, des récipients bitronconiques, des supports et des récipients à support, des récipients à corps angulaire et diverses pièces de petites dimensions.

Les peintres potiers ont évité la monotonie, les espaces libres, par la multiplication des aspects décoratifs - *horror vacui* -, surtout dans la première phase. Ainsi, le décor peint, au début ordonné d'une façon libre, devient tectonique, appliqué en deux, trois registres horizontaux, rarement verticaux, séparés par des lignes simples, rouges, blanc ou noires, ou par des bandes couvertes par du blanc ou du rouge, bordées par du noir. L'ornement, réalisé des mêmes bandes, soit a été retenu du fond rouge ou blanc, soit a été marqué d'une manière positive, directement sur l'engobe blanche ou rouge ou sur le fond naturel du récipient. Dans les deux cas l'interstice a été peint en rouge, rarement en blanc, tendu ou linéaire, sur le fond blanc, respectivement brun.

On commence l'illustration de la céramique par la présentation de deux petits récipients / coupes partiellement couverts avec le décor de l'échiquier (Alaiba-Maxim 1987,

p. 269 et les suiv.), qui ont paru dans le fossé no. 8 (G₈), avec un autre inventaire. À l'extérieur, le motif de l'échiquier a été disposé sur leur bordure, par le marquage des carrés avec du noir au fond blanc, bain de couleur, et par des hachures alternatives avec du noir. Sur le corps on a réalisé une composition de plusieurs Z imbriqués, formés par des bandes blanches du fond, bornées du noir, ayant des ligatures et l'interstice peint en brun linéaire. La base blanche des deux coupes a été encerclée par une ligne rouge (pl. 22-23/1b-2b).

Parmi les coupes à pied court on a reproduit un récipient à large bouche, couvert d'engobe rouge. La bordure blanche du récipient a été hachurée par des lignes rouges, minces, disposées verticalement et horizontalement (pl. 24/1). À l'intérieur, on a retenu deux oves noirs, flanqués par des bandes blanches angulaires. Les récipients à pied, réalisés d'une pâte de qualité différente, ont été signalés dans la phase Cucuteni A, dans les premières fouilles réalisées à Poieniști - *Dealul Teilor* (Vulpe et alii 1950, p. 256, fig. 24/3), Hăbășești - *Holm* (Dumitrescu et alii 1954, p. 392, pl. LXXIV/11b6).

L'écuille tronconique décorée seulement à l'intérieur, découverte dans le fossé no. 7, a été réalisée d'une pâte fine, blanchâtre, dégraissée avec beaucoup de quartz et kaolin, bien cuite. Après la couverture de tout le récipient avec du blanc, aussi au-dessus de la petite anse située sous la lèvre, on a peint seulement à l'intérieur, avec trois rangs formés de trois spirales en S, retenu d'avance du fond blanc, circonscrits, l'un au bord, celui du milieu avec les bouts des spirales affrontés et le suivant ayant des volutes à une spire. Dans les espaces restés libres, on a peint d'autres petites spirales, avec un cercle à la base, au centre présentant eux petits oves, et les interstices ont été très fin tracés des lignes obliques sur la bordure et en forme d'arc dans le prolongement des spirales à l'intérieur (pl. 30/1a-b).

Deux récipients à corps sphéroïdal, de dimensions moyennes, ont été partiellement conservés. Le premier d'entre eux a été réalisés d'une pâte très fine (pl. 30/2-2a). De toute la céramique trouvée à Dumești, que j'ai analysée après chaque campagne de fouilles, et aussi des autres stations, celle-ci a été la seule qui s'approche de la qualité du porcelaine. Probablement le récipient contenait dans la pâte beaucoup de quartz et kaolin, et à l'extérieur il était très bien poli. Sa base a été couverte de cinq oves, et le corps présentait des volutes simples. Sur le mur du deuxième récipient se succèdent quatre cercles formés de bandes blanches, liées entre elles par des tangentes, des éléments de forme qui proviennent des étapes antérieures (pl. 29/2).

J'ai reproduit aussi des verres de petites dimensions, sur l'un le décor n'a pas été bien conservé, les oves qui couvraient le corps sont presque invisibles (pl. 25/2). D'un autre récipient, on a conservé un petit tesson, qui indique lui-aussi la forme d'un petit verre, décoré avec le même type d'ornement (pl. 30/3).

L'étude des complexes céramiques permet un nouveau débat sur la fonction décorative du blanc. Son rôle dans les étapes A₃₋₄ de Dumești est, dans une moindre mesure celui de la couleur utilisée pour le fond, d'où on a retenu des motifs peints en noir, et l'interstice a été couvert avec du rouge étendu ou linéaire. Dans un pourcentage plus grand, le blanc a joué le rôle de *la couleur à peindre*, pour former les motifs des bandes blanches, bordées du noir, en général avec l'interstice couvert du rouge étendu ou linéaire, tracé au fond brun du récipient, dans le cadre d'une peinture en trois couleurs.

À l'extérieur d'un vase à fruits, dont le support n'est pas conservé, on a réalisé une peinture en trois couleurs, au fond brun, deux spirales allongées, consécutives (pl. 31/1a-b), séparées d'un ove ouvert vers la base. L'amplification du mouvement du décor a été réalisée vers l'extrémité du récipient à l'aide de deux autres spirales, l'une entière et l'autre avec un bout coupé et transformé en ove. Vers la limite du sud du registre on a inscrit, entre les

spiraies centrales, soit des volutes qui réalisent avec les spiraies accrochées l'idée de mouvement, soit une spirale entière.

À l'intérieur l'ornement est disposé en deux registres, séparés par une ligne noire. Sur celui trouvé sous la lèvre on distingue les bien connus oves accompagnés de tangentes et de petites cannes, suivies de quatre spiraies différentes. Deux parallèles et conjuguées, l'une large au centre, ferme la deuxième et couvre plus d'un tiers du décor. Quant à la troisième elle a les volutes plus amples en temps que la quatrième a une volute plus petite. Entre elles il y a des oves. L'interstice rouge linéaire complète les principaux motifs (pl. 31/1b), et la base a été couverte d'un cercle blanc. Après la peinture, les récipients ont été polis.

Un support, paru dans la demeure - atelier, a été décoré en trois couleurs, sur le cou et à la base du pied avec des oves blancs peints positivement, et le corps divisé en deux registres verticaux avec des motifs en Z blancs, libres, qui forment au moins trois rangs, du haut du récipient, de son coin droit, vers la base (pl. 32/1-1a-b; 33). Les motifs ont été bornés avec des lignes noires larges, et l'interstice a été rempli avec des bandes rouges, qui nous permettent voir seulement le support brun-rougeâtre du récipient. Sur les différentes formes de récipients, on reprend constamment les mêmes motifs, avec certaines significations, mais qui se succèdent différemment, de la même manière que l'univers ou les vies des hommes qui ne sont pas linéaires.

Un récipient modelé en pâte fine, résonante, découvert dans la demeure no. 1 (pl. 36-37), à haut cou et à corps bombé, ayant des proéminences perforées sur l'épaule et le diamètre de la bouche plus grand que celui de la base, a le décor peint en trois couleurs, au fond blanc, disposé en deux registres; vers le bas du récipient on observe qu'on n'a gardé que du blanc. Une ligne plus large, noire, tracée sur la cannelure trouvée à la base du cou, sépare deux métopes. La première, celle du cou, ornée de six oves, la deuxième du corps, peinte jusqu'à la ligne noire du dessus de la lèvre. Tout le registre du corps est couvert, à partir du maximum bombement, avec une file de quatre spiraies, imbriquées par des volutes à plusieurs spires, qui partent du même centre, mais au sens contraire. Leur conduit est double; le premier réalise le tracé normal de la spirale en S; le deuxième, à partir de la même spirale précédente, s'intègre dans la spirale suivante. Cette manière de représentation deviendra aussi une caractéristique des styles Cucuteni A-B et B, mais en respectant en même temps les procédés décoratifs de chaque sous-groupe.

Dans le registre formé par le corps du récipient, au-dessus et au-dessous la principale file de spiraies, on a peint d'autres, avec l'une des volutes également ample. Les espaces restés libres vers les bordures, ont été complétés eux-aussi avec de petites spiraies. Entre les volutes et leur conduit, apparaissent plusieurs segments de liaison, droits, angulaires, des oves ou d'autres petites volutes. L'interstice a été rempli du rouge linéaire, tracé au-dessus le fond blanc. On suppose que le récipient fut fixé dans un support ou sur la terre.

Toute la surface ornementale du mur extérieur, d'un support court (pl. 34/1-a), mais avec le diamètre grand ($\varnothing = 20$ cm; $h = 9,8$ cm), a été divisée en deux registres verticaux, par de larges bandes blanches, attachées dans la région des perforations circulaires. Dans les deux métopes, le décor suit librement. Les bandes bornées du noir, retenues du fond blanc décrivent asymétriquement et sans ordre, des oves ou des triangles, et comme motif central des boucles allongées, proches de la forme des spiraies allongées propres à l'époque Précucuteni (Dumitrescu 1974a, p. 70, fig. 51/2, 4, 6). Des larges lignes rouges, tracées librement à l'aide du pinceau couvrent l'interstice. Tout le décor, différent des autres récipients donne l'impression d'une peinture fluide. Le récipient situé au-dessus le support n'a pas été gardé. Le support peut être encadré dans le sous-groupe Cucuteni A_{3a}. Des motifs semblables ont été réalisés aussi dans la phase Précucuteni III, sur les supports cylindriques

ou sur ceux un peu bombés, prévus de la même manière sous l'épaule avec des perforations circulaires ou ovales, à base évasée. S. Marinecu-Bîlcu trouve des similitudes entre le décor réalisé par incisions, sur les supports d'Andrieșeni, avec les motifs centraux couverts avec du rouge (1974, fig. 59/3a-b), ou ceux trouvés à Traian - *Dealul Fântânilor* ou à Târpești - *Râpa lui Bodai*, mais qui ne sont pas peints, surtout des dérivés dégénérés de la spirale et de la spirale fugitive oblique (Eadem, p. 82, fig. 59/4-8).

Du fossé no. 7 de Dumești - *Între pâraie*, on a récupéré une statuette féminine, modelée en position de siège. Les formes du corps ont été marquées par des lignes courtes, obliques, sans utiliser la spirale. On a associé la symbolisme de la position avec celui du trône. L'aspect général de la statuette, la forme de la tête, des incisions, suggèrent une momification (pl. 42-43/1). Dès le milieu du dernier siècle, M. Marin, analysant la plastique du calcolithique, a surpris deux statuettes en position de siège, à Priesterhügel, et une figurine masculine, à Olteni (1948, p. 32). N. Berlescu lui-aussi, dans le classement de l'ancienne collection de statuettes cucuténiennes du Musée de Iași, a établi deux variantes, en fonction de leur position, verticale et en siège (1964, p. 47 et les suiv.). V. Antonova a divisé la plastique d'Arpachya, propre à la civilisation de Halafa, en trois types, deux d'entre eux sont représentés par des statuettes en position de siège et la dernière en position verticale (1974, p. 26), et D. Monah considère la position un critère de base (1997, p. 67). Les pièces de Berești - *Dealul Bulgarului* (Dragomir 1983b, p. 80, fig. 9/6; idem 1985, p. 103, fig. 25/1-2), Lupești - *Fântâna Mare*, Igești - *Scândureni* (Coman 1980, p. 175, fig. 98/2, 6; 102/3), Bălteni - *Dealul Cârlanului* (Alaiba, Marin 1987-89, fig. 9/1), Bârlad - *Gârla Simila* (Popușoi 1985-86, p. 29, nr. 45) ont une position de siège, d'habitude avec les pieds droits. À Tăcuta - *Dealul Miclea* on a trouvé aussi une statuette féminine, cuite secondairement et couverte du blanc (Zaharia, Buraga 1979, p. 263, fig. 6/4), aussi comme dans l'inventaire récupéré de Doroșcani - *Vatra nouă a satului* (Chirica, Tanasachi 1985, p. 316, fig. 39/4, 7).

Les cuillers de différentes dimensions, parfois très proches comme forme de louches, sont fréquentes dans la première phase, les étapes A₃ et A₄ de la culture Cucuteni. Les plus nombreuses louches de Dumești - *Între pâraie* ont été peints en trois couleurs, au fond brun ou blanc. L'exemplaire que nous présentons a dans l'intérieur du puceux un décor angulaire (pl. 43/2), et à l'extérieur une volute enveloppée. Le bout large était dessiné en rapport avec son axe et comptait une succession rythmique de zigzags, unis en ongle. D'autres grandes cuillers ont été trouvées à Poieniști - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 195-2001, fig. 199-206), Armășoia - *În Luncă*, peintes elles-aussi en trois couleurs, au fond blanc ou brun, à bande moyenne, avec différents motifs. La présence dans l'inventaire céramique, de toute l'aire Cucuteni - Tripolie, d'une catégorie avec des traits différentes en rapport avec les récipients cucuténiens, a été interprétée dans une manière différente. Les termes avec lesquels on l'a enregistrée dans la littérature de spécialité dès la fixation de la typologie de toute la céramique: *Cucuteni C*, *Kammkeramik* (Schmidt 1932, p. 42, 77, 81-82), ou brièvement *de type C*, même s'ils ont été considérés impropres, à cause des confusions qu'ils créent par rapport à la notation des phases Cucuteni A, A-B et B ou Tripolie C, ont été gardés après une longue utilisation (Nestor 1950, p. 25; Dumitrescu 1963, p. 287 et les suiv.; Cucoș 1985, p. 63), jusqu'à nos jours (Roman, Oprițescu, János 1994, p. 26-35).

Dans la demeure - atelier de Dumești - *Între pâraie*, et dans d'autres, on a découvert aussi des morceaux de récipients réalisés en pâte poreuse, ornements avec des stries, des alvéoles et de la teinture (fig. 46-47). Entre eux, dans la demeure no. 6, il y avait un récipient des provisions tout entier, qui a repris de la céramique peinte, seulement pour l'ornement du cou, les motifs en Z, peints avec des bandes blanches négatives, distinguées avec du noir du fond blanc, l'interstice rouge linéaire (fig. 47/1). Mais, sous celui-ci, sur l'épaule on a rangé

des alvéoles, interrompus d'un cône, perforé à la base. Sur le corps apparaissent des stries et des anses-protomés spécifiques aux récipients de stockage. Un autre exemplaire, lui-aussi découvert dans la demeure no. 6, a le cou un peu courbé vers l'intérieur, à sa base avec des alvéoles circulaires et des impressions en forme d'arc et le corps couvert avec des incisions verticales ou en arc, de la même manière que sur la céramique de type Cucuteni C (pl. 47/2). Un autre fragment, d'un récipient à bouche évasée, a été couvert d'engobe rouge sur l'épaule et à l'intérieur, mais sur le corps, sous la file d'impressions circulaires, présente aussi des stries (fig. 47/3). Même pour leur ornement on a utilisé la peinture ou seulement la teinture de quelques surfaces, les formes, la pâte ou le décor, rappelle les cratères de type Cucuteni C.

Les récipients modélés par des stries ont été signalés dans les anciennes fouilles de Cucuteni - *Cetățuie* (Schmidt 1932, p. 22) ou Piatra Șoimului - *Horodiștea* (Vulpe 1941, p. 24, fig. 15/1), plus rarement à Ruginoasa - *Dealul Drăghici* (H. Dumitrescu 1933, p. 74-75, fig. 20-21), mais aussi dans d'autres lieux. Dans l'historiographie tripolienne la céramique de type C a été rapportée surtout aux populations de steppe nord-pontiques et de l'est de Dniepr (Passek 1949, p. 54 et les suiv.), où se déroulait la culture Srednyj Stog, les phases II-III.

La Civilisation Cucuteni - Tripolie: la typologie des fours pour la cuisson de la céramique

La cuisson de la céramique dans l'aire Cucuteni Tripolie a été réalisée par deux modalités technologiques, qui se succèdent chronologiquement, naturellement avec des formes de passage de l'une à l'autre.

Le type I, de four pour la cuisson de la céramique, daté antérieurement, comptait une seule chambre de cuisson, prévue avec deux trous, par lesquelles on assurait le transfert de l'air, l'une située dans la partie supérieure de la voûte, nécessaire pour le remplissage du four avec des récipients et le réglage du tirage et de la température pendant la cuisson dans l'atmosphère oxydante, et l'autre à la base de la chambre de combustion, pour l'alimentation, auxquels on ajoute ou non, selon le cas, le fossé d'accès (Comșa 1976a, p. 21 et les suiv.; idem 1987, 99). Les premiers fours de ce type sont découverts à Ariușd - *Dealul Tyszk*, le district Covasna, par Fr. Lászó (1914, p. 313, fig. 18). Ultérieurement, dans le même endroit, d'autres fours ont été signalés aussi par Z. Szekély et par B. Bartók (1979, p. 56). N. S. Bibikov a supposé que les voûtes soient cassées (1953, p. 126-127), qu'elles soient éliminées après la cuisson des récipients.

À l'est de Carpați on a découvert des fours de ce type à Drăgușeni - *În deal de lutărie*, le district Botoșani (Crîșmaru 1977, p. 16, fig. 3), Hangu - *Chirișeni* (Nicolăescu-Plopșor, Petrescu-Dîmbovița 1959, p. 52), Igești - *Scândureni* (Coman 1980, p. 76-77, fig. 93/1-3, 5-6, 8), Fulgeriș - *Dealul Fulgeriș* (Istina 2005, p. 55 et les suiv.), probablement aussi à Berești - *Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 42-43, 46) et Dumești - *Între pâraie* (Alaiba 2005, p. 57 et les suiv.).

Une séparation du combustible de la charge a été réalisée à Galibovtzi - *Pekliuk*, dans l'aire bulgare de la culture Sălcuța, où, par la tranchée longitudinale, creusée au nord de l'âtre, on a détaché l'espace nécessaire à la cuisson du combustible et on a protégé la céramique trouvée au sud du four (Petkov 1964, p. 48 et les suiv.).

I-II. Les variantes de transition vers le type II, ont été d'habitude liées au premier type, par leurs caractéristiques, deux ou trois chambres de cuisson, des murs communs et la même bouche d'alimentation.

De l'aire Cucuteni Tripolie, on mentionne le groupe de trois fours découvert à Ariuşd, sur *Dealul Tiyszk*, d'où l'un central et deux latéraux (Szekély, Bartók, 1979, p. 56), ainsi que celui avec deux fours, de Shkarovka, trouvé dans la surface no. 3, daté Tripolie B_{1-II}, formé de deux grandes chambres, séparées d'un mur horizontale (7,5 m²), d'où l'on a conservé seulement la base (h > 15 cm). Dans l'une des chambres on brûlait le combustible, dans l'autre la céramique. L'air chaud qui passait de la chambre de combustion dans la chambre de cuisson des récipients, n'avait pas une température uniforme. La séparation de la chambre de combustion de celle des récipients a préfiguré, comme l'on vient de mentionner, les installations avec des chambres superposées. Pour elles, l'auteur a établi des similitudes avec des découvertes similaires, d'Asie Mineure, de Mondjuhly Depe, Gheoksina, Akcea Depe (Sarianidi 1963, p. 81-83; cf. Tsvek 1994, p. 75). L'innovation technique utilisée à Luka Vrubleveŭkaja, dans la phase Tripolie A ou Précucuteni III, où la chambre de combustion était elle-aussi construite latéralement, et la grille était fixé sur un pylône, a anticipé le deuxième type de fours (Bibikov 1953, p. 128). L. Ellis a considéré que ce four aurait pu représenter justement la liaison intermédiaire entre eux (1984, p. 133).

Le type no. II est celui des installations à deux chambres superposées: la chambre de combustion avec la bouche d'alimentation du combustible (*furnium* et *praefurnium*), la première séparée de la deuxième par un mur médian; la plaque ayant des perforations; la chambre de cuisson des récipients. Ce type sera généralisé surtout dans la troisième phase de la civilisation Cucuteni - Tripolie, quand on a enregistré une grande diffusion des produits de poterie. Pour leur fonctionnement on avait besoin d'une spécialisation.

La réalisation du feu sous l'âtre au-dessus de laquelle on mettait les récipients, a contribué à l'apparition des fours à deux chambres, l'une à la base, pour la brûlure du combustible, la chambre de combustion, avec le mur séparateur et la bouche d'alimentation, et l'autre située au-dessus, pour la cuisson des récipients, où, parmi les perforations de la grille, on transmettait la chaleur du feu, pour que la fumée soit dégagée par l'ouverture de la partie supérieure de la voûte. La céramique était déposée parmi les perforations-les bouches d'air de la grille, pour permettre à l'air chaud de passer du foyer et de circuler de tous les coins, de toutes les parts, entre les objets de terre glaise (Florescu 1965, p. 137-140). La grandeur de la plate-forme et les distances d'entre les perforations étaient déterminées par les dimensions des récipients. Dans la chambre de cuisson, les récipients étaient placés en forme de pyramide, et l'ouverture de la voûte était couverte par des fragments céramiques, pour faciliter le contrôle de dehors de la température et l'uniformisation de la cuisson. À l'aide de ce type de fours on a obtenu une température élevée, ce qui a permis une bonne cuisson oxydante (Comşa 1976a, p. 21, 30).

Les opinions qui portent sur l'origine de ce type de fours ayant des chambres superposées diffèrent. Selon E. Comşa „la seule explication acceptée est la suivante: les fours évolués ont été inventés par les porteurs de la culture Cucuteni de l'ouest de la Moldavie et du sud-est de la Transylvanie, ayant à la base le complètement constructif graduel des fours appartenant à la première catégorie. Plus tard, les fours évolués ont été transmis, par les communautés voisines, aussi chez ceux qui vivaient dans la région située de l'autre côté du Dniestr“ (1976a, p. 30). On a considéré aussi que, les porteurs de la culture Srednyj Stog ont été ceux qui ont assuré le transfert de ce type de fours. Selon H. H. Goghlan les plus anciens fours avec des plaques perforées ont apparu en Asie Antérieure, à Sialk en Iran (1942, p. 22 et les suiv., fig. 3-4), comme nous indique les fouilles systématiques menées par R. Ghirshman, dont on connaît les résultats car ils ont été publiés en 1938.

Le répertoire des stations dans l'aire du complexe culturel Cucuteni - Tripolie où l'on a découvert des fours pour cuir la céramique

Dans un répertoire on a ordonné les fours pour cuir la céramique, en fonction de la succession chronologique des habitations où les on a découvert et du système de cuisson, donné principalement par le nombre des chambres.

Dans le Précucuteni ou Tripolie A, jusqu'à présent, on connaît l'installation à une chambre de cuisson et d'une chambre latérale de combustion, de Luka Vrublevezkaja (1). Les fours à une chambre seront fréquemment employées dans le complexe culturel Cucuteni - Tripolie, dans toute l'aire de cette culture, particulièrement dans la phase Cucuteni A ou Tripolie B_I à: Ariuşd - *Dealul Tyszk* (2), Bereşti - *Bâzanu* (3), Hangu - *Chirişeni* (4), Igeşti - *Scândureni* (5), Fulgeriş - *Dealul Fulgeriş* (6), Dumeşti - *Între pâraie* (7) et Drăguşeni - *În deal la lutărie* (8). Pour la phase Cucuteni A-B ou Tripolie B_{I-II} on connaît les fours de Tarniţa

Cocolia (9), Drăguşeni - *Dealul Poiana* (10), Shkarovka, B_I-B_{II} (11); Myropolye (12), l'étape B_{II}, Ulanovka (13), l'étape B_{II}. Toujours de l'étape B_I-B_{II} ou Cucuteni A-B₂, commencent à être connus les fours à deux chambres superposées, comme nous indiquent les découvertes de Veselyj Kut (24). Les fours de type tandyr découverts à Poduri - *Dealul Ghindaru*, Harbuzyn et Trostjančyk (fin de l'étape Tripolie B_{II}) (14-16); de la phase Cucuteni B₁₋₂ ou Tripolie B_{II}-C_I et C_I, on connaît les fours à une seule chambre de: Koşilovtze - *Oboz* (17), Tripolie B_{II}-C_I, Suhostav (18), Tripolie B_{II}-C_I, Vărvăreuka VIII (19), Petreni (20), Cucuteni B, Voroşilovka - *Gorodişce 2* (21), Tripolie C_I. Il y a aussi des installations dont nous avons trop peu de dates pour pouvoir les faire une typologie: 22. Klişcev, Tripolie B_{II}; 23. Şipenytyz, Tripolie B_I-C_I; Grebeni (24), Tripolie C_I.

Les plus anciens fours à deux chambres superposées, comme on l'a déjà précisé, sont ceux datés Tripolie B_I-B_{II} ou Cucuteni A - B, Veselyj Kut (25), découverts dans deux ateliers. Ils sont plus nombreux dans la phase B, à Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* (26), Glăvăneşti - *Movila I* (27); Valea Lupului - *La Movilă* (28), Žvanetz - *Šćiob* (29), Tripolie C_I. De la période de transition de l'énéolithique à l'époque du bronze on mentionne les fours spécifiques pour l'aspect Horodiştea - Gordineşti ou Tripolie C_{I-II} et C_{II} de: Erbiceni (30), Costeşti IX (31), Hăncăuţi I (32), Tzvicklovtsi (33) et Trinca - *Izvorul lui Luca* (34).

L'art de la poterie, considérations

Comme on peut constater du catalogue des découvertes, présenté antérieurement, pour toute l'aire de la civilisation Cucuteni - Tripolie, y compris l'aspect Ariuşd, nous avons un nombre de 34 habitations avec des installations pour cuir la céramique, dont: trois habitations où l'on a signalé les fours à plusieurs chambres disposées horizontalement, datés Tripolie A, B_{I-II}, et Cucuteni A; 17 stations où l'on a découvert un ou plusieurs fours à une seule chambre, huit pour chaque des phases Cucuteni A et A-B ou Tripolie B_{I-II}, quatre de Cucuteni B_{I-II} ou Tripolie B_{II} - C_I et C_I et cinq pour chaque des phases Cucuteni B₁₋₂ ou Tripolie B_{II}-C_I et C_I; trois habitations où l'on a employé les fours de type tandyr, datés Tripolie B_{II} et Cucuteni B; cinq habitations où l'on a signalé un ou plusieurs fours à deux chambres, un de Tripolie B_I-B_{II} et B_{II}-C_I; quatre de Cucuteni B - Tripolie C_I, auxquels on ajoute cinq habitations du groupe Horodiştea - Gordineşti ou Tripolie C_{I-II} et C_{II}. Il y a aussi trois qui ne sont pas clairement datés Tripolie B_{II}, B_I-C_I, C_I.

En tout, on a signalé un nombre de 73 fours, dont 50 appartiennent au type à une chambre, auxquels on ajoute neuf publiés pour la station Ariuşd; trois de type tandyr, 19 à deux chambres dont treize du complexe culturel Cucuteni Tripolie et six Horodiştea Gordineşti. Le plus grand nombre de fours appartiennent au type à une seule chambre.

*

Dans la rédaction du recueil j'ai envisagé deux aspects. D'abord nous nous sommes proposer de faire une présentation générale sur l'art de la poterie, pour tout le complexe culturel Cucuteni - Tripolie, à partir des propres découvertes mais aussi du répertoire et de l'analyse faite pour ceux qu'on connaît. Pour la phase A, l'atelier de poterie de Dumeşti - *Între pâraie*, l'un des plus complexes aménagements découverts jusqu'à présent, se distingue des autres semblables, surtout par les deux récipients dépositaires de la matière première, nécessaire dans la préparation des pigments pour la peinture, rouge, noir et blanc, deux pinceaux et un polisseur. Après la publication des informations sur la station (1992, p. 81 et les suiv.), le professeur R. Florescu, l'auteur de la préface d'un recueil signé par M. Gimbutas, nous a suggéré, en 1993, de prendre en considération, non seulement la possibilité de la disparition de la station par la suite de l'invasion des autres tribus, peut-être venues de la zone de steppe, mais surtout la possibilité de sa disparition à cause d'un tremblement de terre, comme une variante de la destruction de ces habitations par les calamités naturelles, inondations, incendies. Il envisageait surtout le riche inventaire.

En second lieu, la recherche archéologique a mis en évidence non seulement une certaine organisation économique, la vie sociale, mais surtout les manifestations complexes de la vie religieuse. Dans l'énéolithique la poterie n'a pas été le résultat des observations techniques. Le pot en argile, mélangée de l'eau, du sable, était ornementé, séché au soleil et cuit au feu purificateur et régénérateur. Elle a eu comme point de départ d'autres horizons spirituels,

Un certain intérêt présentent les objets et les pratiques liées au culte de la poterie (Tokarev 1964, p. 236-252). Aux environs des fours chaque communauté a déroulé ses propres rituels, en employant certains accessoires (Dascălu-Işfănoni 1993, p. 370). Dans la phase Cucuteni A, à Ariuşd, dans le complexe où se trouvait l'installation formée de trois fours, deux latéraux et un central, près de la paroi d'est il y avaient aussi deux récipients dépourvus de peinture, une coupe et un récipient parallélépipédique. Dans l'aire tripolienne, à la fin de l'étape Tripolie B_{II}, à Trostjančyk, à la proximité du four des potiers se trouvait un autel autour duquel étaient rangés plusieurs récipients de culte, parmi lesquels se trouvaient aussi des formes zoomorphes (pl. 49/2-3); à Shkarovka, dans un complexe destiné à l'habitation mais utilisé aussi comme atelier de poterie, à l'est il y avait un âtre, deux autels, un récipient avec eau de source et les ossements calcinés de bovidé (pl. 59/7); et à Veselyj Kut, dans le deuxième atelier, il y avait un récipient binocle et au coin nord-ouestique, au-dessous des parois du four à cuir la céramique, huit cônes de petites dimensions en argile h = 1 - 1,5 cm), rangés de façon particulière (pl. 59/9-10) (Tsvek 1994, p. 76, 93, pl. 18/1; Eadem 2004, p. 55-56, pl. 15/1). À partir de l'inventaire des ateliers de poterie, E. V. Tsvek mais aussi d'autres archéologues, comme V. M. Bikbaev (1990, p. 146-152), a déchiffré un culte qui rendait hommage au feu et à l'eau sainte, pratiqué par le potier qui faisait en argile et en eau des récipients et qui conduisait le feu dans les fours (1994, p. 92 şi urm.). Elle parle de l'existence d'un culte liée à deux déesses, largement répandu au monde des agriculteurs antiques. Elle envisage les expressions dualistes de l'idée, à Shkarovka - deux autels, à Veselyj Kut - un récipient binocle.

Quatre d'autres statuettes féminines, traces de la pratique de quelques cérémonies, étaient différemment conservées. L'une est presque intacte, elle ne manque que de la tête (pl.

7 - 8/1). Les pastilles en argile lui marquent les seins et le nombril, au-dessus duquel elle présente des perforations. Si, au cas de cette statuette, on suppose une brise accidentelle de la tête, les choses sont différentes pour les trois autres très fragmentaires, qui, probablement, furent brisées exprès. Comme nous venons de voir, on a employé pour leur ornementation, les symboles spécifiques à la période, des rhombes inscrits aux deux côtés (pl. 8/4), des oves flanqués par des bandes linéaires verticales ou ordonnées en angles, dans la zone des muscles fessiers (pl. 8/2-4).

À Dumești, au sud de l'habitation-atelier, comme nous avons déjà précisé dans la description des complexes, on a signalé *un fossé rituel de fondation et de consécration*, un reflet du culte domestique, où furent déposés deux statuettes ayant les visages orientés vers l'est, l'une intacte, féminine, en position semi-assise, et l'autre masculine (pl. 6). La première a, aux deux côtés, deux rhombes incisés inscrits, obtenus par des groupes lignes parallèles sur les fesses, des triangles sur les membres inférieurs, par des pastilles sont marqués les seins, le nombril et les genoux.

La statuette masculine, à laquelle manque, dès temps anciens, la tête, le cou, les épaules et la base des membres inférieurs, garde seulement la trace de la ceinture. Est-ce que l'immolation de la statuette masculine représente l'idée archaïque de la mort créatrice, un sacrifice rituel réalisé par un prêtre, au nom de l'adoration d'une divinité et pour la durabilité de la nouvelle création.

Abrevieri

ActaMM	= <i>Acta Moldaviae Meridionalis</i> . Muzeul județean "Ștefan cel Mare", Vaslui.
ActaMP	= <i>Acta Musei Porolissensis</i> , Muzeul Județean Sălaj, Zalău.
Actès du XII Congrès	= <i>Actes du XII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et SPP International Protohistoriques</i> , 1-7 Septembrie 1991, Bratislava.
AIIA-Iași	= <i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol"</i> , Iași.
AIIA-Iași Supl	= <i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol"</i> , Iași, Supliment.
AIM	= <i>Arheologičeskie Issledovanija v Moldavii</i> , Kișinev.
ALMKV	= <i>Anuarul Liceului "M. Kogălniceanu"</i> - Vaslui.
Aluta	= <i>Aluta. Studii și comunicări</i> , Muzeul Județean Sfântu Gheorghe, Sfântu Gheorghe.
Anales D'Université	= <i>Anales D'Université "Valahia"</i> , Targoviste, section d'Archéologie et d'Histoire.
Apulum	= <i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Alba - Iulia.
Archaeologia	= <i>Archaeologia</i> , Varsovia.
Arheologhija - Kiev	= <i>Arheologija</i> . Institut Archeologij, Kiev.
Arheologija - Sofia	= <i>Arheologija</i> . Archeologičeskij Institut i Muzej, Sofia.
ArhMold	= <i>Arheologia Moldovei</i> . Institutul de (Istorie și) Arheologie ("A. D. Xenopol"), Iași.
Arhiva MAE	= <i>Arhiva Muzeului de Arheologie și Etnografie a Academiei de Științe din Republica Moldova</i> , Chișinău.
BAI	= <i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis</i> , Institutul de Arheologie Iași.
Banatica	= <i>Banatica</i> . Muzeul Banatului Montan, Reșița.
BAR	= <i>British Archaeological Reports</i> . International Series, Oxford.
CA	= <i>Cercetări arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
CAANT	= <i>Cercetări arheologice în aria nord-tracă</i> , Institutul Român de Tracologie, București.
Carpica	= <i>Carpica</i> . Muzeul Județean de Istorie și Artă "Iulian Antonescu", Bacău.
CercIst	= <i>Cercetări istorice</i> . Complexul Național Muzeal "Moldova", Iași.
CHM	= <i>Cahier d'Histoire Mondiale</i> , Neuchâtel.
Cucuteni aujourd'hui	= <i>Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme</i> , 1996, <i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , II, Piatra Neamț, Gh., D. Monah (editori).
Dacia	= <i>Dacia</i> . Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucarest, I-XII (1924-1947).
Dacia, NS	= <i>Dacia</i> , Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucarest (1957-).
Danubius	= <i>Danubius</i> . Istorie. Muzeul Regional de Istorie – Galați.
Dolgozatok-Travaux	= <i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából - Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de la Transilvanie</i> , Cluj.
EAIVR	= EAIVR, Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României, vol. I-III, 1994, 1996, 2000.
Hierasus	= <i>Hierasus</i> . Muzeul Județean Botoșani.
Interacademica	= <i>Interacademica</i> . Commissions mixtes d'histoire, d'archéologie, d'ethnographie et de folklore de l'Académie Roumaine et de l'Académie Nationale des Sciences de l'Ukraine.
JMV	= <i>Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte</i> , Halle/Saale.
KS - Kiev	= <i>Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii</i> , ANSSR, Kiev.
KZVA	= <i>Korotke Zvidomlennja Vseukrains'kogo Arheologičnogo</i> , Kiev.

La civilisation	= <i>La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique Iași - Piatra Neamț</i> , 1984, Iași, în <i>Bibliotheca Iassensis</i> 1.
Materiale	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i> , București.
MAVA	= <i>Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie</i> , München.
MemAntiq	= <i>Memoria Antiquitatis</i> , Acta Musei Petrodavensis, Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț.
MIA	= <i>Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR</i> , Moskova - Leningrad.
Peuce	= <i>Peuce</i> . Muzeul "Delta Dunării", Tulcea.
Pontica	= <i>Pontica</i> . Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
REF	= <i>Revista de etnografie și folclor</i> , Institutul de etnografie și folclor, București.
RevMuz	= <i>Revista Muzeelor</i> , București.
SA	= <i>Sovetskaja Archeologija</i> , Moscova.
SAA	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Seminarul de Istorie Antică și Arheologie al Universității "Al. I. Cuza" Iași.
SCIV(A)	= <i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București.
StCom (Sf. Gheorghe)	= <i>Studii și Comunicări</i> , Sfântu Gheorghe.
Strabon	= <i>Strabon</i> . Bulletin D'information Historique, Institutul de Arheologie, Iași.
Światowit	= <i>Światowit</i> . Rocznik Muzeum Archeologicznego im. Er. Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Warszawa.
Thracian World	= <i>The Thracian World at the Crossroads of Civilisations</i> . Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology (Constanța - Mangalia - Tulcea, mai 1996), București.
Thraco-Dacica	= <i>Thraco-Dacica</i> . Institutul Român de Tracologie, București.
ZfA	= <i>Zeitschrift für Archäologie</i> , Berlin.
L = lungime; l = lățime; h = înălțime; ø = diametru;	
L ₀ = locuință; Gr. = groapă; Cpl. = complex	

Bibliografie

R. Alaiba, vezi și R. Maxim-Alaiba

1997a *Cercetări arheologice la Trinca Izvorul lui Luca, Republica Moldova (1994-1995), cultura Horodiștea-Gordinești*, în *CAANT*, II, p. 20-40.

1997b *New archaeological Researches on the Transition Period to the Bronze Age in the Siret and Nistru Areas. Horodiștea - Gordinești culture*, în *Thracian World*, I, p. 465-478.

2000 *Simboluri sacre ale culturilor pre- și indo-europene cultul bourului (bovideelor). Simbolismul universal al mitologemului antic al Europei*, în *Thraco-Dacica*, 2000, p. 295-308.

2002 *Cercetări arheologice la Chetrești Pe Deal, jud. Vaslui, Campaniile 1988, 1992, raport final*, în *Cercetări*, XVIII-XX, Iași, p. 33-87.

2005 *Olăritul în cultura Cucuteni*, în *ArhMold*, XXVIII, p. 57-73.

2006 *Ceramica de tip Cucuteni C, în Cucuteni 120 - Valori universale*, Iași, p. 181-208.

R. Alaiba, I. Grădinaru

1999 *Stațiunea din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului de la Cârniceni - Pe Coastă, jud. Iași*, în *CAANT*, III, București, p. 7-15.

R. Alaiba, L. E. Istina

2006 *Ceramica de tip Cucuteni C descoperită în stațiunea Dealul Fulgeriș, Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XXXV, p. 47-60.

R. Alaiba, T. Marin

2002-2003 *Le site archéologique de Delești Cetățuia, département de Vaslui, în Anales D'Université "Valahia" Targoviste*, IV-V, p. 40-59.

R. Alaiba, S. Vacaru

2005 *Il motivo dello scacco nel decoro di alcuni vasi cucutenieni scoperti a Plugari Nucușor, distretto Iași, e Dumești - Între pâraie, distretto Vaslui, în Strabon*, II, p. 3-6.

S. Antonescu

1976 *Săpăturile de salvare de la Tarnița (comuna Oncești, județul Bacău)*, în *Carpica*, 6, p. 37-40.

V. Antonova

1974 *Antropomorfnye statuetki halafskoi kultury*, CA, 2, p. 14-26.

M. Babeș

¹⁹⁸⁰ *Unelte geto-dace pentru modelarea ceramicii*, în *SCIVA*, 31^{·1} p. 28-29.

1988 *Săpăturile de la Poieniști (jud. Vaslui) și contribuția lor la cunoașterea pre- și protoistoriei Daciei răsăritene*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, Academia de științe social-politice.

Idem, N. Mirișoiu, M. Istrate, G. Coman

1980 *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poieniști-1979*, în *ActaMM*, II, p. 35-44.

G. Bachelard

1989 *Psihanaliza focului*, București.

I. Barnea

1994, *EAIVR*, p.121-122.

P.-V. Batariuc, S. Haimovici, B. Niculică

2003 *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni - Cahla Morii*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV, 2000-2001 p. 259-270.

L. Bârză

1977 *Istoria universală veche*, București.

T. D. Belanovskaja

1949 *Kuhonnaja keramika tripol'skoi kul'tury*, Avtoreferat, p. 1-16.

D. Berciu, S. Morintz, I. Ionescu, P. Roman = Berciu *et alii*

1960 *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, VII, p. 49-55.

N. Berlescu

1964 *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei*, AM, II-III, p. 47-104.

S. N. Bibikov

1953 *Rannetripol'skoe poselenje Luka Vrublevetzkaja na Dnestre*, în *MIA*, Moscova Leningrad, 38.

Idem, M. M. Šmaglij

1964 *Tripil'ske poselennia Bilca s. Grebeni*, în *Arheologija* - Kiev, 16.

V. M. Bikbaev

1990 *Dannye k ritualu svjazannomu s ostavleniem Cucuteni - Tripol'skih gonciarnyh peči*, în *Rannezemledel'skie poselenija - giganty tripol'skoi kul'tury na Ukraine*, în *Taljanki - Veselyj Kut - Majdaneckoe*, p. 146-152.

1994 *Predgordineštskie pamjatniki tipa Kirilen' v Severnoj Moldove*, în *Drevnejšie obščnost i zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pricernomorija V tys.do n.e.-V v.n.e.*, Tiraspol, 1994, p. 64-69.

A. A. Bobrinskii

1978 *Gončarstvo Vostočnoj Evropy*, "Nauka", Moskva.

G. Bodi

2007 *Arheologia aluvială. Principii teoretice și aplicații privind așezarea cucuteniană de la Hoisești, Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică*, Editor coordonator N. Ursulescu, Ed. Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, p. 179-183.

- I. Borzijac
1979 *Orciot ob issledovanijah tripol'skogo poselenia Iablona I v 1977-1978*, în *Arhiva MAE*, p. 143-150.
- W. Bray & D. Trump
Dictionary of archaeology.
- A. G. Brown
2001 *Alluvial geoarchaeology. Floodplain archaeology and environment change*, Cambridge.
- M. Brudiu
1986 *O străveche inovație tehnică - foalele - descoperită la Crasnaleuca, comuna Coțușca, județul Botoșani*, în *Hierasus*, VI, p. 7-13.
- B. Burchard
1976 *Civilizația veche a Iranului*, București.
- T. Burckhardt
1998 *Alchimia. Semnificația ei și imaginea despre lume*, Humanitas.
- Fl. Burtănescu
2003 *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut. Cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, *Bibliotheca Thracologica* 37, București.
- A. Buzilă
1981 *Cum a fost restaurată și conservată „Hora de la Frumușica”*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 335-339.
- M. Cărciumaru
1996 *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României*, Iași.
- M. Cehak
1933 *L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne*, în *Swiatowit*, 31, XIV, Warszawa, p. 164-252.
- L. Cekalenko
1926 *Naris rozvitku ukrainskoi neolitičnoj maleovanoi keramiki*, în *Tripil's'ka kul'tura*, p. 116-120.
- O. P. Černyš
1952 *Pro sposib vigotovlenija tripil'skoi keramiki*, în *Arheologhija - Kiev*, 7, p. 176-181.
- E. K. Černyš
1959 *Ranno'tripil's'ke poselennja Lenkivtzi na Sredn'omu Dnistri*, Kiev.
1962 *K istorii naselnija eneolitičeskogo vremeni a Srednem Pridnestrov'e (Po materialam mnogoslonojago poselenija u c. Nezvisko)*, în *Neolit i eneolit Iuga evropejskoj časti CCCP*, în *MIA*, 102, p. 26-30.
1966 *Orudija truda tripol'skih plemen. Sed'moi mejdunarodnyi kongress doistorikov i protoistorikov*, în *Doclady i soobšeniija arheologov CCCP. M.*, p. 100-105.
1970 *Tripol'skoe poselennje Soroca - ozero*, în *KS - Kiev*.
- G. Charachidzē
1988 *Prometeu sau Caucazul. Încercare de mitologie contrastică*, prefață de G. Dumézil, traducere și note suplimentare Barbu și Dan Slușanschi, București.
- J. Chevalie, A. Gheerbrant
1995 *Dicționar de simboluri*, vol. III.
- P. Chiribuță
1979 *Observații preliminare asupra tehnologiei prelucrării ceramicii din faza Cucuteni B de la Ghelăiești - Nedeia, jud. Neamț*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 709-717.
- V. Chirica, M. Tanasachi
1984 *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I; *Ibidem*, vol. II, 1985.
- V. Chirica, M. Mantu, S. Țurcanu
1999 *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Ed. Helios, Iași.

- C. D. Chiriță, C. Păunescu, D. Teaci
1967 *Solurile României, cu un determinant în culori*, București, Ed. Agro-Silvică.
- C. Cihodaru
1934 *Stațiunea eneolitică de la Rafaila*, în *ALMKV*, p. 3-25.
- V. Ciurea
1938 *Muzeul Fălticeenilor. Contribuții la preistoria județului Baia. Stațiunea Costești, Fălticeni*.
- G. Coman
1980 *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Ed. Litera, București.
- G. Coman, R. Alaiba
1980 *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici - Vaslui*, Materiale, Tulcea, p. 450-454.
- Ananda K. Coomaraswamy, *Hinduism și Budism*, Ed. Timpul, Iași, traducere (44-169) și date biografice despre autor (p. 170-171) de René Allar, Pierre Ponsoye, cuvânt înainte (p. 5-43) de G. Popa, coperta D. Buciuileac.
- E. Comșa
1976a *Caracteristicile și însemnătatea cuptoarelor de ars oale din aria culturii Cucuteni Ariușd*, în *SCIV*, 27, 1, p. 23-33; în germană 1976b, *Die Töpferöfen im Neolithikum Rumäniens*, în *JMV*, 60, p. 353-364.
1981a *Câteva considerații în legătură cu unele probleme ale periodizării culturii Cucuteni*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 15-22.
1981b *Considerații cu privire la cuptoarele de olar din epoca neolitică, de pe teritoriul României*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, vol. I, Sibiu, p. 227-230.
1987 *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București.
1988 *Contribuții privind relațiile între cultura Cucuteni și Ariușd*, în *SC* (Sf. Gheorghe), XVII-XVIII, 1985-1986), p. 115-120.
- Idem, D. Galbenu, A. Aricescu
1962 *Săpături arheologice la Techirghiol*, în *Materiale*, VIII, p. 165-171.
- A. Crișmaru
1977 *Contribuții la o monografie arheologică, Botoșani*.
- Șt. Cucos
1999 *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, VI, Muzeul de istorie Piatra Neamț.
- V. N. Danilenko
1974 *Eneolit Ukrainy*, Kiev.
- D. Dascălu - Ișfănoni
1993 *Problema recuzitei în practicile magice în general*, în *REF*, 38, 4, p. 369-381.
- V. A. Dergačev
1973 *Pozdnetripol'skie poslenia u s. Gordinești*, în *AIM* (1970-1971), Kișinev, p. 90-100. 1989 *Zum Problem des Vordringens östlicher Stämme in den karpatischen Donauraum vom Äneolithikum bis in die ältere Bronzezeit*, în *Praehistorica*, XV, Praga, p. 133-137.
2000 *Două schițe în susținerea teoriei migraționiste. Considerații referitoare la problema interacțiunilor populației de stepă cu vechii agricultori din Europa de Est și Sud-Est în perioada eneolitic - bronz timpuriu*, în *Thraco-Dacica*, XXI, p. 33-101.
- Idem, I. V. Manzura
1991 *Pogrebal'nye komplekсы позднего Tripol'ja*, Chișinău, Știința.
- M. Diaconescu
2007 *O statueta antropomorfă cucuteniană de un tip deosebit*, în *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatice*, Editor coordonator N. Ursulescu, Ed. Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, p. 173-178.

M. Dinu

1957 *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, p. 161-176.

1959 *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, V, p. 247-254.

1978 *Complexul cultural Horodiștea - Foltești. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași,

1980 *Afinități între culturile Horodiștea Erbiceni, Foltești Cernavodă II și Coșofeni, Contribuții la geneza tracilor nordici*, în *AȘUI*, XXVI, III, p. 1-8 și fig. 1-7.

A. Dodd-Oprițescu

1980 *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, în *SCIV*, 31, 4, p. 547-557.

1992 *Die schnurverzierte Keramik in der Cucuteni und Cernavoda I - Kultur*, p. 37-47, cf. P. Roman, A. Dodd-Oprițescu, P. Iános, *Beiträge zur problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Balkankommission, Mainz am Rhein, Verlag Philip von Zabern.

I. T. Dragomir

1967 *Săpăturile arheologice de la Tg. Berești (r. Bujor, r. Galați)*, în *Danubius*, I, p. 41-59.

1970 *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni, considerații asupra ceramicii*, în *Danubius*, IV, p. 25-91.

1980 *Săpăturile arheologice în așezarea eneolitică de la Puricani. Jud. Galați*, în *Materiale*, Tulcea, p. 107-120.

1983a *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Ed. Academiei RSR, București.

1983b *Săpăturile arheologice din așezarea cucuteniană de la Berești (Dealul Bulgarului (jud. Galați)*, în *Materiale*, București, p. 70-81.

1985 *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Berești-Dealul Bulgarului (1981)*, județul Galați, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 93-139.

D. Drost

1962 *Einige Bemerkungen zur Töpferei technik*, în *Alt-Thübingen*, p. 641-651.

G. Dumézil

1997 *Zei suverani ai indo-europenilor*, A treia ediție, revăzută și corectată. În românește de Petru Creția, univers enciclopedic, București.

H. Dumitrescu

1933 *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 56-87.

Eadem, V. Balan, A. Dăscălescu, I. Dragomir, C. Mateescu = H. Dumitrescu *et alii*.

1953 *Șantierul Traian*, în *SCIV*, 4, 1-2, p. 45-68.

R. Dumitrescu

1972 *Zăcămintele metalifere și nemetalifere*, vol. II, Editura Univ. "Al. I. Cuza", Iași.

VI. Dumitrescu

1933 *La station préhistorique de Bonțești*, în *Dacia*, III-IV (1927-32), p. 88-114.

1945 *La station préhistorique de Traian (dép de Neamț, Moldavie): fouilles des années 1936, 1938 et 1940*, în *Dacia*, 1941-1944, IX-X, p. 11-114.

1963 *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, 14-15, în *SCIV*, 1-2, p. 51-78 și 3-4, p. 285-308. Variante: în franceză *Origine et évolution de la civilisation de Cucuteni - Tripolie*, în *Archaeologia*, Varsovie, XIV, p. 1-40.

1966 *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, în *SCIV*, 17, 1, p. 51-100.

1973 *Einige Fragen zur Cucuteni-Kultur im Lichte der Ausgrabungen bei Drăgușeni, NO der Moldau, Rumänien*, în *ZfA*, 7, Berlin, p. 177-196.

1974a *Arta preistorică în România*, Ed. Meridiane, București.

1974b *Aspecte regionale în aria de răspândire a culturii Cucuteni în decursul primei sale faze de dezvoltare*, în *SCIV*, 25, 4, p. 545-555.

1979 *Arta culturii Cucuteni*, București.

1980 *Câteva observații în legătură cu prima migrație a triburilor stepelor nord-pontice la apus de Prut*, în *Pontica*, 13, p. 23-31.

Idem, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar = Dumitrescu *et alii*

1954 *Hăbășești, monografie arheologică*, București.

VI. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița *et alii*

1950 *Așezările omenești din societatea primitivă din Moldova, Raport asupra săpăturilor de la Hăbășești*, în SCIV, 1, 1, p. 33-40.

Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola

2005 *Primul muzeu cucutenian din România. Cu un studiu asupra religiei și artei culturii Cucuteni* de D. Monah, Editura Foton.

Ebert Max

1925 *Reallexikon der Vorgeschichte*, Band II.

M. Eliade

1981 *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I. - *de la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, traducere C. Baltag, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.

1990 *Încercarea labirintului*, Ed. Humanitas.

1991 *Memorii*, Ediție îngrijită de Mircea Handoca, Ed. Humanitas.

L. Ellis

1980 *Analysis of Cucuteni-Tripolye and kurgan pottery and the implications for ceramic technology*, în *Journal of Indo-european Studies*, 8, 1-2, p. 211-230.

1984 *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origin of Complex Society*, BAR, Intern. Ser. 217, Oxford; un rezumat în *La civilisation de Cucuteni*, Iași, 1987, p. 175-191.

C. P. Fitzgerald

1998 *Istoria culturală a Chinei*, Ed. Humanitas, traducere din engleză de Florentina și Nadina Vișan.

Fl. B. Florescu

1965 *Evoluția cuptoarelor de ceramică din Moldova. Din neolitic până astăzi*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, București, p. 137-140.

M. Florescu, V. Căpitanu

1994 *Câteva observații referitoare la plastica antropomorfă din așezarea Cucuteni A de la Țigănești, județul Bacău (I)*, în *Carpica*, 25, p. 5-16.

Gh. Gâță

2000 *A Technological Survey of the Pottery*, p. 111-129, în S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăgușeni a Cucutenian community, contributions by Marin Cârciumar, Gh. Gâță, Georgeta El Susi, A. Muraru*, Ed. Enciclopedică, Wasmuth Verlag, Tübingen.

I. A. Gei

1986 *Technologičeskoe izučenie keramiki tripol'skogo starye Kukonești*, în *KS*, Moskva, 185, p.22-27.

G. I. Georgiev

1961 *Kulturgruppen der Jungsteinzeit-und Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fine de l'âge de la pierre*, Prague, p. 45-100.

D. Gheorghiu

2004 *Fire and air-draught: experimenting the Chalcolithic Pyroinstruments*, în *Cultural Anthropology Studies*, București.

I. Ghinoiu

1999 *Lumea de aici, lumea de dincolo*, Ed. Fundației Culturale Române, București.

R. Ghirshman

1938 *Fouilles de Sialk*, I, Pais.

M. Gimbutas

1956 *The Prehistory of Eastern Europe*, Buletin of the American School of Prehistoric Research, 20, Peabody Museum, Harvard University.

1961 *Notes on the Chronology and Expansion of the Pit-grave Culture*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, în *Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen*, Prague-Liblice-Brno, 5-12 octobre 1959, Praha, p. 193-200.

1989 *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, traducere Sorin Paliga, note și prefață de Radu Florescu, Ed. Meridiane, București.

- 1991 *La civilisation of the Goddes, The World of Old Europe*, San Francisco.
- H. H. Goghlan
1942 *Some fresh aspects of the Prehistoric Metallurgy of Cooper*, în *Antiquaries Journal*, XXII, p. 22-38.
- Ch. Hadaczek
1914 *La colonie industrielle de Koszylowce (arond de Zaleszczyk) de l'époque énéolithique*, Lwow, în *Archivum naukove*, Lwow.
1915 *La colonie industrielle de Koszylowce (arond de Zaleszczyk) de l'époque énéolithique. Album des fouilles*, Léopol.
- N. Harțușche, O. Bounegru
1997 *Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanța (1957-1958)*, în *Pontica*, XXX, p. 17-104.
- N. Harțușche, I. T. Dragomir
1957 *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale III*, p. 130-147.
- M. Himner
1933 *Études sur la civilisation pré-micénienne*, în *Światowit*, XIV, 1930-1931, p. 17-23.
- K. Horedt
1949 *Săpături privitoare la epoca neo-eneolitică*, în *Apulum III*, p. 44 – 66.
- V. Ianovici
1956 *Informations generales sur les gisements de minerai de manganese de la Roumanie*, în *Simposium del Manganeso, XX Congreso Geologico Internacional (Mexico)*, vol. V (Europe), p. 349-373.
- T. Idriceanu, G. Băgu, G. Boțoman
1966 *Considerații geologice, mineralogice și geochimice asupra zăcămintelor de mangan din M. Dadu (Carpații Orientali)*, în *Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași*, 12, p. 33-50.
- V. Ilčeva
1989 *Vkopani Peči-tandiri ot praistoričeskoto selišče Hotnița - Vodopada*, în *Arheologija - Sofia*, 3, p. 20-27.
- Gh. Iordache
1996 *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, Ed. Academiei, București, vol. III.
- L. E. Istina
2005 *Observații privind cercetările arheologice în situl cucutenian de la Fulgeriș, jud. Bacău. Campania 2004*, în *Carpica* 34, p. 55-74.
- B. S. Jurakovskii
1994 *Do pitanee pro tehnologiju vigotovlennea tripiliskoi cheramichi*, în *Arheologija Kiev*, p. 88-92.
- Kalicz H.
1976 *Die Hüttenmodelle der Lengyel Kultur in Ungarn*, in *Garesschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, Bd. 60.
- O. Kandiba
1937 *Sipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes*, Ed. Anton Schroll, Wien. Vezi și reeditarea: 2004 *Sipenitz' Mistetzvo ta znarjaddja neolitičnogo seliša*, Vidavničij dim "BUKREK", Černivzi.
- T. I. Kašina
1977 *Cheramica cultury Ianșao*, Novosibirsk.
- D. I. Kiplink
1950 *Tehnica picturii vechilor maeștri*, București.
- H. Klusch
1981 *Considerații critice pe marginea necesității respectării tehnologiei tradiționale în producerea ceramicii populare*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, Sibiu, p. 255-260.

- R. Krajewski
1938 *Sprawozdanie z poszukiwan rudy manganu na Prelucznym w Gorach Czywczynskich (Compte-rendu des recherches du minerais de manganese sur le Prelucny dans les Montes Czywczyn (Karpates Polonaises Orientales)*, în *Service Geologique de Pologne*, Institut Geologique de Pologne, Warszawa, Bulletin No. 2.
- K. I. Krasilnikov
1986 *Tandyry v Saltovskih jiliščah Podon'ja*, rez. *Tandyr in the Saltovo Dwellings of the Don region*, în SA, 3, p. 48-60, fig. 1-4.
- I. P. Krasnikov
1931 *Tripol'skaja Keramica. Technologiceskig etud*, în *Soobščeniya G.A.I.M.K.*, 4, p. 10-12.
- V. L. Kravetz
1955 *Izucenie pozdnetripoliskih pameatnicov v Verhnem Podneprovie*, în KS - Kiev, 4, p. 40-44.
- V. A. Kruts
1974 *Pozdnetripolskie pamjatniki Srednego Podneprovija*, Kiev, p. 14-32.
- O. A. Kuliska
1940 *Kheramika tripil'skoi kul'tury*, în *Tripil's'ka kul'tura*, 1, Kiev, p. 307-325.
- A. László
1966 *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A-B de la Huși*, în *ArhMold*, IV, p. 7-22.
- A. László, V. Cotiugă
2005 *On the chalcolithic house-building. Archaeological observations and some experimental data*, în SAA, X-XI, p. 147-170.
- Fr. László
1911 *Háromszék vámegei praemykenaei jellegű telepek (Statins de l'époque prémicennienne dans le comitat de Háromzék)*, rezumat *Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Hármoszek*, în *Dolgozatok*, II, Cluj, p. 12-259.
1914 *Ásatások az erödsi Östelepen (1907-1912) (Fouilles à la station primitive de Erösd)*, în *Dolgozatok*, V, Cluj, p. 269-417.
- Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean
1991 *Cultura Vinča în România (Origine, evoluție, legături, sinteze)*, Timișoara.
- E. Lăzurcă
1991 *Ceramica cucuteniană în contextul așezării gumelnișene de la Carcaliu (jud. Tulcea)*, în *Peuce* 10, p. 13-17.
- A. Leroi-Gourhan
1988 *Dictionnaire de la Préhistoire*, Presses Universitaires de France.
- O. Levițki
1995 *Investigațiile arheologice de la Trinka, raionul Edineț, Republica Moldova*, în CAANT, I, București, p. 247-278.
- Idem, R. Alaiba, V. Bubulici
1999 *Raport asupra investigațiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998, la Trinca – Izvorul lui Luca, Raionul Edineț, Republica Moldova*, în CAANT, III, p. 17-116.
- O. Levițki, I. Manzura, T. Demcenko
1996 *Necropola tumulară de la Sărăteni, Bibliotheca Thracologica*, București.
- D. Lichiardopol
1984 *Un cuptor aparținând culturii Criș descoperit la Ceptura*, în SCIVA, 35, 1, p. 80-84.
- K. Majewski
1938 *Plastyka terrakotowa kultury ceramiki malowanej w zbiorach Lwowskich*, în *Światowit*, XVI, p. 117-136.
- M. L. Makarevič
1960 *Ob ideologičeskich predstavlenijach u tripol'skich plemen*, în *Zapiski Odesskogo archeologičeskogo obščestva*, I, 34, p. 290-301.

J. Makkay

1971 *Altorientalische Parallelen zu den ältesten Heiligtumstypen Südosteuropa*, în *Alba Regia*, 11, Székesfehérvár, p. 137-144.

C.-M. Mantu

1998 *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, V.

Eadem, D. Botezatu, B. Kromer

1994 *Une tombe double a inhumation de l'etablissement de type Cucuteni de Scânteia (departement de Iași, Roumanie)*, în *Prehistoire Europeenne*, 6, p. 225-241.

C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia

1997a *Catalogue*, în D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Lazarovici, *Cucuteni. The Great Chalcolithic Civilization of Europe*, editori: C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos, Thessaloniki.

C.-M. Mantu, A.-M. Vlad, Gh. Niculescu

2001 *Pigmenții de pictură în complexul cultural Cucuteni - Tripolie*, *CercIst*, XVIII-XX, p. 9-31.

V. I. Markevič

1981 *Pozdne-tripolskie plemena Severnoj Moldavii*, Kișinev.

1993 *Folosirea cornului de cerb în neoliticul Moldovei și al altor teritorii*, în *Revista arheologică*, I, Chișinău, p. 120-123.

M. Marin

1948 *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, în *Revista di Scienze Preistoriche*, III, 1-2, p. 17-57.

1954 *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaș-Criș*, Institut Universitaire Roumain Charles I, *Revue des Études Roumaines*, Paris, II, p. 75-95.

S. Marinescu-Bîlcu

1968 *Unele probleme ale eneoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Târpești*, în *SCIV*, 19, 3, p. 395-422.

1974 *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, în *Biblioteca de arheologie*, XXII, București.

1977 *Unele probleme ale fazei Cucuteni A, în lumina săpăturilor arheologice de la Topile*, în *CercIst*, VIII, p. 125-144.

1981 *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR International Series, 107, Oxford, Londra; pentru partea arheozoologică vezi și O. Necrasov, M. Știrbu.

1983 *Cercetările de la Drăgușeni (jud. Botoșani)*, în *Materiale*, Brașov, p. 82-85.

Eadem, M. Cârciumar

1992 *Coliere de Lithospermum purpureo coeruleum și „perle” de cerb în neoliticul din România în contextul centrului și sud-estului Europei*, în *SCIVA*, 43, 4, p. 355-370.

S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey

2000 *Drăgușeni a Cucutenian Community, contributions by Marin Cârciumar*, Gh. Gâță, Georgeta El Susi, A. Muraru, Ed. Enciclopedică, Wasmuth Verlag, Tübingen.

V. M. Masson

1964 *Srednjaja Azija i Drevnij Vostok*, M. L. Nauka.

C. Matasă

1941 *Deux stations à céramique peinte de Moldavie*, în *Dacia* 1937-40, VII-VIII, p. 69-84.

1946 *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, București.

1964 *Așezarea neolitică Cucuteni B de la Târgu Ocna-Podei*, în *ArhMold*, 2-3, p. 11-48.

C. Mateescu

1959 *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* V, p. 61-72.

1962 *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* VIII, p. 187-192.

MEM

1980 *Mică enciclopedie de metalurgie*. Coordonator general: prof. dr. doc. ing. Iosif Tripșa, Autori: dr. ing. Ovidiu Hățărescu, ing. Paul Iordănescu, ing. Paulina Rozolimo, dr. doc. ing. Iosif Tripșa, Ed. Șt. și Enciclopedică, București.

R. Maxim-Alaiba

1984 *Locuința nr. 1 din faza Cucuteni A3 de la Dumești (Vaslui)*, în *ActaMM*, V-VI, p. 99-148.

1987 *Le complexe de culte de la Phase Cucuteni A3 de Dumești (dép. de Vaslui)*, în *La civilisation de Cucuteni*, Iași, p. 269-286.

1992 *Tehnici de ornamentare prin pictură a ceramicii preistorice, pe baza coloranților minerali*, în *Symposia Thracologica*, 9, p. 81-83.

1993 *Considerations concernant la vie spirituelle des communautés de Cucuteni-Tripolie dans le Moldavie Meridionale-Roumaine*, Actès du XII Congrès International SPP, Bratislava, 2, p. 540-547.

Eadem, I. Marin

1987-1989 *Cercetări arheologice de suprafață în comuna Bălteni, județul Vaslui*, în *ActaMM*, IX-XI, p. 226-229.

Z. Maxim-Kalmar, L. Tarcea

1999 *Analiza matematică și statistică a ceramicii și plasticii civilizației Cucuteni de la Trușești-Țuguieța*, p. 647-673. În M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. Florescu, *Monografie arheologică*, Editura Academiei Române, Complexul Muzeal Național "Moldova" Iași, București – Iași.

K. Minichreiter

1992 *Starčevo kultur u Severnoj Hrvatskoj*, Zagreb.

D. Monah

1987 *La datation par C14 du complexe culturel Cucuteni-Tripolie*, în *La civilisation de Cucuteni*, Iași, p. 67-79.

1991 *Influences ou traditions Vinča dans la plastique anthropomorphe de Cucuteni-Tripolie*, în *Banatica*, 11, p. 297-302.

1996 *Cereals i pa a l'Europa de l'est i Central*, în *Cota Zero. Rivista d'Arqueologia i Ciència*, Barcelona, 12, p. 81-88.

1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, Piatra Neamț.

2005 *Religie și Ară în Cultura Cucuteni*, în Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Primul muzeu cucutenian din România*, p. 162-173.

D. Monah, S. Antonescu, Al. Bujor

1980 *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din comuna Poduri, jud. Bacău*, în *Materiale*, Tulcea, p. 86-99.

D. Monah, Șt. Cucoș,

1985 *Așezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iași.

D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia = Monah et alii

1997 *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, Ed. Athena Publishing & Printing House, Bucharest.

D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola = Monah et alii

2003 *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIII, Piatra Neamț.

T. G. Movșa

1955 *Glinobitnoe jilišce rannetripol'skoe poselenija Solonceny I*, în *Izvestia MF AN SSSR*, 5 (2), p. 91-100.

1971 *Gončiarne tsentr tripol'skoi kul'tury na Dnestre*, în *SA*, 3, p. 228-234.

1985 *Pozdnii etap tripol'skoi kulturi*, în *Arheologhija Ukrainskoi SSR - Kiev*, 1, p. 224-242.

I. Nestor

1950 *Probleme noi în legătură cu neoliticul din RPR*, în *SCIV*, 1, 2, p. 208-219.

- I. Nestor, Al. Alexandrescu, E. Comșa, Eug. Zaharia, Vl. Zira = Nestor *et alii*
1951 *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în SCIV, 2, 1, p. 51-76.
- I. Nestor, Eug. Zaharia
1968 *Sur la période de transition du Néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisation de Cucuteni et Gumelnița*, în Dacia, XII, p. 17-43.
- M. Nica
1978 *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia*, în Drobeta, p. 18-29.
- Idem, T. Niță
1979 *Les établissements néolithique de Leu et Padea de la zone d'interférence des cultures Dudești et Vinča*, în Dacia NS, XXIII, p. 31-64.
- C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița *et alii*
1959 *Șantierul arheologic Bicaz*, în Materiale, VI, p. 57-83.
- C. Nicolescu, P. Petrescu
1974 *Ceramica românească tradițională*, București.
- Gh. Niculescu, C. Colțoș, Dr. Popovici
1982 *Determinarea pigmenților utilizați la decorarea ceramicii cucuteniene*, în Cercetări de conservare și restaurare, IX, 2, București, p. 205-206.
- A. Nițu
1969 *Ceramica Cucuteni B de la Miorcani (Botoșani)*, în MemAntiq, I, p. 279-298.
1972 *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în ArhMold, VII, p. 9-96.
1983-1984 *Considerații asupra stilurilor ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Categoriile dinamice ale decorului*, în ActaMM, V-VI, p. 27-68, în fr. *Considération sur les styles de la céramique peinte de Cucuteni-Tripolie, La civilisation de Cucuteni*, Iași, p. 59-66.
1980, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, CI, XII, Iași, p. 135-222.
1984 *Formarea și clasificarea grupelor de stil A-B și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, în AIIA-Iași Supl, V, Iași.
1977, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo*, CI, p. 145 - 212.
- Idem, V. V. Bazarciuc
1980 *Considerații cu privire la ceramica Cucuteni A-B pe baza descoperirilor recente*, în ArhMold, IX, p. 19-61.
- A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici
1971 *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (municipiul Gh. Gheorghiu-Dej)*, în Carpica IV, p. 31-80.
- A. Nițu, V. Chirica
1987 *Deux vases cucuteniens aux caractères anthropomorphes récemment decouvertes dans le dép de Iași*, în *La civilisation de Cucuteni*, p. 289-290
1989 *Două vase cucuteniene cu caractere antropomorfe recent descoperite*, în Hierasus, VII-VIII, p. 17-37.
- Ed. Ovchinnikov
1996 *Ritual models of stoves*, în *Cucuteni aujourd'hui, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, II, Piatra Neamț, p. 115-119.
- I. Palaguta
1998 *Some results of study of Cucuteni Tripolye decoration technique*, in *31 International Symposium on Archaeometry, Budapest, Hungary, 27 April – 1 May 1998*, în *Program and Abstract*, p. 10.
- G. A. Pashkevitch
1997 *Early farming in the Ukraine*. In J. Chapman, J. & P. M. Dolukhanov, *Landscapes in flux*, Oxford, Oxbow Books, p. 263-274.

T. S. Passek

1935 *La céramique Tripolienne*, Moscou-Leningrad.

1949 *Periodizacija tripol'skich poselenij (III-II tysjaceletija d.n.e.)*, în *MIA*, 10.

1961 *Problèmes de l'Énéolithiques du Sud-Ouest de l'Europe orientale*, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen 1959, p. 148-160.

1961 *Rannezemledel'českie (Tipol'skie) plemena Podnestrov'ja*, în *MIA*, 84, Moskva-Leningrad.

1962 *Ancient crop -and stock-rasing cultures in East Europe*, în *CHM*, 7, 1, 26.

1964 *Du neuf sur l'histoire des tribus tripoliennes d'entre le Dniepr et le Dniestr*, VII Congrès International des Sciences Anthropologiques et ethnologiques, Moscou, p. 1-15.

N. Petkov

1964 *Gr'nčarska petz ot eneolitnoto pri c. G'l'bovtzi, Sofijsko*, în *Arheologija* - Sofia, VI, 1, p. 48-59.

V. G. Petrenko

1994 *Otnositel'no sistematizacii pamjatnikov pozdnego perioda kultury Tripol'e-Kukuten'*, în *Drevnejšie obščnosti*, Tiraspol, p. 61-64.

M. Petrescu-Dîmbovița

1965 *Din rezultatele săpăturilor arheologice de la Trușești cu privire la cultura Cucuteni*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, p. 43-49.

1993 *Quelques considerations concernant la civilisation de Cucuteni en contexte est et sud-est européen*, Actes du XII Congrès International SPP, Bratislava, I, p. 548-551.

Idem, M. Rădulescu

1953 *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, 4, 1-2, p. 7-22

M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. Florescu

1999 *Trușești. Monografie arheologică*, Editura Academiei Române, Complexul Muzeal Național "Moldova" Iași, București – Iași.

M. Petrescu-Dîmbovița et alii

2004 *Cucuteni Cetățuie. Săpăturile din anii 1961-1966. Monografie arheologică*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIV, p. 321-326.

A. P. Pogoževa

1983 *Antropomorfnaja plastica Tripol'ja*, Novosibirsk.

L. L. Polevoi

1969 *Gorodskoe gonciarstvo Pruto-Podneprov'ja v XIV*, Kișinev, Știința.

T. A. Popova, E. K. Černyš

1983 *Tripolskoe poselenie u s. Bodaki*, în *Zapiski Odesskogo archeologičeskogo obščestva*, t. II/35, Odessa.

Dr. Popovici, C. Buzdugan, I. Alexoaie

1992 *Așezarea cucuteniană de la «Balta lui Ciobanu», comuna Roma, județul Botoșani*, în *CA*, p. 12-38.

E. Popușoi

1971 *Aspecte ale elementelor vestimentare în plastica de la Igești, com. Blăgești (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, IV, p. 89-94.

1985-1986 *Plastica neolitică din colecțiile muzeului din Bârlad*, în *ActaMM*, VII-VIII, p. 13-56.

2005 *Trestiana. Monografie arheologică*, Ed. Sfera, Bârlad.

S. Ž. Pustovalov

1999 *Modelirovanie lica po čerepu u naselenija Ingul'skoi katakombnoj kul'tury*, în *Stratum plus*, 2, p. 222-255.

G. N. Toščev

1992 *Kurgany epochi bronzy mežoz'er'ja Jalpuga i Kagula*, Zaporož'e.

P. Roman

- 1974 *Das Problem der "schnurverzierten" Keramik in Südosteuropa*, în *JMV*, 58, p. 157-174.
 1976 *Așezări cu ceramică șnurată din Thracia, Macedonia, Thessalia și raporturile lor cu evoluția culturală din regiunile carpato-danubiene*, în *Thraco-Dacica* 7, 1-2, p. 14-30.
 1981 *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *SCIVA*, 32/1, p. 21-42.
 1992 *Das chronologische Verhältnis zwischen Ezero und Troja im Lichte der nord balkanischen Forschungen*, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1-2, p. 25-34.

P. Roman, A. Dodd-Oprițescu, P. Iános

- 1992 *Beiträge zur problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Balkan-kommission, Mainz am Rhein, Verlag Philip von Zabern.

N. Ia. Rudinskii

- 1927 *Doslidi na Kam'janeččini*, în *KZVA*, Kiev.

E. V. Saiko

- 1982 *Tehnica i tehnologhia keramičeskogo remesla*, în *Srednei Azii v istoriceskom razvitii*, p. 32-44.

V. I. Sarianidi

- 1963 *Keramičeskij gorny vostočnoarianskih poselenij*, în *KS* - Kiev.
 1976 *Material'naja kul'tura južnogo Turkmenistana v period rannej bronzy*, în *Pervobytnyj Turkmenistan*, Aškhabad, p. 82-111.

M. Savul

- 1938 *Le cristallin de Bistrița. La region Dorna-Broșteni (districts Câmpulung et Neamț)*, în *Annales Scientifiques de l'Universite de Iassy (Iași)*, 24, 1, p. 206-285.

Idem

- 1972 *Studiu asupra șisturilor cristaline și zăcămintelor de mangan din regiunea Sarul Dornei*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, 12, p. 415-466

Idem, V. Ianovici

- 1958 *Chimismul rocilor cu mangan din Carpații Orientali și Meridionali din RPR*, în *Studii și Cercetări de Geologie*, București, 3 (1-2), p. 7-59.

L.-Fl. Scarlat

- 2007 *Instalații pentru foc cu utilizare casnică în culturile Precucuteni și Cucuteni. Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică*, Editor coordonator N. Ursulescu, Ed. Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, p. 157-172.

Fr. Schlette

- 1976 *Zur Technologie neolithischer Keramik*, în *JMV*, 60, p. 343-352.

H. Schmidt

- 1932, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein kupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig.

A. O. Shepard

- 1956 *Ceramics for the Archaeologist*, Carnegie Institution of Washington, nr. 609.

E. F. Shnyukov, G. N. Orlowsky

- 1980 *Manganese ores of the Ukraine SSR*, în *Geology and Geochemistry of Manganese*, edit. I. M. Varentsov și G. Grasselly, vol. II, p. 393-402.

B. Slătineanu

- 1938 *Ceramica românească*, București.
 1972 *Studii de artă populară*, București.

Idem, P. H. Stahl, P. Petrescu

- 1958 *Arta populară în Republica Populară România – Ceramica*, București, ESPLA.

V. Sorokin

- 1983 *Raskopki mnogoslainogo poselenija Merešovka-Cetățuie v 1980 g*, în *AIM*, Chișinău, p. 102-111.
 1991 *Otcet o polevyh issledovaniyah Tripol'skoi expeditzii v 1990 godu*, în *Arhiva MAE*.

1993 *Modalitățile de organizare a așezărilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie*, în *ArhMold*, XVI, p. 69-86.

2002 *Aspectul regional cucutenian Drăgușeni-Jura*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XI, Piatra Neamț.

E. R. Stern

1906 *Doistoriceskaja greceskaja kul'tura na luge Rossii*, în *Trudy XIII AC v Ekaterinoslave v 1905 g*, t. I, Moskva, p. 9-95.

G. Stoica, I. Vlăduțiu, E. Secoșan, P. Petrescu = Stoica et alii

1972 *Arta populară din Vâlcea*, Rm. Vâlcea.

Z. Stos Gale, E. Rookp

1981 *Analysis of pigments used for decoration of Neolithic Pottery from Bilcze Złote, Ukraine*, *British Museum, Occasional Paper*, 19, 155-161.

Z. Székely

1962 *Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorhe*, în *Materiale*, VIII, p. 325-340.

Idem, B. Bartók

1979 *Cuptoare de ars oale din așezarea neolitică de la Ariușd*, în *Materiale*, 13, p. 55-57.

D. Ia. Teleghin

1985 *Radiocarbonoe i archeomagnitnoe datirovanie tripol'skoi kultury*, în *Arheolo-gija* Kiev, 52, p. 10-22.

F.-A. Tencariu, I. Robu

2004 *Experimente privind ceeramica neolitică*, în *Carpica XXXIII*, p. 53-64.

H. Todorova

1982 *Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien*, în *MAVA*, 13, München.

S. A. Tokarev

1964 *Rannie formy religii*, "Nauka", Moskva.

E. V. Tsvek

1978 *O vremeni obosoblenija gončarnogo remesla v tripol'skom obšestve*, în *Arheologiceskie issledovania na Ukraine 1976-1977*, Tez. dokl. XVII konf. IA AN USSR, Ujgorod, p. 39-40.

1994 *Remeslo epohi eneolita – bronzii na Ukraine*, Kiev.

2001 *Certain Aspects of World View of the Tribes of the East Tripolian Culure*, în *Interacademica*, Lex travaux de la VI-e et VII-e session annuelle Cernăuți (1999) et Mangalia/Neptun (2000), p. 24-38.

2004 *Gončarnoe proizvodstvo plemen Tripol'skoi obščnosti*, Kiev.

P. Ursache

1998 *Etnoestetica*, Institutul European, Iași.

V. Ursachi

1968 *Cercetările arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din România*, în *Carpica* 1, p. 171-184.

1991 *Le dépôt d'objets de parure énéolithiques de Brad, com. Negri, dép. de Bacău, Le paléolithique et le néolithique de la roumanie en contexte européen*, *BAI*, IV, p. 335-386; în românește *Depozitul de obiecte de podoabă eneolitice de la Brad, com. Negri, jud. Bacău*, în *Carpica* 23, 1992, 2, p. 51-104.

N. Ursulescu

1988 *Premise ale fenomenului urbanizării în istoria veche a României*, în *Istorie și civilizație*. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare (coord. I. Toderașcu), Iași, p. 21-30; în franceză, *Prémises du phénomène de l'urbanisation dans l'histoire ancienne de la Roumanie*, în *SAA*, II, 1995, p. 75-86.

1993 *Continuite et restructurations culturelles et ethniques dans le neo-eneolithique de la Roumanie*, *Actes du XII Congrès International SPP*, 2, Bratislava, p. 334-338.

N. Ursulescu, S. Ignătescu

2003 *Preutești-Haltă. O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare*, Casa Editorială "Demiurg", Iași.

M. Iu. Videjko

1988 *Voprosy proizvodstva i obmena pozdnetripol'skoi raspisnoj keramiki*. în *Drevnee proizvodstvo remeslo, torgavlja po arheologičeskim dannym*, Tez. dokl. IV konf. molod. učenyh, Institut Archeologij, AN CCCP - Moskva, p. 1-7.

I. Vlăduțiu

1981 *Creatori populari contemporani*, Ed. Sport-Turism, București.

1973 *Etnografia românească*, București.

Al. Vulpe

1973 *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în *SCIV*, 24, 2, p. 217-238.

R. Vulpe

1941 *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII-VIII, p. 13-50.

1953 *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale*, I, p. 213-506.

1957 *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București.

R. Vulpe, A. Buhoiu, C. Cihodaru, C. Florea, A. Nițu, E. Vulpe = Vulpe et alii

1950 *Evoluția așezărilor omenești din societatea primitivă și sclavagistă de la Poienеști-Vaslui*, în *SCIV*, 1, 1, p. 41-46.

M. Wosinsky

Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel.

I. I. Zaetz

1974 *Tripol'skoe poselenie Klišcev na Iužnom Buge (BI-BII)*, CA, 4, p. 180-189.

Idem, S. M. Ryžov

1992 *Poselenie tripol'skoj kul'tury Klišcev na Južnom Buge*, Kiev.

I. I. Zaetz, E. V. Sajko

1989 *Tripol'skaja cultura. Pobugia v svete tehnologhicescogo izucenija ee keramiki*, în *Problemi istorii ta arheologhii davnego naselenija Ukrainskoi*, Kiev, 167, p. 72-74.

Eug. Zaharia

1973 *Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd 1968-1973*, în *StCom*, 5, p. 26-31.

Em. Zaharia, C. Buraga

1979 *Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta (jud. Vaslui)*, în *ActaMM*, I, p. 241-268.

Eug. Zaharia, D. Galbenu

1981 *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1979 de la Ariușd, jud. Covasna*, în CA, 4, 1981, p. 3-6.

Eug. Zaharia, Z. Székely

1988 *Raport asupra săpăturilor noi de la Ariușd*, în *Aluta*, XVI-XVII (1985-1986), p. 101-114.

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia

1970 *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Ed. Academiei RSR, București.

V. G. Zbenovič

1972 *Khronologija pozdn'ego Tripillja, Arheologija* - Kiev, 7, p. 3-25.

1996 *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südliche Bug, Archäologie in Eurasien*, Bd. 1.

Indice de culturi, complexe, grupuri sau aspecte culturale

Ariuşd, 15, 120, 122, 126, 171.

Ariuşd - Cucuteni, 122, 150, 178.

Baden – Vučedol, 115.

Bodrogkeresztúr, 77, 157.

Boian – Bolintineanu, 150.

Boian – Gumelnița, 157.

Boleráz, 16, 157.

Cernavoda I – III, 16, 34, 50, 157, 179.

Ceravoda I - Pevec I, 115.

Chișinău – Corlăteni, 16, 132.

Coțofeni, 179.

Complexul cultural al catacombelor, înmormântări în catacombe, bronz timpuriu, 34, 186.

Cucuteni, 5-6, 11-13, 15-16, 20-23, 33, 37, 42-44, 48-50, 52-53, 55, 60-66, 68-71, 77, 79-81, 84-85, 96, 99, 102-103, 110, 113, 115-117, 119-124, 126-127, 129-130, 139, 141, 143-148, 150-151, 153, 157-158, 160-161, 165-168, 170-172, 174-175, 177-180, 182-187.

Cucuteni C, 19, 42, 50, 53, 77, 113-115, 136, 168-169, 175, 179.

Cucuteni - Tripolie, 1, 3, 5-6, 9, 11, 15-16, 19, 43, 46, 48, 50, 74, 77, 115-119, 124, 134, 136, 148, 152, 157, 159, 168-172, 176, 179-180, 183-185, 188.

Cultura amforelor sferice - *Kugelamphorenkultur*, 16, 157.

Cultura paharelor în formă de pâlnie,

Trichterbecherkultur, 16, 157.

Čapaevka, 80.

Černoles, 16, 132.

Drăgușeni (Jura), 42, 80, 160, 187.

Dudești – Vinča, 74, 116, 185.

Ezero, 115, 187.

Foltești - Cernavoda II, 179.

Gordinești, 13, 16-17, 51, 115, 119, 127, 131-133, 135-138, 157-158, 171-172, 175.

Gorodsk, 16, 157, 186. Gorodsk-Usatovo, 185.

Grupul Podolian de Vest, 16, 132.

Gumelnița, 15, 33, 61, 64, 115, 150, 157, 179, 185.

Gumelnița – Kodjadermen – Karanovo VI – Varna, 15, 33, 115,

Halaf - civilizație halafiană, 105, 168.

Hamangia, 74, 150.

Horodiștea - Erbiceni 179; Horodiștea - Erbiceni - Foltești, 179; Horodiștea - Foltești, 15, 148, 157, 179; Horodiștea - Gordinești, 51, 119, 127, 131-133, 135-138, 148, 171-172, 175; Horodiștea / Erbiceni - Gordinești - Kasperovka, 13, 16-17, 115, 132, 136, 157-158.

Hvalynsk, 115.

Jamnaja, 34, 115.

Jivotilovka, 16, 157.

Karanovo VI, 15, 33-34, 115, 152.

Kirileni - pre Gordinești, 16, 132, 176.

Lengyel, 61, 152, 181.

Majkop, 115.

Novo Danilovka, 115.

Orizont cu ceramică incizată și imprimată, HaA - HaB1, 16, 132.

Petrești, 15, 77, 157.

Precucuteni, 11, 15, 49-50, 52-53, 64, 96, 99, 118-120, 141, 145-146, 148, 153, 183, 187.

Sălcuța 117, 169; Sălcuța - Krivodol, 74.

Sofievka, 16, 157.

Srednyj Stog, 50, 115, 169-170.

Starčevo - Criș, 74, 116, 157, 184.

Stoicani - Aldeni - Bolgrad, 33, 64, 179.

Tisa, 152; Tisa - Tiszapolgár 157.

Tripolie, 11-13, 15-16, 21-22, 33-34, 43-44, 49-50, 52, 55, 66, 76-78, 80, 115-119, 120, 122-128, 130-132, 141, 145, 147-149, 151-152, 157-158, 161, 168, 170-172,

180, 188, 190-191.

Turdaș, 74, 116, 157, 183.

Usatovo - Foltești, 16, 157.

Vădastra, 45, 150, 157.

Vădastra - Sălcuța, 157.

Vâhvatini, 16.

Vechea Civilizație Europeană, 15.

Vinča, 145, 182, 184.

Vinča – Turdaș, 74, 183.

Yangshao, China, 44.

Indice onomastic

Alaiba R. / R. Maxim-Alaiba, 1, 3-6, 12-13, 15, 17, 20, 37, 50, 55, 63, 66, 70, 74, 77, 79, 84-85, 87, 105, 110, 115, 117, 121, 132, 134, 148, 158, 160, 163, 165, 168-169, 175-176, 178, 182, 184.

Alexandrescu Al., 185.

Alexoaie I., 20, 22, 162, 186.

Antonescu I., 174.

Antonescu S., 12, 64, 123, 176, 184.

Antonova V., 105, 168, 176.

Aricescu A., 74, 178.

Asperti Luca, apostol din Bologna, 64.

Babeș M., 72, 79, 176.

Bachelard G., 117, 176.

Balan V., 179.

Barnea I., 22, 176.

Bartók B., 11-12, 48, 70, 74, 117, 120-121, 151, 169-170, 188.

Batariuc P.-V., 151, 161, 176.

Bazarciuc V. V., 22, 79, 162, 185.

Bâgu G., 47, 181.

Bârză L., 34, 176.

Belanovskaja T. D., 51, 176.

Berciu D., 34, 176.

Berlescu N., 105, 168, 176.

Bibikov N. S., 11, 13, 33-34, 55, 72, 74, 117-118, 120, 122, 127, 141, 169-170, 176.

Bikbaev V. M., 13, 77, 132, 151, 172, 176.

Bobrinskii A. A., 50, 176.

Bodi G., 49, 176.

Bolomey A., 52, 80, 83, 160, 180, 183.

Borzijac I., 52, 177.

Botezatu D., 42, 183.

Boțoman G., 47, 181.

Bounegru O., 64, 99, 181.

Bray W., 116, 177.

Brown A. G., 48, 177.

Brudiu M., 70, 177.

Bubulici V., 17, 132, 158, 182.

Buhoiu A., 189.

Bujor Al., 64, 181, 184.

Buraga C., 105, 168, 189.

Burchard B., 78, 177.

Burckhardt T., 70, 177.

Burtănescu Fl., 34, 132, 177.

Buzdugan C., 20, 22, 85, 99, 162, 185-186.

Buzgar N., 47.

Buzilă A., 50, 177.

Castan J., 46, 164.

Căpitanu V., 105, 180.

Cârciumaru M., 33, 48, 177, 180, 183.

Cehak M., 105, 177.

Cekalenko L., 126, 177.

Černyš E. K., 50, 80, 177.

Černyš O. P., 51, 177.

Charachidzé G., 78, 177.

Chevalie J., 105, 110, 177.

Childe V. G., 67.

Chiribuță P., 42, 44, 177.

Chirica V., 22, 33, 52, 79, 105, 115, 168, 177, 185.

Chiriță C. D., 48, 178.

Cihodaru C., 79, 178, 188-189.

Ciurea V., 105, 178.

Colțoș C., 42, 185.

Coman Gh., 12, 45, 65, 79, 105, 121, 168-169, 176, 178.

Comșa E., 20, 46, 50, 61, 74, 76-77, 116-118, 120-121, 129-130, 139, 150, 159, 169-170, 178, 185.

Coomaraswamy Ananda K., 150, 178.

Cotiugă V., 52, 182.

Crîșmaru A., 12-13, 45, 52, 55, 83, 99, 117, 143, 169, 178.

Cucoș Șt., 16-17, 70, 145, 147, 168, 178, 184.

Danilenko V. N., 115, 178.

Dascălu - Ișfănoni D., 151, 172, 178.

Dăscălescu A., 179.

Demcenko T., 34, 182.

Dergačev V. A., 16-17, 115, 157-158, 178.

Diaconescu M., 63, 178.

Dinu M., 13, 16, 55, 74, 130-131, 157, 179.

Dodd - Oprițescu A., 50, 115, 179, 187.

Dnetrykiewicz W., 43.

Dragomir I. T., 12, 22, 33, 45, 52-53, 55, 63-64, 74, 79, 85, 105, 115, 117, 121-122, 168-169, 179, 181.

Drașovean Fl., 182.

Drost D., 43, 179.

Dumézil G., 153, 177, 179.

Dumitrescu H., 22, 65, 169, 179.

Dumitrescu R., 47, 179.

Dumitrescu Vl., 13, 19, 22, 33, 42, 45, 52-53, 55, 57-58, 60-61, 65-66, 70, 72, 77-80, 84-85, 87, 96, 99, 118, 142-144, 146-147, 153, 159-161, 166-169, 179, 180.

Dumitroaia Gh., 85, 110, 180, 183-184

Eliade M., 16, 158, 180.

Ellis L., 42-47, 49, 51-52, 71, 78, 116-118, 120, 126, 131, 150, 170, 180.

Eminovici C., 85, 99, 185.

Fitzgerald C. P., 44, 180.

Florea C., 191.

Florescu A., 55, 184, 186.

Florescu F. B., 67, 118, 129, 170, 180.

Florescu M., 105, 180, 184, 186.

Florescu R., 148, 172, 180.

- Galbenu D., 74, 120, 178, 189.
 Gâță Gh., 72, 180, 183.
 Gei I. A., 43, 180.
 Georgiev G. I., 34, 180.
 Gheerbrant A., 105, 110, 177.
 Gheorghiu D., 50, 180.
 Ghinoiu I., 19, 180.
 Ghirshman R., 150, 170, 180.
 Gimbutas M., 15, 77, 115, 124, 126, 148, 152, 172, 180.
 Goghlan H. H., 150, 170, 181.
 Gostar N., 179.
 Grabari Gabriela, 37, 163.
 Grădinaru I., 134, 175.
 Hadaczek K., 12, 124, 181.
 Haimovici S., 151, 161, 176.
 Harțuche N., 64, 99, 181.
 Hățăărăscu O., 184.
 Himner M., 152, 181.
 Horedt K., 74, 181.
 Iános P., 179, 187.
 Ianovici V., 47, 181, 187.
 Idriceanu T., 47, 181.
 Ilčeva V. V., 124, 181.
 Ionescu I., 176.
 Iordache Gh., 45-46, 49-51, 53, 61-63, 72, 76, 129, 158, 181.
 Iordănescu P., 184.
 Istina L. E., 12, 79, 115, 121, 169, 175, 181.
 Januševič Z. V., 77.
 Jurakovskii B. S., 12, 76, 123, 181.
 Kalicz H., 152, 181.
 Kandiba O., 13, 127, 181.
 Kašina T. I., 44, 181.
 Kiplink D. I., 62, 64, 181.
 Kireeva V., 43.
 Klusch H., 54, 71-72, 181.
 Krajewski R., 46, 182.
 Krasilnikov K. I., 124, 182.
 Krasnikov I. P., 42-43, 182.
 Kravetz V. L., 12, 124, 182.
 Kromer B., 42, 183.
 Kruts V. A., 80, 182.
 Kuliska O. A., 44-45, 72, 182.
 László A., 52, 61-62, 120-121, 182.
 László Fr., 11-13, 33, 54, 62, 65-66, 76, 105, 117, 120, 122, 145, 182.
 Lazarovici C.-M. 47, 110 / Mantu C.-M., 15, 22, 33, 47, 52, 79, 85, 115, 157, 177, 183-184 / Istrate M., 176.
 Lazarovici Gh., 182-183.
 Leroi-Gourhan A., 118, 150, 182.
 Lăzurcă E., 102, 182.
 Levishtein A., 43.
 Levițki O., 5, 13, 16-17, 34, 132, 157-158, 182.
 Lichiardopol D., 74, 182.
 Majewski K., 182.
 Makarevič M.L., 149, 152, 182.
 Makkay J., 152, 183.
 Malachevskaya E., 43.
 Manzura I., 16, 34, 157, 178, 182.
 Markevič V. I., 12-14, 19, 22-23, 34, 45, 48, 50, 52-55, 65-66, 74, 76-77, 80, 124, 126, 129, 131, 133-134, 145, 147, 152, 159, 162, 183.
 Marian C., 51.
 Marin I., 105, 168, 184.
 Marin M., 105, 168, 183.
 Marin T., 63, 79, 115, 176.
 Marinescu-Bîlcu S., 14, 20, 23, 33, 52, 63, 74, 79-80, 83, 96, 105, 123, 145-146, 159-160, 168, 180, 183.
 Masson V. M., 150, 183.
 Matasă C., 13, 33, 44, 51-52, 54, 62-66, 70, 74, 79, 99, 129, 143-144, 183.
 Mateescu C., 45, 74, 179, 183.
 Maxim-Kalmar Z., 23, 61, 142, 184.
 Minichreiter K., 184.
 Mirițoiu N., 176.
 Monah D., 12, 14-17, 19, 61, 64-65, 78, 105, 110, 123-124, 145, 149-150, 152, 168, 180, 183-184.
 Monah F., 145, 183-184.
 Morintz S., 176.
 Movša T. G., 13, 52, 74, 78, 80, 131-132, 145, 184.
 Munteanu R., 180, 184.
 Nestor I., 13, 74, 129-130, 168, 184-185.
 Nicola D., 184, 180.
 Nicolăescu-Plopșor C. S., 12, 55, 117, 121, 169, 185.
 Nicolescu C., 19, 29, 51, 61, 185.
 Niculescu Gh., 37, 42-43, 47, 70, 72, 163, 183, 185.
 Niculică B., 151, 161, 176.
 Nițu A., 15, 22, 33, 53-54, 80-81, 84-85, 96, 99, 102, 124, 129, 158, 162, 185, 189.
 Orłowsky G. N., 46, 187.
 Ossowski G., 43.
 Ovchinnikov Ed., 152, 185.
 Palaguta I., 43-44, 185.
 Pashkevitch G. A., 13, 76, 126, 185.
 Passek T. S., 48, 51, 115, 152, 169, 186.
 Păunescu C., 48, 178.
 Petkov N., 74, 117, 169, 186.
 Petrenko V. G., 16, 157, 186.
 Petrescu P., 19, 29, 51, 61, 185.

Petrescu-Dâmbovița M., 5, 12-13, 15-17, 22-23, 44, 46, 49, 51, 53-55, 59-61, 66, 70, 72, 79, 85, 87, 96, 99, 105, 110, 117-118, 121, 139, 141, 143, 145, 150, 153, 157, 159, 164, 169, 179-180, 186, 189.

Pisareva S., 43.

Podvigina N., 43.

Pogoževa A. P., 151, 161, 186.

Polevoi L. L., 124, 186.

Popa G., 150, 178.

Popova T. A., 80, 186.

Popovici D. N., 20, 22, 37, 42, 162-163, 185-186.

Popușoi E., 79, 105, 168, 186.

Preoteasa C., 180, 184.

Pustovalov S. Ž., 34, 186.

Rădulescu M., 186.

Rieth A., 52.

Robu I. 52, 188.

Roman P., 16, 50, 115, 157, 168, 176, 179, 187.

Rookp E., 43, 72, 188.

Rozolimo Paulina, 184.

Rudinski N. Ia., 55, 187.

Ryžov S. N., 127, 189.

Sajko E. V., 45, 50, 189.

Sarianidi V. I., 118, 170, 187.

Sava E., 5.

Savul M., 47, 187.

Scarlat L.-Fl., 160, 187.

Schlette Fr., 52, 77, 210.

Schmidt H., 15, 44, 48, 55, 63, 87, 99, 113, 153, 168-169, 187.

Secoșan E., 188.

Shepard A. O., 48, 187.

Shnyukov E. F., 46, 187.

Slătineanu B., 61-62, 187.

Sorokin V., 15, 80, 160, 157, 187.

Stahl P. H., 61, 187.

Stern E. Von, 12, 51, 80, 126, 152, 188.

Stoica G., 49, 62, 65, 71, 77, 188.

Stos Gale Z., 43, 72, 188.

Székély Z., 11-12, 48, 70, 74, 120, 188-189.

Šmaglj M. M., 13, 34, 127, 176.

Tanasachi M., 105, 168, 177.

Tarcea L., 23, 61, 142, 184.

Teaci D., 48, 178.

Teleghin D. Ia., 15, 157, 188.

Tencariu F.-A., 52, 188.

Todorova H., 152, 188.

Tokarev S. A., 78, 150, 172, 188.

Tošček G. N., 34, 186.

Travkina N., 43.

Tripșa I., 184.

Trump D., 116, 177.

Țurcanu S., 22, 33, 52, 79, 115, 177.

Tsvek E. V., 12-13, 20, 22, 34, 44, 51, 53-55, 63-64, 76, 78, 116-117, 123, 125, 127-129, 144, 149, 151-152, 161, 170, 172, 188.

Ursache P., 43, 188.

Ursachi V., 33, 70, 79, 188.

Ursulescu N., 20, 50, 176, 178, 187-188.

Vacaru S., 84, 176.

Vasari Giorgio, 64.

Videjko M. Iu., 19, 78, 159, 189.

Vlad A.-M., 42-43, 47, 183.

Vlăduțiu I., 62-63, 77, 188-189.

Vulpe Al., 189.

Vulpe E., 189.

Vulpe R., 34, 51, 53, 70, 72, 85, 99, 102, 166, 168-169, 189.

Wosinsky M., 61, 189.

Zaetz I. I., 13, 50, 140, 213.

Zaharia Em., 46, 105, 164, 168, 189.

Zaharia Eug., 11-12, 120, 185, 189.

Zaharia N., 46, 164, 189.

Zbenovič V. G., 16, 152, 189.

Zira Vl., 185.

Indice toponimic

- Akcea Depe, Asia Mijlocie, 170.
 Alexandru Vlahuță - *Capul Dealului*, 79.
 Anatolia, 15, 34, 79.
 Annecy, Franța, 150.
 Argeș, 76.
 Ariușd - *Dealul Tyszk*, 11-12, 33, 48, 65-66, 70, 74, 76-77, 105, 116-117, 119-120, 122, 145, 148, 151, 169-171, 188-189.
 Armășoaia - *În Luncă*, 79, 102, 168.
 Armenia, 124.
 Arpachiyah, 105.
 Asia Anterioară, 15, 150.
 Asia Centrală, 124.
 Asia Mijlocie, 118, 150.
- Bacău, 42, 61, 121, 123, 175-176, 180-181, 184, 188
 Bacău, oraș, 6, 174.
 Badragii Vechi, 66.
 Baia - *Cetățuie*, 79.
 Banu - *La lutărie*, 45.
 Baru Mare, 76.
 Basarabia, 19, 34, 52.
 Basatanya, 77.
 Bălteni - *Dealul Cârlanului*, 105, 168, 184.
 Bălțați - *La Iaz* (Iazul 3), 55.
 Bârlad - *Gârla Simila*, 105, 168.
 Bârlad, râu, 15-16, 20, 79.
 Bârlad, oraș, 2-3, 6, 17, 157-158, 160, 186.
 Bârlălești - *Sturza*, 79.
 Berești [Târgu] 42, 179.
 Berești - *Dealul Bâzanului*, 12, 52, 55, 74, 79, 84, 126, 128, 131, 133-134, 163, 188, 190.
 Berești - *Dealul Bulgarului*, 42, 44-45, 53, 55, 77, 79, 84, 79, 105, 148, 153, 168, 179.
 Berești - *Lotul școlii*, 79, 115.
 Berezovka, 53, 152.
 Bicz, 185.
 Bihor, județ, 61.
 Bilcze Zlote, 43, 72, 188.
 Biniș, 76.
 Bistrița, 121, 187.
 Bodaki, 80, 186.
 Bodești - *Cetățuia Frumușica*, 13, 33, 44, 51-52, 54, 62-63, 65, 70, 74, 99, 116, 119, 129, 143, 144, 171.
 Bonțești - *Mira*, 22, 53, 84, 161, 179.
 Borisovka, 53.
 Borzești - *La Iaz*, 63.
 Botoșani, 174, 178.
 Botoșani, județ, 45-46, 55, 63, 117, 145, 164, 169, 177, 183, 185-186.
 Brad - *La Stâncă*, 33, 79, 148.
 Brazilia, 29.
 Brăilița, 181.
 Brânzeni - *Țiganca* III, 23, 50, 66, 80, 162.
- Brânzeni - *Țiganca* IV, 22, 66.
 Brânzeni - *Țiganca* VIII, 50, 80.
 Buhărești - *Dealul Humăriei*, 45.
 Bunești - *Dealul Bobului*, 79.
 Butea - *La lutărie*, 45.
- Canada, 29, 162.
 Caraș Severin, 76.
 Carcaliu, 102, 182.
 Carpați, 15, 117, 169, 177.
 Carpații Orientali, 46, 181, 187.
 Caucaz, 52, 78, 115, 124, 177.
 Cărbuna, 33.
 Câmpia Elanului, 79.
 Câmpia Horincea, 79.
 Câmpia Jijiei Superioare și a Bașeului, 121.
 Câmpia Moldovei, 55.
 Cârcea - *Viaduct*, 74, 76, 116.
 Cârcea, pârâu, 74
 Cărnăeni - *Pe coastă*, 5, 50, 134, 175.
 Ceptura, 74, 182.
 Ceptura de Sus - *Râpa Mare*, 74.
 Cernavoda - *Dealul Sofia*, 34, 176.
 Cernăuți, 127, 188.
 Chetrești - *Pe Deal*, 5, 55, 70, 77, 79, 115, 175.
 Chirîteni, terasa, 121.
 Chișinău, 5-6, 52, 55, 132, 174, 178, 183, 187.
 Chițoc - *La Rupturi*, 115.
 Constanța, oraș, 175.
 Constanța, județ, 181.
 Costești - *Sat* IV, 13-14, 22, 50, 66, 76, 77, 80, 147-148.
 Costești IX, 119, 131, 133-134.
 Costești, stațiunea medievală, 124, 171.
 Costești-Baia, Fălticeni, 79, 105, 178.
 Covasna, județ, 116-117, 120, 169, 189.
 Crasna - *Dealul Albești*, 79, 115.
 Crasnaleuca - *Lutăria* - *Staniște*, 45, 70, 177.
 Cristior, 61.
 Cuconești Vechi, 43.
 Cucuteni - *Cetățuie*, 17, 42, 45, 51-52, 55, 87, 99, 113, 153, 169, 186.
 Cucuteni - *Dâmbul Morii*, 99.
 Curteni, 62.
- Dadu - munți, 181.
 Dăești, 45, 76-77.
 Dealul Bisericii, 45, 49.
 Dealurile Dobrina - *Oltenesti*, 79.
 Dealurile Racova - *Stemnic*, 79.
 Dealurile Vinderei - *Mălușteni*, 79.
 Deda, 51.
 Delești - *Cetățuia*, 63, 79, 115, 176.
 Dobrogea, 29, 162.
 Dolj, 46, 116.

- Don, 124, 182.
 Donduşeni, 5.
 Dorna-Broşteni, 187.
 Doroşcani - *Vatra nouă a satului*, 105, 168.
 Draghişte, 16, 80, 132, 158.
 Drăguşeni - *În deal la lutărie*, 12-13, 45, 55, 117, 119, 121, 139, 143, 148, 169, 171.
 Drăguşeni - *Dealul Poiana*, 12, 119, 123, 171.
 Drăguşeni - *Ostrov*, 23, 45, 52, 72, 77, 80, 83, 105, 123, 143, 153, 160, 179-180, 183, 188.
 Drăguşeni - Săveni, 99.
 Dumeşti - *Între pâraie*, 5-6, 9-13, 15-17, 20-32, 34-39, 41-43, 45-56, 61-77, 79, 81-84, 86-91, 93-94, 96-102, 105-115, 117, 119, 121, 143, 148, 150-151, 153, 155, 157-160, 163-166, 168-169, 171-173, 176, 184.
 Dumeşti, sat. 15.
 Dumeştii Vechi, 46, 164.
 Dunărea de Jos, 16.
 Edineţ, 5, 16, 132, 157, 182.
 Elveţia, 29.
 Europa, 15, 52, 79, 178-179, 183-184, 187.
 Făstâci - *Lutărie*, 45.
 Folteşti, 131.
 Fulgeriş - *Dealul Fulgeriş = La trei cireşi*, 12, 79, 115, 117, 119, 121, 169, 171, 175, 181.
 Galaţi, 174.
 Galaţi, judeţ, 45, 55, 121, 179.
 Galiţia, 15, 124.
 Galybovtzi - *Pekliuk*, 74, 76.
 Gârceni - *Pe lutărie*, 45.
 Ghelar, 29, 162.
 Ghelăieşti - *Nedeia*, 42-44, 177.
 Gheoksina, 170.
 Giurgeşti - *Dealul Mănăstirii*, 79.
 Glăvăneştii Vechi - *Movila I*, 13, 74, 76, 129-130, 150.
 Grebeni, 13, 34, 54, 119, 127, 171, 176.
 Gruzia, 124.
 Gura Idrici - *La Coşere*, 79, 178.
 Gura Văii - *Silişte*, 85, 99, 185.
 Gura Văii - *La lutărie*, 45.
 Haşilar, 34.
 Hăncăuţi I, 13, 76-77, 119, 132, 171.
 Hangu - *Chirişeni*, 12, 55, 117, 119, 121, 169, 171.
 Hangu, pârau, 121.
 Hăbăşeşti - *Holm*, 10, 13-14, 16, 22, 33, 42, 45, 51, 53, 55, 57, 60, 70, 72, 85, 87, 99, 118, 142-144, 146-148, 153, 166, 179-180.
 Harbuzyn, 12, 53, 119, 123, 171.
 Hotărani - *Fărcaşele*, 74.
 Hotniţa - *Vodopada*, 124, 181.
 Hunedoara 76.
 Horez, 76-77.
 Huşi - *Centrul Oraşului*, 22, 61-62, 115, 161, 182.
 Iacobeni, 29, 162.
 Iablona I, 52, 177.
 Ialoveni, 52.
 Igeşti - *Scândureni*, 12, 65, 70, 79, 85, 105, 117, 119, 121, 148, 168-169, 171, 186.
 Igeşti, sat, 121.
 India, 29.
 Ingul, complexul Jamnaja, 34, 186.
 Iaşi, 1-2, 5-6, 17, 46-47, 168, 174-181, 184-188.
 Iaşi, judeţ, 42, 55, 129-131, 138, 175-177, 183, 185.
 Isaiia - *La lutărie*, 45, 50.
 Izvoare II2, 33, 70, 105, 189.
 Jigoreni - *Lutărie*, 45.
 Jijia, pârau, 129, 185.
 Zvanetz - *Şciob*, 13, 74, 76, 78, 80, 116, 119, 130-131, 171.
 Kadievtsi Bavki, 55.
 Kamenitza - Podolsk, 131.
 Klişceev, 13, 50, 119, 127, 171, 189.
 Koşilovtze - *Oboz*, 12, 117, 119, 124, 171.
 Kurči, 34.
 Lăzurchă 102, 182.
 Leheceni, 61.
 Leleşti, 61.
 Lengyel, 189.
 Leu - *La Tei*, 76, 116, 185.
 Lişcov, 121.
 Luka Vrublevetzkaja, 11, 55, 74, 118, 120, 122, 141, 171.
 Lungeşti, 61.
 Lupeşti - *Fântâna Mare*, 79, 105, 168.
 Majdanetzk, 20, 78.
 Mannheim, 52.
 Marea Egee, 15.
 Mălureni, 76.
 Măluştenei - *Leaua*, 79.
 Mărgineni - *Cetăţuia*, 14, 65, 145, 147-148, 150.
 Medgidia - *Carasu*, 64, 99, 181.
 Mehedinţi, 76.
 Mereşeuca - *Cetăţuie* = Mereşovka, 80.
 Mesopotamia, 15, 22.
 Massachusetts, 42.
 Mihoveni - *Cahla Morii*, 151, 161, 176.
 Miorcani - *Duruitoare*, 80, 185.
 Moldova, 124, 134, 174, 177, 180, 184, 186, 189.
 Mondjuhly Depe, 170.
 Munteni - *Catargi* sau *Budăile Blanariu*, 70.
 Muntenia, 15.
 Munţii Bistriţei, 46.
 Munţii Cîvchin, 46.
 Munţii Rhodope, 150.
 Myropolye, 12, 119, 123, 171.

- Neckar, p. 52.
 Năstășeni - *Botezata*, 79.
 Neamț, 55, 121, 123, 129, 145, 175, 177, 179, 187.
 Negrești - *La lutărie = În țigănime*, 45.
 Nezvisko, 53, 80, 177.
 Nikolaev, 47.
 Nipru, 15-16, 50, 80, 115.
 Nistru, 15, 48, 50, 53, 65, 77-78, 80, 115, 120, 131-132, 150, 175.
 Norvegia, 29.
 Obârșeni - *Cuculia*, 79.
 Olt, județ, 45.
 Olt, râu, 15.
 Oltenesti - *La Buci*, 79.
 Oltenia, 185.
 Olteni, 105, 168, 185.
 Ovčarovo, 152.
 Palestina, 15.
 Pașcani, 79.
 Petreni, 12, 22, 66, 80, 119, 126, 152, 171.
 Piatra Neamț, 42-43, 174-175, 178, 184, 185, 188..
 Piatra Șoimului - *Horodiște = Calu*, 34, 65, 189.
 Platforma Moldovenească, 46.
 Platforma Scitică, 46.
 Platourile Albeștilor, 79.
 Platourile Dolhești - *Bunești*, 79.
 Platourile Tansa - *Repedea*, 79.
 Podișul Bârladului, 20, 45, 61, 115, 121.
 Podișul Central Moldovenesc, 16, 46, 48, 55.
 Podișul Covurlui, 79.
 Podișul Moldovei de Nord, 16.
 Podișul Podoliei, 46.
 Podișul Volâniei, 16.
 Podriga, 121, 143.
 Poduri - *Dealul Ghindaru*, 12, 42, 45, 61, 64-65, 119, 123, 171, 184.
 Poieniști - Măgura *Dealul Teilor*, 51, 53, 79, 85, 99, 102, 105, 166, 168, 176, 189.
 Polivanov Jar, 80, 160.
 Popudnija, 152.
 Priesterhügel, 105, 168.
 Prut, 15, 17, 34, 48, 53, 65, 77, 79-80, 115, 127, 145, 157, 177, 179.
 Puricani - *Lotul Școlii*, 79, 84, 179.
 Putinești III - *Podul Dobrii*, 52.
 Racovăț, 80.
 Rafaila - *Piciorul Hârbului*, 79, 148, 178.
 Răchitoasa, 61.
 Răducăneni, 62.
 Răducăneni - *Vatra Satului*, 79.
 Răut, 15, 157.
 Rebricea, 189.
 Republica Moldova, 5, 15-16, 48, 115, 124, 126, 131-132, 136, 147, 174-175, 182.
 Rin, 52.
 Roma - *Balta lui Ciobanu*, 20, 22, 162, 186.
 România, 2, 15-16, 48, 178-184, 187-188.
 Ruginoasa - *Dealul Drăghici*, 65, 169, 79, 179.
 Ruseștii Noi, 52, 66.
 Rușchița, 29.
 Sabatinovka II, 149, 152.
 Sarafinești - *Cetățuia Corni*, 46, 164.
 Shkarovka, 12, 50, 53-55, 116-117, 119, 123, 125, 149, 151-152, 170-172.
 Stroești, 76.
 Sărățeni, 34.
 Scânteia - *La nuci = Dealul Bodeștilor*, 22, 33, 42, 51-52, 77, 79, 105, 115, 148, 177, 183.
 Sialk, 150, 170, 180.
 Sinești, 55.
 Sîpeni - *Șipote*, 79.
 Siret, 15, 70, 79, 115, 121, 136, 157, 175.
 Siria, 15.
 Slatina, 152.
 Slătioara, 45.
 Sofia, 152, 174, 181, 186.
 Sohodol, 46.
 Soroca - *Lac*, 22, 177.
 Struma, 152.
 Suceveni - *Ștoborăni*, 33, 63-64.
 Suhostav, 12, 119, 124, 171.
 Suhuleț, 16, 48-50, 158.
 Șaua Ruginoasei, 79.
 Șcheia - *Humărie*, 45.
 Șipeniț / *Sipenitz*, 13, 127, 181.
 Șișești, 76.
 Șomuzul Mare, 79, 188.
 Șuškova, 152.
 Tarnița - *Cocolia*, 12, 119, 123, 171, 176.
 Tăcuta - *Dealul Miclea*, 53, 79, 105, 168, 189.
 Tărtăria, 74, 79, 116.
 Tătărani - *Lohan*, 79.
 Tătărauca Nouă - *Piscul Gol*, 5.
 Târgu Ocna - *Podei*, 42, 183.
 Târpești - *Râpa lui Bodai*, 14, 16, 63, 74, 96, 105, 145-146, 148, 168, 183.
 Teliuc, 29, 162.
 Topile - *Dealul Crâșmei*, 79, 183.
 Traian - *Dealul Fântânilor*, 96, 99, 168, 179.
 Transilvania, 15.
 Trinca, 16.
 Trinca - *Izvorul lui Luka*, 5, 13, 16-17, 50, 74, 76-77, 119, 132, 134-138, 157-158, 171, 175, 182.
 Trinca - *La Șanțuri*, 5.
 Trostjančyk, 12, 34, 119, 123-125, 152, 171-172.
 Troțuș, 15.

- Trușești - *Tuguieța*, 10, 13-14, 16, 22-23, 42, 44-45; 49, 51, 53-54, 59-61, 66, 70, 72, 85, 87, 96, 99, 105, 118, 139, 141-143, 145, 148, 151, 153, 184, 186.
- Tulcea, 102, 175, 178, 179, 182, 184.
- Țigănești - *Cetățuia*, 105, 180.
- Tzviktovtzi, 13, 76, 119, 132, 171.
- Ucraina, 15-16, 19, 42, 46-48, 80, 115, 120, 123, 127, 131-132.
- Ulanovka, 12, 53, 119, 123, 171.
- Ulmeni Vlădiceasca, 33.
- Uman, 152.
- Ușurelu E., 132.
- Valea Lupului - *Fabrica chimică*, 13, 74, 76, 116, 119, 130, 150, 171, 179.
- Vărvăreuca III, 34.
- Vărvăreuca VIII, 12, 54, 66, 74, 77, 119, 124, 126, 129, 145, 152, 159.
- Vărvăreuca XV, 66.
- Vădastra - *Măgura Fetelor*, 45, 74, 183.
- Văleni - *Cetățuie*, 42, 45, 70-71, 147.
- Vâlcea, 61, 76, 188.
- Vâlsănești, 76.
- Vaslui, 3-6, 15, 17, 121, 157, 159-160, 174-176, 178, 184, 186, 189.
- Veselyj Kut, 13, 49-50, 54, 64, 76, 78, 116, 119, 127-129, 149, 151-152, 161, 171-172, 176.
- Vorniceni, 63.
- Voroșilovka - *Gorodișce*, 13, 76, 119, 126, 171.
- Vrancea, 45.
- Werteba, 43, 72.
- Zgura, 62.



ISBN 978-973-37-1197-1

<https://biblioteca-digitala.ro>